

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ VE SİYASET BİLİMİ
ANABİLİM DALI

127832

BAĞIMLILIK TEORİSİ

127832

Yüksek Lisans Tezi

Cengiz Bucak

Tez Danışmanı
Yrd. Doç. Dr. Mehmet Yetiş

Ankara – 2003

TC. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ VE SİYASET BİLİMİ
ANABİLİM DALI

BAĞIMLILIK TEORİSİ

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı:

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

Yrd. Doç. Dr. Mehmet Yetiş.....

Doç. Dr. Mehmet Olyayır.....

Prof. Dr. Zübeyir Özgün.....

İmzası

.....

.....

.....

Tez Sınavı Tarihi:

TEŞEKKÜR

Bağımlılık Teorisi adlı tez çalışmasında önemli katkılarından dolayı teşekkür etmeyi borç bildiğim beş kişi bulunmaktadır. Bunların başında, tez danışmanım olan Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi öğretim üyesi Yrd. Doç. Dr. Mehmet Yetiş bulunmaktadır. Yüksek lisans ders aşamasında, “siyasal ideolojiler” adlı tez öncesi seminer dersini aldığım Yrd. Doç. Dr. Mehmet Yetiş, dönem sonunda seminer ödevi olarak sunduğum “bağımlılık teorisi” başlıklı konuyu, yüksek lisans tezi olarak çalışma teklifimi kabul etti. Tez hazırlama aşamasında, İstanbul’da çalışmamdan dolayı, kendisiyle gereği kadar görüşme olanağına sahip olamadım. Her telefon etmemde, büyük bir sabırla beni dinleyerek bütün sorularıma uzun cevaplar vermeye çalıştığı için teşekkürlerimi borç biliyorum.

Bağımlılık teorisi’nin en önemli teorisyenlerinden birisi olan ve bu konuyu İngilizce literatüre sokan Andre Gunder Frank’a da teşekkür ediyorum. Bu konuyu tez çalışması olarak seçtikten sonra kendisine bir e-mail göndererek bana yardımcı olmasını talep ettiğimde, hemen uzun bir cevapla bana yardım sözü verdi. Konunun önemli yazarları ve kendi eserleri hakkında bana bir liste sundu. Yayın listesini de gönderen Frank’a, tez çalışmanın İngilizce özetini gönderme kararı aldım.

Üçüncü olarak, Brezilya tarım bakanlığında çalışan arkadaşım Eva Chow’a İspanyolca kaynaklardan, İngilizce’ye çevirerek gönderdiği tercüme için teşekkürlerimi borçluyum. Chow’la, İsrail Dışişleri Bakanlığı’nın 24 Temmuz - 22 Ağustos tarihleri arasında Telaviv’de düzenlediği, Geleneksel Kırsal Bölgelerin Kalkınması İçin Kooperatif Destek Sistemleri (Co-operative Support Systems for Development of the Traditional Rural Areas) konulu uluslar arası eğitim programında tanıştım. Brezilya ile ilgili ülke sunumunda, bu ülkedeki toprak dağılımının çok dengesiz oluşu üzerinde durmuştu. Latin Amerika ülkelerinin en büyüğü olan Brezilya’da halkın yüzde 85’e yakın bir kesiminin hiç toprağı olmadığı vurgulanmıştı.

Galatasaray Üniversitesinde Avrupa Birliği konusunda Yüksek Lisansını tamamlayan arkadaşım Adem Gülmek’e Fransızca kaynaklardan yaptığı bazı çeviriler için şükranlarımı borçluyum. Bu çalışmaya özgünlük katan renkli şekillerin ve diyagramların tasarlanması ve taranması işini yapan, art direktör Azimet Bucak’a da minnettarım.

KISALTMALAR LİSTESİ

ANC:	African National Congress.
CIA:	Central Intelligence Agency.
CNN:	Cable News Network.
ECLA:	United Nations Economic Commission on Latin America.
EDCC:	Economic Development and Cultural Change.
FAO:	Food and Agricultural Organisation of the United Nations.
GSMH:	Gayri Safi Milli Hasıla.
GSYİH:	Gayri Safi Yurt İçi Hasıla.
ILPES:	Instituto Latinamericano de Plannification Economia y Social.
IMF:	International Monetary Fund.
INC:	Indian National Congress.
ISEB:	Instituto Superior de Estitudo Brasileiros.
ISI:	Import Substitution Industrialisation.
ITT:	Instituto Torcuatodi Tella (Argentina).
MNCs:	Multi National Companies.
NAFTA:	North Atlantic Free Trade Area.
NICs:	Newly Industrialising Countries.
NGO:	Non-Governmental Organisation.
TNCs:	Transnational Companies.
WB:	World Bank.

HARİTALAR, TABLOLAR VE ŞEKİLLER LİSTESİ

Haritalar:	<u>Sayfa</u>
Harita 1: Orta Amerika “Central America” ve Karayipler.....	76
Harita 2: Arjantin’i Gösteren Güney Amerika Haritası.....	87
Harita 3: Şili’nin Büyük Kentlerini Gösteren Harita.....	103
Harita 4: Amerika – Kanada Sınırlarını Gösteren Harita.....	150
Harita 5: Paraguay Haritası (Asuncion ve Concepcion Şehirleri).....	155
Harita 6: Arjantin Haritası (Tucuman ve Mendoza Şehirleri).....	156
Tablolar:	
Tablo 1: 1784-1826 Yılları Arasında İngiltere ile Taşra Arasındaki Ticaret Hacmi.....	44
Tablo 2: 1955-1965 Yılları Arasında Meksika’daki Yabancı Yatırımlar.....	93
Tablo 3: Amerika’nın Latin Amerikan Ülkelerine Doğrudan Askeri Müdahaleleri.....	117
Tablo 4: 1962-1968 Arasında Arjantin Ekonomisi’nin Yabancıların Eline Geçışı.....	202
Şekiller:	
Şekil 1: Büyük Merkezli Dünya İmparatorluğu ve Hegemon Devlet Yapısı.....	34
Şekil 2: Osvaldo Sunkel’in “Global Dualizm” Modeli.....	124
Şekil 3: J. Galtung’un “Yapısal Emperyalizm’in Mekanizmaları” Teorisi.....	133
Şekil 4: Frank’ın Kristalleşmiş Bağımlılık Teorisinde “Metropol-Uydu” Modeli.....	146

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR.....	i
KISALTMALAR LİSTESİ.....	ii
HARİTALAR, TABLOLAR VE ŞEKİLLER LİSTESİ.....	iii
İÇİNDEKİLER LİSTESİ.....	iv-vii

GİRİŞ	1
-------------	---

BİRİNCİ BÖLÜM

GERİ KALMIŞLIK VE BAĞIMLILIKLA İLGİLİ GENEL TEORİLER

1. Karl Marx'ın Geri Kalmışlığa Yaklaşımı.....	8
2. V. İlyiç Lenin'in "Emperyalizm" Teorisi.....	12
3. Walt Withman Rostow'a Göre Büyümenin Aşamaları.....	15
4. Wallerstein'in Modern Dünya Sistem Teorisi.....	18
4. i) Dünya Ekonomisi' ve 'Dünya İmparatorluğu' Sistemlerinin Karşılaştırılması..	18
4. ii) Kapitalist Gelişim Sürecinin Periyotları.....	25
4. iii) Wallerstein'e Göre Merkez - Çevre İlişkileri ve Dünya Sisteminin Doğuşu.....	32
4. iv) Bağımlılık ve Dünya Sistem Teorilerinin Benzerlik ve Farklılıkları.....	38
4. v) Dünya Sistem Teorisinin Bağımlılık Teorisine Yaklaşımı.....	40
5. Patric O'Brien: "Geri Kalmış Ülkelerin Sömürülecek Bir Şeyleri Yoktur".....	43
6. Samuel P. Huntington'ın "Kuyruk Ülke" Teorisi.....	45

İKİNCİ BÖLÜM

BAĞIMLILIK TEORİSİNİN DOĞUŞU VE GELİŞMESİ

1. Difüzyon Modeli: Bağımlılık Teorisine Bir Alternatif.....	48
1. i) Latin Amerikan Ekonomik Entegrasyonu: "Difüzyonist Yaklaşım".....	49
2. Teorik ve Kurumsal Çerçeve: Bağımlılık Teorisi'nin Doğuşu.....	51
2. i) ECLA'nın Doğuşu ve Raul Prebisch'in Rolü.....	53
2. ii) Bağımlılık Teorisine Yeni Yaklaşımlar ve Yeni Kurumlar.....	55
2. iii) ECLA'nın Kalkınma Teorisi.....	58

3.	Bağımlılık Teorisini Doğuran Pratikler: Latin Amerika Örneği	60
3. i)	Bağımlılık Teorisi'nin Gelişimi.....	60
3. ii)	Bağımlı Kalkınmanın Sonuçları.....	62
3. iii)	ECLA'nın Planlı Sanayileşmeye Yaklaşımı.....	64
3. iv)	Ticaretin, Kalkınma Üzerindeki Etkisi.....	65
4.	Bağımlılığın Sosyo-Ekonomik Yapı Üzerindeki Etkileri	67
4. i)	Yabancıların Kontrolündeki Ekonomi (Enclave).....	67
4. ii)	Latin Amerika'nın Koloniyel Sınıf Yapısı.....	68
4. iii)	Ulusal Burjuvazi Sınıfı.....	69
4. iv)	Ulusal Burjuvazi'nin İşbirlikçi "Comprador" Niteliği.....	73
4. v)	Latin Amerika'nın Sömürgeleştirilmesi Sürecinde Kilise'nin Rolü.....	75
4. vi)	Kapitalist Sömürü Sisteminin Bir Ürünü "Latin" (Ladino) Kimliği.....	77
4. vii)	Dual Toplum ve Dual Ekonomi.....	78
5.	Bağımlılığa Dayalı Ekonomik Politika Uygulamalarının Sonuçları	81
5. i)	İthal İkameli Kalkınmaya Yol Açan Temel Faktörler: Savaş ve Krizler.....	81
5. ii)	İthal İkameli Kalkınma.....	82
5. iii)	İthal İkameli Sanayileşme ve Latin Amerikan Modernleşme Paradigmatı.....	85
5. iv)	Amerikan Yardımı veya Amerikan Sömürgesi.....	88
5. v)	Doğrudan Yabancı Sermaye'nin Kalkınma Üzerindeki Rolü.....	90
5. v. a)	Doğrudan Yabancı Yatırımlar: Meksika Örneği.....	91
5. v. b)	Doğrudan Yabancı Yatırımlar: Brezilya Örneği.....	93
5. v. c)	Doğrudan Yabancı Yatırımlar: Şili Örneği.....	95
5. vi)	Kalkınmış Ülkelerden Geri Bırakılmış Ülkelere Sermaye Transferi.....	98
6.	Bağımlı Kalkınmanın Bir Sonucu: Dengesiz Toprak Dağılım Sistemi	102
6. i)	Latifundia: Büyük Çiftlikler.....	102
6. ii)	Neo-Latifundia.....	106
6. iii)	Dengesiz Toprak Dağılımında Ülke Örnekleri.....	107
6. iii. a)	Arjantin Modeli.....	107
6. iii. b)	Guatemala ve Meksika Örnekleri.....	109
6. iv)	Toprak Reformu Projeleri.....	112
7.	Geri Kalmış Ülkelerde, Bağımlılığın Politik Sistem Üzerindeki Etkileri Latin Amerika'da Askeri Darbeler ve Askeri Yönetimler	116

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM BAĞIMLILIK TEORİSİ'NİN ÖNDE GELEN TEORİSYENLERİ

1.	İlmli Marksist Teorisyenler.....	118
1.	i) Fernando Henrique Cardoso ve Enzo Faletto.....	118
1.	ii) Radikal ECLA Analizcileri: Celso Furtado ve Osvaldo Sunkel.....	121
1.	iii) Bir Başka Radikal Marksist: Harry Magdof'un "Emperyalizm'in Asrı" Teorisi.....	125
2.	Bağımlılığın Neo-Marksist Teorisyenleri.....	127
2.	i) Theotonio Dos Santos.....	127
2.	ii) Ruy Mauro Marini.....	129
2.	iii) Johan Galtung: "Yapısal Emperyalizmin Mekanizmaları" Teorisi.....	130
2.	iv) Rodolfo Stavenhagen.....	136
3.	Andre Gunder Frank: "Kristalleşmiş Bağımlılık Teorisi".....	138
3.	i) Frank'ın Teorisinde Sömürgeci Gerikalmışlık.....	141
3.	ii) Geri Kalmışlığın İlerlemesi (Development of Underdevelopment).....	142
3.	iii) Dual Toplum ve Dual Ekonomi.....	143
3.	iv) Bağımlılık Teorisi Açısından Şehirlerin Gelişimi ve Çöküşü.....	144
3.	iv. a) Andre Gunder Frank'ın Yaklaşımı: "Merkez - Uydu" İlişkileri.....	144
3.	iv. b) James Rosenau'nun Teorisinde, Şehirlerin Dünya Politikasındaki Yeri... ..	148
3.	v) Bağımlılığı Azaltan Faktörler: Kalkınmış Dünyadaki Krizler ve Savaşlar.....	151
3.	vi) Andre Gunder Frank'ın Beş Hipotezi.....	152
3.	vii) "Kalkınma Sosyolojisi" veya "Sosyolojinin Gerikalmışlığı".....	165
3.	viii) Andre Gunder Frank'a İtiraz: Tam İzolasyon Olanaklı Değil.....	167
4.	Ülke Bazında Bağımlılık Teorisi Uygulamaları.....	169
4.	i) Brezilya Örneği ve Dos Santos'un "Yeni Bağımlılık Teorisi".....	169
4.	ii) Meksika Örneği: Pablo Gonzalez Casanova.....	174
4.	iii) Üçüncü Dünya'nın en Sanayileşmiş Ülkesi Arjantin Örneği: Jose Luis Imaz....	176
4.	iv) Peru Örneği: Anibal Quijano.....	180
4.	v) Guatemala Örneği: Susanne Jonas (Bodenheimer).....	182

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

GERİ KALMIŞLIĞA NEDEN OLAN BAĞIMLILIK'TAN KURTULMA ÖNERİLERİ VE ÖRNEK UYGULAMALAR

1.	Tespitler ve Çözüm Önerileri.....	184
1.	i) Ronald Chilcote ve Joel C. Edelstein'in Geri Kalmışlıktan Kurtulma Önerileri.....	184
1.	ii) Bağımlılığa Karşı Mücadele.....	188
1.	iii) Lenin'e Göre Bağımlılıktan Kurtuluş'un Yolu.....	189
1.	iv) Fernando Henrique Cardoso ve Enzo Faletto: Sınıflar Arası İttifak Teorisi.....	191
1.	v) Andre Gunder Frank: Sosyalist Devrim Hipotezi.....	192
1.	vi) Küba Örneği: Sosyalist Devrim ve Gerilla Savaşı.....	194
1.	vii) Yok Edilmesi Gereken İlk Düşman: "Komprador Burjuvazi ve Köprübaşı".....	195
1.	viii) Bir Başka İlk Düşman: "Neo-Emperyalizm".....	197
1.	ix) Dünya Ekonomik Krizleri ve Üçüncü Dünyanın Kalkınması.....	200
2.	Bağımlılığı Kıracak Hareket Örnekleri ve Uygulamalar.....	204
2.	i) Bağımlılıktan Kurtulma Mücadelesi (Zapatista Hareketi).....	204
2.	ii) Salvador Allende: Şili'de Sosyalist İktidar Dönemi.....	207
2.	ii. a) Allende'nin Sosyalist Hükümetine Karşı Amerika'nın Tepkileri.....	211

BEŞİNCİ BÖLÜM

DEĞİŞEN KONJONKTÜR VE BAĞIMLILIK TEORİSİ'NİN TEST EDİLMESİ

1.	Globalleşme: Ulusal Ekonomilerin Globalleşmesi.....	215
2.	Globalleşme: Çok Uluslu Şirketler.....	218
3.	Teknolojik Gelişmeler ve Globalleşmenin Hızlanması.....	221
4.	Güney Doğu Asya'daki Gelişmeler.....	222
4.	i) Çin: En Hızlı ve Sürekli Büyüyen Dev.....	224
4.	ii) Çevreleştirilmiş Hindistan: Hantal Fil.....	225
4.	iii) Yeni Kalkınmakta Olan Ülkeler (Asya Kaplanları: NICs).....	227
5.	Samir Amin: Afrika'daki Ekonomik Felaket.....	228
6.	Latin Amerikan Kalkınma Tecrübesinin Diğer Ülkelerle Karşılaştırılması....	229
6.	i) Kalkınma Stratejisi Açısından Brezilya ile Japonya'nın Karşılaştırılması.....	229
6.	ii) Arjantin ile Kuzey Amerika'nın Kalkınma Açısından Karşılaştırılması.....	230
	Sonuç.....	236
	Kaynakça.....	241
	Tez Özeti.....	248
	Abstract.....	249

GİRİŞ

Yirminci yüzyılın ikinci yarısı, Üçüncü Dünya'nın uyanışına tanık oldu ve bu dönemde sömürge olmaktan kurtulma süreci başladı. Emperyalist sömürgeci güçlerin bir çoğu, sömürgeleri üzerindeki etkilerini yavaşça kaybetmeye başladılar. Asya ve Afrika'da bağımsızlık hareketleri bir birini izledi. Bağımsızlık hareketleri, bazen sömürgeleşmiş ülkeler ile sömürgeci güçler arasında savaflara yol açtı. Üçüncü Dünya ülkelerinde ve dünyanın geri kalmış diğer bölgelerinde anti-Avrupacı ve anti-Kapitalist hareketler canlandı ve köktenci eleştiriler boy göstermeye başladı. Geri kalmışlığın ekonomik ve sosyal boyutlarının mercek altına alınmasıyla birlikte, bu sahada iki ekol hakimiyet kazandı. Bunlardan birincisi, Modernizasyon teorisi; ikincisi ise Marksist teori oldu. Marksist teorinin özellikle Lenin'in yaklaşım ve katkılarını ön plana koyan yorumlarının, bu tez çalışmasında büyük katkısı oldu.

Modernizasyon teorisi, siyasal ve sosyal açıdan modernleşmeyi incelemiştir. Kalkınma ile modernleşme arasında bir ilişki kurulmaya çalışılmıştır ve "kalkınma = modernleşme" anlayışı benimsenmiştir. Kalkınma ve modernleşme, sosyal farklılaşma süreçleri olarak değerlendirilmiştir. Modernleşme teorisi temelde bu varsayımlar üzerine kurulduysa da, zaman içinde farklı versiyonları da ortaya çıkmıştır. Bunlardan öne çıkan iki isimden biri olan Talcott Parsons, "yapısal ve sistemik yaklaşımı" literatüre taşırken; diğer tarafta ise Max Weber, kalkınmayı "psiko-kültürel etkiler" temelinde açıklamaya çalışmıştır.

Modernizasyon teorisine göre, modern insan'ın sahip olması gereken özellikler aşağıdaki gibi sıralanıyordu: Modern insan, her türlü değişik koşula uyum sağlayabilen, etkili, uzun vadeli hedeflere yönelik planlar yapan, dünyadaki her şeyin değişebileceğine inanan, değişimlere karşı koymayan kişi" olarak nitelendirildi (Randal and Theobald, 1998: 115-116). Geleneksel insan ise modern insanın özelliklerinin karşıtı olan özelliklerle nitelendirildi. Randal ve Theobald, geleneksel insanın özelliklerini şöyle sıralamaktaydılar: Geleneksel insan, sınırlı, kuşkulu, bir hedefe ulaşma azmi olmayan, kişilik sorunları olan insandır (Randal and Theobald, 1998: 116).

Modernleşme teorisi bu kısa bilgiden de anlaşılacağı üzere, kalkınmayı tek boyutlu olarak ele alır. Bu nedenle, modernleşme teorisi, geri kalmışlığı ve kalkınmayı iç faktörlerle açıklamaya çalışır. Geri kalmış ülkelerin kültürlerinin, iç sistemlerinin ve dinamiklerinin geri kalmışlığa neden olduğu ileri sürülür. Modernleşme teorisine göre geri kalmış ülkeler, zaman içinde geçirecekleri bir evrim sonucunda kalkınmayı sağlayabileceklerdir. Bu evrim, söz konusu aşamaları daha önce tamamlayarak gelişen ülkeler taklit edilmek suretiyle sağlanabilecektir. Kısacası, modernizasyonun evrensel bir süreç olduğu ileri sürülür. Bu süreç, kaçınılmazdır.

Modernizasyon teorisi çeşitli açılardan önemli eleştirilerle karşı karşıya kalmıştır. Her şeyden önce, modernizasyon teorisi etnik-merkezli (ethno-centric) ve kültürel açıdan ön yargılıdır. Batı dünyası, merkezci bir yaklaşımla kalkınmayı ele almaktadır. Modernizasyon teorisinin bir başka sorunu ise, geri kalmışlığın ekonomik boyutlarını kabul etmede yetersiz kalışıdır. Geri kalmışlığa neden olan ekonomik boyutlar dikkate alınmamış, dünya ekonomik sisteminin oluşumu göz ardı edilmiştir. Modernizasyon teorisinde toplumların geri kalmışlığının temel nedenleri, toplumsal yapının iç faktörleriyle açıklanmaya çalışılmaktadır. Toplumun içindeki ve toplumlar arasındaki farklılıklar yok sayılmıştır. Her türlü geri kalmışlığın ana sebebinin “kültür” olduğu varsayımıyla, geri kalmışlık durumu açıklanmaya çalışılmıştır.

Marksist teori, Modernizasyon teorisinin tam tersine, geri kalmışlığı “ekonomik determinizm” ile açıklamaya çalışır. Marksist yaklaşımda geri kalmışlık teorisi, “sınıf çıkarlarının çatışması” ve “üretim tarzı” yaklaşımıyla incelenmeye çalışılır. Kapitalizmin bütün dünyaya yayılacağı ve kapitalist yayılmacılığın kalkınma için itici bir güç olacağı, Karl Marx’ın teorisinin önemli yönlerinden birisidir. Kapitalizmin geri kalmış bölgelere yayılmasının, bu ülkelerde sanayileşmeye ve dolayısıyla “kapitalist üretim tarzına” (capitalist mode of production) yol açacağı varsayılır. Kapitalizm, sömürgeleştirilmiş ülkelerin kendi ulusal burjuvazilerini ve proleter sınıflarını yaratmalarını sağlar. Marx ve Engels’e göre, “üretim enstrümanlarındaki hızlı gelişmeler, ve iletişim teknolojilerindeki ilerlemeler, en barbar toplumları bile modernleştirmeye sevk eder” (Blomström and Hettne, 1984: 28). Kapitalizmin dünya genelinde (özellikle de geri kalmış ülkelerde) yayılamamış olması, bu ülkelerdeki geri kalmışlık faktörünün arkasında oldukça önemli

bir yer tutar. Kapitalizmin geri kalmış ülkelere yayılması, kalkınma için vazgeçilmez bir unsur olarak ele alınır.

Bağımlılık teorisi; Marksizm'den, neo-Marksist yaklaşımlardan (özellikle de Paul Baran'ın görüşlerinden) ve Lenin'in emperyalizm teorisinden oldukça etkilenmiştir. Dünya kapitalist gelişim süreci, merkez ülkelerin kalkınmasını beraberinde getirirken, çevre ülkelerinin gittikçe artan bir şekilde geri kalmalarına sebep olmuştur. Karl Marx'ın öngördüğü gibi, emperyalist kapitalizm, geri bırakılmış ülkelerin gelişmesine katkıda bulunmamış; tam tersine, geri bırakılmış ülkelerin bulunduğu noktayı daha da geri götürmüştür. Bağımlılık teorisi'nin en radikal teorisyenini olarak gördüğüm Andre Gunder Frank bu durumu "geri bırakılmışlığın büyümesi" (development of underdevelopment) olarak tanımlamıştır. Merkez ülkelere bağımlı hale gelen çevre ülkeleri, geri kalmışlık konumlarını devam ettirirken; bu ülkelerin her türlü kaynaklarını sömüren merkez ülkeler ise hızla büyümelerini sürdürmektedir. Kaynak fakiri sömürgeci merkez ülkeler hızla büyürken, kaynak zengini çevre ülkeler ise geri kalmışlık noktasında daha da gerilere gitmektedir. Gelişmiş ülkeler ile geri bırakılmış ülkeler arasındaki kalkınmışlık açığı, gün geçtikçe geometrik artışla büyümeye devam etmektedir.

Bu çalışmada, bağımlılık teorisyenleri iki grupta incelenecektir. Bunlardan birincisi, bağımlı kalkınmanın kesinlikle olanaklı olmayacağını savunan *radikal ekol*'dür. Andre Gunder Frank ve Paul Sweezy gibi yazarlar radikal teorisyenler olup, radikal Marksist ekolün temsilcileridirler. İkinci kategoride ise, bağımlılığın kaçınılmaz olduğu durumlarda, bağımlı kalkınmanın olanaklı olduğunu savunan Fernando Henrique Cardoso ve Enzo Faletto gibi yazarların bulunduğu *ılımlı ekol*'dür. Birleşmiş Milletler Latin Amerika Ekonomik Komisyonu (bundan sonra ECLA olarak adlandırılacaktır) ekolünün çıkışı ve ithal ikameci kalkınma (import substitution industrialization) gibi konular bu teorik çerçevede içerisinde incelenecektir. Latin Amerikan ülkeleri üzerinde bağımlılığın yol açtığı durumlar ele alınacak; araştırmanın son kısmında ise, bağımlılıktan çıkış yolları ve örnek uygulamalara değinilecektir.

Geri kalmışlığı Marksist bir yaklaşımla inceleyen ve önemli siyasal ideolojilerden birisi olan 'bağımlılık teorisi'nin araştırıldığı bu tez çalışması aşağıda gösterildiği gibi beş bölümden oluşmaktadır.

Birinci bölümde, geri kalmışlık ve bağımlılığa dair teoriler incelenecektir. Bu bölümde: Birinci sırada, geri kalmış ülkelerin kalkınması için "kapitalizm, önemli ve gereklidir" diyen Marksist teori yer alacaktır. Bundan hemen sonra, "emperyalizm: kapitalizmin en ileri aşaması" diyen, ve Kapitalizmi sömürgeci oluşu nedeniyle suçlayan Lenin'in emperyalizm teorisi yer alacaktır. Bu iki zıt yaklaşımı iki farklı örnekle açıklayan Martin Carnoy'un tespitleri ortaya konacaktır. Carnoy, Hindistan'da kalkınma açısından pozitif sonuçlar veren kapitalist sömürgeci düzeninin, İrlanda'da negatif sonuçlar doğurduğunu kanıtlamaya çalışmıştır. Modern Dünya Sistem Teorisi (The Modern World System Theory) ile üne kavuşan Immanuel Wallerstein'in, dünya ekonomi (world economy) sistemi ile dünya imparatorluğu (world empire) sistemleri karşılaştırmalı olarak incelenecektir. Birinci bölümün en uzun konusu olan Wallerstein'in teorisinde, Dünya kapitalist ekonomi sisteminin 5000 yılda oluştuğu ve ilk başta "mini sistemler" olarak ortaya çıkan, daha sonra "şehir devletleri" olarak gelişen kapitalist dünya ekonomi sistemi'nin geçirdiği evreler teker teker incelenecektir. Büyük kentlerin, kapitalist sistemin gelişmesindeki katkıları analiz edilecektir. Üçüncü Dünya'nın sömürülecek hiçbir şeyi olmadığını savunan Patrick O'Brien'in teorisi ele alınacaktır. Bu bölümün son başlığı altında, Samuel P. Huntington'un "kuyruk ülke teorisi" (torn country) incelenecektir.

İkinci bölüm, "Bağımlılık Teorisinin Doğuşu ve Gelişmesi" ana başlığı altında araştırılacaktır. Bu bölümün ilk konusu olarak Birleşmiş Milletler Latin Amerika Ekonomik Komisyonu (ECLA: Economic Commission for Latin America) yer alacaktır. ECLA'nın kuruluşu, ve ilk başkanı olan Raul Prebisch'in katkıları anlatılacaktır. Uluslar arası serbest ticaretin sonuçları ve yüksek ticaret hadleri'nin geri kalmışlığa neden olduğu ileri sürülmüştür. Geri kalmışlığı yok etmek için, ulusal kurtuluşla eşdeğerde tutulan "sanayileşme hamleleri" savunulmuştur. Devlet'in ekonomide daha aktif rol alarak kalkınmayı sağlaması için "ithal ikameci sanayileşme" planları öne çıkarılmıştır. İthal ikameci sanayileşme, yapısal engellerin ortadan kaldırılmasını ve planlı ekonomiye

geçiş çözümleri olarak görmüştür. 1950'lerde oldukça başarılı olan ithal ikameci kalkınma stratejileri, 1960'larda başarısız olmaya başlamıştır. Bu başarısızlığın nedenleri dört madde halinde verilmiştir. ECLA'nın kalkınma politikalarının başarısızlıkla sonuçlanmasına yol açan nedenler şu sırayla incelenmiştir: a) ECLA'nın önerdiği ithal ikameci sanayileşme stratejilerinde politik ve sosyal sorunlar göz ardı edilmiştir. b) Latin Amerika ülkelerinin yerli sınıf yapısı analiz edilmeden, Amerika'dan taklit edilen uygulamalar başarısızlıkla sonuçlanmıştır. c) Geri kalmışlığın suçlusu olarak "kapitalist sömürge sistemi" görülmüştür. Halbuki, asıl suçluların başında "iç sömürgeci yapı" (internal colonial structure) gelmektedir. d) Statükocu hükümetler, toprak reformu gibi acil sorunlara çözüm getirememiştir. Bu bölümde üzerinde durulan konulardan birisi de, dış koşullara bağlı olarak ortaya çıkan geçici kalkınmanın, bu koşullar ortadan kalkınca sona ermesi ve ortaya çıkan çöküntü tablosudur. İkinci bölümün son kısmında, bağımlı kalkınmanın sonuçları ele alınarak incelenmiştir. Bunları şöyle sıralayabiliriz: a) Bağımlı ülkelerde ekonomi yabancıların kontrolindedir. Buna, yabancıların kontrolündeki ekonomi anlamına gelen (enclave economy) denmiştir. b) Sömürgeci (colonial) sınıf yapısı nedeniyle, demokratikleşme ve kalkınma için gerekli olan güçlü burjuvazi sınıfı doğmamıştır. Kapitalist sömürge sistemi nedeniyle, toprak dağılımı çok adaletsiz bir hal almıştır. c) İthal ikameci kalkınma geçici bir süre için de olsa bağımlılığı kırıp kalkınma sağlamıştır. Ama, bu kalkınma sürekli olamamıştır. Emperyalist ülkenin ihtiyacı olan tek tip ürün (monoculture) üretilmesiyle ilgili örnekler verilmiştir. d) Geri kalmış ülkelere giden doğrudan yabancı yatırımlar (foreign direct investments), sermayenin geri kalmış ülkelere transferi nedeniyle bağımlılığı artırmış ve bağımlılık pozisyonunu sürekli hale getirmiştir. d) Toprak dağılımını adil hale getirmek için yapılan reform çalışmalarının, ortaya başarılı sonuçlar koyamadığı anlatılırken, en başarılı toprak reform projelerinin Küba'da gerçekleştirildiği de vurgulanmıştır.

Üçüncü bölüm, bu çalışmanın en uzun bölümüdür. Bu bölümde, bağımlılık teorisi'nin önemli yazarlarının görüşleri ve çözüm önerileri teker teker ele alınarak incelenmiştir. Teorisyenler, iki ayrı kategoriye sokulmuştur. İlimli (moderate) teorisyenler genellikle iç faktörler üzerinde odaklaşırlar. Fernando Henrique Cardoso ve

Enzo Faletto gibi ılımlı teorisyenler, bağımlı kalkınmanın (dependent development) olabileceğini savunuyorlar. Bu kategorideki yazarlar, kültür ve sosyal yapı gibi iç faktörler nedeniyle farklı ülkelerde, farklı seviyelerde kalkınma olduğunu savunuyorlar. Radikal kanatta bulunan yazarlar, geri kalmışlığın temel nedenlerini dış faktörlerde arıyorlar. Bunların başında gelen, uluslar arası ticaretteki yüksek hadlerin, geri kalmış ülkelerde sermaye kıtlığına neden olduğu ileri sürülür. Kalkınmış ülkeler, geri kalmış ülkelere üretim aşaması bitmiş ürünleri (finished products) ithal etmezler. Kahve örneğinde olduğu gibi, üretim aşaması tamamlanmış ürünlere uygulanan gümrükler çok yüksek seviyelerde tutulmuştur. Radikal grupta bulunan teorisyenler, Andre Gunder Frank ve Paul Sweezy gibi Marksist yazarlardır.

Bu bölümde üzerinde en fazla durulan yazar, Frank'tır. Frank'a göre, eşitliksizliklerin ve dengesizliklerin var olduğu her yerde bağımlılık meydana gelir. Sömürgeci sistem uluslar arası seviyede olduğu gibi, ulusal seviyede de ortaya çıkabilir. Geri bırakılmışlık (underdevelopment) ile gerikalmışlık (undevelopment) arasında önemli bir fark vardır. Geri bırakılmışlıkta, dış faktörler baskındır. Geri bırakılmış ülkelerin de tarihleri olduğu Frank tarafından vurgulanmıştır. Frank'ın teorisinde, geri bırakılmışlığın nedenleri maddeler halinde incelenmiştir. Bunları şöylece özetlemek olanaklıdır: a) Kapitalist sömürgeci sistem geri bırakılmışlığa neden olmuştur. Bu bağlamda, kurtuluş için öne sürülen "tam izolasyon" hipotezi incelenmiştir. b) En zayıf halka (the weakest link) hipotezi. Kalkınmış sömürgeci ülkenin içinde bulunduğu savaş ve ekonomik kriz gibi durumlar, bağımlı ülkeler için fırsatlar yaratmıştır. c) İzolasyon teorisi: Kapitalist dünya ekonomisiyle bağlantıları olmayan, Japonya gibi kaynak fakiri ülkeler kalkınırken; kapitalist sisteme entegre olmuş Brezilya, Meksika ve Arjantin gibi doğal kaynak zengini ülkeler geri kalmıştır. d) Bağımlılığın ilerlemesi (development of underdevelopment). Geçmişte, kapitalist sömürgeci bir ülkeye bağımlı olarak kalkınma gösteren geri kalmış bir ülke, sömürgeci gücün terk edip gitmesiyle büyük sefaletle sürüklenmiştir. Bununla ilgili örnekler verilmiştir. Bu örneklerden birisi Brezilya'nın Manaus Gerais maden kentidir. Bu bölümde ele alınan bir başka konu da, dünya kapitalist sisteminin gelişmesinde şehirlerin oynadığı roldür. Johan Galtung'un yapısal emperyalizmin mekanizmaları (mechanizims of structural emperialism) teorisi

incelenmiştir. Bu teoride ülkeler arasındaki ilişkiler araştırılmıştır. Galtung'un teorisinde, dikey olan (vertical) ilişkilerin, geri kalmışlığa neden olduğu savunulur. Kalkınmış gruptaki ülkeler, geri kalmış ülkelerin birbirleriyle direkt ilişki kurmalarını istemezler. Kurtuluş reçetesi olarak, karşımıza yine sosyalist devrim çıkmıştır. Bölümün en sonunda, bağımlılıktan kurtulma mücadelesi olan "Zapatista hareketi" ve Şili'de Salvador Allende'nin sosyalist iktidarı incelenmiştir.

Dördüncü bölümde, bağımlılıkla ilgili tespitlerden sonra, çözüm önerileri ortaya konulmuştur. Tez'de kullanılan en önemli kaynaklardan birisi olan Joel C. Edelstein ve Ronald H. Chilcote'ın tespitleri ortaya konmuştur. Lenin, Cardoso, ve Frank'ın tespit ve önerilerine ek olarak, Wallerstein'den de öneriler sunulmuştur. Bir alt başlıkta, Küba örneği incelenmiştir. Emperyalizm ile mücadelede ortadan kaldırılması gereken ilk düşmanlar tespit edilmiştir. Bunlar, işbirlikçi (comprador) burjuvazi sınıfı ile neo-emperyalizmdir. Bu bölümde, Joseph Stiglitz'in bağımlılığın nasıl doğduğu ve sürekli hale geldiğine dair görüşleri de bize ışık tutacaktır. Günümüzde, İMF ve Dünya Bankası gibi kurumlar, geri kalmış ülkelerin bağımlılığını artırmakta olduğu tespit edilmiştir.

Beşinci ve son bölümde, bağımlılık ve küreselleşme arasındaki ilişkiler incelenecektir. Küreselleşme'nin en önemli faktörleri olan Çok Uluslu Şirketler'in (Multinational Companies) yeni dünya düzenindeki rolleri ortaya konacaktır. Teknolojik buluşlar ve gelişmelerin, bağımlılık üzerindeki etkileri araştırılacaktır. Güney Doğu Asya'daki kaplanların doğuşu, ekonomik krizler gibi gelişmelerle ilgili bilgiler verilecektir. Çin ve Hindistan gibi dev ülkelerin, dünya ekonomisi açısından etkileri karşılaştırmalı olarak ele alınacaktır. En sonunda, Samir Amin'in Afrika ile alakalı görüşleri ortaya konduktan sonra; Latin Amerika'daki kalkınma tecrübesi ile diğer ülkelerin tecrübeleri arasındaki benzerlikler ve farklılıklar sıralanacaktır. Özellikle Brezilya, Japonya ve İngiltere gibi üç farklı coğrafyadaki bu ülkelerin kalkınma yönünden avantaj ve dezavantajları incelenecektir. Genelde Latin Amerika ülkeleri inceleneceği için, bölge ve ülke haritaları kullanılacaktır. Haritalar, ilgili konunun hemen sonuna gelecek şekilde konulmuştur. Haritalar, konu içinde bütünlüğü sağlamak amacıyla ekler olarak çalışmanın en arka sayfalarına konulmamıştır. Ayrıca, bazı orijinal şekiller veya diyagramlar da kullanılarak konuların daha kolay anlaşılmasına özen gösterilecektir. Bu tez çalışması, bu açılardan da önem ve özgünlük taşımaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

GERİ KALMIŞLIK VE BAĞIMLILIKLA İLGİLİ GENEL TEORİLER

1. Karl Marx'ın Geri Kalmışlığa Yaklaşımı

Karl Marx, tarihsel gelişim sürecini materyalist yaklaşımla ele almıştır. Bu yaklaşımı anlayabilmenin yolu, üretim sürecinin iki boyutu olan üretim güçleri (forces of production) ile üretim ilişkileri (relations of production) terimlerinin tarifinden ve anlaşılmasından geçmektedir. Marksist siyasal ekonomiye göre, "üretim güçleri" üretim için gerekli olan bütün maddesel koşulları içerir. Bunlar arasında, iş gücü, makineler, ham maddeler, iş aletleri, araziler vesaire bulunmaktadır. Üretim ilişkileri ise, üretim sırasında ve sonrasındaki ilişkileri kapsamaktadır. Üretim güçleri ve üretim ilişkileri birlikte, üretim tarzını (mode of production) meydana getirir. Üretim tarzı ise, bir toplumun ekonomik yapısını oluşturur. Bütün tarihsel değişimlerin kökeni, üretim güçleri ile üretim ilişkilerinin yapısına dair çatışmalara dayanır. Bu çatışmada, üretim ilişkileri ile üretim güçleri uyuşmazsa, o toplumdaki kalkınma yavaş olur. Mücadele, üretim güçlerini ele geçirmek için farklı sınıflar arasında yapılır. Kavga sonunda, eski üretim tarzı, yeni üretim tarzı tarafından değiştirilir.

Determinist bir yaklaşımla olayları açıklamaya çalışan Marx, sosyalist düzene geçmek için, toplumların bir dizi kapitalist kalkınma aşamalarından geçmeleri gerektiğini vurgular. Marx'a atfedilen bir görüşe göre, bu aşamalar şunlardır: a) ilkel toplum, b) köleci toplum, c) feodal toplum, d) kapitalist toplum, e) sosyalist toplum, f) sınıfsız komünist toplum ya da dünya devleti'dir. Marks, az gelişmiş ülkelerin kendi kendilerine kalkınabilecekleri tezine şüpheyle yaklaşmaktadır. İlkel (primitif) toplumlar olarak nitelendirilen geri kalmış toplumların kendi başlarına bir kalkınma süreci başlatamayacaklarını ileri süren Marx, kapitalizme geçiş ve kapitalizm öncesi üretim

tarzını ortadan kaldırmak için, kapitalist sömürge sürecini gerekli görmektedir. Marx'a göre, sömürgelerde gelişen kapitalizm modeliyle, kalkınmış Avrupa'da ortaya çıkan kapitalizm modeli arasında fark yoktur. Lenin gibi Marx da 19. yüzyıl düşüncesi olan "kapitalist kalkınma evrensel ve kaçınılmazdır" prensibine inanır.

Karl Marx'ın, "sömürgecilik sürecinin, kalkınma veya geri kalmışlık üzerindeki etkileri" ile ilgili görüşleri çeşitli eleştirilere konu olmuştur. Örneğin, Martin Carnoy kapitalist sömürgeci sürecin, dünyanın bazı bölgelerinde kalkınma açısından pozitif rol oynarken, bazı bölgelerinde ise negatif rol oynadığını ileri sürmüştür. Carnoy, Marx'ın yaklaşımlarını Hindistan ve İrlanda karşılaştırmasını yaparak incelemeye çalışmıştır. Bu örnekte Hindistan, sömürge sürecinin pozitif rol oynadığı ülke olarak gösterilirken; İrlanda ise, sömürge sürecinin negatif rol oynadığı bir örnek olarak ele alınmıştır (Martin Carnoy, 1984: 171).

Bazı yazarlara göre, bir ülkenin kalkınmışlık seviyesiyle, sahip olduğu siyasal rejimin türü arasında doğrudan bir ilişki vardır. Günümüzdeki az gelişmiş kapitalist ülkelerin genellikle parlamenter demokrasiye sahip olmadıkları ortadadır (Carnoy, 1984: 172). Joseph Schumpeter (1951), düşük gelirli toplumların, zamanla daha kapitalist veya modern olmasıyla birlikte, geleneksel özelliklerden kurtulmaya yönelmelerinin ve daha demokratik bir yapıya kavuşmalarının gerçekleşeceğini iddia eder (Lipset 1963, Verba 1963). Çoğulcuların (pluralists) bu konuyla ilgili yaklaşımları, Schumpeter'in görüşlerine yakındır. Onlara göre, "hızla yükselen kapitalist yayılmacılık ve serbest girişim sistemi, feodal sistemin temel yapı taşları olan otoriter siyasal kurumları ortadan kaldırır". Kapitalizm ekonomiyi evrenselleştirir; çıkar ve kara odaklandırır. Bunun bir sonucu olarak, parlamenter bir siyasal rejimin ortaya çıkışı gerçekleşir.

Carnoy'a göre, Karl Marx, kapitalist sistemin büyümesi ve gelişmesi amacıyla ortaya çıkan emperyalizmin sömürgeciliği doğurduğunu ve ortaya çıkan sömürgeciliğin de bağımlılığa neden olduğunu ileri sürmüştür. Marx, sömürgeciliği iki kısımda incelemiştir. Bunlardan birincisi, sömürgeci devletin kalkınması için pozitif role sahip baskıcı İngiliz kapitalizmidir. Hindistan'da uygulanan İngiliz kapitalizmi, değişim ve gelişim için pozitif bir itici güç rolü oynamıştır (Carnoy, 1984, 172).

Hindistan'ın bağımsızlığının 55. yılı kutlamalarında, İstanbul'da verilen resepsiyonda bu konuyu Hindistan Başkonsolosuna sorduğumda, Marx'ın görüşünü doğrulayacak bir cevap aldım. Başkonsolos, Hindistan'da konuşulan yüzlerce dilin var olması nedeniyle insanların bir birlerini anlayamadığı gerçeğini ileri sürdü. Ona göre, İngiliz sömürgesi olmanın bir sonucu olarak ülkede İngilizce konuşulması, adeta ulusal bütünlüğü sağlamıştır. İngilizce, sanki bir asgari müşterek olarak değerlendirilmiştir. Başkonsolosun konuşmalarından, neredeyse İngiliz sömürgesine teşekkür çıkacağını anladım. İngilizce'nin, konuşulmaya başlanması, iletişimin ve diyalogun gelişmesini hızlandırdığı vurgulandı.

Burada bir noktanın daha altını çizmek gerekiyor. Dünyanın en kalabalık ikinci ülkesi olan Hindistan'da Hindistan Ulusal Kongre Partisi (Indian National Congress Party) 1885 yılında İngilizler tarafından kurulmuştur. Bu, belki de Üçüncü Dünya ülkelerinde kurulan ilk siyasal partidir. Hindistan'daki İngiliz sömürgeci mirası, demokrasiye geçişte pozitif bir rol oynamıştır. Hindistan, modası çoktan geçmiş eski kurumlarına ve kast sistemine rağmen, iktidarların düzenli ve demokratik seçimlerle el değiştirdiği bir ülke olmuştur. Ayrıca, modern kurumların bu ülkeye yerleşmesinin, İngiliz sömürge yönetimi döneminde hızlanmaya başlamış olması da, sömürgeci sürecin bir başka katkısı olarak sayılabilir.

Carnoy'a göre, Marx ve Engels, sömürgeci sürecin İrlanda'da oynadığı rolün, Hindistan'da oynadığı role göre tam ters yönde bir gelişmeye yol açtığını savunmuşlardır. Hindistan'da kalkınma için pozitif bir rol oynayan İngiliz sömürgeci yönetimi, İrlanda'da yıkıcı ve yok edici bir rol oynamıştır (Carnoy, 1984: 174). Aynı kapitalist sistem bir toplumun kalkınmasında pozitif rol oynarken, bir başka toplumda ve kültürde yıkıcı rol oynamıştır.

Marx, Asyalı bir devleti tanımlarken, onu Avrupalı¹ devletten ayıran özellikleri ortaya koymuştur. Marx'ın ileri sürdüğü iddia edilen bir varsayıma göre, Asyalı devletlerin tarihleri ve sosyal gelişim süreçleri yoktur. Asyalı devletler, sosyal gelişime ve evrime karşı koymaya çalışmışlardır. Ayrıca, toplumsal dağılmaya ve çöküşe karşı diretirler. İlkel toplum aşamasındaki doğuş noktalarından itibaren, Asyalı devletler

¹ Marx'ın, Avrupalı devletten kast ettiği şey 'Slavik olmayan' (non-Slavic) bir devlettir.

durağanlıklarını ve değişimsizliklerini devam ettirmektedirler. Marx'a göre, Hindistan örneğinde olduğu gibi, kapitalist sömürgecilik, Asya toplumlarında devrimci bir rol oynamıştır. Bir yandan, yeni (modern) kurumlar meydana getirerek kalkınmacı rol oynayan kapitalizm, diğer yandan, ilkel toplumsal kalıntıları ortadan kaldırmış ve kalkınma önündeki engelleri yok etmiştir. Sömürgeleştirilen devlet veya toplum, durağanlaşır. Sömürgeci devlet ise, kapitalist ve endüstriyel yapıya sahiptir. Sanayileşmiş bir toplumun sömürgesi olan geri kalmış durağan bir toplum, kalkınma ve değişim yolunda fırsatlar yakalayacaktır. Hindistan'daki İngiliz yönetimi, durağan toplumsal yapıyı yok ederken, aynı zamanda, değişim ve kalkınma için önemli fırsatlar yaratmıştır.

Carnoy'a göre, İngilizlerin, İrlanda'da uyguladığı sömürgeci yapının özünde, İrlandalıların İngilizlere karşı boyun eğdirilmesi vardır. İngilizler, İrlandayı kendi sanayileşmelerinde tarımsal ürünleri üreten bir destekçisi olarak görmüş ve bu doğrultuda kullanmıştır. Marx'ın 1867 yılında İrlanda üzerine yazdığı yazılara göre, İrlanda, İngiliz toprak ağalarının çıkarları doğrultusunda yönetilmiştir. İngiliz burjuvazi sınıfı İrlanda'yı ham madde temin edilecek bir yer olarak görmüş; bununla birlikte, İngiliz endüstriyel ürünlerinin rahatça pazarlanabileceği bir pazaryeri olarak kullanmaya çalışmıştır. İrlanda, İngiliz endüstriyel devriminde ucuz emek sağlayan bir bölge olmuştur. İrlandalıların sağladığı ucuz emek sayesinde, İngiliz işçilerinin ücretleri de istenilen seviyeye çıkamamıştır. İngiliz işçi sınıfının gelişimi ve güçlenmesi yavaş kalmıştır. İrlanda örneğinde, zaten aktif olan toplumsal yapı, İngilizlerin sömürgeci yönetim süreci sonrasında pasif ve durağan hale getirilmiştir. Hindistan'da ise, durağan olan toplumsal bir yapı aktif hale getirilmiştir. Kısaca özetlemek gerekirse, Hindistan'da pozitif rol oynayan kapitalist sömürgeci süreç, İrlanda'da negatif bir rol oynamıştır (Carnoy, 1984: 175).

2. V. İlyiç Lenin'in "Emperyalizm" Teorisi

Lenin'in "Emperyalizm: Kapitalizmin en Yüksek Aşaması" isimli meşhur kitabı, geri kalmışlık ve emperyalizmin sorunlarını gelişmiş bir Marksist düşünceyle inceler. Lenin'e göre, emperyalizm, sömürgeleştirdiği geri kalmış ülkede, kapitalist kalkınma süreci yaratmaz (Randal and Theobald, 1984: 101). Kapitalist güçler, emeğin ucuz olduğu Afrika ve Asya gibi geri kalmış kıtalarda yatırım yapmaya yönelir. Emperyalizm, Avrupa'daki ırkçılığı zayıflatmıştır (Randal and Theobald, 1984: 102). Buna rağmen, emperyalizm sömürgelerdeki bağımsızlık mücadelesini yoğunlaştırmıştır. Ayrıca, geri kalmış ülkenin proleter sınıfının, sosyalist ideallere ulaşmak için, öncülük (vanguard) görevi yapan bir siyasal partiye ihtiyacı olduğu Lenin tarafından ileri sürülür. Rusya'da 1905 yılında başarısızlıkla sonuçlanan sosyalist devrim girişiminin arkasındaki temel neden olarak, devrimi olgunlaştırarak hedefe taşıyan bir sosyalist partinin eksikliği olduğu Lenin tarafından iddia edilmiştir. Bu nedenle, 1917 devrimine Sosyalist Parti önderliğinde gidilmiş ve başarıya ulaşılmıştır. Lenin'in teorisinde, sömürgeleştirilmiş toplumlardaki kalkınmanın motoru köylüler, ulusalcı burjuvazi, ve proleterya'dır (Randal and Theobald, 1984: 103).

Marksizm'in Leninist yorumu, Karl Marks'ın diğer öğrencileri tarafından eleştirilmiş ve geliştirilmeye çalışılmıştır. Bağımlılık teorisinin gelişmesi açısından bakıldığında, neo-Marksist düşünürlerden birisi olan Paul Baran, daha farklı bir teori geliştirmiştir. Paul Baran'ın "Büyümenin Ekonomi Politikası" (Political Economy of Growth) adlı eserinde, kapitalizmin sömürge ülkesindeki feodal yapıları ve kalıntıları ortadan kaldırmadığı vurgulanmıştır. Merkezdeki kapitalist ülkeler arasındaki ve yerel burjuvazi arasındaki rekabet, yerel kapitalistlerin başarı şansını azaltır. Sonuçta, yerel burjuvazi, ülkenin kalkınmasında gerekli olan tarihi rolünü oynayamayacaktır (Randal and Theobald, 1984: 34 – 35). Baran, sömürge ülkelerdeki geri kalmışlığı kaçınılmaz olarak görüyor. Marx'ın teorisinin tam tersine, kapitalist ekonominin çevre ülkelere yerleşmesi, ekonomik durgunluğa ve sosyal geri kalmışlığa neden oluyor (Randal and Theobald, 1984: 105). Bu nedenle, geri kalmışlığı ortadan kaldırmanın tek yolu,

Ortodoks Marksistlerin savunduğu gibi kapitalist oluşum veya sermaye birikimi değil, tam tersine sosyalist devrimden geçer (Randal and Theobald, 1984: 105-106).

Genç nesil Marksistler, kapitalizmin kalkınmacı özelliğini ve kaçınılmazlığını sorgulamadılar. Lenin, 1896-1899 yılları arasında yazdığı “Rusya’da Kapitalist Kalkınma” adlı eserinde, geri kalmış ülkelerde kapitalist kalkınmanın, Marx’ın ileri sürdüğü teze göre daha karmaşık ve zor olduğu gerçeğinin altını çiziyor. Kalkınmış ülkeler ile az gelişmiş ülkelerde, kapitalist kalkınma süreci farklı hızlarda gerçekleşir.

Rusya’daki halka doğru “narodnik” hareketinin savunucuları olan yazarlar, “Rusya’da kapitalist kalkınmanın gerçekleşmesi olanaksızdır” hipotezini savunmuşlardır. Çünkü, Rusya diğer gelişmiş ülkelere göre sanayileşme bakımından çok gerideydi. Bir başka deyimle, Rusya kırsal halk katmanlarından oluşan bir toplumsal yapıya sahipti. Rus Narodnik hareketinin teorisyenleri, sosyalizme geçmek için kapitalist kalkınmanın önemli ve gerekli olduğuna inanmazlar. Onlara göre, ortak mülkiyet sahipliği üzerine kurulu olan eski Rus köylü toplumunun yapısı ve ilişkileri, sosyalizme geçişi sağlayacak özelliği taşımaktadır. Diğer taraftan Lenin’e göre, kapitalizm sadece gerekli değil, zaten Rusya’da gelişmiş bir noktaya ulaşmıştır. Narodnik hareketinin temsilcilerine göre, Rusya’daki yüksek seviyelerde seyreden işsizlik, kapitalizm nedeniyle ortaya çıkmıştır. Sıkıntılarının ve geri kalmışlığın temelinde kapitalizm bulunmaktadır.

Lenin, Rusya’daki kalkınma oranının, fazla kalkınmış ülkelere göre daha düşük seviyelerde gerçekleştiğini ve bunun sebebi olarak da kısmen kapitalizm olduğunu iddia ediyor. Yine de, kapitalizm’i Rusya’nın kalkınması için itici bir güç olarak görüyor. Lenin’in Rusya’daki kapitalist kalkınma ile ilgili görüşlerini şöyle sıralayabiliriz: Kapitalizm, siyasal olarak gerekli ve ekonomik açıdan da olanaklıdır. Bununla birlikte, bazı kapitalizm öncesi (pre-capitalist) toplumsal yapılar, kapitalizm’in gelişmesi önündeki ciddi engellerdir ve Marksistlerin ileri sürdüğü gibi kolayca ortadan kalkacak gibi gözükmemektedir. Gerçekten de, Rusya gibi az gelişmiş ülkelerdeki kapitalist kalkınma, sadece geleneksel veya kapitalizm öncesi yapıların yok edilmesi ve ortadan kaldırılması süreci değildir. Bu süreç, iç ve dış yapıların birbirini etkilediği daha karmaşık bir ilişkiler sürecidir. Bu nedenle, Rusya’daki kapitalist kalkınma, ‘yavaş

devininin tekrar edilmesi' olarak gerçekleşecektir. Bir başka deyişle, Avrupa'da hızlı gelişen kapitalist kalkınma, Rusya'da uzun zaman alacaktır.

Emperyalizmle ilgilenen erken dönem Marksist teorisyenler, kapitalizm'in geri kalmış ülkelerde oynayacağı kalkınmacı rolü sorgulamamışlardır. Onların önemle sorguladıkları şey, kalkınmış ve geri kalmış ülkeler arasındaki etkileşimdir. Burada, Marx siyasal bağımsızlığı göz ardı ederek kolay bir yol seçmiştir. Karl Marx, "sömürgecilik süreciyle geri kalmış ülkelere geçecek olan kapitalizmin, bu ülkelerin kalkınmasına giden yolu açacağı görüşü"nü savunuyor. Lenin, Marx'ın bu görüşünü paylaşmıyor. Kalkınmış ülkelere, geri kalmış ülkelere sermaye aktarılması, bu ülkelerin otomatik olarak kalkınmasına neden olmayacağı savı, Lenin'in bir başka görüşüdür. Lenin, kapitalist sömürgecilerin, sömürgelerde iş birlikçi burjuva sınıfıyla halk katmanlarına karşı iş birliği ilişkisi kurduklarını savunuyor.

Kapitalizm'in, geri kalmış ülkeler üzerindeki kalkınmacı etkileri, bu ülkelere giren yabancı sermayeye rağmen pozitif olmamıştır. Dominant emperyalist güçler, sömürge haline getirdikleri ülkelerde sosyal desteğe ihtiyaç hissettikleri zaman, eski sistemin yönetici sınıfları ile geniş toplum katmanlarına karşı işbirliği yaparlar (Cardoso and Faletto, 1977: 7).

Lenin'e göre, az gelişmiş ülkelerin kapitalist kalkınma sürecinin önündeki en büyük engel, bu ülkeleri sömüren merkez ülke (metropol) ile kurulan sömürgeci bağlarıdır. Eğer bu bağlar kırılırsa, az gelişmiş ülkelerde kapitalist kalkınma mümkündür. Az gelişmiş ülkeler siyasal bağımsızlığa kavuştuktan sonra, kapitalizm bu ülkelerde kalkınmacı güç olarak önemli bir rol oynayabilir (Blomström and Hettne, 1984: 11).

Neo-klasik ekonomiye göre, geri kalmışlığın arkasındaki temel sorun, piyasa ekonomisinin, elde edilen kaynakları toplumda nasıl dağıtacağıyla ilgilidir. John Maynard Keynes'in ele aldığı ana sorunsal, "kısa vadeli sorunları çözerek istikrarlı bir kalkınma yaratmaktır".

Keynes'in bilinçli olarak göz ardı ettiği sorunlar, Evsey Domar ve Roy Harrod adlı iki ekonomist tarafından ele alınmıştır. Bu iktisatçılar, ekonominin büyüme oranıyla tasarruflar arasında bir ilişki olduğunu savunurlar. 1950'lerde kalkınma teorilerini

derinden etkileyen “Domar-Harrod modeli” kalkınmayla sermaye birikimini eşdeğerde tutmuştur. Bu nedenle, geri kalmışlığın ana sorunu, “sermaye kıtlığı” ile açıklanmaya çalışılmışlardır. Aslında, kalkınma yolunda başarıya ulaşan ilk ülkelerin kalkınmaları, elde ettikleri sermaye birikimi sayesinde olmuştur. Belirli bir sermaye birikimi elde etmiş olan İngiltere ve Fransa, bilimsel buluşlara finansal kaynak harcamışlar, ve elde ettikleri teknik buluşlar (buharlı makine, çırkık ve dokuma fabrikaları gibi), bu ülkelerin daha fazla kar elde etmelerine ve sermaye biriktirmelerine yol açmıştır. Önceleri merkantilist ve sonraları dünya kapitalist sistemini kuran ülkelerin elde ettikleri sermaye birikimi, bu ülkelerin denizaşırı sömürgeler elde etmelerine ve daha fazla sermaye birikimi sağlamalarına yaramıştır. Kısaca sermaye birikimi, kalkınma sürecinin ilk aşamasıdır.

3. Walt Withman Rostow’a Göre Büyüme’nin Aşamaları

Chicago Üniversitesi Antropoloji bölümü öğretim görevlisi Manning Nash’ın birinci modeli olan “endeks metodu,” Rostow tarafından “kalkınmanın aşamaları”² olarak değerlendirilmiştir. Nash’ın endeks metodunda, kalkınmış bir ülke ele alınır ve geçirdiği evreler incelenir. Bu evrelerin geri kalmış ülke tarafından uygulanmasının, kalkınmanın kapısını açacağına inanılır. Rostow, kalkınmanın aşamalarını şöyle özetlemiştir: Bütün toplumlar aşağıda gösterilen beş aşamadan ya geçmiştir, ya da geçmek üzeredir. İlk etapta, geleneksel toplum (traditional society) vardır. Yapılan üretim, üreticiler tarafından tüketilir. Pazarlamak amacıyla üretim yapılmaz. Ticaretin temelinde, herhangi bir malın bir başka malla değiştirilmesi (barter) vardır. İkinci aşama, geçiş dönemi (transition stage) olarak bilinir. Bu aşamada, kalkışa hazırlık çalışmaları (pre-conditions for take-off) yer alır. Ticaretin gelişmesini destekleyecek bir ulaşım sistemi kurulmaya başlar. Gelirlerin, tasarrufların ve yatırımların artışına paralel olarak, girişimcilerin ortaya çıkışı hız kazanır. Birincil (primary) ürünler üzerinde yoğunlaşan

² Amerika’lı iktisat tarihçisi Walt Rostow, 1960 yılında bu aşamaları “Stages of Economic Growth” olarak adlandırmıştır.

ticaret gelişme aşamasına girer. Üçüncü aşamada, sanayileşme ve kalkınma sürecinde yükselişe ve kalkışa geçiş aşaması olan “take-off” evresi yer alır. Bu aşamada, tarım sektöründen endüstriyel sektöre doğru geçiş olur. Büyüme, ülkenin birkaç bölgesinde başlar ve bir veya iki sanayi üzerinde odaklaşır. Ulusal gelirlerin yüzde 10’u yeni yatırımlara dönüşür. Ekonomik dönüşümden (transformasyon) sonra, sanayileşmeyi destekleyecek yeni sosyal ve siyasal kurumlar doğar. Dördüncü aşamada, yükselişe geçmiş ekonomik kalkınmayı olgunluğa götürme “drive to maturity” hamleleri gelir. Ekonomi büyüdüğü için, yeni alanlara geçiş olur. Teknolojik buluşlar, yeni yatırım fırsatları yaratmaya başlar. Geniş alanlarda mal ve hizmet üretimi gerçekleşir. İthal mallarına olan bağımlılık azalır. Bu aşama ile birlikte, ithal edilen ürünlerin çeşidinde ve miktarında ciddi azalma olur. Beşinci ve son aşamada ise, doymuşluk derecesine ulaşan ekonomi de yüksek oranlarda toplu tüketim “age of high mass consumption” sürecine geçilir. Dayanıklı tüketim malları üreten sanayilerde patlama olur.

İlkel toplum aşamasında, toplum kendine yetecek kadar sınırlı miktarda üretim yapar. Toplum bu aşamada, Newton öncesi bilim ve teknoloji seviyesine ulaşmıştır. Üretim sürecindeki teknoloji seviyesi çok ilkeldir. Büyümenin ikinci aşamasında, ilkel toplumun kalkınmaya başlaması için hazırlık çalışmalarına geçilir. İlkel toplumun dönüştürülmesi aşaması oldukça zor ve uzun bir süreç gerektirir. Kalkınma için ön koşulların oluşturulması aşaması, genellikle içten değil, dıştan gelen faktörlerle gerçekleşir. Dışardan bir müdahale olmaksızın bu aşamaya geçmek olanaksız gibidir. Bu müdahale, genellikle kalkınmış bir ülke tarafından yapılır. Üçüncü aşamayla birlikte, artık ilkel toplum özellikleri terk edilerek bir dönüm noktasına gelinmiştir. Modern topluma geçiş noktasının başladığı bu aşama “take-off” noktasıdır. Kalkınmacı güçler, toplumsal yapının değişmesi için baskı uygularlar ve toplumda etkin hale gelirler. Büyüme, artık toplum için bir normal koşul olur. Egemen hale gelen gruplar, kendi çıkarlarını korumak ve geliştirmek için daha fazla üretme ve kar etme yolunu seçerler. Kalkış aşamasının sonunda toplumda şunlar olur: 1) Ulusal gelirden yüzde 5 ile 10 arasında artış gerçekleşir. 2) Bir veya bir kaç imalat sektöründe yüksek oranda büyüme gerçekleşir. 3) Ekonomik büyümenin sağladığı nimetlerden yararlanan siyasal, sosyal, ve kurumsal organizasyonlar ortaya çıkar.

Bağımlılık teorisinin radikal teorisyenlerinden birisi olan Andre Gunder Frank, Rostow'un "kalkınmanın aşamaları" tezinin doğru olmadığını ileri sürüyor. Frank'a göre bu aşamalar, günümüz toplumlarının içinde bulunduğu koşulları ve geçmiş realitelerini ortaya koymaz. Rostow'un teorilerinde, geri kalmışlık, geleneksel toplumların orijinal aşamasıdır. Rostow, günümüzdeki toplumların geri kalmışlıklarının öncesinde, başka aşamaların bulunmadığını iddia ediyor. Rostow'a göre, günümüzdeki kalkınmış toplumlar, daha önceleri geri kalmış (underdeveloped) konumdaydılar. Bana göre, bütün bunlar gerçeklerle çelişiyor. Frank'ın teorisinde, bu bütünsel ekonomik kalkınma ve kültürel değişim yaklaşımı, sadece kalkınmış ülkelerin tarihlerinin var olduğunu, ama geri bırakılmış ülkelerin tarihlerinin olmadığını ileri sürüyor. Halbuki, bu günkü geri bırakılmış ülkelerin de, gelişmiş ülkeler kadar bir tarihe sahip oldukları, Frank'ın bir başka varsayımıdır (Frank, 1969b: 40). Bu günkü kalkınmış ülkelerin kalkınma sürecinde oldukça önemli bir rol oynayan geri bırakılmış ülkelerin de asırlara dayanan bir tarihsel mirasları vardır. Günümüzün kalkınmış ülkeleri, geri bırakılmış ülkelerin sosyal dokularını tamamen ortadan kaldırmıştır. Örneğin, Hindistan'ın sanayileşmesinin bilinçli olarak önüne geçilmiştir (Dutt, 1955). Bundan dolayı, Frank "geri kalmışlık orijinal değil, yapaydır" diyor. Afrika'da, köle ticareti toplumsal yapıyı değiştirmiştir. Latin Amerika'da İnka ve Azteklerin oluşturduğu yüksek medeniyet tamamen yok edilmiştir. Burada ismi geçen toplumların yüksek noktalara ulaşan medeniyet seviyeleri vardır.

Rostow'un teorisine göre, kalkınmış ülkelerdeki sermaye, teknoloji ve kültürel değerlerin geri kalmış ülkelere yayılması (bundan böyle bütün tez boyunca "difüzyon" olarak geçecektir), geri kalmış ülkelerin kalkınmasında oldukça önemli bir paya sahiptir. Frank, bu varsayımı kökten reddeder. Çünkü, geri kalmış bölgelerin ve ülkelerin, ilk önce hızla büyüyen merkantilist sisteme, daha sonraları da kapitalist dünya sistemine entegre edilmeleri, bu bölgelerin geri bırakılmışlığının temelini oluşturur. Kapitalist sisteme entegre olduktan sonra bu sistemin içinde kalmaları, ülkelerin geri kalmışlığını iletir. Hindistan Başbakanı Jawaharlal Nehru, bu durumla ilgili şu açıklamayı yapmıştır: "Bugün Hindistan'ın karşılaştığı büyük sorunların tamamı İngiliz yönetimi döneminde gelişmiş ve İngiliz politikasının doğrudan sonuçları olarak ortaya çıkmıştır.

Bu sorunlar şunlardır: prenslikler; azınlıklar sorunu; sanayileşmenin eksikliği ve tarımın ihmal edilmesi; sosyal hizmetlerde aşırı derecede geri kalmışlık; halkın içinde bulunduğu trajik sefalet.” Nehru’nun bu görüşlerini “Hindistan’ın Keşfi” (Discovery of India) adlı eserinden alıntı yapan Paul Baran, kalkınmış ülkenin sömürgesi olma tecrübesini yaşayan bir ülkenin, Hindistan örneğinde olduğu gibi asla yüksek refah ülkesi olamayacağını ileri sürüyor (Baran, 1957: 25). Daha sonraki bölümlerde İMF ve Dünya Bankası gibi kuruluşların verdiği borç ve kredilerin bu ülkeyi ne hale getirdiği detaylı bir şekilde ele alınacaktır.

4. Immanuel Wallerstein’in “Modern Dünya Sistem Teorisi”

4. i)Wallerstein’in Teorisinde “Dünya Ekonomisi” ve “Dünya İmparatorluğu” Sistemlerinin Karşılaştırılması

Immanuel Wallerstein, bağımlılığı ve geri kalmışlığı “dünya sistemi” perspektifinden bakarak açıklamaya çalışan bir sosyal bilimcidir. Günümüzdeki kalkınmış ve geri kalmış ülkelerin arasındaki kalkınmışlık farkının en önemli sebebi, uluslar arası iş bölümünden kaynaklanmaktadır. Bu sistemde, kalkınmış ülkeler sanayi ürünleri üretirken; geri kalmış ülkeler değeri düşük olan tarımsal ve birincil ürünler (hammadde) üretmeye itilmiştir. Wallerstein’in teorisinde, ülkelerin geri kalmasında iç faktörlerin mi, yoksa dış faktörlerin mi daha önemli rol oynadığı ele alınmamıştır. Ayrıca, merkez (core) veya çevre (periphery) kapitalizmleri üzerinde durulmamıştır. Dünya Sistem Teorisi, genel olarak bunların hepsinin yerini alır. Wallerstein’a göre, dünya sistemi bir sosyal sistemdir. Bu nedenle, dünya sisteminin kalkınma dinamikleri, genellikle iç dinamiklerdir (Wallerstein, 1974: 3). Bunun bir başka anlamı da, şudur: Sistemi dış faktörlerden soyutladığımızda, fazla bir aksaklık olmadan yoluna devam edecektir.

Wallerstein’a göre, dünyamız 1000 yıl öncesinde hiç ortada olmayan bir yeni durumla karşı karşıyadır. Bu gün, dünyanın çeşitli ülkeleri ekonomik açıdan bir birlerine bağımlı hale gelmişlerdir. Kısaca, buna “karşılıklı bağımlılık” (interdependency)

diyebiliriz. Daha sonraları, nispeten bir birlerinden bağımsız “mini sistemler” meydana gelmiştir. Dünya sisteminin veya dünya ekonomisinin oluşmadığı bu dönemde, mini sistemlerin ortaya çıkışı normal karşılanmalıdır. Andre Gunder Frank ve Barry Gills, dünya sisteminin 500 veya 5000 yılda meydana geldiğini savunurlar (Frank and Gills, 1993: xv-xxii).

Dünya sistemini iki gruba ayırarak inceleyen Wallerstein, bu sistemlerden birisi olan “dünya ekonomisi”nin siyasi bir özelliği olmadığını vurgularken; bir başka sistem olan “dünya imparatorluğu”nun siyasi bir özelliği ve boyutu olduğunu iddia ediyor. Siyasi özelliği olmayan “dünya ekonomisi” zayıf olduğu için, istikrarsız yapı sergiliyor. Dünya ekonomi sistemi, bir başka grup tarafından işgal edilerek ortadan kaldırılabilir ve imparatorluk formuna sokulabilir. Dünya ekonomisinden, dünya imparatorluğuna dönüştürülen sistemlere örnek olarak, Çin ve Roma imparatorluklarını gösteren Wallerstein’e göre, bunlar modern tarih öncesinde ortaya çıkan sistemlerdir (Wallerstein, 1974b: 5). Dünya imparatorlukları, temelde elde edilen ekonomik gücü dağıtıcı bir özelliğe sahiptirler.

Dünya imparatorluğu ile dünya ekonomisi arasındaki fark, “devlete dayanan sistem” ile “modern sistem” arasındaki yapısal farkı ortaya çıkarıyor. Modern dünya sistemini egemen (hegemon) sistem olarak tanımlayan Wallerstein, dünya imparatorluğu sisteminin kuruluşunun ve yıkılışının, modern sisteme göre daha farklı olduğunu altını çiziyor. Dünya imparatorluğu oluşturulmasında, yakında bulunan merkez ülkelerin fethedilmesi vardır. Halbuki, modern dünya ekonomi sisteminde, komşu merkez ülkelerin fethedilmesi sürecine yer yoktur. Tam tersine, Amerika ve İngiltere örneğinde olduğu gibi, modern dünya sistemindeki üstün devlet genellikle merkez ülkeleri çevreye (periphery) bağlayan okyanus ticaretinin kontrolünü eline geçirmeye çalışır (Chase-Dunn and Willard, 1994: 252). Bu nedenle, modern dünya sistemi, imparatorluk oluşturulmasına karşı diredir. Kapitalist dünya sistemindeki en üstün devlet, imparatorluk oluşumunu engellemeye çalışır. Devletler arası sistemin ayakta kalması için gerekenlerin yerine getirilmesine özen gösterilir. Bu nedenle, siyasi merkezileşme (centralization) ve ademi-merkezileşme (decentralization) dönemleri, hegemonyaya sahip merkez güçlerin çöküşünü beraberinde getirirken; bir yandan da yeni merkez güçlerin doğuşuna yol

kalmamıştır. Bu nedenle, Frank ve Samir Amin'in "küresel sermaye birikimi" (the Küresel accumulation of capital) terminolojisine göre, dışarıda kaldığı öne sürülen bu bölge, uzun bir zaman süreci sonunda dünya sistemine entegre edilir. Dünya kapitalist kalkınma sürecinin bir parçası haline getirilen dışarda kalan bölgeler, Frank'ın deyimiyle "çevreleştirilme" (peripheralization) sürecine maruz kalırlar. Bu kategorideki ülkelere verilebilecek en iyi örnek Hindistan'dır.

Dünya kapitalist gelişim sisteminin dışında kalan bölgelerin, dünya kapitalist sömürü düzenine entegre edilmelerek "çevreleştirilme" sürecinin tamamlandığını ileri süren yazarlar vardır. Magnus Blomström ve Björn Hettne bunlardan bazılarıdır. Yukarıda isimleri verilen yazarların bu konudan bahsettikleri eserlerinin 1984 yılında basılmış olduğunu göz önüne alırsak, 2002 yılına kadar aradan geçen 18 yıllık bir süreçte, gerçekten de dünya kapitalist ekonomi sisteminin dışında kalan ülkelerin tamamının kapitalist ekonomik sistem tarafından "çevreleştirildiğini" ileri sürmek doğru olacaktır. Kapitalist sömürü sistemi doruğa ulaşmıştır. Artık, kapitalist sistemin sömürü tuzağına düşmemiş bir tek köy dahi kalmamıştır.

Wallerstein, modern dünya sisteminin büyüyerek gelişmesinin, 1450 – 1640 yılları arasında gerçekleştiğini benimser. Bu tarihler arasında, dünya kapitalist ekonomi sistemi, embriyonik şeklini almıştır. İngiltere, Hollanda, ve Fransa, bu dönemin bir birleriyle rekabet eden merkez (core) ülkeleri olarak ortaya çıkmışlardır. Sanayileşmede önde olmalarına ilaveten, merkezdeki ülkeler, güçlü merkezi hükümetlere sahip olmuşlardır. Güçlü bir merkezi yönetimden mahrum olan Hollanda, İngiltere'nin ve Fransa'nın gerisinde kalmıştır. Çünkü, İngiltere ve Fransa 18. yüzyıl boyunca çeşitli savaflara katılmışlar ve elde ettikleri başarı nedeniyle, dünya hegemonyasını ellerine geçirmişlerdir. 16. yüzyıl Avrupa genişlemesinin (expansion) liderliğini yapan İspanya ve Portekiz, "yarı-çevre" konumuna düşmüşlerdir.

17. yüzyıl boyunca, merkez ülkelerin tahıl ihtiyacını sağlayan Doğu Avrupa ülkeleri ile, Avrupa'nın gümüş ve altın madeni talebini karşılayan Latin Amerikan ülkeleri "çevre" konumuna itilmişlerdir. Bu ülkelerin dışında kalan ve dünya kapitalist ekonomi sistemiyle bütünleşmemiş Rusya, Afrika'daki ve Asya'daki bütün ülkeler 17. yüzyılda kapitalist sömürge sisteminin "çevreleştirme" tuzağından uzak kalmışlardır. Bu

dönemde, Afrika henüz keşfedilmemiş; Rusya, güçlü bir merkezi hükümeti olan imparatorluk konumundadır. Asya’da ise Arap tacirlerin etkili olduğu bazı ticaret rotaları ve küçük sömürgeciler kurulmuştur.

Wallerstein, Afrika üzerine uzmanlaşmış önemli yazarlardan birisidir. Afrika’nın “çevreleştirilme” süreciyle dünya kapitalist ekonomi sistemine entegre edilmesinin 1750-1900 yılları arasında gerçekleştiğini ileri sürmektedir. Bu demektir ki, 1750 yılından önce Afrika, kapitalist entegrasyonun dışında kalan bir bölge niteliğine sahiptir. Afrika ile Avrupa arasındaki ticaret, lüks mallardan oluştuğu için, ticaret hacmi açısından her iki bölge için de önemsiz miktarlarda gerçekleşmiştir. Avrupa ile Afrika arasındaki ilişkiler, tahmini olarak 1750’lerde değişmeye başlamıştır. Bu ilişkilerin temeli, köle ticaretiyle atılmıştır. Köle ticareti, 18. yüzyılın birinci yarısında hızla gelişmiş, 1750’lerde doruğa ulaşmış, 1810’lu yıllarda ise ne artmış ne de azalmıştır (Wallerstein, 1976: 17).

Feodal üretim tarzının ortadan kalkmasıyla ilgili olarak, farklı nedenler öne sürülmüştür. Maurice Dobb’a göre, iç faktörlerin başında gelen “feodal üretim tarzının durağanlaşması ve kapitalist köylü toplumunun doğması” gibi nedenler, feodalizmin ortadan kalkmasını sağlamıştır. Sweezy ise, “önemli bir dış faktör olan şehirlerin ve dolayısıyla iç pazarların gelişmesi gibi faktörler, feodal üretim tarzını sona erdirmiştir” savını ortaya koymuştur (Sweezy, 1972: 47).

Blomström ve Hettne, eserlerinde bu konu ile ilgili önemli bir gerçeği vurgulamışlardır. Bu iki araştırmacıya göre, “geçmişte köle ticaretini organize eden bazı Afrika devletleri, çevreleştirilmiş olarak yaşamlarını sürdürmektedirler. Kölelerin yakalanarak toplandığı Afrika ülkeleri ise, çevreleştirilmişlik durumuna düşmeden, dünya kapitalist ekonomi sisteminin dışındaki bölgeler olarak kalmışlardır (Sweezy, 1972: 190). Afrika’nın dünya kapitalist kalkınma sürecine entegre edilmesinden sonra, dünya sistemi tarafından bu kıtada bir iş bölümü yapılmıştır. Bu yeni iş bölümüne göre, Afrika’nın batı kesimleri, uzun bir süreçten sonra ham madde üreten sömürge ülkeleri haline getirilirken; doğu kesimleri ise köle ticareti yapmaya itilmiştir. Köle ticaretinin bu kesimlerde sona ermesi, bu bölgelerin kapitalist kalkınma sürecine entegre edilmesinden sonraya denk düşmüştür. Afrika’nın çevreleştirilmesi 1900’lü yılların başında başlamış

ve 80 yıl içerisinde bu süreç tamamlanmıştır. Bu süreç içinde, Afrika parçalanmış ve merkez ülkeler için ham madde üreten bir kıta olmaktan ileri gidememiştir.

Wallerstein, Frank'ın teorisinin özü olan "geri bırakılmışlık" (underdevelopment) kavramını kullanmaktan uzak durmuştur. Bunun yerine, Fernando Henrique Cardoso ve Enzo Faletto'nun kullandığı konsept olan "bağımlı kalkınma" (dependent development) terimini kullanmıştır. Bağımlı kalkınma teorisinin ön gördüğü düşünceye göre, merkezdeki ülkeler güç kaybederken, yarı-çevre konumundaki ülkeler kalkınma sürecinde daha önemli hamleler göstereceklerdir. Güney Afrika Cumhuriyeti, Zaire, Nijerya, Cezayir ve Mısır gibi ülkeler; yüz ölçümü, doğal kaynakları, ve endüstriyel kapasiteleri açısından yarı-çevre rolü oynayacak güçtedirler. Bu kategorideki ülkelerin tek ümitleri, dünya kapitalist sisteminin, bir devrim sonucunda sosyalist sisteme çevrilmesidir. Bir benzetme yapacak olursak, "yarı-çevre" kategorisindeki ülkeler; Ruy Mauro Marini'nin "alt-emperyalizm" (subimperialism) kategorisinde ele aldığı ülkelerin ta kendileridir. Wallerstein'e göre, geri kalmışlıktan ve sömürülmekten kurtulmanın yolu, sosyalist devrimden geçer.

Gelecek 50 yılda, Afrika'nın dünya kapitalist sistemine entegre olacağını ileri süren Wallerstein, böylece 16. yüzyılda başlayan kapitalist yayılma sürecinin tamamlanacağını savunuyor. Halbuki, Blomström ve Hettne, Afrika Kıtası'nın tamamen dünya ekonomi sistemine entegre olma "çevreleştirilme" sürecinin tamamlandığını ortaya atmıştı. Wallerstein, kapitalist dünya ekonomi sisteminde ülkeleri, feodal, kapitalist, ve sosyalist olmak üzere üç kategoride inceliyor ve şu soruyu soruyor: "bir ülke, kapitalizm sürecinden geçmeksizin, feodal sistemden sosyalist sisteme doğrudan geçebilir mi?" Kendi kendine verdiği cevapta "eğer, bir aşama atlanabilecek özellikteyse, bu aşama sayılmaz" görüşünü ileri sürüyor (Wallerstein, 1974b: 5). Peru'lu Jose Carlos Mariategui ve Rusya'daki "narodniki ekolü"nü temsilcileri, feodal sistemden sosyalist sisteme direkt geçiş olabileceğini savunuyorlar. Kapitalist kalkınma aşamasını atladıkları için, bunlara "aşama atlayanlar" (stage skipper) deniyor. Bu konu, daha sonraki bölümlerde ele alınacaktır.

Sermaye birikiminin oluşması, kapitalist sistemin gelişmesi için işe yarar. Frank, sermaye birikiminin, modern dünya sistemine mahsus olmadığını ve 16. yüzyıl öncesine

gittiğini savunuyor. 10. yüzyılda Sung hanedanlığı yönetimindeki Çin’de kağıt para kullanılmış, endüstriyel gelişimi destekleyecek kredi sisteminin temelleri atılmıştır. Fakat, Çinli kapitalistler bir devlet oluşturulmasını başaramamışlardır. Birinci Milenyumun sonunda, “yarı-çevre” niteliğine sahip olan Fenikelilerin kurduğu şehir devletleri, kapitalist sermaye birikiminin oluşumunu sağlamıştır (Chase-Dunn and Willard, 1994: 254). Kapitalizmin modern anlamda gelişmeye başladığı ilk kıta Avrupa olmuştur. Bu nedenle, bir merkez bölgede kurulan ulusal kapitalist devlet 17. yüzyılda Hollanda’da gerçekleşmiştir.

Kentlerin nüfus artışlarıyla ilgili araştırmalar, merkezde bir askeri ve siyasi oluşumun gerçekleştiği ilk kapitalist şehirlerin Avrupa’daki “haraç toplayan devletler”de (tributary states), Osmanlı ve Moğol İmparatorluklarında meydana geldiğini gösteriyor (Chase Dunn and Willard, 1994: 254). Paris ve Londra gibi Avrupa kentleri, siyasi ve askeri merkezlere 17. yüzyılda sahip olmaya başlamışlardır. Gerçek bu iken, sonradan merkezi sisteme kavuşan ülkelerin “geç gelen,” ilk önce merkezi olarak gelişen “ilk gelen” ülkelerden daha hızlı geliştiği ortadadır.

4. ii) Wallerstein’in Teorisinde, Kapitalist Gelişim Süreci’nin Periyotları

Wallerstein, uluslar arası ticaretin doğuşunun, orta çağın başlarına kadar gittiğini söylüyor. Bu dönemlerdeki ticaretin ana karakteristiği, lüks mallara dayanması ve genellikle yerel olmasıdır. Orta çağda, uzak pazarlarda satmak için yeterli miktarda mal üretme yoluna gidilmemiştir. Orta çağda dünya ticareti, birisi Venedik, diğerleri ise Flanders ve Hanse şehirlerinde olmak üzere üç kentte gelişmiştir (Wallerstein, 1974b: 19). 1300-1450 yılları arasında yaşanan ekonomik ve demografik olaylar, bu şehirlerde yeni yeni filizlenmek üzere olan dünya ekonomisini sarsmış ve duraklamasına neden olmuştur.

Habsburgların, 1558 yılında dünya imparatorluğu hayalleri sona erince⁴, “kapitalist dünya ekonomi sistemi”nin temelleri atılmıştır. Kuruluşundan kısa bir zaman sonra, diğer dünya sistemleriyle (Osmanlı, ve Rus İmparatorlukları gibi) kurulan ilişkilerde, dünya kapitalist ekonomi sistemi lehine bir denge sağlanmıştır. Bu tarihten sonra, Avrupa’daki dünya kapitalist sistemini oluşturan ülkeler, bürokratik yapıyı değiştirerek kurumlarını modernleştirme , her zaman için hazır bir askeriye oluşturma, ekonomik faaliyetlerini geliştirerek çeşitlendirme, ve kültürlerini homojenleştirme yarışına girmişlerdir. Yukarıda sayılan açılardan ele alındığında, Avrupalıların yaptığını başaramayan imparatorluklar, bu yarışta geride kaldıkları için duraklama aşamasına girmişlerdir. 1640’lı yıllara kadar, Avrupa’nın Kuzeybatısında bulunan ülkeler, merkez ülkeler olarak ortaya çıkmaya başlamışlardır. Aynı tarihe kadar, İspanya ve Kuzey İtalya’daki şehir devletleri yarı-çevre konumuna düşerlerken; Kuzeydoğu Avrupa’daki ve Latin Amerika’daki ülkeler ise çevre konumuna düşmüşlerdir.

Batı Avrupa’da kapitalizmin istikrarlı gelişmesi, 1450’lerde başlamıştır. 1650-1730 yılları arasında yaşanan ekonomik durgunluk, Avrupa ülkelerinde gelişen “dünya ekonomisi”ni iyice güçlendirip pekiştirerek, modern dünya ekonomisinin ikinci safhasını açmıştır. Bu sistemde, ülkelerden sadece birisi merkez ülke olarak “artık değer”i kendine çekmeye başlamıştır. Sistemde tek merkez olarak kalma mücadelesinin tarzı, merkantilist uygulamalar olmuştur. Dünya ekonomisinin gelişiminin ikinci aşamasında ‘merkantilizm’ devreye girmiştir. Merkantilizm aşamasında, ulusal ticari bariyerlerin konulması kalkınmışlıkta bir adım geride olan ülkelerin, kendilerini önde olan ülkelere karşı korumak için uyguladığı bir savunma mekanizmasıdır. Merkantilist uygulamalara örnek vermek gerekirse: a)1660-1715 yılları arasında, İngiltere’nin Hollanda’ya karşı uyguladığı merkantilizm; b) 1715-1815 yılları arasında, Fransa’nın İngiltere’ye karşı uyguladığı merkantilizm; c) 19. yüzyıl boyunca, Almanya’nın İngiltere’ye karşı

⁴ Kutsal Roma İmparator’u Beşinci Charles, İspanyol kökenli bir ailenin çocuğu olarak 1500 yılında doğmuştur. Dedesi, Habsburg-Kutsal Roma İmparator’u Birinci Maximilian’dır. Oğlu İkinci Filip’e 1555 yılında Hollanda’yı, 1556 yılında da İspanya’yı veren Charles; 1556 yılında tahtından feragat ederek kardeşi Birinci Ferdinand’a tacını giydirdi. Ferdinand, Charles’ın Eylül 1558 yılında ölümünden önce resmen krallığını ilan etti. İşte bu tarihten sonra, Charles’ın oğlu II. Filip ile Charles’ın kardeşi İmparator I. Ferdinand (yeğen ile amca arasında) mücadele başladı. Bu mücadele ve kavga nedeniyle, Habsburglar’ın dünya imparatorluğu hayalleri suya düştü.
(Kaynak:www.geocities.com/worldcivf2000/charles/CharlsV.htm).

uyguladığı merkantilizm; e) 20. yüzyıl boyunca, Sovyetler Birliği'nin Amerika'ya karşı uyguladığı merkantilizm örnekleri verilebilir (Wallerstein, 1974b: 19). Aslında bu sıralama, bize ülkelerin gelişim sırasını da göstermektedir.

Merkantilist ekonomi döneminde, kapitalist toprak sahiplerinin ve onların müttefikleri olan tacirlerin ihtiyaçlarını karşılamak için, merkez ülkelerin devlet mekanizmaları güçlendirilmiştir. Güçlü devletin başında bulunan krallar ve bürokratlar, kendi kişisel kazançlarını artırmak ve iktidarlarını sürdürmek için gayret etmişlerdir. Devlet güçlenirken, buna paralel olarak hakların anayasal garanti ve güvence altına alınması da sağlanmıştır. Devlet mekanizmasındaki yöneticilerin yetkileri, anayasa ile sınırlandırılmıştır. Merkez ülkelerin otoritesi ve gücü artarken, çevre ülkelerinin devlet mekanizmaları zayıf kalmıştır. Polonya monarşisinin, 16. ve 17. yüzyıllarda gücünün zayıflaması bu duruma verilebilecek en somut örnektir. Polonya'daki yerel ticari burjuvazi ile, kapitalist toprak sahiplerinin çıkarları bir birine ters yönde gelişmiştir. Dünya pazarlarıyla ticaret yaparak karlarını maksimize etmeyi hedefleyen yerel ticari burjuvazi, serbest ticareti savunmuştur. Gelişmiş ülkelerden, ithal edilebilecek düşük fiyatlı endüstriyel ürünleri ithal ederek, iç piyasalarda yüksek karlar elde etmeyi hedefleyen tüccar burjuvazinin çıkarları ile toprak sahiplerinin çıkarları çelişmiştir.

Dünya kapitalist ekonomisinin pürüzsüz bir şekilde işlemesi için, yarı-çevre kategorisindeki ülkeleri, dünya sisteminin vazgeçilmez parçaları olarak gören Wallerstein, hem dünya imparatorluğunun ve hem de dünya sisteminin, elde edilen artık değer ve ganimetlerin adaletsiz dağıtılmasına sebep olduğunu ileri sürmüştür. Wallerstein'e göre, nimet ve külfet dağıtımında adaletsizlik ortaya çıkmıştır.

Kapitalist sistemin gelişmesinin üçüncü aşamasında sanayileşme vardır. Sanayileşme ile birlikte, dünya ticaretindeki ürünlerin önemli bir kısmı, sanayi ürünlerinden oluşmaya başlamıştır. Sanayileşme, Avrupa merkezli dünya ekonomisinin bütün dünyaya yayılmasını kolaylaştıracak coğrafi ve teknolojik buluşlara yol açmıştır. Hem denizcilik ve hem de askeriyenin elindeki ateşli silahlar teknolojisinin gelişmesi, teknolojik buluşlar sayesinde olmuştur. İç sınırlar içinde bulunamayan doğal kaynakların temin edilmesi için dışardan ham madde ve doğal kaynak temin edilmesi yoluna gidilmiştir. Dünya ekonomisinin coğrafi olarak genişlemesi, mini sistemlerin ve diğer

dünya sistemlerinin ortadan kaldırılmasına neden olmuştur. Avrupa dışında kalan en önemli dünya sistemlerinden birisi olan Rusya, Avrupa'nın genişlemesi ile yarı-çevre konumuna düşmüştür. Latin Amerikan ülkelerinin bağımsızlığa kavuşmaları, bu ülkelerin sahip oldukları çevre ülke olma durumunu değiştirmemiştir. 19. yüzyılda, Asya ve Afrika çevre konumuna düşürülmüştür. Güçlü bir devlet yapısına sahip olan Japonya, sömürgecilerin iştahını kabartacak doğal kaynaklardan yoksun olması, ve merkez ülkelerden oldukça uzakta kalması nedeniyle yarı-çevre konumuna yükselmeyi başarmıştır (Wallerstein, 1974b: 28).

Afrika'nın çevreleştirilmesinin, dünya genelinde köleliğin sona erdirilmesine yol açtığını savunan Wallerstein, bununla ilgili iki neden olduğunu altını çiziyor. Wallerstein bu nedenleri şöyle sıralıyor: a) Afrika'da, daha önceleri köle olarak kullanılan insan gücü, "peşin ürün" (cash-crop) üretimi için kullanılmaya başlanmıştır. 18. yüzyılda, Avrupalılar peşin ürüne yönelik üretim tarzından vazgeçirme taktikleri uygulamaya başlamıştır. b) Afrika çevreleştirildikten sonra, "dışarda kalan bölge" olma özelliğini kaybetmiş ve bunun bir sonucu olarak da kölelik ekonomik olmaktan çıkmıştır. Çok kötü koşullar altında çalıştırılan kölelerin, uzun saatler çalıştırılmaları, yetersiz beslenmeleri ve hastalıklara karşı dayanaksız kalmaları nedeniyle yaşam süreleri oldukça kısalmıştır.

Büyümekte olan dünya ekonomisinin yeni çevre ülkeleri yaratması, bazı bölgelerin dünya sistemindeki rolünün değişmesini beraberinde getirmeye başlamıştır. Wallerstein'a göre Almanya ve Amerika'nın dünya üretimindeki önemi artmaya başlamıştır. Çevre alt bölgeleri (peripheral subregions) ekonomik açıdan bakıldığında, dünya ekonomisi için daha az önem arz etmeye başlamıştır. Bu dönemde, merkez ülke konumuna ulaşmak isteyen yarı-çevre konumundaki ülkeler, 17. yüzyılın sonlarında ve 18. yüzyılda İngiltere ve Fransa'nın uyguladığı merkantilist stratejileri uygulamaya başlamışlardır. Birinci Dünya Savaşı öncesindeki dönemde, yarı-çevre konumundaki ülkelerin sanayileşme seviyeleri farklı olmuştur. Amerika, tamamen sanayileşmiş; Almanya kısmen sanayileşmiş, Rusya ise sanayileşmemiştir (Wallerstein, 1974b: 29). Endüstriyel kapitalizmin ortaya çıkışıyla, merkez ülkelerin iç yapılarında ciddi derecede değişiklikler olmuştur. 1700-1740 yılları arasında İngiltere sadece Avrupa'nın en büyük

ihracatçısı değil, aynı zamanda en önemli tarım ürünleri ihracatçısı durumuna yükselmiştir. 1900 yılına girildiğinde, İngiltere’de tarım sektöründe çalışanlar, toplam nüfusun yüzde 10’undan azdı (Wallerstein, 1974b: 29).

Endüstriyel kapitalizm sisteminde merkez ülkeler endüstriyel ürünler üretirken, çevre ülkeler ise ham madde ve tarım ürünleri (birincil ürünler) üretmek zorunda kalmışlardır. 1815-1873 yılları arasında, İngiltere açık farkla dünya sanayileşmesinin lideri olmayı sürdürmüştü; hatta bazı alanlarda sanayi mallarını üretebilen Fransa, Almanya, Belçika, ve Amerika gibi yarı-çevre konumundaki ülkelerin ihtiyacı olan endüstriyel malları ihraç etmeye başlamıştır. Endüstriyel merkez ülkelerdeki proleter sınıfın satın alma gücünün artması, dünya ekonomisinin önündeki talep darboğazı sorununu ortadan kaldırmıştır.

Dünya ekonomisinin gelişiminin dördüncü aşaması, Ekim 1917 Rus Devrimiyle başlamıştır. Birinci Dünya Savaşı ile birlikte yeni bir döneme girişin ilk adımları atılmıştır. Bolşevik Devrimiyle başlayan bu dönemde, endüstriyel alandaki gelişmelerle büyümesini hızlandıran kapitalist dünya ekonomisi iyice güçlenmiş ve yerleşmiştir. 1905 yılındaki savaşta Japonya’ya yenilen Rusya, devrim sonrasında dünya ekonomisinden çekilmek ve karşı koymak için merkantilist stratejiler uygulamaya başlamıştır. Bunu yaparken, kentli kesimden büyük bir halk desteği gelmiştir. İkinci Dünya Savaşından sonra, Rusya çok kuvvetli bir yarı-çevre ülke konumuna ulaşmış ve merkez ülke olmanın kapılarını zorlamaya başlamıştır.

Dünya kapitalist sisteminin gelişiminin beşinci aşamasında Amerikan hegemonyasının yükselişi belirleyici faktör olmuştur. Wallerstein, 1873 yılını İngiliz hegemonyasının sona erdiği tarih olarak göstermiştir (Wallerstein, 1974b: 31). Bu tarihten sonra, Amerika’nın hegemonyası yükselmeye başlarken, Almanya uğradığı yenilgi nedeniyle daha kötü bir konuma düşmüştür. İkinci Dünya Savaşı’nın sona ermesiyle birlikte, Amerika Birleşik Devletleri çok kısa bir zamanda (1945-1965), İngiltere’nin 19. yüzyılın ilk yarısında ulaştığı seviyeye ulaşmayı başarmıştır. Soğuk savaş, Amerikan ürünlerinin sadece Rusya’ya değil, aynı zamanda Doğu Avrupa ülkelerine girişini olanaksız hale getirmiştir.

Çin Kültür Devrimi (1949), Amerikan ürünlerinin bu dev pazara girişini engellemiştir. Bu durumda, Amerika'nın önünde üç alternatif bölge kalmıştır. Birinci bölge, Batı Avrupa'dır. Savaş sonrası, bu bölgenin çok hızlı bir şekilde yeniden inşa edilmesi gerekmektedir. Bu aşamada, Marshall Planı olarak bilinen strateji devreye girmiştir. Dünya kapitalist üretim sisteminin ve dolayısıyla Amerikan emperyalizminin gelişmesinde, en önemli rol bu bölgeye verilmiştir. İkinci alternatif bölge, İngilizlerin ve Almanya'nın tamamen elini çektiği Latin Amerikan bölgesidir. Amerikan yatırımlarının ve ham madde kaynaklarının rezervleri bu bölgede bulunuyordu. Amerika'nın, dünya hegemonyasını güçlü bir şekilde elinde bulundurması için alternatif olarak gördüğü üçüncü bölge ise Doğu Asya, Ortadoğu, ve Afrika'dır. Amerikan planlarına göre, bu bölgeler sömürge olmaktan kurtarılarak bağımsızlıklarına kavuşturulmak zorundaydı. Başkan Canning, 1820'lerde gizli bir şekilde İspanya'ya karşı bağımsızlık mücadelesi veren Latin Amerikan devrimcilerinin hareketlerini desteklemiştir (Kaufman, 1951: 27). Sömürgeci süreçte elde edemedikleri üretim oranlarını yakalamaları için bu ülkelerin sömürge olmaktan kurtulmaları bir zorunluluk olarak görülmüştür. İngiliz Kralı Beşinci Charles'ın hayali olan İngiliz İmparatorluğu kurmanın yolu *Pax Britannica*'dan geçiyordu. Amerikalılar da, Amerikan İmparatorluğu kurmak için *Pax Americana* stratejisini uygulamaya çalışmışlardır. Her iki durumda da, siyasal imparatorluk kurmanın maliyetleri çok yüksek olmuştur.

Amerika'nın, Vietnam'da yaşadığı sendromdan sonra, 1970'lerde dünya kapitalist iş bölümü dört merkezde odaklanacak şekilde ortaya çıkmıştır. Wallerstein, bu durumu "dörtlü iş bölümü" (quadripartite division of labour) olarak adlandırmıştır (Wallerstein, 1974b: 32). Başta Amerika olmak üzere, Avrupa Ortak Pazarı, Japonya, ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nden oluşan ülkeler, dünya iş bölümünün en önemli merkezleri olmuşlardır. Wallerstein'a göre, Amerikan hegemonyasının zayıflaması, kapitalist yatırımların hareket etme özgürlüğünü artırmıştır. Bu aşamadan sonra, çok uluslu şirketler devreye girmiştir⁵. Bu şirketler, devlet bürokrasisini azaltmaya zorlayarak faaliyetlerde bulunurlar.

⁵ Çok uluslu şirketler, bazı yazarlar tarafından "TNCs: Transnational Companies" olarak adlandırılırken, bazılarında da "MNCs: Multinational Companies" olarak adlandırılmışlardır.

Wallerstein'in eserlerine göre daha yakın bir zamanda ortaya çıkan David Held'in eserinde, kapitalist dünya ekonomisi'nin gelişim sürecinde yeni bir aşama daha ortaya çıkmıştır. Kapitalist sistemin gelişmesinin altıncı aşaması olarak ele alacağım aşama, soğuk savaş sonrası ortaya çıkan yeni dünya düzenidir.

Held'e göre, "Soğuk Savaş sonrası dönem, yeni bir dünya düzeni yaratma fırsatı doğurmuştur. Yeni dünya düzeni'nin özünde, demokrasiyi bütün yeryüzüne yayarak hakim hale getirmek ve yeni bir işbirliği ile barış ortamı yaratmak hedeflenmiştir. Günümüzde, Irak, Somali, Bosna, Rwanda ve daha bir çok yerde yaşanan siyasi krizler, yeni dünya düzeninin, yeni bir dünya düzensizliği yarattığı gerçeğini ortaya koymuştur" (Held, 1995: 268).

Uluslar arası camianın ve uluslar arası ilişkilerin çifte standartlı olmaya başladığından şikayetçi olan Held, bu konuyla ilgili olarak iki örnek veriyor. Birinci örnekte, Kuveyt'in yasal yönetimi ve özgürlüğünü korumak için 1990-1991 yılları arasında Irak'a karşı askeri müdahale kararı alan Amerika'nın başını çektiği Birleşmiş Milletlerin gündemindeki önemli konunun, petrol ve enerji politikalarının ön planda olduğunu vurguluyor. Halbuki, 1993-1995 yılları arasında aynı Birleşmiş Milletler Bosna'yı dağılmaya terk etmiştir.

Wallerstein, "kalkınmış ülkelerle geri kalmış ülkeler arasındaki kalkınmışlık farkı gittikçe daha da büyümektedir" tezini ileri sürüyor (Wallerstein, 1974b: 34). Günümüz dünyasında, sadece kapitalizme dayalı bir dünya sistemi olduğu için, sosyalist sistemin mevcut olmadığını ileri süren Wallerstein, sosyalizmden değil, bazı feodal sistemlerin varlığından bahsediyor. Dünyadaki sömürge düzenine farklı bir bakış açısından baktığı için, bir bütün olarak gördüğü dünya kapitalist sisteminin değiştirilmesini, ve darbe ile sosyalist dünya sisteminin kurulmasını çözüm yolu olarak görüyor. Wallerstein'in önerdiği dünya sosyalist sistemi, ne dünya imparatorluğu gibi elde edilen gelirleri ve artık değeri "yeniden dağıtıcı"dır (redistributive), ne de kapitalist dünya ekonomisidir. Sosyalist sistem, tamamen bir sosyalist dünya hükümeti yaratacaktır (Wallerstein, 1974b: 35).

4. iii) Wallerstein'e Göre, "Merkez - Çevre" İlişkileri ve Dünya Sistemi'nin Doğuşu

Modern dünya sistemindeki üstün (hegemonic) devletler, kapitalist yapıya sahiptirler. Çünkü, bunlar refah elde etmeyi kendi sınırlarındaki veya bölgelerindeki merkez ülkeleri işgal ederek değil, mal ve ürün üreterek yaratmayı hedeflemişlerdir. Devlet gücünü kullanarak, karlarını ve çıkarlarını artıracak bir dünya sistemi kurmaya gayret etmişlerdir. Üretilen malların karlı bir şekilde pazarlanacağı bir sistemin kurulması ana hedef haline gelmiştir. Bütün devletler, üstün devlet kadar kapitalist değillerdir. Buna rağmen, ikinci derecede güce sahip olan merkezdeki ülkelerin bazıları, askeri devlet stratejisi uygulayarak etraflarındaki ülkeleri işgal etmeyi hedeflemişlerdir. Habsburglar, Napolyon Fransa'sı, ve 20. yüzyıl Almanya'sı bu tür devletlerin en iyi örnekleridir (Abu Lughod, 1989: 255).

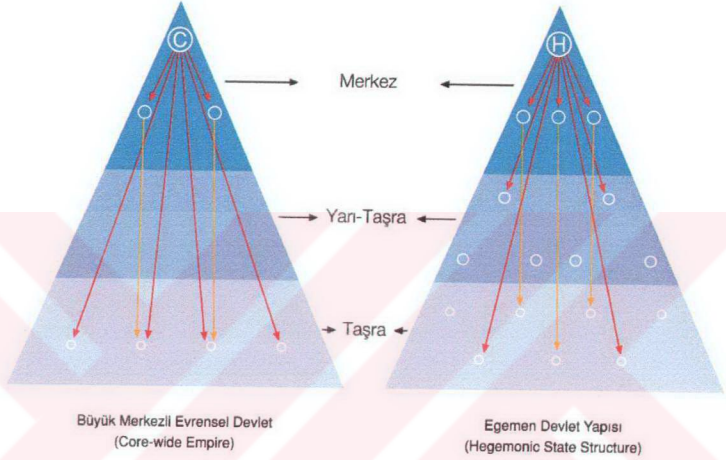
Sanayi devrimi öncesi, modern dünya sistemi ile merkezi imparatorluk sistemi arasındaki temel yapısal farklardan bir başkası, merkez /çevre hiyerarşisindeki ilişkilerde yatmaktadır. Her türlü merkez / çevre ilişkisi, devlete dayanan bütün dünya sistemlerinin ana özelliklerinden birisidir. Dünya sistemlerinde, siyasal güç kullanılarak çevre ülkelerin kaynakları merkez ülkelere transfer edilir. Bunun sonucu olarak da, merkez ülkelerde sermaye birikiminin oluşumu hızlanır. Yeni keşifler sayesinde, yarı-çevre ülkeler, eski merkez ülkelere meydan okumaya başlamışlardır. Hatta, bazen bunları ezici bir şekilde yenmişlerdir.

Modernizm öncesi devlete dayanan (state-based) dünya sisteminde (Uzak doğu, Mezo-Amerikan, ve Peru sistemlerinde) merkez devletler, çevre ülkelere göre daha yüksek oranda eşitsizliklere yol açmıştır (Abu Lughod, 1989: 225). Merkez ülkeler, çevre ülkelere nazaran, örgütlü sınıflara sahip olmuş ve kentleşmede daha ileri gitmişlerdir. Çevre toplumları ise, göçebe insanlardan oluşan ve hayvancılıkla geçinen halk katmanlarından oluşmuştur.

Modern dünya sisteminde, işler tam tersine dönmüştür. Merkez ülkeler, çevre ülkelere göre daha az eşitsizlikler sergilemektedir. Örneğin, merkez ülkelerdeki gelir

dağılımı, çevre ülkelerdekine göre daha adildir. Amerika örneğinde olduğu gibi, zengin elit tabakayla, aşırı derecedeki fakirlerin sayısı fazla değildir. Modern dünya sistemindeki merkez ülkeler, tam anlamıyla orta sınıfın egemen olduğu ülkelerdir. Halbuki, çevre ülkelerde zenginlerin sayısı çok az iken, fakirlerin ve yoksulların sayısı çok aşırı fazladır. Çevre ülkelerindeki toplumsal yapı, piramit şeklindedir. Piramidin uç noktasında zengin elit tabaka, orta kesiminde orta sınıf, en geniş alt kısmında ise yoksul katmanlar yer alır. Modern dünya sisteminin merkez ülkelerinde, toplumsal katmanlar baklava dilimi şeklindedir. İki uçta, sayıları fazla olmayan zengin elit tabaka ile yoksul tabaka bulunurken, ortadaki çok geniş alanda, orta sınıf katmanları bulunur. Merkez ülkelerdeki kapitalizmin, çalışanlara ve halk katmanlarına dağıttığı refah; fakir ülkelerden çok ucuz maliyetlerle temin edilen kaynaklara dayanır. Kısacası, kalkınmış kapitalist ülkelerin refahı, geri bırakılmış çevre ülkelerin halklarının alın terinden kaynaklanır.

Şekil 1: Büyük Merkezli (Core-wide) Dünya İmparatorluk Sistemi ile, Egemen (Hegemonic) Devlet Yapısı Sistemi'nin Karşılaştırılması.

Yukarıdaki şekiller ışığında, “dünya imparatorluğu” ve “egemen devlet”in dominant faktör olduğu dünya sistemlerinin farklılıklarını maddeler halinde şöyle sıralayabiliriz:

1. Evrensel devlet veya bir başka deyişle “dünya imparatorluğu”nun hakim olduğu uluslar arası düzende, dünya sisteminin merkezinde çok güçlü bir imparatorluk vardır ve bununla birlikte önemli güç konumundaki birkaç devlet, merkezde yer alır. Egemen bir devletin hakim olduğu dünya sisteminde ise, üstün (hegemon) devletle birlikte sistemin merkezindeki devletlerin sayısı daha fazladır.
2. İmparatorluk sisteminde, yarı-çevre özelliğindeki ülkelere yer yoktur. Egemen devletin hakim olduğu sistemde ise, yarı-çevre özelliğinde ülkeler vardır ve egemen ülke ile bu ülkeler arasında ilişkiler mevcuttur.

3. Hem dünya imparatorluğu sisteminde, ve hem de “egemen devletin hakim olduğu sistemde, çevre ülkeleri yer alırlar. Dünya imparatorluğu, bir başka deyişle *evrensel devlet* sisteminde, merkezde yer alan en büyük güç niteliğindeki imparatorluğun ilişki içinde bulunduğu çevre ülkelerinin sayısı birden fazla iken; merkezde yer alan ve en büyük ülkeye nispeten daha zayıf olan diğer önemli ülkelere bağlı çevre ülkelerinin sayısı bir tanedir. Halbuki, egemen devlet sisteminin hakim olduğu dünya düzeninde, egemen güç hem yarı-çevredeki ve hem de çevredeki ülkelerle ilişki içindeyken, sistemin merkezinde bulunan diğer güçlü ülkeler sadece çevre ülkeleriyle ilişki kurarlar.

Dünya kapitalist sisteminin, eski yunan dönemi (ancient) Atina’ında ortaya çıktığını savunan bilim adamları da vardır. Ekonomik bağlamda, Sparta ile Atina’yı kıyasladığımızda, Sparta’nın hiçbir öneminin olmadığını söylemek doğru olacaktır. Atina her açıdan modern ekonomiye benzer bir yapıya sahiptir. Her şeyden önce, Atina’da işleyen bir piyasa ekonomisinin bulunması, gelişmiş kredi mekanizmaları, geniş ölçekte uluslararası ticaret, endüstriyel üretim ve mamül ürün ihracatı, tarım ürünleri ihracatı, imparatorlukta müttefiklerden haraç alınması, zengin gümüş madenlerinden önemli gelirler elde edilmesi, kırsal alanda köleliğe dayanan üretim tarzı, sanayilerin kurulduğu bölgelerde sözleşmeli iş gücüne dayanan bir ücretli emek gücünün varlığı, Atina’yı farklı hale getirmiştir. Adeta, sermaye birikiminin oluşması gereken her kurum ve alt yapı Atina’da kurulmuştur. Atina ekonomisi ilkel değildir. Modern ekonominin gereksinimi olan kredi kurumları ve işleyen piyasalar, Atina ekonomisinde de mevcuttur (Abu Lughod, 1989: 230).

Abu Lughod’a göre (1989), 13. yüzyılda, yüksek oranlarda ticarileşmiş kentlerin etrafında bir dünya ekonomisi oluşmaya başlamıştır. Belirli miktarda sermaye birikimini elde eden şehirlerin ticari bağlarla birbirine bağlanması, dünya kapitalist sisteminin gelişimini hızlandırmıştır. Önceleri, Kızıldeniz, Suriye-Mezopotamya, ve Kuzey Kafkasya rotalarında üç ticari koridor oluşmuştur. Bu koridorlar arasında rekabet de

gelişmeye başlamıştır. Sermaye birikimi, her zaman dünyanın gelişmesi ve dünya kapitalist sisteminin güç kazanması için itici faktör olmuştur.

Sermaye birikiminin oluşması sonucunda ilk sistem oluşumları şehir merkezlerinde milattan önce 2700-2500 yılları arasında ortaya çıkmıştır. Abu Lughod'a göre, bu şehirler Mezopotamya, Levant, ve Mısır şehirleridir. Daha sonra, İndus Vadisindeki kentler de bu gruptaki kentler arasına katılmışlardır. M.S. 1500'lü yılların başlarında Çin şehirleri de bu kategoriye girmişlerdir. İç Asya kentleri, Bactrian ve Sogdian kentleri ve Taxilia kentlerinin ortaya çıkışı, Pers İmparatorluğunun doğuşundan önceye rastlar. Daha sonra batılı bir kent olan İskenderiye kenti meydana gelmiştir (Abu Lughod, 1989: 231). 15. yüzyıla girildiğinde bütün Avrasya ekonomileri kapitalist bir yapıya girmiştir.

Ünlü Fransız tarihçi Fernand Braudel (1985) 13. yüz yıl İtalyası'nın kapitalist bir özelliğe sahip olduğunun altını çiziyor. Lughod'a göre, 13. yüzyıldaki İslam dünyasının kentleri de kapitalist özelliklere sahip olmaya başlamıştır. Bütün Avrasya dünyasının 13. yüzyılda kapitalist bir özelliğe sahip olduğunu söylemek yerinde olur. Genelde, dünya sistemi, 1800 yılından sonra sanayileşmenin devreye girmesiyle kapitalistleşmiştir (Abu Lughod, 1989: 241). Frank ve Gills'in "ilk kapitalist gelişim süreci 5000 yıl önce Mezopotamya kentlerinde gelişmiştir" teorisine ek olarak, Mezo-Amerika ve Peru'da devlete dayalı sistemlerin evrim tarihlerini de koymak gerekmektedir. İlk çıkışta eşitlikçi, küçük, kan bağına dayanan dünya sistemleri, sonraları daha büyük devlet temeline dayanan ve kendi müttefiklerinden haraç alan dünya sistemlerine dönüşmüştür. Yarı-çevre konumunda bulunan ve askeriye'nin etken güç olduğu devletin, diğer merkez devletleri fethetmesiyle oluşan yeni dünya sistemine David Wilkinson'ın (1987) deyimiyle "evrensel imparatorluk" denir. Roma, Hun, ve Osmanlı İmparatorlukları böyle doğmuştur.

Dünya imparatorluklarının kontrolü altındaki ticaret, ticari limanların kullanıldığı serbest ticaret değil, "yönetilen ticaret" (administered trade) ticaret özelliğine sahiptir (Polanyi, 1957: 243). Kapitalizm şeklinde ortaya çıkan serbest pazarın egemen hale gelmesi, 16. yüzyıl Avrupası'nda ortaya çıkmıştır. Wallerstein'e göre kapitalizm ve dünya ekonomisi aynı metal paranın farklı iki yüzüdür ve birinin var oluşu, diğerinin var oluşunu veya yok oluşunu etkilemez. 16. yüzyıl Avrupası'nda gelişen dünya ekonomisi,

daha sonra dünya imparatorluğuna değil, kapitalist dünya ekonomisinin gelişimine yol açmıştır (Wallerstein, 1974a: 11).

Kuzeybatı Avrupa, kapitalist dünya ekonomi sisteminin merkezi olmuştur. Burada, yüksek beceri ve yetenek gerektiren tarımsal üretimle başlayan ekonomik kalkınma aşamasında, topraklar ya kiralanmış ya da ücretli işçiler çalıştırılmıştır. Kuzeybatı Avrupa’da çeşitli yerel grupların çıkarları belirli noktalarda birleştikleri için güçlü bir merkezi devletin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu toplumlar güçlü merkezi devlet sayesinde, dünya kapitalist kalkınma sürecinin en önemli meyvelerini toplamışlardır. Dünyanın bir çok yerinde sömürge ülkeler kurmuşlardır. Avrupa’nın doğusu ve Batı yarım küre, başta tahıl, altın külçe, kereste, şeker ve pamuk olmak üzere, gelişen dünyanın ihtiyacı olan malları ihraç etme rolünü oynamıştır. Bu bölgeler, çevre bölgeler olup, bu bölgelerde köleliğin ve zor kullanılarak sağlanan üretimin (forced production) hakim olduğu bir üretim tarzı gelişmiştir. Bu bölgelerde, çeşitli yerel çıkarlar bir birinden kopmuş (divergence) ve bir biriyle uzlaşamaz / bir araya gelemez çıkarlar nedeniyle, toplum her seviyede atomize olmuştur. Bunun bir sonucu olarak, buralardaki devlet mekanizmalarının yapısı zayıf kalmıştır. Kapitalist ticaret rekabetinde zayıf kalan devletler, güçlü devletler tarafından sömürülmüştür. Bana göre, bağımlılık rotasının başladığı nokta işte burasıdır. Güçlü doğan devletler, güçlü ve sağlıklı doğan bebekler gibidir.

Akdeniz Avrupa’sı, dünya ekonomisinde “yarı-çevre” (semi-periphery) rolünü oynamıştır. Yüksek değerli endüstriyel ürünler (ipek vb), yerleşmiş kredi sistemleri, ve baharat ticareti bu bölgenin karakteristik özelliği haline gelmiştir. Bu bölgede uygulanan üretim tarzı, tarımsal alanlardaki ortakçılığa (share-cropping) dayalıdır. Wallerstein, 1640’lı yıllara kadar yukarıda özellikleri sıralanan dünya kapitalist sisteminin üç bölgesinin (merkez, yarı merkez, ve çevre) şekillendiğini iddia ediyor (Wallerstein, 1972: 2, 7).

Dünya kapitalist sisteminin ortaya çıkardığı “eşit olmayan mal mübadelesi” (unequal exchange) kaçınılmaz bir gerçektir (Emmanuel, 1972). Temel özelliği, güçlü ülkenin zayıf ülkeyi, merkez ülkenin çevreyi baskı altına alarak sömürmesi üzerine kurulu olan dünya sisteminde, bütün dünya ekonomisinin ürettiği artık değere merkez ülkeler tarafından el konulur.

4. iv) Bağımlılık ve Dünya Sistem Teorileri'nin Benzerlik ve Farklılıkları

Bağımlılık ve Dünya Sistem Teorileri bir çok noktada ortak özellikler sergilerken, bazı noktalarda farklılıklar arz etmektedir. Bağımlılık teorisinin babası sayılan Andre Gunder Frank, Giovanni Arrighi, Samir Amin vır Immanuel Wallerstein, ortak bir eser ortaya koyarak farklı teorilerin benzerliklerini ve farklı yönlerini incelemiştir (Amin, 1982: 41). Yukarıda isimleri verilen dört yazar, Dünya Sistem Teorisi ile Bağımlılık Teorisi'nin benzerlik notlarını beş madde olarak sıralamışlardır:

1. Kapitalist dünya ekonomisi olarak bilinen dünya sistemi, sosyal bir bütündür. Avrupa merkezli olarak 16. yüzyılda ortaya çıkan bu sistem, daha sonra bütün yer küreyi kapsayacak şekilde genişlemiştir. Sistemin özünde, üretilen artık değere burjuvazi tarafından el konulması vardır ve bu nedenle gelir dağılımı adaletsizliği büyümektedir.
2. Kapitalist dünya sistemini göz ardı ederek, hiç bir devletin kalkınmasını ve geri kalmışlığını analiz etmek doğru sonuçlar vermeyecektir. Kesinlikle bu görüşün doğru ve geçerli olduğunu kabul ediyorum. Üçüncü Dünya ülkelerindeki siyasal partiler ve diğer sosyal kurumlar, dünya kapitalist sistemini ve uluslar arası iş bölümünü dikkate almadan politikalar üreterek hareket ediyorlar, ve istedikleri sonuçlara ulaşamıyorlar.
3. Dünya kapitalist ekonomi sisteminin tarihi boyunca, baskı altındaki grupların örgütlü hareket etmeleri artarken, bir yandan da bu grupların varlıklarını sürdürmelerini istemeyen muhalif grupların sayıları artmaktadır.
4. İkinci Dünya Savaşından beri, Amerika Birleşik Devletleri dünya üzerinde egemen (hegemonic) güç merkezi haline gelmiştir. Hegemonya'yı elinde tutan Amerika, kendi çıkarları doğrultusunda dünya olaylarına yön vermeye çalışmaktadır. Amerikan hegemonyası, 1980'li yılların başından itibaren çöküşe geçmiştir. Bana göre, bu çöküşün doruğa ulaştığı nokta 11 Eylül olaylarıdır.

5. Sosyalist ve kapitalist güçler arasındaki mücadele, Rusya ile Amerika arasındaki mücadeleye indirgenemez. Çünkü, krizler artık dünya çapındaki krizler olarak ortaya çıkmaya başlamıştır ve bir kriz bir sonrakinin habercisi olmuştur.

Dünya Sistem Teorisi ve Bağımlılık Teorisi üzerine farklı görüş ve öneriler, beş madde olarak aşağıda sıralanmıştır. Burada, Frank ve Wallerstein'ı bir kategoriye koyarken, Amin ve Arrighi'yi de başka bir kategoriye koymayı uygun buldum.

1. Frank ve Wallerstein, tek dünya sistem dinamiklerinin varlığı hakkında daha iyimserdirler. Örneğin, Frank ve Wallerstein, uzun dalgaları, günlük olayların bir uzantısı ve parçası olarak görürlerken; Amin ve Arrighi ise, her bir dalganın özgün olduğunu vurgulayarak bunun üzerinde dururlar.
2. Amin ve Arrighi, dünya sisteminin davranışını, mekanik ve deterministik açıdan ele alarak algılıyorlar. Dünya üzerindeki, Hollanda ve İngiltere'nin hegemonyasının sona erdiği gibi, Amerikan hegemonyasının da çöküşünün kaçınılmaz olduğunu savunuyorlar.
3. Frank ve Wallerstein, dünya kapitalist sistemini, bütün yer yüzünü kapsayan 'bir bütün sistem' olarak değerlendirirler. "Bu sistemde, dünya kapitalist düzenini kuran sanayileşmiş ülkelerin çok önemli oranlarda güç kazanacakları kaçınılmazdır" görüşü de Frank ve Wallerstein'ın iddia ettiği bir tezdır.
4. Frank, bağımlılıktan kurtulmak için kapitalist dünya sisteminden 'tam izolasyon'u öneriyor. Fakat, haberleşme tekniklerinin doruğa ulaştığı 21. yüzyılda, kapitalist sistemden 'tam izolasyon' sağlamak olanaksız gibi gözüküyor. Bu konu daha sonra ele alınarak incelenecektir.
5. En radikal çözüm önerisi Wallerstein'den geliyor. Dünya kapitalist sistemini bir bütün olarak gören Wallerstein, olaya bütüncül açıdan baktığı için, bir bütün olarak gördüğü "kapitalist dünya sistemi"ni değiştirmek için dünya çapında sosyalist devrimi öneriyor.

5. v) Dünya Sistem Teorisi'nin Bağımlılık Teorisi'ne Yaklaşımı

Bağımlılık ve geri kalmışlık sorunlarını bir başka yaklaşımla inceleyen teori "Dünya Sistem Teorisi"dir. Bu teorinin en önde gelen teorisyenleri sırasıyla, Immanuel Wallerstein, Andre Gunder Frank, ve Samir Amin'dir. Yapısal bağımlılık analizleri, ulus seviyesinde ve uluslar arası seviyede sınıfların ve milletlerin ilişkilerini incelemeyi hedeflemiştir. Bu bağlamda, sermaye birikiminin tarihi, sınıf mücadelelerinin, siyasal hareketlerin, ideolojilerin doğrulanması, baskı şekillerinin oluşturulması ve baskı gruplarına karşı reaksiyoner hareketlerin oluşumunun mücadelesidir (Cardoso and Faletto, 1979: xviii).

Samir Amin, "Dünya Sistem Teorisi"ni teorik açıdan ele alarak, Marksist teoriden dünya sistem teorisine uzanan geniş bir yelpazede incelemeye çalışır. Amin, tarihsel materyalizm ve klasik kalkınma çizgisini (kölelik, feodalizm, ve kapitalizm) bir mitolojik efsanenin parçaları olarak görüyor. Amin'e göre, komünal üretim tarzı, feodal üretim tarzı, ve kapitalist üretim tarzının ard arda hüküm sürmesi ve yaşanması sayesinde *evrensel tarihin birliği* yeniden yaratılabilir (Amin, 1983: 19).

Andre Gunder Frank, 1972 yılında Şili'de yayınlanan bir makalesinde, bağımlılık ekolünü ve ona yöneltilen kritikleri ele almıştır. Bu yazısında, bağımlılık ekolünü savunan Frank, yaşanan dünya ekonomik krizleri sayesinde, dünya genelinde bağımlılığın azaldığını, hatta sona erdiğini ileri sürmüştür. Kısaca, Frank şöyle demiştir:

"Dünyayı etkisi altına alan ekonomik krizler göstermiştir ki, bağımlılık sona ermiştir veya doğal yaşamını tamamlamaktadır. Meydana gelen gelişmelerden anlaşılacağı gibi, doğum yeri Latin Amerika olan bağımlılık, burada da sona ermek üzeredir. Bunun en önemli nedeni, dünyada değişmekte olan ekonomik ve siyasal gerçeklerdir. Tek kelimeyle özetlemek gerekirse, 1970'lerdeki dünya ekonomik krizleridir" (Frank, 1977: 357, 358).

Frank, daha sonraki çalışmalarında, araştırmalarını *Küresel ölçekte sermaye birikimi* üzerine odaklandırmıştır. Dünya ekonomisini, dünya kapitalizmi olarak nitelendiren Frank, ortaya çıkan ekonomik krizlerin dünya kapitalizmini ciddi derecede sarstığını

ileri sürüyor. 1970'li yıllarda ortaya çıkan dünya krizleri ile, 1870'lerde ve 1930'larda ortaya çıkan krizlerin ortak yönleri olduğunu söyleyen Frank, bu krizlerin yeni yapısal değişikliklere neden olduğunu ve enerji teknolojileri gibi yeni yatırım alanlarının bulunmasına yol açtığının altını çiziyor. Dünya ölçeğindeki ekonomik krizlerin 1960'ların ortasına kadar gittiğini, ve bundan sonraki dönemlerde giderek yaygınlaştığını savunuyor⁶. Bu krizleri yatıştırmak için hükümetlerin aldığı tedbirler çok sancılı olmuş ve çatışmalara kapı açmıştır. Ayrıca, burada altı çizilecek noktalardan birisi de şu gerçektir: 1960'lı yılların başlarından itibaren, başta Latin Amerika olmak üzere bir çok ülkede askeri darbeler yapılmıştır. Askeri darbelerin, krize girmiş dünya kapitalist sistemini kurtarmak için yapıldığını söylemekte haklılık payı vardır.

Dünya ekonomik krizlerinin, Üçüncü Dünya'daki sonuçları ve özellikleri farklıdır. Krizin bu ülkelere yansımaları, bu ülkelerin her birinin, uluslar arası iş bölümünde oynadıkları role bağlıdır. Bu temelde, Frank, Üçüncü Dünya ülkelerinin sergileyebileceği muhtemel tepkileri dört grupta incelemiştir:

1. Ucuz iş gücüne dayanan endüstriyel ekonomiler. Frank bu kategoriye, Güney Doğu Asya'nın kaplanları olarak bilinen dört ülkeyi koymuştur⁷. Dünya çapında meydana gelecek olan bir ekonomik krizde, sermaye kıtlığı işçi ücretlerinde ciddi düşüşe neden olacağı için, işçiler haklarını aramak amacıyla ayaklanırlar. İşçi sınıfının ayaklanmasını bastırmak amacıyla, askeri baskı rejimi devreye girer. Bazen, baskı rejimleri işi o kadar ileri götürürler ki, gözlerini bile kırpmadan kendi ülkesinin evlatlarından oluşan işçi gruplarını topluca katlederler. Buna örnek olarak, Güney Kore'nin Kwangju kentinde yaşanan olayları verebiliriz. 1980 yılının 27 Mayıs günü, grev yapan işçileri ve protestocu öğrencileri kararlarından vazgeçirmek için kenti kuşatan emniyet güçlerine ülkedeki Amerikan birliklerinden de askerler katılmış, ve insanların üzerine hiç çekinmeden kurşun yağdırılmıştır. Olaylar

⁶ Andre Gunder Frank, 1970'lerde "bağımlılığı sona erdiren veya zayıflatan krizler"i şöyle sıralıyor: a) 1970-1971 döviz krizleri; b) 1973-1974 petrol krizleri; c) 1974 - 1975 döneminde başlayan ekonomik depresyon. Bundan sonraki yıllar, ekonomik ve politik açıdan önceki yıllara göre daha da kötü geçmiştir.

⁷ Bazı yazarlara göre "dört kaplanlar", bazılarına göre ise "kalkınmakta olan dört ülke" (Four NICs) olarak adlandırılan ülkeler şunlardır: Güney Kore, Tayvan, Hong Kong, ve Singapur'dur. Bu sıralama, ülkelerin büyüklüklerine göre yapılmıştır.

bittiğinde, 200'ün üzerinde sivil halk (çoğunluğu öğrencilerden oluşan), Amerikan askerlerinin de katılımıyla açılan ateş sonucunda canlarını vermişlerdir⁸. Protestocuların en önemli talepleri, demokratik seçimlerin yapılması, basın özgürlüğü ve siyasi mahkumların serbest bırakılması idi. Bu olay, bu konudaki ne ilk, ne de son olay olmuştur.

2. Ucuz iş gücüne dayalı ham madde üreten ve ihraç eden ekonomiler. Bu grubu 'Şili modeli' olarak adlandıran Frank; Srilanka, Bangladeş, ve diğer Latin Amerikan ülkelerinin de bu grupta yer aldığı ileri sürer. Dünya çapında bir ekonomik kriz meydana geldiğinde, bu ülkeler, uluslar arası sermayeyi kendilerine davet ederek atıl duran doğal kaynaklarını işletmelerini "sömürmelerini" isterler. Geri kalmış ülke ile iş birliği yapan kapitalist sermaye, sonuna kadar bu ülkeleri sömürür. Zamanı geldiğinde, kolaylıkla bu ülkelerden çıkmayı düşünmezler.
3. İthal İkameci kalkınmaya dayanan ülkeler. Üçüncü Dünya'nın, kalkınmışlık açısından diğer ülkelere göre daha ileri noktada bulunan Brezilya, Meksika, ve Hindistan gibi ülkeleri bu grupta yer alırlar. Bu ülkelerin en belirgin özelliği, ithal ikameci kalkınma stratejisinde, belirli ölçülerde ve sınırlı bir zaman içinde de olsa, başarılı olmuş olmalarıdır. Kriz zamanlarında, bu ülkelerdeki hükümetler, endüstriyel ihracat ve sermaye birikiminin artması için var güçlerini gösterirler. Kısacası, devlet ekonomide daha etkin bir rol oynar.
4. Bulunduğu kıtanın kapitalist Amerika tarafından sömürülmesi için Amerika ile iş birliği yapan Brezilya, dördüncü kategori için verilebilecek en iyi örnektir. Alt emperyalizm'in (subimperialism) eski ve yeni üyelerinden oluşan ülkeleri bu kategoriye koymak gerekir. Belirli bir zaman için de olsa, İran, büyük bir bölgenin ekonomik, askeri, ve siyasal kontrolünü elinde tutarak mükemmel kalkınma fırsatları yakalamıştır.

⁸ Kaynak: www.lonelyplanet.com/destinations/north_east_asia/south_korea/history.htm.

Frank'ın 1970'lerin ikinci yarısından sonraki eserlerinde, dünyadaki olaylar ve ekonomik gelişmeler, kronolojik bir tarihe göre ele alınmıştır. Bundan sonra, dünyadaki bütün olaylar, *Küresel sermaye birikimi* perspektifinden bakılarak açıklanmaya çalışılmıştır. Bu yaklaşım tarzını daha genel bir açıdan ele alan Immanuel Wallerstein, Modern Dünya Sistem Teorisi (The Modern World System Theory) adlı yeni bir teori ile incelemeye çalışmıştır. Marksist bir yazar olan Wallerstein, bu teorinin babası olarak bilinmektedir.

5. Patric O'Brien'in Hipotezi: "Geri Kalmış Ülkelerin Sömürülecek Bir Şeyleri Yoktur" Teorisi.

Patric O'Brien, Üçüncü Dünya Ülkeleriyle ilgili araştırmalar yapmış ve araştırmalarında Üçüncü Dünya Ülkelerinin sömürülecek fazla bir şeyleri olmadığını ileri sürmüştür. Dünya'daki kapitalist kalkınma sürecini üç aşamada inceleyen O'Brien, bunları şöyle sıralamıştır: Birinci olarak, 1450-1600 yılları arasında Avrupa'nın kontrolünde ticaret gelişmiştir. İkinci olarak, 1600-1700 yılları arasında ticaretin gelişmesi durgunlaşmıştır. Üçüncü ve sonuncu olarak, 18. yüzyılın ortalarında kalkınmanın alt yapıları oluşturulmuştur. Ondokuzuncu ve yirminci yüzyıllarda ise gerileme başlamıştır (O'Brien, 1982: 1, 2). Asya, Afrika, Latin Amerika, ve Doğu Avrupa'nın geri kalmışlığı 1800'lerin ortalarında net olarak meydana gelmeye başlamıştır.

O'Brien'a göre, 1780-1790'lı yıllarda, Avrupa'nın gayri safi ulusal hasılasının yüzde 4 gibi bir miktarı, Avrupa etrafındaki ülkelere ihraç edilmeye başlanmıştır. Avrupa ülkelerinin gayri safi hasılasının yüzde birlik oranı da Afrika, Asya, Latin Amerika, ve Karayipler ile yeni kurulan genç Amerikan devletlerine ihraç edilmiştir (O'Brien, 1982: 4). İngiltere'nin endüstriyel devrimi ilk gerçekleştiren ülke olmasına ilaveten, bu ülkenin aynı zamanda, çevre ile yoğun ticari ilişkiler içine girmiş olması da O'Brien tarafından ileri sürülüyor. Sermaye birikimini (capital accumulation),

kalkınmanın motoru olarak nitelendiren yazar, 1760-1850 yılları arasında İngiltere'nin yüksek oranlarda bir sermaye birikimi elde ettiğinin altını çiziyor. Yeni Dünya'nın 1492 yılındaki keşfinden, köle ticaretinin yasaklandığı 1807 yılına kadar, 10 ile 11 milyon arasında Afrikalı insan kitlesi zorla batıya getirilmiş ve köle işçi olarak kullanılmıştır. O'Brien'in makalesinin altıncı sayfasında bulunan birinci tablodan yapılan alıntıya göre, aşağıdaki veriler ortaya konmuştur.

Tablo 1: 1784-1826 Yılları Arasında İngiltere'nin Çevre İle Yaptığı Ticaret Hacmi

	Yıllar	
	1784 -1786	1824 -1826
Çevreden Yapılan İthalat (Milyon Pound)	10.50	26.80
Çevreye Yapılan İhracat	6.00	15.90
Re-export	3.60	9.60

İngiltere'de gelişen kapitalist sermaye birikimini açıklamaya çalışan O'Brien, 1780-1820 yılları arasındaki dönemi ele almıştır. Bu dönemde, İngiliz ekonomisinin büyümesini çevre ile yaptığı ticarete bağlamayan yazar; çevre ile yapılan ticaret sayesinde İngiltere'nin ekonomisinde sadece yüzde 7 oranında etkisi olduğunu iddia ediyor (O'Brien, 1982: 17). Kısacası, İngiliz ekonomisinin büyümesinde, çevre ile yapılan ticaret küçümseniyor. Ona göre, İngiltere'nin, çevre ile yaptığı yüzde 7'lik miktardaki küçük ticaret oranı olmasa, İngiltere için çok fazla bir sorun olmayacaktır. O'Brien'in bu görüşüne katılmıyorum. Bana göre, İngiliz endüstriyel devriminin arkasında en büyük rolü oynayan sermaye birikimi, sömürgelerden elde edilen kaynaklarla sağlanmıştır. Bir pound olarak sömürgelere giden yatırımlar, yaklaşık olarak 6 katı ile geri dönmüştür.

6. Samuel P. Huntington'ın Kuyruk Ülke Teorisi.

Günümüzde ön plana çıkan ve güncelliği devam eden “Medeniyetler Çatışması” (Clash of Civilizations) teziyle meşhur olan Harvard Üniversitesi öğretim görevlisi Samuel P. Huntington, bağımlılık teorisi açısından bir adım daha ileri gidiyor. Huntington, bazı ülkelerin kültürel açıdan belirli bir oranda homojen yapıya sahip olmalarına rağmen, toplumlarını bir başka medeniyetin ürünleri olarak görmeye çalıştıklarını ileri sürüyor. Bu tür ülkelere “kuyruk ülke” (torn country) adını veren Huntington, örnek olarak Türkiye’yi gösteriyor. Kuyruk ülke teorisine göre, tarihleri, kültürleri, ve gelenekleri batılı olmadığı halde, bu ülkelerin liderleri kendi halklarını batının bir parçası haline getirmeye çalışıyorlar. Huntington’a göre, Atatürk’ün yolunu takip eden Türkiye’nin liderleri, ülkelerini modern, laik, ve batılı ulus devleti olarak tanımlıyorlar (O’Meara, 2000: 16). Batı hayranı Türk liderleri, ülkelerini NATO’da ve Körfez Savaşında batı ile ittifaka sürüklediler, ve Avrupa Birliği’nin tam üyesi olmak için yasalarını değiştirme gayretlerine giriştiler. Liderlerin Türkiye’yi Batılı bir toplum olarak göstermeye çalışmalarına rağmen, batının elitleri bunu kabul etmeme konusunda ısrarlı davranmaktadırlar.

Huntington, Türkiye’nin herşeye rağmen Avrupa Birliğine giremeyeceğini savunuyor ve bunun gerekçesi olarak da Özal’ın ortaya koyduğu “biz müslümanız, onlar hristiyan” gerekçesini öne sürdükten sonra, şu soruyu yöneltiyor: Mekke tarafından reddedilen Türkiye, Brüksel tarafından da red edildikten sonra yüzünü nereye çevirecek? Cevap olarak da, “belki Taşkent” yanıtını veriyor (O’Meara, 2000: 17). Böylece “Adriyatik’den Çin Seddine” tezinin sona ereceği vurgulanıyor. Türkiye’nin, batı karşıtı hareketlerini terk ederek Avrupa Birliğine girmeye karar almasına paralel olarak, bir başka kuyruk ülke olan Meksika da Amerikan karşıtı politikalarını terk ederek NAFTA’ya girmek için gayret etmeye ve Amerika’yı taklit etmeye başlıyor.

Küresel bazda, kuyruk ülkeye en iyi örnek olarak Rusya’yı gösteren Huntington, özellikle de en iyi kuyruk ülke örneği olarak Türkiye’yi vermiştir. Batı dünyasına karşı en ciddi tehditin Konfüçyüs kültürü ile İslam kültürünün iş birliği yapmasından kaynaklanacağı görüşü, Huntington’ın “medeniyetlerin çatışması” tezinin özüdür. Bu

hipotez'e göre, İslam kültürü ile dayanışmaya giren Çin, bütün batı dünyası için gece kabusu olmuştur. Kuzey Kore, İran, Irak, Libya, ve Cezayir gibi ülkelerin nükleer silahlara sahip olma istekleri, Huntington'ın perspektifinden bakıldığında batı için bir başka tehlikedir. Ekonomik açıdan hızla gelişen Çin, askeri açıdan da kendini geliştirmeye çalışmaktadır. Bu doğrultuda, Sovyetler Birliğini oluşturan eski devletlerden Rus teknolojisiyle imal edilmiş silahları alan Çin, bir taraftan da uzun menzilli füzeleri geliştirme çalışmalarını yürütmektedir. Ayrıca, 1992 yılında 1 megaton gücünde bir nükleer silahı test etmiştir (O'Meara, 2000: 19). Bütün bunlar, batı medeniyetini tehdit eden unsurlardır. Hızla büyüyen Çin'i ve bu ülke ile İslam dünyası arasındaki ilişkileri, Hıristiyan kültürü için ciddi bir tehdit olarak gören Huntington, bir dizi tedbirler öneriyor. Huntington'a göre, Konfüçyüs ve İslam medeniyetleri arasındaki işbirliğine karşı, batı medeniyetinin alması gereken tedbirleri kısa ve orta vadede irdelemek mümkündür.

Kısa vadede yapılacak şeyler: 1) Özellikle Avrupa ile Kuzey Amerika arasındaki ilişkileri ve iş birliğini geliştirmek, batı medeniyetinin lehine olacaktır. 2) Batı medeniyetine çok yakın olan Doğu Avrupa ve Latin Amerikan halklarını batı medeniyetinin bir parçası haline getirmek gerekir. 3) Japonya ve Rusya ile batı medeniyeti arasındaki ilişkileri sağlamak ve geliştirmek, batı medeniyetinin yararına olacaktır. 4) Konfüçyüs ve İslam kültürüne sahip devletlerin askeri gücünün büyümesini durdurmak gerekir. 5) Yerel seviyedeki medeniyetler arası çatışmaların büyük seviyedeki medeniyetler arası savaşa dönüşmesinin önüne geçmek lazımdır. 6) Batı'nın askeri gücünün azalmasını yavaşlatmak ve Doğu Asya ile Güneybatı Asya'daki askeri gücünü artırmak gerekir. 7) Konfüçyüs medeniyeti ile İslam medeniyeti arasındaki farklılıkları debreştirmek, ve bunları bir birine düşürmek gerekir. 8) Batı değerlerine ve çıkarlarına sempatiyle bakan diğer medeniyetler desteklenmelidir. 9) Batı medeniyetinin çıkarlarını koruyan ve onları ön plana alan uluslar arası kurumları güçlendirmek gerekir. Buna ilaveten, batı medeniyetine ait olmayan diğer medeniyetlere ait ülkelerin bu kurumlara girmelerini sağlamak lazımdır (O'Meara, 2000: 20).

Huntington batı medeniyetinin uzun vadede alması gereken tedbirleri şöyle sıralamıştır: 1) Herşeyden önce, batı medeniyeti batılı ve moderndir. Batılı olmayan

medeniyetler, batılılaşmadan modernleşme yolundadırlar. Bu konuda başarıya ulaşan tek örnek ülke Japonya'dır. 2) Batı medeniyeti, batılı olmayan medeniyetlerle ilişkilerinde üstünlüğünü korumak için, askeri ve ekonomik açıdan gerekli olan güce sahip olmak zorundadır. 3) Batı medeniyeti, diğer dinlerle ve kültürlerle kendi arasındaki benzerlikleri ön plana çıkarmaya çalışmalıdır. Yakın gelecekte evrensel medeniyet olmayacak, tam tersine farklı medeniyetlerden oluşan bir dünya ile karşı karşıya geleceğiz. Her farklı medeniyetin, diğer medeniyetlerle barışçı ilişkiler içinde bir arada olmayı öğrenmeleri gerekecektir (O'Meara, 2000: 21).

İKİNCİ BÖLÜM

BAĞIMLILIK TEORİSİ'NİN DOĞUŞU VE GELİŞMESİ

1. Difüzyon Modeli: Bağımlılık Teorisine Bir Alternatif

Difüzyon modeli geri kalmışlığı, köksüz olarak nitelendirir. geri kalmış ülkeler ve bölgelerin geri kalmışlığının daimi olduğu iddia edilir. Geri kalmışlık, kalkınma yolunun başlangıç noktasıdır. Difüzyonistlere göre, geri kalmış, arkaik ve geleneksel bölgelere modernizmin yayılmasıyla bu bölgelerdeki geri kalmışlık ortadan kalkacak ve gelişme başlayacaktır. Modern teknolojilerin, kurumların ve sermayenin bu bölgelere girmesiyle modern devletlerin doğuşu sağlanacaktır. Finansal kaynaklar bakımından fakir oldukları için geri kalan devletlerin kalkınmasındaki anahtar rolü, bu bölgelere girecek olan yabancı sermayeye ait olacaktır. Yabancı sermayenin girişi, beraberinde modern teknolojileri ve modern örgütsel yapıları ve kurumları da getirecektir (Chilcote and Edelstein, 1974: 4).

Geri kalmış ülkelerin özellikleri nelerdir diye baktığımızda, Yukarıdaki yazarlar şunları sıralamıştır: 1) kişi başına düşen ulusal gelir 300 ile 400 dolar civarındadır. 2) Okur yazarlık oranı oldukça düşüktür. 3) Askeri darbelere götüren siyasi istikrarsızlık egemendir. 4) Gelir dağılımı ve fırsat eşitsizliği açısından oldukça yüksek oranlarda dengesizlikler vardır. 5) Sosyal hareketsizlik belirgindir. 6) İkel teknoloji ve düşük verimlilikle bir veya birkaç sektörde üretim yapılması ağırlık kazanmıştır.

Bağımlılık teorisi, difüzyon modelinin tam tersine, geri kalmışlığı ve kapitalist kalkınmayı aynı tarihsel sürecin bir ürünü olarak ele alarak inceler. Uluslar arası kapitalizmin genişlemesi, askeri ve ekonomik üstünlüğü elinde bulunduran merkez ülkelerin, çevre ülkeleri sömürmesine yol açar. Bu sürecin sonucunda, merkez ülkeler kalkınırken, çevre ülkeler ise iyice geri kalır (Frank, 1966a, 1966b). Günümüzdeki

gelişmiş ülkeler, her ne kadar “geri kalmış” (undeveloped) olsalar bile, asla “geri bırakılmamışlar”dır (underdeveloped) (Cockcroft, Frank, and Johnson, 1972: 3). Burada vurgulanmak istenilen şey, geri bırakılmışlık yapaydır ve dış faktörler nedeniyle meydana gelir.

1. i) Latin Amerikan Ekonomik Entegrasyonu (Difüzyonist Yaklaşım)

Avrupa ülkeleri arasında gelişen ekonomik entegrasyon sürecinin şekillendiği 1960'lı yıllarda, birisi Güney Amerika'da, bir diğeri ise Orta Amerika'da olmak üzere Latin Amerika'da iki ayrı serbest ticaret bölgesi meydana gelmiştir. Aslında, bu ekonomik iş birliğinin temeli atılırken, Avrupa Ortak Pazarı oluşumu örnek alınmıştır. Fakat, Latin Amerikan oluşumuyla, Avrupa Ortak Pazarını karşılaştırdığımızda; Latin Amerikan Serbest Pazarının daha zayıf bir entegrasyon olduğunu görürüz. Latin Amerika'daki koşullar, Avrupa'daki koşullara göre daha farklıdır. Çünkü, bu bölgedeki ekonomik kalkınma seviyesi çok aşağılardayken, yüksek derecede emperyalist ekonomik bağımlılık hakim olmuştur. Güney ve Orta Amerika'da (bakınız, Orta ve Güney Amerika haritası), bölgeler arası ticaret yok denecek kadar azdır. Bu nedenledir ki, gelecekte, serbest ticaret bölgesinin oluşumu ve gümrük birliği gibi hareketler, Latin Amerika'nın sanayileşmesinde ve kalkınmasında oldukça önemli bir role sahip olacaktır. serbest ticaret bölgesi oluşturulması yönündeki hareketler ve düşünceler, bu hareketin yandaşları tarafından savunulur. Adam Smith'in “iş bölümü, pazarın genişlemesine bağlıdır” hipotezinin aksine; Frank “herhangi bir pazarın genişlemesi, o pazarın sınırsal olarak genişlemesinden ziyade, tüketicilerin gelirlerine bağlıdır” varsayımını ileri sürüyor.

Bir pazarı genişletmenin veya büyütmenin en iyi yolu, yoksulluk sorununu ve özellikle de tarımsal sektördeki düşük verimlilik sorununu çözmekten geçer. Brezilya, Sao Paulo'da Latin Amerika'nın en büyük endüstriyel kompleksini kurmuş olmasına rağmen, tarımsal üretimi artırarak gıda sorununu çözemediği için, çok geri kalmış, ve sanayileşememiş bir ülke olarak günümüze dek gelmiştir. Bütün Latin Amerikan

lkeleri, tarımsal yapılarını transformasyondan geçirmek zorundadırlar. İ ve dış siyasal, sosyal ve ekonomik yapının radikal bir Şekilde değiştirilmesi de kalkınma hamleleri için önemlidir. Latin Amerikan lkelerinin mevcut yapılarıyla bölgesel olarak ekonomik entegrasyon kurmaları, bölgenin geri kalmışlık sorununu çözemeyecektir.

Bölgesel ekonomik entegrasyon, bölgenin en fakir kesimlerinden en gelişmiş kesimlerine sermaye akışına neden olur. Bu durumu “i sömürgeci süreç” olarak açıklamak da olanaklıdır. Brezilya’nın kalkınmasında, böyle bir durum yaşanmıştır. Ekonomik entegrasyon nedeniyle, evre ile merkez arasındaki kalkınmışlık seviyesi gittikçe artacaktır. Zengin daha zengin olurken, fakir daha fakir olacaktır. Böylelikle, serbest pazarın gelir dağılımını eşit hale getirmek yerine, daha da bozduğu ortadadır. Ekonomik entegrasyon, Latin Amerikalıları daha da fakirleştirirken, Kuzey Amerikalıları daha zengin etmiştir.

Geçmişteki kalkınmış ülkeler, yabancı yatırımlar ve dış yardımlar olmaksızın kalkınmışlardır (Frank, 1969b: 177). Japonya ve Sovyetler Birliği bu kategorideki ülkelerdendir. Frank’a göre, önemli derecede yabancı yatırımlar alan ülkeler, hala kalkınmamış ve sanayileşememişlerdir. Yugoslavya, Küba ve Doğu Avrupa lkeleri, elde ettikleri yabancı yardım ve yatırımları kalkınma doğrultusunda kullanmayı başarmışlardır. Çünkü, sosyalist ülkeler elde ettikleri yabancı yardımları, kendi gerçek ihtiyaçları doğrultusunda ynlendirmişler. Kendi ekonomisini kendisi yöneten bir sosyalist ekonomi, yabancı yardım ve yatırımları, kalkınmayı sağlayacak önemli sanayilere ynlendirebilmiştir. Geri kalmış, ama kapitalist sisteme sahip ülkelerin ekonomileri, kendilerine yardım eden yabancıların kontrolünde olduğu için, kalkınmayı sağlayacak sanayi ve yatırımların yerine, sömürgeci ülkenin çıkarlarını artıracak yatırımlara gitmiştir. Bu nedenle, bağımlılığın ve geri kalmışlığın artmasına yol açmıştır.

Ekonomik entegrasyon, sosyal sınıfların ayrışmasını da beraberinde getirir. Endüstriyel işçi sınıfının Latin Amerika’nın geri kalmışlığını sona erdirecek ittifaklara karşı direteceğini ileri sürenler olmuştur. Ama sonuç hiç de öyle olmamıştır. Organize edilmiş endüstriyel işçi sınıfı, kalkınmacı bir g olmaktan çıkmış, tamamen kendi çıkarlarını ön plana koyan, proleterya’nın ayrıcalıklı aristokrasi grubu olarak g kazanmasını srdrmştir. Bu gruplardan ümidini kesen Frank, Latin Amerika’nın

bağımsız, ve önemli derecede devrim potansiyeline sahip tek grubu olarak köylüleri görüyor (Frank, 1969b: 180). Ekonomik entegrasyonun, köylü katmanlarının daha fazla sömürülmesine neden olacağı vurgulanıyor. Böylece, mevcut endüstriyel yapıyı entegre etme yerine, mevcut tarımsal yapının ortadan kaldırılmasına yol açılmış oluyor. Frank'a göre, Latin Amerika'nın sanayileşmesine ve kalkınmasına yol açacağı beklenen ekonomik entegrasyon tezi doğru değildir. Gerçekten de, ekonomik entegrasyon süreciyle, kalkınmış Kuzey Amerika, Latin Amerika'yı daha rahat sömürme olanaklarına kavuşmuştur.

2. Teorik ve Kuramsal Çerçeve: Bağımlılık Teorisi'nin Doğuşu

Bağımlılık teorisini, bütün büyük teoriler gibi kısaca tarif etmek gerekirse; “günümüzdeki modern gerikalmışlık, tarihsel gerikalmışlık değildir” demekle tanımlamak yerinde olur. Bağımlılığın neden olduğu geri kalmışlık, kapitalist kalkınma sürecinin bir sonucu olarak meydana gelmiştir. Bu nedenle, geri kalmışlık tamamen yapay bir özellik arz etmektedir. Modern kalkınma teorisinin başlangıcı, İkinci Dünya Savaşı'nın sonlarına kadar gider. Savaşın bitişinden hemen sonra Asya ve Afrika kıtasındaki bir çok Avrupa sömürgesi bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Bağımsızlığına yeni kavuşan bu ülkelerin temel sorunlarının birisi ekonomik kalkınmadır. Bağımlılık teorisi'nin ortaya çıkışı ise 1940'ların sonuna doğru gerçekleşmiştir. Birleşmiş Milletler'e bağlı Latin Amerika Ekonomik Komisyonu (ECLA: Economic Commission for Latin America) üyesi olan bilim adamları, Latin Amerikan hükümetlerinin 'uluslar arası ticaretin kalkınma süreci üzerindeki etkilerini tartışmaya açmışlardır. ECLA ekolüne göre, merkez ile çevre arasındaki ticari ilişkiler, zengin ve fakir ülkeler arasındaki kalkınma farkını artırma temayülüne girmiştir. Bu görüş, daha sonraları devam edecek olan uzun bir polemige yol açmıştır.

ECLA düşüncesinin kritiği sadece radikal ve liberal ekonomistlerden gelmemiş, aynı zamanda Marksist ekonomistlerden de gelmiştir. Çağdaş bağımlılık teorisini eleştiren Marksist ekolün ortaya çıkışı, ECLA modelinin başarısız olması sonucunda

gerçekleşmiştir. Belirli bir zaman başarılı olan ECLA politikaları, bir zaman sonra başarısızlıkla sonuçlanmış ve Latin Amerika’da baş gösteren ekonomik durgunluğu anlatmada yetersiz kalmıştır.

Her şeye rağmen, 1950’li yıllar boyunca ECLA teorileri bir çok Latin Amerikan ülkesi için kalkınma stratejileri olarak ele alınmış ve uygulanmıştır. Devletin ekonomide daha aktif bir rol alması, ulusal himayecilik ve ithal ikameci kalkınma stratejileri, ECLA temsilcilerine göre olmazsa olmaz (sine quo non) kalkınma politikalarıdır. 1950’li yıllar boyunca süren ekonomik büyüme 1960’larda duraklamaya girince, ECLA’nın sunduğu çözüm önerileri aşırı, fakat teorik açıdan tutarlı eleştirilere maruz kalmıştır. Konu ile ilgili en tutarlı eleştiriler soldan gelmiştir. Eleştirilerin geldiği üç ana grup vardır (Blomström and Hettne, 1984: 29). Bunları şu şekilde sıralayabiliriz: ECLA’nın daha genç ve radikal yazarları; Amerikan Monthly Review Journal’a yazan neo-Marksist yazarlar; Avrupa geleneğinden gelen Marksistler. Latin Amerika’da bağımlılık ve gerikalmışlık tartışmaları yeni ekollerin ortaya çıkışına neden olmuştur. Tartışmalar ilerledikçe, bağımlılık teorisinin oluşumu ve gelişimi hızlanmış, Latin Amerika’nın sınırlarını aşarak dünya çapında bir teori olmuştur. Bağımlılık teorisi ortaya çıkmazdan çok önce, Hindistan’da buna benzer bir teori olan “the drain” teorisi ortaya atılmıştır⁹.

Bağımlılık teorisi, genel olarak Latin Amerika’da bilimsel temelde tartışılan bir teoridir. 1970’li yılların sonuna doğru, bu konu üzerine uzman olan bazı Kuzey Amerikalı bilim adamları makaleler yazmaya başlamışlardır. Bu model, temelde iki farklı düşünce ekolünden kaynaklanarak ortaya çıkmıştır. Bunlardan birincisi, ECLA’nın kurucularından olan Raul Prebisch’in temsil ettiği bazen “ulusalcı”, bazen de “anti-emperyalist” ekoldür. İkinci ekol, Marksist ve dolayısıyla da “anti-emperyalist”tir. Bu ekolün en iyi temsilcileri, *geri kalmışlığın ilerlemesi* (development of underdevelopment) teziyle meşhur olan Andre Gunder Frank’tır. Daha sonra bu konulara derinlemesine değinilecektir.

Latin Amerika üzerine uzman olan Ronald H. Chilcote ve Joel C. Edelstein, editörlüğünü yaptıkları “Latin America: the Struggle with Dependency and Beyond” adlı

⁹ Hindistan’ın sömürülmesini açıklamak için geliştirilen “the drain” teorisi, Hindistan’ın geri kalmışlığını, ülkenin kaynaklarının sömürgeci güçler tarafından Hindistan dışına çıkarılmasına bağlayarak açıklamaya çalışmıştır.

ortak çalışmada, Üçüncü Dünya konseptinin muğlak bir terim olduğunu savunuyorlar. Kuzey Amerika, Avrupa, Sovyetler Birliği, Çin, Avustralya, ve Yeni Zelanda haricindeki bütün ülkeler tamamen Üçüncü Dünya kapsamına giriyor. Üçüncü Dünya Ülkelerinin temel ortak özellikleri, fakir olmaları, ve sanayileşmemiş olmalarıdır. Üçüncü Dünya terimi, dünyanın iki düşman kampa bölünmesiyle 1950’li yıllarda kullanılmaya başlanmıştır. Bu dönemde birçok sömürge bağımsızlığına kavuşmuştur. Latin Amerikan ülkelerinin çoğunun bağımsızlıkları 140 yıl öncesine kadar gitmektedir (Chilcote and Edelstein, 1974: ix). Günümüzde, Kuzey Amerika’nın Gayri Safi Yurtiçi Hasılları, Latin Amerikan ülkelerinin hasıllasının en az 10 katına çıkmıştır.

2. i) ECLA’nın Doğuşu ve Raul Prebisch’in Rolü

1930’lu yıllarda doruğa ulaşan küresel ölçekteki büyük ekonomik kriz, kalkınmış dünyada ekonomik teoriyi ikiye bölmüştür. Bu tarihten itibaren, çevre ülke için ekonomik kalkınma teorisi ortaya çıkmıştır. Bu noktadaki en etkili kişi, 1935-1943 yılları arasında Arjantin Merkez Bankası Başkanlığı yapan Raul Prebisch olmuştur. Yukarda gösterilen yıllar arasında, ekonomik krizin en yoğun etkilediği ülke şüphesiz Arjantin olmuştur. Dünya ekonomisinin merkez-çevre ilişkileri ile ilgili konular, Prebisch’in Arjantin’le ilgili ilk “ekonomi politik” yazılarının temelini oluşturmuştur. Kurtuluş yolu olarak, içe yönelik (inward-directed) kalkınma ve sanayileşme stratejileri gösterilmiştir (Love, 1980: 54). İthal ikameci sanayileşme stratejilerini ön plana koyan ECLA, 1948 yılında Şili’nin başkenti Santiago’da 21 Latin Amerikan ülkesinin katılımıyla kurulmuş ve daha sonra İngiltere, Fransa ve Hollanda bu kuruluşun üyeleri olmuşlardır. Kurulur kurulmaz, geri kalmışlık ve kalkınma üzerine kendi görüşlerini geliştiren ECLA’nın başına 1950 yılında Prebisch geçmiştir.

ECLA’nın geçirdiği aşamalar üzerine araştırmalar yapan Hirschman (1961), bu hareketin geçirdiği aşamaları üç bölüme ayırmıştır. Hirschman’a göre birinci aşama, ECLA ideolojisinin oluştuğu, geliştiği ve test edildiği 1950-1953 yılları arasında geçen dönemdir. İkinci aşama, 1953-1958 yılları arasında Latin Amerikan ülkelerinin

kalkınmasıyla ilgili birçok bilimsel araştırmanın yapıldığı zaman aralığını kapsar. Üçüncü ve son aşama 1958'den sonra başlamıştır. Bu dönemde dikkatler, ortak bir Pazar kurularak bölgesel entegrasyonu gerçekleştirecek çalışmalara ve araştırmalara kaydırılmıştır. Pax-Americana olarak da adlandırılan bu girişimle ilgili olarak detaylı bilgi daha sonraki bölümlerde ele alınacaktır.

Prebisch ECLA'nın başına geçmezden bir kaç yıl önce geri kalmışlık ve kalkınma konularıyla ilgili bir makale yazmış ve bu makale daha sonra ECLA'nın manifestosu olmuştur. Başlığı "Latin Amerika'nın Ekonomik Kalkınması ve Temel Sorunları" olan bu makale şöyle başlar:

"Latin Amerika, modası çoktan geçmiş olan uluslar arası iş bölümünün boyunduruğu altına girmiştir. Bu programa göre Latin Amerika'ya düşen görev, dünya ekonomik sisteminin çevresinde bulunan bir bölge olarak, büyük endüstriyel merkezler için yiyecek ve ham madde üretmektir. Mevcut dünya kapitalist sisteminde yeni ülkelerin sanayileşmelerine yer yoktur. Birinci ve İkinci Dünya Savaşlarında, Latin Amerikan ülkeleri belirli bir ekonomik kalkınma seviyesine ulaşmışlardır. Bölge ülkelerinin en hızlı sanayileştiği dönemler, bu zaman aralığına denk gelmiştir" (Prebisch, 1950: 1).

Yukarıdaki pasajdan da anlaşılacağı üzere Prebisch, Latin Amerika'nın geri kalmışlığının sebeplerini kıta dışında aramaktadır ve bu temel faktörleri uluslar arası serbest ticaret sisteminde bulmuştur. Prebisch'in ilk eleştirdiği şey neo-klasik ticaret teorisi olmuştur. Latin Amerika'nın kendi ayakları üzerinde durarak kalkınması için yapılacak işlerden en önemlisi, bölgenin sanayileşmesidir. Sanayileşme ile bağımlılıktan kurtuluşun olanaklı hale geleceğine olan inanç devam etmektedir.

W. A. Lewis'in Latin Amerika'nın kalkınması için önerdiği stratejiler, ECLA'nın ve Prebisch'in önerilerinin tam tersidir. Lewis, Karayipler'i incelediği araştırmalarında, geri kalmışlıktan kurtuluş için "ihracata yönelik kalkınma" (export-oriented industrialization) stratejilerini önermektedir (Lewis, 1949). ECLA teorisyenleri ve Prebisch'in Latin Amerika'nın kalkınması için ileri sürdüğü stratejileri kısaca şöyle özetleyebiliriz:

1. İthal malların yoğun oranlarda içerde üretilmesiyle sanayileşme süreci hızlandırılmalıdır. Yerli zayıf sanayi sektörler (infant industries), yüksek gümrüklerle ve diğer destek tedbirleriyle, dışardan gelebilecek rekabete karşı koruma altına alınmalıdır. Himaye altındaki yerli sanayiler, belirli bir rekabet gücüne ulaştığında kendi ayakları üzerinde durmaya zorlanmalıdırlar.
2. Latin Amerikan ekonomilerinde, önemli bir rol oynayan ham madde üretimi sürdürülmelidir. Ham madde ihracatından elde edilen gelir kaynakları, yerli üretim için gerekli olan ithal mallarının satın alınmasında harcanmalıdır. Ekonomik büyümenin sürekliliği için bu zorunlu bir uygulamadır.
3. Latin Amerika'da sermaye birikimi için yabancı sermaye ve iş adamları katkıda bulunmak zorundadırlar. Burada çelişkili bir durum söz konusudur. Cardoso'ya göre, zaten mevcut olan bağımlılık, yabancı sermayenin bölgede yoğunlaşmasıyla daha da artacaktır. Latin Amerikan ülkelerinde yabancı malları satan bayiler, gıda'dan hizmet sektörüne, hafif sanayilerden ağır sanayilere egemenliğini kurmuşlardır (Cardoso, 1977: 29).
4. Sanayileşme programının kordinatörü olarak, hükümetler daha aktif bir rol oynamalıdırlar. Çünkü, geri kalmışlık zincirlerini kırmak için, hükümetler sanayileşme politikalarına öncelik vermeli ve ekonomiye müdahale etmelidirler.
5. Daha sonraları (1950'lerin sonuna doğru), ECLA ileri derecede bir sanayileşme hamlesi yaratması beklenen Latin Amerikan Ortak Pazarı'nın oluşturulması için itici güç rolü oynamıştır.

2. ii) Bağımlılık Teorisine Yeni Yaklaşımlar ve Yeni Kurumlar

1930'lar ve 1940'larda, burjuvazi sınıfının önem verdiği ulusal değerlerin yükselerek önem kazanmasıyla birlikte, Latin Amerika'daki burjuva grupları bir takım enstitüler kurdular. Bunların amaçları, geri kalmışlık sorununu çözmek için milli bilimsel ideolojileri geliştirmektir. Bunların en önemlisi, yukarıda anlatılan ECLA (United Nations Economic Commission for Latin America: Birleşmiş Milletler Latin Amerika

Ekonomik Komisyonu) organizasyonudur. Bir diğeri ise, açılımı (Instituto Latinoamericano de Plannification Economica y Social: Latin Amerikan Ekonomik ve Sosyal Planlama Enstitüsü) olan ILPES'dir. Her ikisinin de merkezi Şili'nin başkenti Santiago'dadır. Brezilya'da ISEB (Instituto Superior de Estudios Brasileiros: Brezilya Araştırmaları Yüksek Enstitüsü) kurulmuştur. Arjantin'de buna benzer bir kuruluş olan (Instituto Torcuatodi Tella) ITT vardır. Meksika'daki benzer kuruluş, Ulusal Üniversiteye bağlı bir enstitü olan (Escuela Nacional de Ciencias Politicas y Sociales) (Frank, 1969b: 405). Bu kuruluşların kurucuları, müdürleri ve önemli araştırmacıları arasında: Raul Prebisch, Anibal Pinto, Osvaldo Sunkel, Celso Furtado, Helio Jaguaribe, Gino Germani, Pablo Gonzalez Casanova gibi dünya ölçeğinde iyi tanınan bilim adamları ve entelektüeller bulunmaktadır.

Frank'a göre, bu enstitü ve araştırma merkezlerinin ana tezi, "merkez ülkeler, Latin Amerika aleyhine koydukları ticaret hadleri ile Latin Amerikan ülkelerini sömürmektedir" görüşü üzerine kurulmuştur. Bu gruptakiler, sömürgeci ilişkilerden şikayetçidirler. Bunlar, monopolistik sömürgeci yapıyı ortaya çıkaran yabancı sermaye ve yardımlar üzerinde durmazlar. Latin Amerika için yanlış bir seçenek olan *dışa yönelik kalkınma* stratejisi, bu bölgenin geri kalmışlığına neden olmuştur. Latin Amerika'yı kalkındıracak en iyi stratejiler *içe yönelik milli kapitalist kalkınma* politikalarının ürünü olacaktır. İçe yönelik kalkınma stratejilerinin önündeki en büyük engel, iç pazarın oldukça küçük ve zayıf oluşudur.

Latin Amerika'nın açmazları arasında önemli bir faktör olan "dual toplum" ve "dual ekonomi" olgusu vardır. Bu tür toplumsal yapıda, toplumun bir kısmı kalkınmacı kapitalist gruplardan oluşurken, bir kısmı da gerici feodal katmanlardan oluşmaktadır. Toplumun modern ve ilerlemeci kesimlerini oluşturan, bir başka deyişle, kalkınmacı sanayiciler ve orta sınıflar, toprak ve vergi reformlarını desteklerler. Ekonomik planlama çerçevesinde, feodal engellerin ortadan kaldırılması ve geniş kırsal katmanların ulusal topluma ve pazara entegre edilmesi sağlanabilir. Yukarda isimleri sayılan kurumların bilim adamı ideologlarına göre, kırsal bölgelerdeki yoksulluğun ve ekonomik gerikalmışlığın nedeni, bu bölgelerin pazardan ve dolayısıyla para ekonomisinden uzak ve mahrum kalmışlığıdır. Para ekonomisinden ve pazarlardan yoksun olan kırsal

bölgelerde ekonomik kalkınma ve sanayileşme imkansızdır. Bu nedenle, geri kalmışlığa yol açan bu faktörü ortadan kaldırmak için, yapıyı değiştirecek reformların yapılması savunulur. Bu gruptaki düşünürleri “yapısalcı” (structuralist) olarak tanımlamak uygundur.

Latin Amerika'nın geri kalmışlığının yapısal reformlarla giderileceğini savunan “yapısal reformcular” geri kalmışlığın nedeni olarak uluslar arası kapitalist sömürgeyi (sömürgeci merkez) ele aldıkları için, Latin Amerika'nın iç sömürgeci yapısıyla ilgilenmezler. Halbuki, ulusal merkez (metropol), feodal üretim tarzının hakim olduğu kırsal bölgelerin kalkınması için oldukça önemli olan sınırlı miktardaki yatırım kaynaklarını ve sermayeyi kendine çeker. Böylece, zaten geri kalmış kırsal bölgelerin geri kalmışlığını artırır. Bu bilim adamlarının bir başka hataları da, Latin Amerika'nın yerli sınıf yapısını analiz etmeden konuya girmeleridir. Bunun yerine, Amerika'da geliştirilen en son teknikleri taklit ederek, kalkınmışlık ve geri kalmışlık gibi konuları incelemeye çalışırlar.

Latin Amerika'da ulusal burjuvazinin liderlik yapacağı bir sosyalist devrim olanaksız gibi görünmektedir. Marksist teoriye göre, ulusal burjuvazi devrime giden yolu açar. Fidel Castro'nun da dediği gibi, “Marksistlerin yapacağı en önemli şey, Latin Amerikan devriminin ihtiyacı olan devrim fikirlerini yaratmaktır. Sorunlarla ilgili çözüm yolları bulmak için, ideolojik fikirler geliştirilmek ve bu fikirleri destekleyecek devrimci genç militanları yetiştirmek gerekecektir”. Marksist çözüm önerilerinin sunulması tek başına yeterli değildir. Che Guevara'nın metodu olan “önce devrimci, sonra entelektüel” olmayı öneren Frank, ancak bu şekilde devrimde başarılı olunabileceğini ileri sürüyor.

Yabancı sermaye ve yardımların, geri kalmış ülkeler için kalkınmaya yol açacağını savunanlarla birlikte; bunun tam tersine, bağımlılığı artıracığını savunan görüşler de vardır. 1950-1965 yılları arasında Amerika'dan Avrupa ve Kanada dışındaki diğer ülkelere giden özel sermayeye ait kaynakların toplamı 9 milyar dolar iken; Asya, Afrika ve Latin Amerikan ülkelerinden Amerika'ya dönen kaynaklar 25.6 milyar dolar olmuştur. Bu dönemde, Amerika'dan 3.8 milyar dolar olarak Latin Amerika'ya giden özel sermayeye ait yatırım kaynakları, üç kat artarak 11.3 milyar dolar olarak Amerika'ya geri dönmüştür (Magdof, 1969).

Amerika'nın, Latin Amerika'daki ekonomik ve siyasal emperyalizminin ayağı "yabancı yardımları" ve özellikle de bunun kurumsal uygulayıcısı olan "kalkınma için ittifak" (alliance for progress) ve ekonomik entegrasyondur. Latin Amerika'daki sol görüşlü halk ve entelektüel katmanlar, bu politikalar ve düşüncelere karşı koymuşlardır. Frank'a göre, bunlar yeteri kadar analiz edilmemiştir. Kim kiminle ittifak ediyor, kim kime yardım ediyor? gibi sorular yeterince ele alınıp irdelenmelidir. Yardımların büyük çoğunluğu bu bölge ülkelerinde faaliyet gösteren Amerikalı firmalara giderken, Latin Amerikalı burjuvazi sınıfına giden Amerikan yardımları önemli derecede değildir. Yerli halkın bu yardımlardan aldığı pay, yok denecek kadar azdır. Burjuva sınıflarının, bu yardımlardan yararlanmaları için, Monopol konumundaki Amerikalı firmalarla iş birliği kurmaları zorunludur. Amerika'nın dayattığı devaluasyon gibi politikaları harfiyen uygulayan yönetici sınıfı da, geçi bir zaman için karlı çıktığını zannedecek, ama uzun vadede onlar da kaybedecekler arasındadır.

2. iii) ECLA'nın Kalkınma Teorisi

Raul Prebisch'in "ticaret hadleri" (terms of trade) analizine göre, kalkınmış ülkelerin, geri kalmış ve az gelişmiş ülkelere karşı uyguladığı ticaret hadleri bu ülkelerin geri kalmasına neden olmuştur. ECLA, merkez ve çevre arasındaki yapısal dengesizliklerin, Latin Amerika'nın geri kalmasına yol açtığını ileri sürer. ECLA teorisyenleri, geri bırakılmışlıkla (underdevelopment) geri kalmışlık (undevelopment) arasında önemli bir fark olduğunu savunur. Geri kalmışlık "undevelopment," kalkınmanın yokluğu anlamına gelir. Geri bırakılmışlık "underdevelopment" ise, özel bir süreç olan dünya kapitalist kalkınma sürecinin sonucunda, dünyanın bazı bölgelerinde geri bırakılmışlık oluşurken, aynı sürecin diğer bölgelerde kalkınmaya neden olduğunu kabul etmektedir.

ECLA teorisyenleri, asla genel bir geri bırakılmışlık teorisi formüle etmeye çalışmamıştır. Dünya gündemindeki konumunu sürdüren bu sorunsala yapısal açıdan yaklaşmıştır. Geri bırakılmışlığın analiz edilmesi, kompleks bir metotla ele alınmıştır.

Sorunu çözecek yollardan birisi, bölgenin sanayileşmesinden geçmektedir. Kalkınma sürecinde sermaye birikiminin rolü vurgulanmıştır. Çevre ülkelerin aleyhinde gelişen ticaret hadleri, çevrede ülkelerde sermaye birikimine engel olmuştur ve bunun bir sonucu olarak da kalkınma oranı düşük seviyede kalmıştır. Yapısalcı ekonomistler, Latin Amerikan ülkelerinin otomatik olarak enflasyon baskısı yaratan bir takım yapısal sorunları olduğunu iddia etmişlerdir. Üretim mallarının “inelastik” olarak arz edilmesi bunun kaçınılmaz bir sonucudur. Bu tür sorunlarla karşılaşan ekonomilerde, piyasadaki para miktarının sınırlanması, enflasyonu durduramaz (Blomström and Hettne, 1984: 44). İşsizlik oranı kabul edilemez bir noktaya ulaşıncaya kadar sürecek olan uzun vadede böyle bir politika olumlu netice verir. Bu nedenle, “paracıların” enflasyonu çözmek için ileri sürdükleri zayıf para politikaları reddedilmiştir. Latin Amerika’nın kalkınma sorununda karşılaştığı en önemli sıkıntı, sermaye eksikliğidir. Yapısalcılar, paracıların tavsiyelerini takip eden İMF ve Dünya Bankası gibi kuruluşları eleştirmişlerdir. Çünkü, bu kurumlar borç para verirlerken borç alan ülkelere çok büyük sınırlayıcı kriterleri dayatırlar.

ECLA tarafından önerilen siyasal tavsiyelerin ortak özelliği, hükümetlerin ekonomide daha aktif rol almasını istemesidir. Kalkınma yolunda engel olan bütün yapısal sorunların ortadan kaldırılması, hükümetlerin temel görevleri arasında sayılmıştır. Hiç bir zaman *planlı ekonomi* önerilmemiştir. Rusya’da uygulanan ekonomik model, liberal model olarak görüldüğü için reddedilmiştir. Hükümetin gözetiminde bir piyasa ekonomisinin geliştirilmesi ileri sürülmüştür. Bu Keynezyen bakış açısı, hem Latin Amerika’da ve hem de diğer Üçüncü Dünya ülkelerinde kabul edilip uygulanmıştır. 1950’lerden itibaren hükümetler bu ekonomilerde daha aktif bir rol oynamıştır.

ECLA stratejileri istenilen sonuçları sürekli olarak sağlayamadığı için başarısız olmuştur. 1950’lerde ortaya çıkan başarılı kalkınma hamlelerinin, 1960’larda durmasıyla oluşan Latin Amerika’daki ekonomik durgunluk, kalkınma teorileri üzerinde bir kargaşaya yol açmıştır. Konuyla ilgilenen entelektüeller ve akademisyenler, alternatif modeller geliştirmeye başlamışlardır. ECLA’nın kalkınma stratejileri bazı nedenlerle yoğun şekilde eleştirilmeye başlanmıştır. Bu sebepleri iki madde halinde özetlemek

mümkündür. Bunların birincisi, ECLA sosyal ve politik sorunları göz ardı ederek genellikle ekonomik sorunlar üzerinde odaklaşmıştır. İkincisi, ECLA, tutucu hükümetlere yoğun bir şekilde bağımlı olduğu için toprak reformu gibi önemli sorunları çözecek radikal söylem ve yaklaşımlar ortaya koyamamıştır. Bundan ötürü, daha önce ECLA ile ilişkileri olan bir grup ekonomist ve ECLA için çalışmakta olan yeni nesil ekonomistler farklı tavır ve düşüncelerle yola çıkarak yeni bir oluşum kurma faaliyetlerine girişmişlerdir.

3. Bağımlılık Teorisini Doğuran Pratikler: Latin Amerika Örneği

3. i) Bağımlılık Teorisi'nin Gelişimi

Çağdaş bağımlılık teorisinin gelişimi, Brezilya'lı, Şili'li, Meksika'lı, ve Peru'lu yazarların çalışmalarıyla gelişmiştir. Bunlardan birisi olan, Brezilyalı Helio Jaguaribe, 1950'lerde önemli bir rol oynayan "kalkınmacı ulusçuluk" ekolünü, Rio de Janeiro'da kurmuştur. Jaguaribe'e göre Latin Amerikanın bağımlılıktan kurtulması için 3 seçenek vardır. Bunlar sırasıyla, bağımsızlık, devrim / evrim, ve otonomidir (Jaguaribe, 1970: 25). Jaguaribe, devrimi değil evrimi daha öne çıkarmayı tercih eder. Ona göre, evrim sonucu oluşacak olan bağımsız (otonom) kalkınma, her şeyden daha önemlidir. Halbuki, Andre Gunder Frank bu görüşe aşırı bir şekilde karşı çıkar (Frank, 1972: 183-241).

Fernando Henrique Cardoso, kalkınma analizini kritik eder. Cardoso'ya göre, sosyal ve siyasal koşulları, ekonomik koşullardan ayırmak gerekir. Cardoso da, Jaguaribe gibi devrim'e değil, evrim'e vurgu yapar. Büyümenin aşamalara yayıldığını savunduğu için, işlevsel kalkınma teorisini önerir. Cardoso'ya göre, Lenin'in emperyalizm teorisi ve kapitalist kalkınma teorisi günümüzdeki kapitalist kalkınmayı ve dünya düzenini açıklamaya yeterli değildir. Üçüncü Dünya ülkelerinde bağımlı kapitalist kalkınma olanaklıdır. Geri kalmış ülkelerdeki kapitalist kalkınmada, bir düzensizlik ve süreksizlik vardır. Örneğin, yabancı yatırımların oluşturduğu büyüme sınırlıdır ve genellikle de üst gelir sınıflarına yöneliktir. Buna rağmen son yıllarda, bağımlı ülkelerdeki yabancı yatırımlarında sürekli bir düşüş yaşanmaktadır. Cardoso'nun

yaklaşımında bunun iki sonucu vardır. Bunlardan birincisi, yerli tasarruflar ve yerli pazarlarda elde edilen karların yeniden yatırıma dönüştürülmesi, yabancıların servetinin büyümesine katkıda bulunur. İkicisi, monopolistik emperyalist genişleme sömürgecilik döneminde, bağımlı ekonomiler, dominant ekonomilere mal ihracında bulunmaktadır. Cardoso, bağımlı ülkelerdeki kapitalist kalkınmayı çelişkili, sömürgeci, ve eşitsizlikler yaratan süreç olarak görür. Bununla birlikte Cardoso, kalkınmanın toplumun bütün temel ihtiyaçlarını karşılayıp karşılamadığına bakmadan, elde edilen gelirin yeniden adil bir şekilde dağıtılmasıyla da ilgilenmez (Chilcote and Edelstein, 1974: 44).

Meksikalı Gonzalez Casanova'nın ilk eserleri, *iç sömürgeciliğe* "internal colonialism" yönelik olmuştur (1969). Bu konuyla ilgili yazarlardan bir başkası da yine Meksikalı sosyolog Rodolfo Stevanhagen'dir (1970). Celso Furtado (1972), *dış bağımlılık* "external dependency" üzerinde odaklaşmıştır. Furtado'ya göre, çevre ülkede kapitalizmin doğuşuna neden olan bazı dış faktörler vardır. Bunların başında, sanayi devrimi tarafından başlatılan ve kalkınmış ülkelere ithal edilen tüketim tarzı bulunur. Geri kalmış ülkelerdeki kapitalist sömürünün temelini oluşturan tüketim toplumunun yönlendirilmesi, uluslar arası iş bölümü sistemini kuran sanayileşmiş ülkeler tarafından yapılır. Ortaya çıkan çevre kapitalizmi'nin en belirgin özelliği, yeni buluşları ve icatları yapacak kapasiteye sahip olmamasıdır. Her türlü önemli kararda, yabancı güçlerin önemli olduğu da bir başka gerçektir. Furtado gibi dış bağımlılık üzerinde odaklanan bir başka yazar da Marcus Kaplan'dır (1968).

Ronald H. Chilcote (1974), bağımlılık teorisini açıklarken, kurtuluş yolu olarak devrim alternatifini seçmeyen yazarlardan birisidir. Ama, kapitalist emperyalizm'i bağımlı Latin Amerikan ülkelerinin temel düşmanı olarak ele alır. Chilcote, Latin Amerika'daki geri kalmışlığa neden olan kapitalist emperyalizmin, bu ülkelerdeki yönetici sınıfı tarafından yaratıldığını ve desteklendiğini ileri sürüyor (Chilcote and Edelstein, 1974: 46). Buna ilaveten, Chilcot'a göre, bağımlılık teorisi genellikle *gerikalmışlığı* "backwardness" siyasal ve ekonomik koşullarla açıklamaya çalışır. Halbuki, kültürel koşullar da en az ekonomik ve siyasal koşullar kadar belirleyici ve etkindir.

David Ray (1973), Frank ve Jonas Bodenheimer'in ileri sürdüğü "Sovyet tarzı kalkınma" görüşünü eleştirerek reddediyor. Çünkü, Ray'a göre Amerikan emperyalizminin yaptığı gibi, Sovyet emperyalizmi de geri kalmış ülkelerde bağımlılığa yol açıyor ve bağımlılık bağlarını güçlendiriyor. Ray'in bir başka görüşünde de, yabancı yatırımların, sömürgeye neden olduğu gibi belirli oranda kalkınmayı da beraberinde getirdiği ileri sürülüyor.

Erken dönem kalkınma teorileri, sermaye birikimiyle ilgilendikleri gibi, kalkınma stratejileriyle de ilgilenmişlerdir. Bu konuda en can alıcı sorun, kalkınmanın *dengeli* veya *dengesiz* olacağıyla ilgilidir. Albert Hirschman (1958), dengeli kalkınma stratejilerine alternatif olarak, dengesiz kalkınma stratejisini öneriyor. Hirschman'a göre, az gelişmiş ülkelerin geri kalmışlığının en önemli sebebi, bu ülkelerin karar verme mekanizmasının ve müteşebbislik kabiliyetinin eksik oluşudur. En ideal karar verme mekanizması, bir kaç sektörde odaklanmış olanıdır. Karar verme mekanizmasını ülke çapında yaymak iyi sonuçlar vermez. Bir sektördeki genişleme, diğer sektörlerde darboğaz yaratır. Bu nedenle, darboğaz yaşanan sektörleri destekleyerek geliştirmek gerekir. Geri kalmış ülkelerde, planlı ekonominin uygulanması tavsiye ediliyor. İster dengeli, isterse dengesiz olsun her iki kalkınma stratejisinin, planlı ekonomiyle yürütülmesi hararetle tavsiye ediliyor.

3. ii) Bağımlı Kalkınmanın Sonuçları

Sömürgeci dönemde kurulan Latin Amerikan ekonomileri, etkileri hala devam etmekte olan bir bağımlılık yaratmıştır. Ekonomik aktiviteler, ihracata yönelik ticari ürünlerin ve kıymetli metallerin üretilmesine yönlendirilmiştir. Yerli gıda üretimi, ve el sanatları ürünleri, maden ocakları etrafında gelişmiştir. Bu sektörlerin gelişmesi tamamen madencilik sektörünün yıldızının parladığı döneme bağımlı olarak devam etmiştir. Sömürgeci ekonomilerin amacı, ihracat için dış pazarların ihtiyacı olan ürünleri üretmektir. İhracatın deteklenmesi, döviz gelirleri elde etmek için kaçınılmazdır. Sömürge ülkelerde bulunmayan ihtiyaç mallarının ve lüks malların ithal edilmesi için döviz

kaynaklarına ihtiyaç vardı. İhracat, bir kaç kalemden oluşan ham maddeye bağlıydı ve bu durum bazı küçük değişikliklere rağmen günümüzde de devam etmektedir.

Merkez (metropol) ülke için, ham maddelerin kendine akması, sanayilerin gelişmesi ve büyümesi için can alıcı bir rol oynamıştır. Sömürge ülkelerin talep ettiği mamül malların artışı, kalkınmış ülkedeki (metropolitan) sanayileşmeyi hızlandırmıştır. Sömürgeler, merkez ülkeler için doymamış pazarlar haline geldiler. Bağımlı ülkelerdeki her bir ekonomik patlama, kırsal elit tabakanın mevcut pozisyonunu güçlendirmiştir. Ekonomik patlamadan sonra elde edilen geçici zenginlik, talebin artması nedeniyle tek ürün çeşidinin 'monokültür' üretilmesi temayülünü artırmıştır¹⁰. Daha da ileri giderek, monokültürel büyüme dönemlerinde, tarımsal ticaret "agro-industrial" yapan elitlerin karları katlanarak artmış ve daha fazla lüks malları ithal etme girişimine başlamışlardır. Bu grup açısından bakıldığında, mevcut sistemi ya da statükoyu bozacak değişimler gereksizdi ve bunlara karşı koymak gerekiyordu. Meydana gelebilecek tehlikeli değişiklik nedeniyle, elit tabakanın toplum katmanlarını sömürmesi zarar görebilir, hatta metropol ile olan yüksek karlı ticari ilişkilerde bir kopukluk olabilirdi (Chilcote and Edelstein, 1974: 38).

Bağımlılık teorisi, geri kalmışlığın köklerini bağımlılıkta bulmaya çalışır. Bu teoriye göre, İngiltere'nin geri kalmamış olması, bu ülkenin hiç bir ülkeye bağımlı olmamasıyla açıklanmaya çalışılır. Ticari kapitalizmin gelişerek yayılması, sömürgelerdeki yerli imalat sanayilerini yok etmiş ve ithal edilen mallarla rekabete dayanamayan yerli bebek sanayiler (infant industries) neredeyse tamamen çökmüştür. Her ekonomik patlamadan sonra ortaya çıkan enflasyon, ithal edilen yabancı malları yerli mallara göre daha da ucuz hale getirmiştir. Sömürgeci süreçte, monokültür üretimi destekleyecek alt yapılar geliştirilmiştir. Monokültür ürünü talep eden uluslar arası piyasalar çökünce, ekonomik patlamanın yarattığı bolluk içinde geçen refah günlerinin izlerini geleceğe taşıyan anıtlar süre geldi. Chilcote ve Edelstein bu konuya örnek olarak Brezilya'nın Manaus Gerais kentindeki muhteşem opera ve tiyatro binasını örnek veriyor (Chilcote and Edelstein, 1974: 39). Manaus kenti, kavçuk üretimine olan taleple

¹⁰ Latin Amerikan ülkelerinden bazılarının ürettiği belli başlı monokültür ürünlere örnek olarak şunları verebiliriz: Meksika ve Peru'da gümüş ve çivit; Güney Amerika'nın kuzeydoğu sahillerinde ve Küba'da şeker; Brezilya'nın iç kesimlerinde kavçuk ve kahve; Şili'de önceleri nitrat, sonraları bakır.

dinamikleriyle kalkınma hamlesi gösterdi. Sanayi yatırımları iç Pazar tarafından desteklendi. Büyüme iki boyutlu olarak gerçekleşti. Bir taraftan üretimde çeşitlilik artarken, yeni yatırımlar için önemli oranlarda iç kaynak elde edildi. İç Pazar daha hızlı büyüdü ve bütün bu gelişmeler süreklilik kazandı.

3. iv) Ticaretin, Kalkınma Üzerindeki Etkisi

İlk nesil kalkınmacı iktisatçılara göre, uluslar arası ilişkilerin teorisinin geri kalmışlıkla ilgili yapabileceği fazla birşey yoktur. Neo-klasik iktisatçılar, dış ticareti, kalkınmanın önemli bir faktörü ve motoru olarak görürler. Bu nedenle, serbest ticaretin gelişmesini desteklerler. Bu teorinin temelinde, “mukayeseli maliyetler” yer alır. Üretimin, en uygun fiyatlarla yapılması önerilir. Mukayeseli maliyetler teorisi'nin tarihi, David Ricardo'ya kadar gider. Bu teorinin modern versiyonu, Eli Heckscher (1919) ve Bertil Ohlin tarafından geliştirilmiştir. Heckscher ve Ohlin, Ricardo'dan bir adım daha ileri giderek, sadece avantajlı maliyetlerin, uluslar arası ticaretin yönünü belirlediğini söylemekle kalmazlar; aynı zamanda bir ülkenin bir malı diğer ülkelerden nasıl daha ucuz fiyatlarla ürettiğinin önemini vurgularlar. Her hangi bir ülkenin üzerinde yoğunlaşacağı üretim malı, o ülkede en ucuz maliyetle üretilen mal olacağının altını çizerler. İş gücünün ucuz olduğu bir ülkede sermaye yoğun gelişme yerine, emek yoğun ticari malların üretilmesi tavsiye edilir. Uluslar arası iş bölümü, ülkelerin en ucuz maliyetle üretebilecekleri malları üretmeye dayalı olarak gelişmesini öngörüyor. Serbest ticaretin, katılımcı ülkelerin refah seviyesini artırdığını ve ülkeler arası fiyatları eşitleme işlevinde oldukça önemli bir rol oynadığı bir gerçektir.

Neo-klasik ticaret teorisini eleştiren batılı yazarların başında Hans Singer, Gunnar Myrdal ve Dudley Seers gelmektedir. Singer, 1950 yılında yazdığı bir makalede, uluslar arası serbest ticaretin kalkınma üzerindeki etkilerini incelemiştir. Mevcut uluslar arası sistemde, taşra ülkeler ham madde üretilip bunları ihraç ederken; merkez ülkeler ise endüstriyel malların imalatı ve ihracatı üzerinde yoğunlaşmıştır. Singer'e göre, bu tür uluslar arası iş bölümü, çevre ülkelerin geri kalmışlığına neden olmuştur. Çünkü, geri

kalmış ülkelerin üretip ihraç ettiği ham maddeler ve tarımsal ürünler, gelişmiş ülkelerin koyduğu yüksek gümrükler ve kotalar gibi ticari engellerle karşı karşıyadırlar. Uluslar arası ticaretten karlı çıkacak olanlar, ticari hadleri kendi istek ve beklentileri doğrultusunda koyan sanayileşmiş ülkelerdir. Bu nedenle, geri kalmış ülkelerin kalkınmaları için sanayileşme hamlelerini bir an önce başlatmaları gerekmektedir.

Gunnar Myrdal (1957), serbest ticaretin Üçüncü Dünya ülkelerinin geri kalmışlığına neden olduğunu ileri sürüyor. Uluslar arası ticaretin, kalkınma üzerindeki etkisini inceleyen neo-klasik ekonomi teorisine göre, dünyanın bir bölgesinde meydana gelecek kalkınma diğer bölgelerde de kalkınma etkisi yaratacaktır. Bir ülkedeki gelir artışı nedeniyle oluşacak ithalat patlaması, bir başka ülkede ihracat patlamasını gerçekleştirecektir. Myrdal, serbest ticaretin kalkınmış ve geri kalmış ülkeler arasında gelir dağılımını adil hale getirmediğini, tam tersine farklılığı (gelir dağılımı adaletsizliğini daha da büyüttüğü) artırdığı tezini savunuyor. Serbest ticaretin devreye girmesi ile pazarın büyümesi, en fazla, kalkınmış ve sanayileşmede önde olan ülkelerin işine yaramıştır. Serbest piyasa sayesinde, kalkınmış ülkelerin ekonomileri daha büyük bir rekabet avantajına sahip olduğu için, geri kalmış ülkelerin ayakta zor duran sanayilerini tamamen ortadan kaldırır. Geri kalmış ülkeler tamamen bağımlı hale gelir. Her ne kadar, bağımlı ülkeler için serbest ticaret kısa vadede bazı pozitif etkilere sahipse de, uzun vadede negatif etkileri ortaya çıkacaktır. Yapısalcı görüş açısından olaya yaklaştığımızda, geri kalmışlık, yokluklar ve kıtlıklardan ziyade, ilişkiler sorunudur.

4. Bağımlılığın Sosyo-Ekonomik Yapı Üzerindeki Etkileri

4. i) Yabancıların Kontrolündeki Ekonomi (Enclave Economy)

Kalkınmış ülkeler, geri bırakılmış ülkelerin ekonomilerini her zaman kontrol altında tutmaya çalışırlar. Günümüzde, geri kalmış ülkelerdeki önemli iktisadi kuruluşların ve sermayenin yabancıların eline geçtiğine şahit oluyoruz. Amerikan devleti, Meksika hükümetlerinin “Meksikalılaştırma” politikalarına rağmen, ülke ekonomisini etkili bir şekilde kontrolü altında tutmaya gayret etmektedir. Ulusallaştırma politikalarına rağmen bir çok yerli firma, General Motors, Chrysler, Ford, General Elektrik, gibi yabancı firmaların tamamen kontrolü altına girmiştir. Meksikalılaştırma politikalarından karlı çıkanlar, yine yabancı firmalar olmuştur.

Arjantin’de, 19. yüzyılın başlarından itibaren ticaret ve ekonominin kontrolü yabancıların eline geçmiştir. Frank’ın Arjantin ile ilgili aşağıdaki görüşü, yabancı hegemonyasının bir ülkeye ne hale getirdiğini gözler önüne sermiştir.

1810 yılından sonra, ülkenin ticaret dengesi sürekli olarak bozulmuş, aynı zamanda, yerli tüccarlar kapatamayacakları zararlar etmişlerdir. Hem toptan ihracat ticareti ve hem de perakende ithalat işleri yabancıların eline geçmiştir. Ülkenin yabancılara açılmasının sonucu olarak, bozuk olan ticaret dengesi daha da bozulmuştur. Yerliler sadece ticaretten el çekmek zorunda kalmamışlar, aynı zamanda sanayi ve tarımdan da el çekmek zorunda kalmışlardır. Buenos, Aires yabancıların ürettiği malların tüketildiği bir pazar haline gelmiştir. 1950’lerde serbest ticarete geçen Arjantin, 1970’lerin başlarında yabancı eller tarafından yönetilmeye başlanmıştır. Ülkenin ekonomik bağımsızlığı sona ermiştir. Yabancıların kontrolüne geçen ticarete bir çeki düzen verilmeden ve sınırlama konulmadan ülkenin bağımsızlığını sürdürmesi olanaksızdır. Yabancıların elindeki ticaret sınırlanırsa, endüstriyel kalkınma mümkün olabilecektir. Devrim sonrası Arjantin’inde, ekonomik kalkınmanın çekim merkezi, ülkenin iç bölgelerinden sahil kesimlerine kaymıştır. Böylece, daha önceleri

refah seviyesinde önde olan iç bölgeler geri kalırken, sahil kısımlar hızla kalkınmaya geçmiştir. Ülke, zengin ve fakir bölgelere bölünmüştür. İç bölgelerden, Buenos Aires ve doğudaki bölgelere ekonomik kaynak transferi olmuştur (Frank, 1969b: 380).

4. ii) Latin Amerika'nın Sömürgeci Sınıf Yapısı

Latin Amerika ve dünyanın diğer geri kalmış bölgeleri, yıllar önce büyüyen merkantilist kapitalizm'e, daha sonraları da emperyalizm'e siyasal ve ekonomik sömürgeler olarak bağımlı kalmıştır. Dünya kapitalist sisteminin kalkınmasına önemli katkılarda bulunan Latin Amerika'nın geri kalmışlığını bu noktadan yaklaşılarak açıklamak daha kolay olacaktır. Dünya kapitalist kalkınma süreci için gerekli olan ham madde ve sermayeyi, kalkınmış dünyanın hizmetine sunan başta Latin Amerika olmak geri kalmış dünyanın sınıf yapısı, bu ülkeleri sömürgeleştiren emperyalist sistem tarafından şekillendirilmiştir. Arjantinli siyasal ekonomist Aldo Ferrer, sömürgeci ve neo-sömürgeci ihraç ekonomisinin sınıf yapısını şöyle açıklıyor:

Madencilik, tropikal tarım, balıkçılık, avcılık, ve kerestecilik gibi ticari aktivitelerin tamamı ihraç ekonomisiyle bağlantılıdır. Bunlar, sömürgeci ekonominin gelişmekte olan sektörleridir. Bu tür ihraç ürünleri ticaretiyle ilgilenen kimseler, tacirler ve yüksek gelirli insanlar, kraliyete ve kiliseye mensup kişilerdir. Yukarıda sayılan sektörlerdeki kişiler, hem iç sömürgeci piyasayı elinde tutan kişiler ve hem de sermaye birikim kaynaklarını kontrol eden kişilerdir... Refahın, varlık sahibi küçük bir grubun, tacirlerin ve etkili siyasetçilerin elinde birikmesi, dışardan ithal edilen dayanıklı tüketim mallarının ve lüks malların bu azınlık grupların ellerine geçmesini ve bunlara hizmet etmesini sağlayacaktır... Bu nedenle, ihracat sektörü, bir bütün halinde sistemin tamamının değiştirilmesine mücadele edemeyecektir. İç piyasanın verimli ve başarılı sektörlerce çeşitlendirilmesinin önündeki en büyük

engel değişimi asla kabul etmeyecek olan mevcut ihracat yapısıdır. Nüfusun, teknik ve kültürel olarak katmanlara ayrılması nedeniyle, insanların sınıf atlamalarının önüne geçilmiş olunur. İç piyasa gelişemeyeceği için, iç pazarla bağlantılı olarak ortaya çıkacak olan sosyal grupların ortaya çıkışı ve gelişimi olanaksızlaşır. Metropolitan otoritenin rızası olmaksızın dışarı mal ihraç etme olanağı ortadan kalkar (Ferrer, 1967: 31).

Sömürgeci sınıf yapısı, önemli derecedeki ekonomik faaliyetlerin ve ticaretin, küçük bir azınlığın eline geçmesine neden olur. Bütün ticari aktiviteleri ve ekonomiyi elinde tutan küçük burjuvazi “petty bourgeoisie,” ülkenin ulusal kalkınmasıyla ilgili hedef ve planları yoktur. Tamamen kendi çıkarlarını maksimize etmeye çalışan bu grup sayesinde geri kalmış ülkeler, geri kalmışlık çemberini kıramaz hale gelmiştir¹¹. Yerli burjuvazi gibi, yabancı sermaye ve tacirlerin de, sömürdükleri ülkeleri kalkındırma gibi bir hedefleri yoktur. Ama, yine de Latin Amerika’nın kurtuluş reçetesi olarak “burjuva demokratik devrimi”ni gösteren Frank, bu devrimin ancak, emperyalist merkezle olan sömürgeci bağların zayıfladığı, merkez’in kriz ve savaş gibi durumlarla karşılaştığı dönemlerde ortaya çıkacağını vurguluyor (Frank, 1969b: 387).

4. iii) Ulusal Burjuvazi Sınıfı

Latin Amerikan ülkelerindeki yönetim düzeni, çeşitli bölümlerden oluşur. Bunları, toprak sahibi oligarşi sınıfı, ticari burjuvazi, ve imalatçı burjuvazi olmak üzere üç ana grupta incelemek olanaklıdır. Bu sınıfların etkin rol oynamaları, iş birlikçi askeri sınıf sayesinde gerçekleşir. Bu sınıflar eski veya yeni olabilirler; milliyetçi, enternasyonalist, veya emperyalist olabilirler. Fakat, bunların tamamı belirli oranlarda uluslar arası kapitalizme ve emperyalizme bağımlıdırlar. Yönetici sınıfı ekonomik bir sınıf olup, siyasal gücü elinde bulundurur. Orta sınıf, ekonomik ve sosyal açıdan Latin

¹¹ Bu konu ile ilgili daha detaylı bilgi için, Frank’ın “Capitalism and Underdevelopment in Latin America” adlı eserine bakılabilir.

Amerikan toplumunun üst katmanlarına bağımlıdır. Bu sınıf genel olarak yönetici sınıfının kontrolü altındadır. Mevcut statükonun devamını isteyen orta sınıflar, tutucudurlar ve kişisel çıkarları ön planda tutarlar (Stevanhagen, 1968: 23-25). Endüstriyel burjuvazi, neredeyse bütün Latin Amerikan ülkelerinde yabancı sermayenin birer ajanı durumuna düşmüştür. Bireysel çıkarlarını ön planda tutan ulusal burjuvazi, demokratik temayül sergilemez.

Latin Amerika'nın toplumsal yapısında egemen olan sınıflardan birisi, büyük toprak sahiplerinden oluşan sınıftır. Orijinal terimiyle, "latifundistas" olarak bilinen büyük toprak ağaları, toplumdaki egemenliklerinden vazgeçme taraftarı değillerdir. Ayrıca, sömürgeci sınıf yapısının sonucu olarak tek çeşit ürüne dayalı tarımsal yapı, güçlü bir ulusal burjuvazinin doğuşuna zemin hazırlamaz (Chilcote and Edelstein, 1974: 54). Bu sınıf ile ulusal burjuvazi sınıfı arasında sürekli olarak bir çatışma vardır. Yönetici sınıfı ve tarımsal-ticari sınıf, toprak ağalarına karşı mücadele içindedirler. Yönetici sınıfını oluşturan sınıfların dış faktörlere bağımlı olanlarından birisi de imalatçı burjuvazi sınıfıdır. Tarımsal ticari (agro-commercial) sınıfın en önemli talebi, toprakların daha yoğun bir şekilde kullanılması ve üretim çeşitliliğinin artırılması yönünde olmuştur. Ulusal burjuvazi, sosyal reformlar ve siyasal demokrasi için önemli bir güç kaynağıdır. Chilcote ve Edelstein'e göre, kentli orta sınıfın ve kentli endüstriyel işçi sınıfının da desteğiyle; ulusal burjuvazi sınıfı ülkeyi modernleştirecek, kalkındırarak, ekonomik durgunluğu sona erdirecek, ve yüzyıllarca süren feodal hiyerarşiyi ortadan kaldıracak bir değişimin liderliğini yapmalıdır (Chilcote and Edelstein, 1974: 52).

Ulusal burjuvazinin bunu başarması için, ödemeler dengesi açığını kapatması gerekecektir. Bu aşamada devreye girecek olan ithal ikameci sanayileşme hamleleriyle, içerde sıkıntısı ve kıtlığı çekilen döviz kaynaklarının dışarı çıkışını önlemek amacıyla, içerde üretilebilecek ürünlerin iç kaynaklarla üretilmesini sağlayacak ithal ikameci sanayileşme hamlelerine ihtiyaç olmuştur. İthal ikameci sanayileşme stratejisiyle hedeflenen diğer şeyler, ülkede kendi ayaklarının üzerinde durabilen bir imalat sanayisi yaratmak, ve en önemlisi de toprak sahiplerine karşı ulusal burjuvazinin konumunu güçlendirmektir. Ticaretle ve imalatla uğraşan ulusal burjuvazi daha çok güçleneceği

için, reformlara karşı direten toprak sahiplerine karşı üstün gelecektir. Ulusal burjuvazinin bir kolunu oluşturan askeriye, sivil hükümete destek verecektir. Toprak sahiplerine karşı hükümeti destekleyen askeriye'nin politikadan uzaklaşmış (de-politize) olması için profesyonelleşmesi gerekecektir.

Latin Amerika'daki komünist partiler, ulusal burjuvaziyle işbirliği geliştirecek politikalar üretmişlerdir. Komünist partilerin bu konudaki beklentileri, iyi organize edilmiş kentli işçilerin endüstriyel kapitalizmi yaratması idi. Çünkü, endüstriyel kapitalizmin geliştirilmesi sosyalist devrimin önkoşullarından birisidir. Karl Marx'ın manifestosunda, sosyalist devrimin olabilmesi için, kapitalist sürecin başarılması gerekmektedir.

Latin Amerika'daki ulusal burjuvazi ile İngiltere'deki ulusal burjuvaziye mukayese eden bazı makale ve kitaplar, 1960'lı yıllarda çeşitli yazarlar tarafından yazılmıştır. Latin Amerika'daki imalat tesislerinin sahibi olan veya yöneticileri olan elit kesim, İngiltere'deki benzerlerinden çok farklıdır. Bu konuda çalışma yapan araştırmacılara örnekler vermek gerekirse, Claudio Veliz, Osvaldo Sunkel gibi isimleri sıralamak yerinde olacaktır. Veliz, genel olarak tüm Latin Amerikan ülkelerindeki ulusal burjuvaziye ele almıştır (Veliz, 1965: 1-8). Sunkel, Şili'nin ulusal burjuvazisini inceleyerek konu ile ilgili açıklamalarda bulunmuştur. Sunkel'in, Şili ulusal burjuvazisiyle ilgili tespiti şudur: "imalatçı ve endüstriyel elit, eski oligarşi elitiyle iş birliği yapmıştır". Normal koşullarda bu iki grup arasında çıkar çatışması olurken, Şili'de bu iki sınıfın iş birliği yaptığını görüyoruz. Halbuki, genel olarak büyük topraklara sahip olan toprak ağaları sınıfıyla, ulusal burjuvazi sınıfı "haciendistas" arasında çıkar çatışması beklenmekteydi. James Cockcroft, Andre Gunder Frank, ve Dale Johnsons'un 1972 yılındaki ortak yapıtlarında, Latin Amerikan ulusal burjuvazi sınıfı incelenmiştir. Bu eserin ortaya koyduğu bilgiye göre, ulusal burjuvazi sınıfı kendi kimliğinden yoksundur, ve tutarlı bir politik çizgiye sahip değildir (Cockcroft, Frank, and Johnsons, 1972: 165-217).

Latin Amerikan ülkelerinde, sanayiciler hiçbir zaman toprak sahiplerinden tam olarak bağımsız olamamışlardır. Arjantin'in sanayileşmesi üzerine araştırmalar yapan bilim adamı Gustavo Petras ülkedeki sanayicilerin, kırsal (tarımsal) sermayenin bir

uzantısı olarak ortaya çıktıklarının altını çiziyor (Petras and Zeitlin, 1968: 399-340). Arjantin, Brezilya, Meksika, ve Şili’de belirli bir seviyede sanayileşme gerçekleşmiştir. Bu sanayileşmenin arkasındaki gerçek neden, Dünya Savaşlarında ve büyük depresyon dönemlerinde, kalkınmış (metropol) ülkelerin daha önceleri temin ederek piyasaya sundukları mamül ürünleri temin edememelerinden kaynaklanmıştır. Konu ile ilgili daha detaylı bilgi, Frank’ın hipotezleri bölümünde verilecektir. Savaş ve dünya çapındaki krizler sonucunda gerçekleşen sanayileşme dönemleri, ulusal burjuvazi tarafından bilinçli olarak yönetilen politikalarla meydana gelmemiştir. Bu dönemlerdeki kalkınma, ihtiyaçların zorladığı, bilinçsiz bir şekilde ortaya çıkan ithal ikameci sanayileşmenin sürüklediği kalıcı olmayan kalkınma hamleleridir (Chilcote and Edelstein, 1974: 55).

Latin Amerikan ülkelerindeki ulusal burjuvazi sınıfı içinde oldukça önemli bir role sahip olan askeriye, sık aralıklarda sivil hükümetlere karşı darbe yaparak bu hükümetleri iş başından uzaklaştırmıştır. Helio Jaguaribe, 1964 yılında Brezilya askeriyesinin yaptığı darbeyi hiç karşı çıkmadan kabul eden ve destekleyen ulusal burjuvaziye “consular” burjuvazi olarak nitelendiriyor (Veliz, 1965. 162-187). Bu askeri darbede, ulusal burjuvazinin büyük bir kısmı darbeyi açıkça desteklemiştir. Askeri rejim, uluslar arası kapitalist sisteme boyun eğen politikaları yürürlüğe sokmuştur. Askeri yönetim, ulusal kalkınma için bir güç olmadan öteye, Brezilya gibi büyük doğal kaynaklara sahip olan bir ülkeyi, uluslar arası kapitalist sömürüye peşkeş çekmiştir. İşbirlikçi ulusal burjuvazi, kendi çıkarlarını maksimize etmek için, Brezilya’yı Amerikan imparatorluğunun bir dominyonu haline getirmiştir.

Genelde, ulusal burjuvaziden beklenen şey, “anayasalci” (constitutionalist) olmak ve anayasayı korumaktır. İngiltere örneğinde, ulusal burjuvazi kraliyete ait olan keyfi ve sınırsız gücü yasaklamış ve iktidarın demokratik seçimlerle el değiştirmesini sağlayacak bir sistem kurmuştur. Böylece ulusal burjuvazi iktidarı kendi eline geçirdiği için daha da güçlenmiştir. Brezilya’da yaşanan 1964 askeri darbesinden sonra, ulusal burjuvazi yukarıdaki hipotezin tam aksine davranmıştır. Çünkü, Latin Amerika’daki imalatçı elit sınıf, her açıdan zayıf bir konuma sahiptir. İngiltere’de bunun tam tersi geçerli olmuştur. Kraliyetin sınırsız gücünü sınırlayan ulusal burjuvazi, anayasalci olmuştur. Latin Amerika’da ise, ulusal burjuvazi sınıfının çıkarlarına fazla dokunmayan

sivil hükümetlerin askeri darbeyle iş başından uzaklaştırılması, ulusal burjuvazi tarafından adeta alkışlanmıştır.

Aşırı derecede dış güçlere bağımlı olan Latin Amerikan hükümetleri, kendi halkları tarafından fazla sevilmezler. Ulusal burjuvazinin, dış güçlerle iş birliği yapmadığı Latin Amerikan ülkelerinin başında Şili gelir. 1972 yılının sonuna kadar, Şili ulusal burjuvazisi (yönetici sınıfı) yeterli miktarda dış güçlerden bağımsız kalmasını başarmıştır. Fakat, bu tarihten sonra Şili burjuvazisi de diğer Latin Amerikan ülkelerindeki burjuvazi sınıfı gibi işbirlikçi olmaya başlamıştır. Wall Street Journal'ın 2 Ekim 1972 tarihli sayısında, Şili'deki ulusal burjuvazinin durumunu açıklayan yazının başlığı aynen şöyledir: "Şili burjuvazisi Allende politikasına karşı mücadele ediyor; sivil savaştan korkuluyor; orta sınıflar, durumu düzeltmek için seçim sürecine olan güvenini kaybediyor; ve bunun bir sonucu olarak da şiddetli protestolar meydana geliyor" (Wall Street Journal, 24 Ekim 1972).

4. iv) Ulusal Burjuvazinin "İşbirlikçi" Niteliği

Ticari kapitalizm, İngiltere'de endüstriyel kapitalizme yol açarken, aynı şey Latin Amerika'da meydana gelmemiştir. 20. yüzyıl boyunca, Latin Amerika'da belirli oranda bir sanayileşme meydana gelmiştir. Fakat, yabancıların bu gelişim sürecinde etkin bir şekilde işe burnunu sokmaları nedeniyle, imalat yapan ulusalcı bir burjuvazi sınıfının ortaya çıkışı engellenmiştir. Latin Amerikan örneğinde olduğu gibi, endüstriyel burjuvazinin baskın olmadığı ülkeler bağımlı ülkelerdir. Chilcote ve Edelstein'in teorisinde bu tür ülkelerin temel özellikleri, feodal üretim tarzına sahip olmaları ve geri kalmış olmalarıdır (Chilcote and Edelstein, 1974: 37). Milliyetçi endüstriyel burjuvazinin belirleyici faktör olduğu ülkelerin temel özellikleri ise, kapitalist üretim tarzının etkin olduğu kalkınmış ülkeler olmalarıdır.

Katolik Kilisenin ve kapitalist İspanyol sömürgeciliğinin uyguladığı asimilasyoncu sömürge politikaları karşısında, Kızılderili elit tabakanın durumu daha büyük bir tehdit altındaydı. Kızılderili toplumunda otonomiye sahip olan yönetici sınıf,

rolünü kaybettikten sonra, bir çok asil kimse, İspanyol sömürgecilerin teklif ettikleri ayrıcalıkları kabul edip onlarla işbirliği yapma kararı aldılar. Hatta, yerli asilzadelerin bazıları İspanyolların ajanlığını kabul ettiler. Bunun karşılığını İspanyollardan yüksek ücretler ve ayrıcalıklar alarak gördüler. Bazıları da, batı medeniyetini öğrenmek için kentlere göç ettiler. Bu son gruba “ladino” kimliği verildi. Chilcote ve Edelstein bunları “İspanyol işgalcilerinin, zorla Kızılderili kadınların ırzına geçmesiyle ortaya çıkan yeni nesil” olarak tanımlamışlardır (Bodenheimer, 1974: 112).

Latin Amerika’da, ekonomik bağımlılığın siyasal sonuçları değişmemiştir. Toprak sahibi elit tabakanın yaptığı gibi, tüccarlar da kendi kişisel çıkarlarını yükseltme yolunu takip etmişlerdir. Bu ülkelerdeki modern endüstriyel elit ve askeri elit kesimler, yabancılarla iş birliğini ve onların çıkarlarını korumayı ağırlıklı olarak tercih etmişlerdir. Bunlara ilaveten, yönetici ve tüccar sınıflar olarak da adlandıracağımız elit tabaka, kendi halk katmanlarının taleplerinden korkar hale geldikleri için, askeri darbeleri, milliyetçi reformlara veya yeniliklere tercih etme yolunu tuttular. Bu sorunlara çözüm getirecek uygulama, yabancıların bu ülkelere daha fazla yayılmasından geçmemiştir. Daha fazla miktarlardaki yabancı yatırımlar, daha yüksek Gayri Safi Milli Hasıla’nın elde edilmesini ortaya çıkarması gerekirken, kendi kendine yeterli bir ekonomik kalkınma sağlayamamıştır. Çok uluslu şirketler aracılığıyla, sermayenin bağımlı ülkelere dışarı akışı hız kazanmıştır. Ekonomik kararlar, halkın çıkarlarını korumadan ziyade, Çokuluslu şirketlerin (MNCs) karlarını artırma doğrultusunda alınmıştır. Ekonomik kalkınma yoksulluğu azaltamamıştır. Çünkü, yeni teknolojiler emek yoğun kalkınmayı zayıflatmış, sınırlı sayıda yeni istihdam olanakları yaratmıştır. Az gelişmiş sanayilere sahip olan yerli ekonomi, rekabet avantajını kaybetmiştir. MNC’ler, ayaklarının üstünde zor duran “infant” yerli sanayileri neredeyse tamamen ortadan kaldırmıştır.

Bir ülkenin kalkınması için yabancıların yayılmacılığının önüne geçilmesi gerekir. Geri kalmış ülkelerin, kalkınmaksızın büyüdüğü de olmuştur (Cockcroft, Frank, and Johnson, 1972: xv). Bağımlılık modeli, kişi başına düşen GSMH ile veya modernlik göstergeleriyle kalkınmışlık derecesini ölçmez. Ekonomik kalkınmışlık derecesinin ölçülmesi için olmazsa olmaz özelliği taşıyan kriterler şunlardır: ekonomik egemenliğin veya üstünlüğün kurulması; belirli bir seviyede verimliliğin elde edilmesi;

bütün toplumun temel ihtiyaçlarının adil bir şekilde giderilmesi; ulusal kalkınmayı sürekli hale getirecek yatırımların yapılması için “artık değer” miktarının gün geçtikçe artırılmasının sağlanması (Chilcote and Edelstein, 1974: 28).

4. v) Latin Amerika'nın Sömürgeleştirilmesi Sürecinde Kilise'nin Rolü

Meksika ve Orta Amerika'nın (bakınız harita 1)¹² sömürgeleştirilmesinde, İspanyol Katolik Kilisesi'nin oldukça önemli bir rolü olmuştur. Bu bölgedeki ülkelerde faaliyet gösteren kilisenin misyonerleri ve Jesuist tarikatları, vergi vermekten muaf tutulmuşlardır. Bunlar, sömürge sistemindeki en büyük borç ve kredi veren kurumlar olup, oldukça büyük oranda topraklara sahiptirler. Verapaz'da Dominikler, Occidente'de Fransiskanlar, Atmatitlan ve Guatemala vadilerinde ise Jesuistler¹³ her türlü vergiden muaf tutulmuş gruplardır (Guzman and Herbert, 1970: 67). Guatemala'da dinsel ruhban sınıfı öylesine güç kazanmıştır ki, 1700 yılında ülkedeki en büyük 8 şeker fabrikasının 5'i bu grupların eline geçmiştir (Guzman and Herbert, 1970). Kilise, yönetici sınıfın sağ kolu haline gelmiştir. Kilisenin, yönetici gruba sağlamış olduğu kurumsal ve ideolojik destek sayesinde, Kızılderililer iyice pasifize edilmiştir. Kızılderililer, bu pasifleştirme hareketine karşı direnme ve kendini savunma taktikleri bulmaya çalışmışlardır. Kiliselerin yakılması, misyonerlerin öldürülmesi gibi hareketlere girişmişlerdir. Yerli halklar, Kilisenin ve kapitalist sömürgeci ülkenin askerlerinin baskılarından kurtulmak için dağlara ve ormanlık alanlara yoğun oranlarda göç etmişlerdir. En son olarak da, kendi kültürlerine ve inanışlarına bilinçli bir şekilde sarılırken, Hıristiyanlığın getirdiği uygulamaları reddetme yoluna girmişlerdir. Guatemala'daki geleneklerini ve adetlerini en iyi koruyabilmiş Kızılderili kasabalarından birisi *Chichicastenango*'dur. Bu bölge, Kızıl derili halklarının kimliklerini en iyi koruyabildiği bölgelerden birisi olarak günümüze kadar gelmiştir.

¹² Orta Amerika “Central America” olarak kast edilen bölge, Kuzey Amerika ile Güney Amerika arasında kalan ülkelerden oluşan bölgedir.

¹³ Latin Amerika'daki en güçlü Katolik tarikatların en başında geleni İzacılar (Jesuist) tarikatıdır.

Harita 1: Orta Amerika “Central America” ve Karayipler Haritası.

4. vi) Kapitalist Sömürü Sisteminin Bir Ürünü: Latin “Ladino” Kimliği

Latin “ladino” kimliği, Guatemala toplumunda akla gelen en zor gelen unsurlardan birisidir. Ladino’ların orijinleri açısından, ne büyük toprak sahipleri “criollo” ile, ne de Kızılderili kimliğiyle ve sınıflarıyla bir ilintileri vardır. Bunlar, kendi tarihlerinden yabancılaşmış, büyük toprak ağalarının sınıfına girmek için çaba göstermekte olan yerli halkın ileri gelenleridir. Bu nedenle de, bireyselliği ön plana çıkarmaya ve servetin biriktirilmesi gibi kapitalist değerlere önem vermeye başlamışlardır. Aşırı derecede kendi değerlerine karşı yabancılaşan ve kendi kimliklerini inkar eden bu yeni grup, bazı sorunlarla karşı karşıya gelmiştir. Kızılderili kültüründe bulunmayan “bireyselleşme,” komünalizme ve komünal çalışmaya ve üretmeye değer veren bu kültür tarafından benimsenmedi. Bununla birlikte bu yeni grup, ait oldukları sınıfı ve sınıf bağlarını da kaybetmiştir. Sosyal bilinçten yoksun olmaları veya birbirlerini tutma ve destekleme gibi özelliklerini kaybeden “ladino” grubunun, toprak ağaları veya diğer baskı unsurlarından gelebilecek baskılara karşı koyabilecek güçleri de yoktur.

Ekonomik anlamda, “ladino”lar ne Kızılderililer gibi köle idiler, ne de Guatemala’daki büyük toprak ağaları “criollo” gibi servet sahibi kimseler idiler. Bunlar sadece ayakta kalmaya çalışan, topraksız ve özgür emekçiydiler. Sistematik olarak, sömürgeciler tarafından bunların kırsal bölgelerde toprağa sahip olmalarının önüne geçilmiştir. Bunların çoğunluğu, büyük çiftliklerde “hacienda” maaşlı olarak veya kiracı olarak çalıştırılmışlardır. Bu gruptakiler, yaptıkları işbirliği sayesinde sömürgeciler tarafından, Kızılderililerin ödemesi gereken vergilerden muaf tutulmuşlardır. Bu grup, çoğunlukla sömürge kentlerinde gelişmiştir. Kentli “ladino”lar, tutarlı ve uyumlu bir sosyal sınıf oluşturmazlar. Ekonomik yapının farklı pozisyonlarını işgal ederler. Sınıf dayanışması duysuna sahip olmayan bu grup, ortak bir çıkar etrafında birleşemezler.

Ladino grubu, iki farklı kısma ayrılır. Birinci kategoridekiler, yaşamlarını sürdürmek için mücadele eden sanatkarlar, işyerlerinde ve fabrikalarda düşük ücretlerle sömürülen emekçiler, veya işsizlerden oluşan şehirlerdeki en alt tabakalarda bulunan

marjinal fakirlerdir. İkinci kategoridekiler ise, orta sınıfın üst kesimindeki "ladino"lardan oluşan kesimdir. Bunlar, şehirlerdeki küçük burjuvazinin embriyosunu meydana getiren kesim olup, küçük boyutlu üreticiler ve imalatçılar, profesyoneller, entellektüeller, monopol tarafından tehdit edilmekte olan ufak tüccarlardan oluşmaktadır. Kısaca, bu gruptakileri kırsal bölgelerdeki muadilleriyle (küçük ve orta boyutlu toprak sahipleri) mukayese edersek, ekonomik açıdan bakıldığında şehirli "ladino"ların daha avantajlı olduklarını görürüz.

4. vii) Dual Toplum ve Dual Ekonomi

Bir çok bilim adamı ve araştırmacı, yaptıkları çalışmalarında, Latin Amerika'nın İngiltere gibi feodal toplum yapısına sahip olduğunu ileri sürerler. Bu nedenle, Latin Amerika'nın kalkınması için İngiltere'nin gittiği yolu takip etmesi gerektiğini savunurlar. Chilcote ve Edelstein, Avrupa medeniyetinin ürünü olan feodalizm'in iki ana sınıfa dayandığını ileri sürmektedirler (Chilcote and Edelstein, 1974: 47-48). Bu sınıflardan baskın olanı, malikanelerde yaşayan seküler ve ruhban lordlardır. Zayıf durumda olan ikinci sınıf, malikanelerin dışında doğan ve malikanelerde toprağa bağlı olarak yaşayan kölelerdir. Bu insanların yaşamları, tamamen keyfi davranan lordların iki dudağının arasındadır. İkinci sınıfı oluşturan insan katmanları, bağlı oldukları lordların kulları durumundadırlar.

Feodal sistemde, hiyerarşik bir iş bölümü vardır. En altta, toprağa bağlı serfler, onların üstünde vassal'lar, bunların bağlı olduğu lord'lar, ve en üstte ise kral vardır. Bu sistemde işler aşağıdan yukarı doğru yapılırken, emirler yukardan aşağıya doğru verilir. Her ne kadar, köle konumundaki insanların yaşamlarını keyfi uygulamalardan koruyacak bir yasal garantileri yoksa da, hassas bir güçler dengesi vardır¹⁴. Hassas güçler dengesi teorisinde, toplumsal katmanların bir altta bulunanı, bir üstte bulunan için çalışır. Alt katmandakiler, üst konumda bulunan sınıfa saygı ve sadakatle bağlıdır.

¹⁴ Avrupa'da demokrasinin kolay yerleşmesini sağlayan hassas güçler dengesi "delicate balance of powers"dir. Böyle bir toplumsal oluşum sürecinden geçmemiş toplumların demokrasi'ye geçişleri genelde sıkıntılı olur.

Bunun karşılığında, bir üst konumda bulunan sınıf, kendine sadakatle bağımlı olan alt sınıf katmanını himayesi altına alarak korur. İmparatorluklarda, böyle bir sınıfsal yapı mevcut değildir. Osmanlı örneğinde olduğu gibi, yönetenler “reaya” ve yönetilenler “teba” olmak üzere iki sınıfsal katman vardır. Bu sistemde, güçler dengesinden bahsedilemez. Yalnız, Avrupa feodalizmiyle, Osmanlı sistemi arasındaki önemli fark, tımarlı sipahilerin, kendilerine bağımlı olan insanları keyfi olarak yargısız öldürmesi olanaksızdır. Kadı'nın kararı olmaksızın, insanlar tımarlı sipahiler tarafından cezalandırılmazdır. Her iki sistemde de, kentler ticari ve finansal aktiviteler sayesinde hızla gelişip zenginleşirken, kırsal kesimin kaderi değişmeden sefaletle mahkum olmuştur.

Latin Amerika'da, belirgin bir feodal sınıf yapısı oluşmuştur. Fakat, toprak sahipleriyle köylüler arasındaki ilişkiler, Avrupa'daki kadar detaylı bir şekilde gelişmemiştir. Latin Amerika'da şehirler hızla gelişirken, kırsal alanlar gerikalmışlığını yaşamaya devam etmektedir. Chilcote ve Edelstein'e göre, kentsel bölgelerde gelişen kapitalizmin kırsal bölgelere dağılmasıyla, kırsal bölgelerin geri kalmışlık sorunu ortadan kalkacaktır (1974: 48 – 49). Açıkça bu, difüzyonist bir yaklaşım tarzıdır.

Fransız coğrafya bilimci Jacques Lambert (1959), Brezilya'da iki sınıfın var olduğunu vurguluyor. Lambert'e göre, dual ekonomi ve dual sosyal yapı ne yenidir, ne de Brezilya'ya özgüdür. Dual yapılar, dengesiz gelişen ve büyüyen toplumların tamamında mevcuttur. Brezilya'nın kuzey doğusundaki yoksulluk, bu bölgenin izole olmasından, arkaik veya feodal yapısından kaynaklanır. Lambert'in Marksist olmadığını göz önüne alırsak, her toplumda belirli oranlarda feodal yapının egemen olduğunu söylemek doğru olur.

Meksikalı Marksist yazar Gonzalez Casanova (1970), Meksika'daki dual toplumu iç sömürgecilik'le “internal colonialism” açıklamaya çalışır. Casanova'ya göre, yerli ve marjinal azınlık durumundaki bir grup, toplumun geri kalan bütün sınıflarını baskı ve sömürge altında tutar. Sömürgeci ilişkiler içinde gelişen bu durum, uluslar arası sisteme bağımlı olmaksızın tamamen iç sömürgecilikle açıklanabilir. Konu ile ilgili daha detaylı bilgi “iç sömürgecilik” başlığı altında verilecektir.

Dualizm ve feodalizm üzerine daha radikal ve ortodoks yaklaşımlar, Latin Amerikan ülkelerinde bulunan Sovyet taraftarı komünist partiler tarafından savunulmuş ve geliştirilmiştir. Arjantinli Rodolfo Puiggros gibi geleneksel Marksist-Leninist yazarlar, dualist-feodalist toplum yapısına sahip olan ulusal burjuvazinin, toprak sahiplerine karşı başarılı olacaklarını ve sosyalist devrim yapacaklarını savunuyorlar.

Liberal Celso Furtado ve Marksist Caio Prado gibi Brezilyalı ekonomistler, Lambert'in Brezilya'nın Kuzeydoğusu'nun geri kalmışlığını açıklama tarzını bir başka şekilde ele alıyorlar. Furtado ve Prado'ya göre, bölgenin geri kalmışlığının arkasındaki temel etken, önce zenginlik sonra ise depresyona yol açan uluslar arası sistemdeki merkantilist ve kapitalist krizlerdir. Önceleri Brezilya'nın kuzey doğusunda etken olan şeker üretiminden elde edilen refah, daha sonraları güneydeki kahve üretimine kaymıştır. Uluslar arası sistemin şekere olan talebi nedeniyle oldukça iyi bir refah seviyesine ulaşan kuzey doğu bölgesindeki ekonomik zenginlik, uluslar arası kapitalist pazarların şekere olan talebinin azalmasıyla birlikte bölgedeki refah seviyesi bir anda düşmüştür. Şekerin yerini, güneyde üretilen kahvenin almasından sonra, bu bölgenin zenginliğinde ve refah seviyesinde oldukça iyi bir ilerleme olmuştur. Gelişmeyi veya gerilemeyi iç faktörlerden fazla dış faktörler belirler hale gelmiştir. Rodolfo Stevanhagen için önemli olan dual toplumun varlığı değil, dual toplumu oluşturan farklı katmanlar arasındaki ilişkilerdir (Petras and Zeitlin, 1968: 16).

Novack (1970), sömürgeci sistemin, güçlenmekte olan kapitalist sistemin çıkarı için "kapitalizm öncesi" üretim koşullarının yarattığı olanakları sömürdüğünü ileri sürer. Kapitalizm öncesi koşullar ve merkantilist ilişkiler, maden ocaklarında, ve şeker üretim tesislerinde barışık olarak bir arada bulunur. Buralarda, *zor kullanılarak çalıştırılan* (forced labour) ve köle olarak çalıştırılan emekçilerin ürettiği ürünler, kapitalist pazarlarda satılır (Chilcote and Edelstein, 1974: 51). Güçsüz bir ulusal burjuvazi, sosyalist devrimi gerçekleştirecek güçten yoksundur. Küba örneğinde bu yaşanmıştır.

Finans ve ticaret aracılığıyla sermaye şehirlerde birikir. Endüstriyel malların piyasası, zenginler için lüks malların satıldığı yerlerdir. Sayıları sınırlı olan zenginler nedeniyle, bu pazarlar bir türlü gelişme ve büyüme sergileyemezler. Chilcote ve Edelstein'in perspektifinden bakıldığında, kırsal bölgeler, gerektiği kadar kapitalist

ekonomiye sahiptir. Fakat, bu kalkınmasını ve sanayileşmesini tamamlamış bir kapitalizm değildir. Kentlerde gelişen ekonomi, kapitalist nitelik taşır ama bu kentler imalatçı burjuvaziden mahrumdurlar (Chilcote and Edelstein: 1974: 51-52).

Frank, “dual toplum” yerine, “diyalektik” terimini kullanmıştır. Toplumlar için, kapitalist ve sosyalist olmak üzere iki türlü kalkınma yolu vardır. Rosa Luxemburg “Sermaye Birikimi” (Accumulation of Capital) adlı eserinde, kapitalizmin, gezegenimizin en iyi şekilde izole olmuş bölgelerine yıllar önce yayıldığını ve bu bölgeleri kendine entegre ettiğini ileri sürmüştür (Luxemburg, 1951). Birleşmiş Milletler’in sosyoloğlarından Raul Prebisch ve İsveçli sosyolog Gunnar Myrdal, kapitalist dünya sistemi üzerine odaklanmışlardır. Onlara göre, dünya kapitalist sistemi, sömürmekte olan kalkınmış merkez ülkeler ile sömürülmekte olan geri kalmış çevre ülkelerinden oluşmaktadır. Bu sistem, az sayıda ülkenin kalkınmasını sağlarken, çok sayıda ülkenin geri kalmasına yol açar.

5. Bağımlılığa Dayalı Ekonomik Politika Uygulamalarının

Sonuçları

5. i) İthal İkameci Kalkınmaya Yol Açan Temel Faktörler: Savaş ve Krizler

Faşizmin yükselişi ve Amerika’nın savaş dönemi ihtiyaçlarının karşılanması, Meksika dış ticaretinin gelişmesine yaramıştır. Meksika’nın dış ticaret hacmi 1916 yılında oldukça düşük seviyelerdeyken, 1932 yılında ciddi bir artış göstermiştir. İkinci Dünya Savaşı süresince ihracatın katlanarak artması sonucunda, ülkenin dış ticareti 1946 yılına kadar yaklaşık 10 katına çıkmıştır. Amerika savaş nedeniyle, Meksika’ya olan savaş öncesi ihracatını yapamaz hale gelmiştir. Bu nedenle Meksika, yoğun bir şekilde İthal ikameci sanayileşme sürecine girmiş, ve endüstriyel ihracatını yüzde 35 artırmayı başarmıştır. Amerika, savaş giderlerini finanse etmek için Meksika’dan daha fazla gümüş satın almıştır. Savaş döneminde müttefiklere olan katkısından dolayı, Amerika tarafından Meksika’nın yerli sanayilerine büyük kredi olanakları tanınmıştır. Savaştan hemen sonra, Amerika bu ülkede büyük yatırımlar yapmaya ve Meksika’daki önemli

endüstriyel üretim tesislerini satın alarak eline geçirmeye başlamıştır. 1946 yılında, Meksika'ya gelen doğrudan Amerikan yatırımları hızlı bir şekilde artmaya başlamıştır.

Kalkınmış ülkelerin içinde bulunduğu savaş gibi küresel boyuttaki krizler, bazı az gelişmiş ülkelerin kalkınması için önemli fırsatlar ve olanaklar yaratmıştır. Bu dönemlerde, geri kalmış ülkelerin ürünlerine olan yüksek talep nedeniyle, uluslar arası piyasalarda bu ürünlerin fiyatları önemli derecelerde artma trendi gösterir. Örneğin, Birinci Dünya Savaşı boyunca, Avrupa'daki şeker pancarı ekiminin azalması dünya şeker fiyatlarını yukarı çekmiştir. Bu nedenle, şeker üretimi ve ticareti işiyle uğraşan Kübalı ve Amerikalı firmalar zengin olmuşlardır. Şeker fabrikalarında çalışacak Haitili ve Jamaikalı işçiler getirilmiştir. Savaş sonrası Küba'nın şeker ihracatı ciddi derecede azalmıştır. Bir çok Kübalı şeker ticareti yapan şirket iflas etmiştir. Amerikalı bankalar Küba'nın şeker sektörünü kontrolü altına almıştır. 1926 yılında yedi büyük Amerikan şirketi Küba'da üretilen şekerin yarısını üretmektedir (Chilcote and Edelstein, 1974: 595). Bu konu, Andre Gunder Frank'ın hipotezleri başlığı altında daha detaylı olarak ele alınacak ve incelenecektir.

5. ii) İthal İkameci Kalkınma

Dünya kapitalist sisteminin yaşadığı savaşlar ve kriz ortamlarında, bazı Latin Amerikan ülkeleri daha önceleri ithal etmekte olduğu tüketici mallarını kendisi üretmeye başlamıştır. Latin Amerika'daki ithal ikameci kalkınma stratejisinde, özellikle üst gelir grupları için tüketici malları üretimi söz konusu olmuştur. Mevcut sınıf yapısı, hiç bir politikanın getirebileceği değişikliği kolayca kabul etmez. Sınıf yapısı ve gelir dağılımı ile oynamamayı ön koşul olarak ortaya koyan ulusal burjuvazi ve yönetici sınıfı, statükonun devamlılığını ister. Fakat, gelir dağılımında ve sınıf yapısında önemli bir değişiklik yapmaksızın, İthal İkameci Sanayileşmenin önemli bir kalkınma seviyesini yakalaması olanaksız gibidir. Çünkü, gelir dağılımını ve sınıf yapısını değiştirmeden, İthal ikameci kalkınma sürekli hale getirilemez. İç piyasaların önemli boyutta gelişmesi ve kalkınmanın sürekli hale getirilmesi için, insanların satın alma gücünü artırmak

gerekmektedir. Adil hale getirilmiş bir gelir dağılımı ve satın alma gücü yüksek bir toplumda kalkınma ve büyüme sürdürülebilir noktaya ulaşır.

İthal ikameci sanayileşmeyi önemsemeyerek hafife alan yazarlardan birisi de Antonio F. Murga'dır (1971).¹ Chilcote ve Edelstein'in Murga'dan yaptıkları alıntıya göre: "bağımlılıktan kurtulmak için ağır sanayileşme hamlelerinin gerçekleştirilmesi ve ithal ikameci sanayileşmenin hızlandırılması yeterli olmayacaktır. Bağımlılık sadece dış faktörlere bağlı olarak ortaya çıkmaz, aynı zamanda iç faktörler de oldukça önemli bir role sahiptir" (Chilcote and Edelstein, 1974: 40).

Latin Amerika'nın geri bırakılmışlığını geleneksel veya feodal oligarşilerin varlığıyla açıklamaya çalışmanın yanlış olduğu, Chilcote ve Edelstein tarafından açıklanmıştır. Geri kalmışlığın temel nedeni olarak geleneksel ve feodal oligarşileri gösteren yazarlar, kalkınmanın, ulusal büyümeyi ön plana alan milliyetçi burjuvaziyle gerçekleşeceğinin altını çiziyor. İthal ikameci sanayileşmenin bir ülkeyi, uluslar arası sisteme daha bağımlı hale getireceği ve ekonomik durgunluğa yol açacağına dair görüş, Chilcote ve Edelstein'in ithal ikameci kalkınma ile ilgili bir başka görüşüdür (Chilcote and Edelstein, 1974: 41).

Frank, ithal ikameci sanayileşme modelinin taşıdığı dezavantajlardan kurtulmak için, Latin Amerikan ülkelerinin Sovyet tarzı sanayileşme yolunu takip etmeleri gerektiğinin altını çiziyor. Frank'a göre bu modelin iyi tarafı, "ilk etapta üretilmesi gereken sermaye mallarının neler olacağını pazarın talep etmesinden ziyade, sosyalist sınıf yapısına sahip olan Sovyet devleti tayin ediyor" olmasıdır. 1930'lu yıllar boyunca Latin Amerikan ülkelerindeki iç siyasal düzenlemeler, belirli bir zaman dilimi için, ekonomik depresyonu ortadan kaldırmaya yeterli olamadı. İkinci Dünya Savaşı boyunca, ihracatın belirli bir seviyeye yükselmesine rağmen, ana ülkeden (metropol) yapılmakta olan ithalatın sürdürülememesi ciddi sıkıntılar yarattı. İthal ikameci sanayileşme, kalkınmayı sürekli hale getirebilecek bir temel kurmayı başaramadı. Bu tür sanayileşme ile büyüme sürekli olamamıştır. Hatta, ithal ikameci sanayileşme ile elde edilen büyümenin nimetleri toplum katmanlarına adil bir şekilde yansıtılamadı.

Aşırı derecede dışa bağımlı olan endüstriyel ve tarımsal sanayi makinelerinin parçalarını ithal etme olanağı olmadığı için, on binlerce traktör, biçer döver, dozer gibi iş

makineleri tamir edilemedi ve adeta bozuk iş makinelerinden oluşan mezarlıklar meydana geldi. Bu nedenle, tarımsal üretim ciddi derecede düştü. Türkiye, bunu İkinci Dünya Savaşı esnasında ve savaş döneminde ciddi bir şekilde yaşamıştır. 1950-1953 yılları arasında süren Kore Savaşı'nın sona ermesi, bir çok bağımlı ülke için olduğu gibi, Latin Amerikan ülkeleri için de rahat günlerin bitmesi anlamına geldi. Bu durum ülkemiz için de geçerlidir. Savaş döneminde yaşanan ihracat patlaması, savaş sonrasında bir anda kesilince başta Türkiye olmak üzere bir çok bağımlı ülkenin ekonomisi dar boğaza girdi. Konuyla ilgili daha detaylı bilgi sonraki bölümlerde verilecektir.

Bir çok geri bırakılmış ülkede uygulanan ithal ikameci kalkınma stratejisi, Arjantin'de de sürekli kalınmayı sağlayamamıştır. Arjantin'in sanayileşmesinin temeli ithal ikameci sanayileşmeye dayanır. 1930'dan beri Arjantin'deki tüketim mallarının ithalatı sürekli bir şekilde düşme trendi izlerken, demir çelik ve diğer metal ürünlerin ithalatı hızlı bir artış trendi göstermiş ve bu tür ürünlerin toplam ithalattaki payı yüzde 80'lere çıkmıştır. Ekonomistlere göre, Arjantin'in sanayileşmesi büyük oranda tüketim mallarına ve hafif sanayilere dayanmaktaydı. Arjantin sanayileşmesinin sürdürülebilirliği neredeyse kalkınmış ülkelerin temel sanayilerinin ürünlerine bağılıydı. Uluslar arası rekabete dayanamayan bu yüksek maliyetli sanayileşme, dışardan alması zorunlu olan akaryakıt, ham maddeler ve diğer tüketim mallarını ithal edecek yabancı döviz kaynağı sıkıntısı içindeydi. Ülke sanayisi, "artık değer" (surplus value) ihraç edilmesine dayalıydı. Bu nedenle, kırsal sektörde düşük verimliliğin oluşumuna neden olmuş ve dünya pazarlarındaki çalkantılara açık bir hale gelmiştir. Bununla birlikte Arjantin, emperyalist ülkelerin temel sanayilerinin ürünlerine bağımlı duruma gelmiştir. Bölgeler arası kalkınma dengesizliği önemli noktalara ulaşmış, sanayi kompleksleri genellikle ülkenin başkenti Buenos Aires etrafında yığılmıştır.

5. iii) İthal İkameci Sanayileşme ve Latin Amerikan Modernleşme Paradigması

ECLA politikalarını uygulayan, sanayileşmiş Latin Amerikan ülkelerindeki ekonomik büyüme, 1960'larda durmuştur. Kendi kendine yeterli ekonomik kalkınma stratejisi, büyümeyi sürdürememiş ve ekonomik durgunluğa yol açmıştır. Sosyal ve siyasal sorunlar, ekonominin durgunluğa geçişinin bir neticesi olarak büyümeye başlamıştır. Sadece küçük bir azınlığın satın alma gücü artmış ve belirli bir doygunluğa eriştikten sonra, iç piyasalardaki büyüme durmuştur. İthal mallarına olan bağımlılık, tüketim mallarından sermaye mallarına geçmiştir. Sanayileşme çılgınlığı içinde, geleneksel ihraç mallarının üretilmesi ve ihracatı ihmal edilmiştir. Bunun kaçınılmaz bir sonucu olarak, Latin Amerikan ülkeleri ardarda ödemeler dengesi krizlerine girmiştir. 1950'lerdeki ekonomik büyümenin iyimserliği, 1960'larda derin depresyona dönüşmüştür. Bu aşamadan sonra, ECLA'nın kalkınma stratejileri aşırı derecede eleştirilmeye başlanmıştır.

Latin Amerikan kalkınma ekonomisinin iki gazisi olan Celso Furtado ve Raul Prebisch, "her ne kadar sanayileşme belli bir yol kat etmişse de kendi başına büyümeyi otomatik olarak sürdüremediğini" anladılar. İthal ikameci kalkınma stratejilerinin uygulandığı kolay kalkınma aşaması her yerde sona erdi.

Sanayileşme, kentlerde büyük bir proleterya sınıfının oluşumunu sağlamıştır. İthal ikameci sanayileşme döneminde, yeni iş olanakları doğarken, ülkenin çevresinde (periphery) ise yoğun bir işsizlik baş göstermiştir. İşsiz kalan kırsal yığınlar, iş olanakları için şehirlere akın etmeye başlamışlardır. Kırsal kesimden kentlere akan bu yoğun iş gücüne rağmen, endüstriyel istihdam rakamları hem 1929 krizi döneminde ve hem de İkinci Dünya Savaşı döneminde artış göstermiştir. Kentlerde gelişmeye başlayan sanayileşme, kırsal bölgelerden gelen iş gücünü adeta bir mıknaş gibi çekmiştir. Chilcote ve Edelstein'e göre, 1935-1946 yılları arasında, yarım milyondan fazla insan endüstriyel iş gücüne katılmıştır (1974: 348, 349). Bu zaman periyodu içerisinde, endüstriyel sektörde istihdam edilen iş gücü yüzde yüz artmıştır. Bu işçilerin ürettiği artık değer, yeni sanayilerin kurulması için yeniden yatırıma dönüştürülmüştür.

Arjantin’li sosyolog Gino Germani’nin de vurguladığı gibi, Arjantin’in sanayileşmesi, toprak sahibi burjuvazinin dışında gelişmiştir. Ülkedeki tarım sektörünün dışında kalan sanayi komplekslerinin tamamına yakını, Arjantin’e göçmen olarak gelenlerin kontrolü altındadır (Germani, 1962: 172).

Arjantin’de sanayileşme, 1930’lara kadar ihracat sektörünü destekleyen hafif sanayi ürünleri üzerine odaklaşarak gelişmiştir. 1930’lardan sonra, ithal edilen malların ülkede üretilmesine geçilmiştir. Daha fazla iş gücü, yeni kurulan sanayilere geçmeye başlamıştır. Ülkenin ithalatı sürdürememesi nedeniyle, ekonomide ulusal sanayileşmeye doğru bir gidiş başlamıştır. İthal ikameci sanayileşme politikaları sayesinde, bütünleşmemiş endüstriyel ekonomiye geçiş hız kazanmıştır. Ferrer’e göre, bütünleşmemiş endüstriyel ekonominin¹⁵ tamamına yakını, hafif sanayilere dayanıyordu (Ferrer, 1967: 125). Böylece, her ne kadar endüstriyel sektörde çalışanların sayısındaki hızlı artış devam etmiş olsa da, ekonomik bağımlılık sorunu çözülüyor, bu sorun’un çözümü ertelenmiş oluyordu. Kısacası, diğer ülkelerde de olduğu gibi Arjantin’in sanayileşmesinde, ithal ikameci sanayileşme politikaları, köklü çözümler getirecek politikalar üretememiştir. Ayrıca, bu politikaların uygulanmasına hararetle karşı çıkan ve büyük toprak sahiplerinden oluşan ulusal endüstriyel burjuvazi, ithal ikameci kalkınma uygulamalarının başarısız kalmasına neden olmuştur. İkameci kalkınma uygulamalarından sonra, özellikle de sanayilerin yoğunlaştığı büyük şehirlere (bakınız, harita 2) yoğun bir göç olmuştur. Zamanla birlikte, sanayi sektöründe çalışanların sayısında yoğun bir artış olmuştur.

Bağımlılık teorisi’nin radikal teorisyenlerinden birisi olan Andre Gunder Frank ve Samir Amin, ithal ikameci kalkınma hamlelerinin, Üçüncü Dünya ülkelerinde güçlü bir iç pazar yaratmadığını ileri sürüyorlar. Halbuki, bu tür sanayileşme hamleleri, yüz yıl önce Amerika’da ve İngiltere’de güçlü bir piyasa oluşmasına yol açmıştır. Üçüncü Dünya ülkelerinde uygulanan ithal ikameci sanayileşme hamleleri, işçi ücretlerinde bir artışa neden olmamıştır. Emekçilerin daha fazla sömürülmesi ortaya çıkmıştır. İşçilerin satın alma gücü artmadığı için, güçlü bir piyasanın doğuşu gerçekleşmemiştir. Kentlerde meydana gelen küçük ölçekli sanayileşme nedeniyle, kırsal kesimlerden milyonlarca insan kentlere akın etmiştir. Kırsal bölgelerin fakirleri, kentlerin fakirleri olarak yaşamlarını devam ettirmeye çalışmışlardır.

¹⁵ “Bütünleşmemiş endüstriyel ekonomi” terimini kullanan Aldo Ferrer, ithal ikameci sanayileşmenin, bağımlılık bağlarını kıramadığını ileri sürmektedir. Çünkü, bu uygulamayla birlikte bütünleşmiş sanayiler yaratmak olanaksızdır.

Harita 2: Arjanti'yi Gösteren Güney Amerika Haritası

5. iv) Amerikan Yardımı veya Amerikan Sömürgesi

Amerikan yardımlarının, Latin Amerikan ülkeleri üzerindeki etkileri hakkında oldukça farklı ve uzun tartışmalar vardır. Latin Amerikalı yetkililere göre, Amerikan yardımlarının miktarı çok azdır ve bu yardımlar özverili bir şekilde yapılmamaktadır. Latin Amerikan ülkelere verilen Amerikan yardımları, bu ülkelerin Amerika'ya olan bağımlılığını artırmıştır. Diğer taraftan Amerikalı yetkililere göre, Amerika'nın, Latin Amerikan ülkelere aktığı sermaye ciddi miktarlarda olup, bu ülkelerin kalkınmasında oldukça önemli bir rol oynamıştır¹⁶.

Amerikan sermayesinin, Latin Amerikan ülkelerinin kalkınmaları üzerindeki etkilerini araştıran Frank, Amerikan sermayesinin pozitif rol oynamadığını savunuyor. Konuyla ilgili olarak, Frank'ın görüşünü paylaşıyorum. Amerika'nın Brezilya'ya gönderdiği sermaye, miktar olarak ne azdır, ne de fazladır, fakat negatif sonuçlar doğurmuştur. Amerika'nın dışarı çıkardığı sermayenin iki katı kadar, geri bırakılmış Latin Amerikalı ülkelere sermaye çektiği ortadadır. 1950-1961 yılları arasında, Amerika'nın Brezilya'daki yatırımları toplamı 2.962 milyon dolar iken, bu kaynakla yapılan yatırımlar sayesinde Amerika'ya dönen sermaye miktarı 6.875 milyon dolar olmuştur. Amerika'nın net olarak elde ettiği kar 3.913 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir (Frank, 1969b: 151). Sermaye fakiri ülkelere Amerika'ya akan sermaye nedeniyle, bu ülkelerin zaten var olan ödemeler dengesi açıkları daha da büyümüş ve günümüzde ortaya çıktığı gibi, başta Brezilya ve Arjantin olmak üzere, Latin Amerikan ülkelerinin ekonomileri IMF ve Dünya Bankası gibi Amerikan güdümündeki uluslararası kuruluşların kontrolüne geçmiştir. Bu kategoriye Türkiye'yi de koyabiliriz. Kısacası, bağımlılık giderek artmaktadır ve kalkınmış ülkeler ile geri

¹⁶ Latin Amerika'ya giden Amerikan yardımlarının çok yetersiz ve bu ülkelerin gerçek ihtiyaçlarını gidermek için yapılmadığı görüşünü ileri süren yazar, 1960'lı yılların başında Brezilya'nın Washington'daki büyük elçisi Campos de Oliveira'dır. Bunun tam tersine, Amerikan yardımlarının hiç de küçümsenemeyecek miktarlarda olduğunu ve Latin Amerikan ülkelerinin kalkınmasında önemli bir rol oynadığını vurgulayan kişi, aynı dönemlerde Amerika'nın Brezilya'daki büyük elçisi Lincoln Gordon'dur. Amerikan büyük elçisi, bu görüşlerini Brezilya Ulusal Ekonomik Konseyi'ne verdiği bir seminerde açıklamıştır.

bırakılmış ülkeler arasındaki gelişmişlik makası giderek büyümüştür. Tahminlerime göre, bu trend devam edecek gibi görünmektedir.

Brezilya'ya giden Amerikan sermayesi, Brezilya'nın sanayileşmesi yönünde yatırımlara dönüşmemiştir. Ülkenin sanayileşmesini destekleyecek temel ağır sanayi tesislerinin kurulması göz ardı edilmiştir. Latin Amerikan ülkelere giden Amerikan kamu sermayesi genellikle eğitim, sağlık ve tuvaletlerin inşa edilmesine yöneltilmiştir. Amerikalılara ait özel sermaye yatırımları ise, daha çok ihracat ve hizmet sektörlerinde odaklaşmıştır. Frank'ın deyimiyile, Coca Cola kolonizasyonu yaratılmaya çalışılmıştır. Amerikan yatırımlarının büyük çoğunluğu, Amerikan ekonomisi için gerekli olan ham maddelerin elde edilmesi doğrultusunda ortaya çıkmıştır.

Geri kalmış ülkelerin bir başka fonksiyonu ise, Amerikan türünleri için bakir pazarlar olmasıdır. Sonuçta, bu tür uygulamalar, geri kalmış ülkelerin iyice geri bırakılmışlığına neden olmuştur. Brezilya'daki Amerikan yatırımlarının temel hedefi, Brezilya'nın kalkınmasını sağlamak değil, tam tersine, bu ülkede yatırım yapan Amerikan firmalarının büyümesini sağlamaktır. Elde edilen yüksek karlar, Brezilya'da verimli üretim tesislerinin kurulmasına yönlendirilmemiş, Brezilyalıların elindeki verimsiz ve rekabet edemeyen tesislerin satın alınmasına harcanmıştır. Brezilya hükümetinin kamulaştırma önerileri, Amerikalı yatırımcıların karlılığı az olan kamu hizmeti sektöründen, daha karlı alanlarda yatırım yapmalarını sağlayacak yatırım faaliyetlerine geçmeleri için düzenlemeler getirmiştir. Yeni düzenlemeye göre, Amerikalı yatırımcılar yatırımlarının yüzde 80'den fazlasını daha karlı sektörlere transfer edebileceklerdir. Yabancı sermayeyi teşvik uygulamalarından sonra, uluslar arası bağlantıları nedeniyle güçlü olan yabancı şirketler, üstelik Brezilya hükümetinin sağladığı ayrıcalıklar sonucunda daha da güçlenmiş ve tam anlamıyla Brezilya ekonomisini kontrolü altına almayı başarmıştır. Zayıf ve rekabete dayanacak gücü kalmamış yerli ekonomi, güçlü Amerikan ekonomisinin ve şirketlerinin kucağına itilmiştir. Amerikan şirketlerine ve sermayesine bağımlı hale gelen Brezilya ekonomisi, bağımlılığın daha ileri boyutlarda ilerlemesi (development of underdevelopment) sürecine hızla girmiştir. Artık bu noktadan itibaren, Brezilya sürekli olarak ödemeler dengesi krizleriyle yüz yüze gelmiştir ve bu sorun çözümsüzlüğü ile kalıcı olmuştur.

5. v) Doğrudan Yabancı Sermaye'nin Kalkınma Üzerindeki Rolü

Yabancı sermaye akışı ile ilgili araştırma yapan yazarlar, genellikle Amerika'nın bu işten karlı çıktığını ileri sürerler. Başkan John Foster Kennedy'ye göre, 1960 yılında Amerika'nın geri bırakılmış ülkelere gönderdiği sermaye miktarı 200 milyon dolar iken, aynı ülkelerden Amerika'ya akan sermaye miktarı 1.300 milyon dolara ulaşmıştır. Aynı yılda, Amerika'dan kalkınmış Batı Avrupa ülkelerine giden sermaye miktarı 1.500 milyon dolar iken bu ülkelerden Amerika'ya dönen sermaye miktarı ise 1.000 milyon dolar olmuştur. Arada, Amerika aleyhine büyük bir açık olduğu ortadadır (Frank, 1969b: 163). Brezilya'da normal koşullardaki piyasa değeri 800 cruzeiros olan 1 dolar, zengin sınıfların tükettiği lüks mallar ithal edilirken 475 cruzeiros olarak işlem görmüştür. Zengin sınıflar kayınlmıştı. Coca Cola ve Viski ithalatı ile petrol ürünleri ithalatında da aynı yöntem uygulanmıştır. Yabancı yatırımcılara sağlanan ayrıcalıklı döviz kurları politikaları, ülkede zaten kıtlığı yaşanan döviz darboğazını büyölmüştür. Bütün bunların sonucunda, ödemeler dengesi sorunu iyice büyölmüştür (Frank, 1969b: 167).

Brezilya'daki Amerikan sermayesine baktığımızda, Amerikan sermayesinin Brezilya'yı kalkındırma gibi bir hedefi olmadığını görürüz. Bu ülkedeki Amerikan yatırımlarının önemli bir kısmı ticarete ve kamu hizmetine yönelik faaliyetler içinde kullanılmıştır.

1960 yılında, Brezilya'daki Amerikalılara ait firmaların sayısı 791'i aşmıştır. Bunların 125'i ihracat-ithalat firmaları ve diğer ticaret şirketlerinden oluşmuş; 64'ü emlakçılık, sigortacılık, bankacılık ve diğer finansal kuruluşlardan oluşmuş; 77'si basım, reklamcılık, otelcilik, sinema ve diğer hizmet sektörlerinden (hatta bunlar arasında havlu tedariki bile vardır) oluşmuş; bir takım petrol ürünleri dağıtım şirketlerinden oluşmuş; perakende satışta ise Sears ve Roebuck gibi meşhur Amerikan orijinli şirketlerden oluşmuştur. Bunlar arasında, az da olsa istihdama yönelik üretim tesisleri kuran tek şirket Coca Cola olmuştur (Frank, 1969b: 168).

Latin Amerika'daki Amerikan sermayesi, genellikle az miktarda yatırım sermayesi gerektirecek, fakat fazla kar elde edilecek sektörlerle akmıştır. 1959 yılında, Brezilya'daki yabancı sermayeye ait üretimin yüzde 48'i hafif tüketim malları sanayisinde gerçekleşmiştir. Bu oranın yüzde 20'si ise yiyecek içecek sektöründe ortaya çıkmıştır. Buna, 17 adet şişeleme ve dondurma imalat tesisleri dahildir (Frank, 1969b: 168). Ülkenin kalkınması için gerekli olan demir-çelik, çeşitli makineler, kamyonlar ve traktörlerin üretilmesi işleriyle hiç uğraşmayan yabancı sektörler; daha karlı ve zengin sınıflara hitap eden otomotiv sektörüne girmiştir. Üst gelir düzeyindeki insanlar için üretilen otomobiller, petrol tüketeceği için ülkenin bağımlılığını iyice artırmıştır. Ödemeler dengesi sorunuyla boğuşan ülkenin omuzlarına yeni bir ağır yük daha binmiştir. Çünkü, Brezilya petrolde tamamen dışa bağımlıdır. Aynı şeylerin, 1950'li yıllarda Türkiye'de de gerçekleştiğini görürüz. Ülke, petrol açısından tamamen dışa bağımlı iken, taşımacılık sektöründe demir yolları ihmal edilerek, kara yollarına ağırlık verilmiştir. Bu tür politikaların sosyo-ekonomik boyutta bazı pozitif sonuçları olmuştur. Ama, zaten ödemeler dengesi bozuk olan ülke ekonomisinin dengesi iyice bozulmuştur. 1978'de ve ondan sonra sırasıyla 1980, 1994, 2000'li yılların başında yaşanan ve Türkiye ekonomisinin kontrolünü IMF ve Dünya Bankası gibi Amerika'nın güdümündeki kuruluşlara geçmesini sağlayan nedenlerin temeli, 1950'li yıllarda yürütülen yanlış kalkınma stratejileriyle atılmıştır. Bir kez bağımlı hale getirilen bir ülkenin, bu bağları kırması oldukça zordur.

5. v. a) Doğrudan Yabancı Yatırımlar: Meksika Örneği

Meksika, kapılarını yabancı yatırımcılara açan Latin Amerikan ülkelerinden ilki olmuştur. 1940 yılında 449 milyon dolar olan Meksika'daki yabancı yatırımlar, 1958'de 1.8 milyar dolara çıkmıştır. Bu yatırımların yarısından fazlası imalata ve ticari faaliyetlere odaklanmıştır. 1950'de 286 milyon dolar olan Meksika'daki doğrudan Amerikan yatırımları, 1970 yılında 2.2 milyar dolara çıkmıştır. Meksika Merkez Bankası istatistiklerine göre, bu yatırımların yüzde 74'ü imalat sektöründe, yüzde 15'i ticaret

sektöründe, yüzde 6'sı madencilik ve metalurji sanayilerinde, yüzde 4'ü diğer sektörlerde, ve yüzde 1'i ise tarım sektöründe gerçekleşmiştir. 1970 yılında Meksika'daki bütün yabancı yatırımların yüzde 79 gibi önemli bir kısmı Amerikalıların yatırımlarından oluşmaktaydı (Cockcroft, Frank, and Johnson, 1972). Bundan daha da kötüsü, 1940-1960 döneminde, yabancı yatırımcıların Meksika'dan çıkardığı mal ve kaynak miktarı, getirdiklerinden daha fazla olmuştur. Aşağıdaki tabloya bakıldığında bu durum rahatlıkla anlaşılabilir.

Aşağıdaki tablodan anlaşılacağı gibi, Meksika'daki yabancı yatırımcıların, elde ettikleri net karın çok az bir kısmını tekrar yatırıma dönüştürmüşlerdir. Yukarıda gösterilen 10 yıllık zaman içinde, yabancı yatırımcıların Meksika'daki toplam yatırımları 886 milyon dolara ulaşmıştır. Bu kaynağın yabancı yatırımcılara getirisi 1.7 milyar dolar olmuştur. Elde edilen gelirin yüzde 20'sinden az bir miktarı yeniden yatırıma dönüştürülerek Meksika'da kalmıştır. Meksika'nın ihraç ettiği ürünlerin (birincil ürünler) fiyatı düşük, ithal ettiği endüstriyel ürünlerin fiyatı yüksektir. Dış borçların ödenmesi, ihracattan elde edilen döviz gelirlerinin büyük bir kısmını yutar hale gelmiş ve bu durum ise dışa bağımlılığın artan bir oranda sürekliliğini beraberinde getirmiştir.

Tablo 2: 1955 – 1965 Yılları Arasında Meksika'daki Yabancı Yatırımlar (bin dolar).

Yıllar	Doğrudan Yabancı Yardımlar (FDI)	Yabancı Yatırımlardan Elde Edilen Net Kar	Yeniden Yatırıma Dönüştürülen Kar Miktarı
1955	84,926	79,611	12,479
1956	83,325	120,113	29,142
1957	101,024	117,233	29,046
1958	62,833	122,592	26,045
1959	65,581	128,621	16,152
1960	62,466	141,566	10,57
1961	81,826	148,067	25,178
1962	74,871	159,344	36,19
1963	76,09	182,907	34,363
1964	83,075	242,202	56,339
1965	110,058	234,928	73,493

Kaynak: *Latin America: The Struggle with Dependency and Beyond*. Edited by Ronald H. Chilcote and Joel C. Edelstein, 1974: 227.

5. v. b) Doğrudan Yabancı Yatırımlar: Brezilya Örneği

Brezilya, sahip olduğu topraklar bakımından Latin Amerikan ülkelerinin en büyüğüdür. Bu ülkede sanayileşme, ulusalcı düşünce açısından bakıldığında, ulusal kurtuluşla eşdeğerde tutulmuştur. Tarımsal ürünlerin ihracatına bağlı ekonomi ise emperyalist yayımlılığı ve bağımlılığı güçlendiren uygulamalar olarak değerlendirilmiştir. Bu nedenle, iç pazarı güçlendirmek için, bağımsızlık ve endüstriyel kalkınma stratejileri, ulusal kurtuluş doktrini'nin en önemli hedefleri olarak görülmüştür. Brezilyalı Theotonio Dos Santos, gerçeklerin bu varsayımların doğrulamadığını ileri sürerek şunları savunuyor:

Brezilya'nın 1930'larda ve 1940'larda sanayileşmesi, ulusalcı doktrinin politikaları doğrultusunda gerçekleşmiş olduğu doğrudur. Fakat, bu sanayileşme hamlesi 1929 ve sonrası ile, İkinci Dünya Savaşı dönemindeki kapitalist krizler sonucunda gerçekleşmiştir. Bu dönemlerde, güçlü ülkelerin sermayesi, ancak kendi ihtiyaçlarını karşılayacak düzeyde kaldığı için, dışarı çıkmamıştır. Yine 1930'larda, dünya ticaretinde ciddi bir düşüş yaşanmıştır. İkinci Dünya Savaşı boyunca, savaşmakta olan ülkeler, geri kalmış ülkelere daha fazla ham madde ve yiyecek maddelerini ithal ederken, geri kalmış ülkelerin ihtiyacı olan mamül malları ihraç etme kapasitelerinde azalma olmuştur. Bu koşullar altında, devletin desteğiyle ithal ikameci sanayileşme hamleleri gerçekleşmiştir. Ulusal sermaye, iç pazarda egemen olmaya başlamıştır (Chilcote and Edelstein, 1974: 446).

İkinci Dünya Savaşı sonrasında çok farklı bir durum ortaya çıkmıştır. Amerika'da askeri yatırımlar hızlı bir şekilde düşerken, işsizlikte hızlı artışlar meydana gelmiştir. Büyük bir Amerikan sermayesi, Japonya, Avrupa, ve geri kalmış ülkelerin ekonomilerini re-organize etmek için harcanmıştır. Bu tarihten itibaren, bağımlı ülkelere ve özellikle de Brezilya'daki Amerikan yatırımlarında büyük oranlarda artış görülmüştür.

Bağımlı ülkelerdeki Amerikan sermaye yatırımlarının artması, bu ülkelerde önemli değişikliklere yol açmıştır. Her şeyden önce, yabancı sermaye bu ülkelerin piyasalarına yerleşmiş ve yerel ekonomiler üzerinde ağırlığını hissettirmeye başlamıştır. Daha önceleri yabancı döviz karşılığında konulan engeller ve bariyerler yavaşça ortadan kaldırılmıştır. Sıkı kontrol nedeniyle, yabancı dövizin bu ülkelere girişi olanaksız hale gelmiştir. Yani, günümüzdeki gibi her köşede bir döviz büfesinin oluşumu engellenmiştir. O tarihlerde, Latin Amerikan ülkelerinin paraları dolara çevrilemiyordu (convertible) değildi. Türkiye örneğinde olduğu gibi, üzerinde döviz yakalayan kişiler hapis cezası gibi ciddi cezalara çarptırılıyordu. Marlboro sigarasının yasak olduğu günleri unutmamak gerekiyor. İkinci olarak, yabancı sermayenin yerleşmesinin hemen ardından, Amerikan mallarının bu ülkelere olan ihracatı artmaya başladı. Örneğin,

Türkiye’de Türk Lirası’nın dolara konvertabl edilmesinden hemen sonra, daha önce ülkeye girmesi yasak olan Marlboro, Türk piyasalarına girmeye başlamıştır. Üçüncü olarak, yabancı yatırımlar, Amerikan yatırımlarındaki eski alet ve cihazların, daha modern ve en son teknolojik ürünlerle değiştirilmesini sağladı. Bu uygulamalar, Amerika’yı en son teknolojik ürünleri kullanmaya itti. Savaş sonrası kapitalizm, hızlı teknolojik buluşların egemen olduğu sanayileşmeyi devreye soktu. Amerika’da yerleşen uluslararası sermaye, daha büyük karlar elde etmek için, ucuz iş gücünün bol olduğu bağımlı ülkelere akmaya başladı.

5. v. c) Doğrudan Yabancı Yatırımlar: Şili Örneği

Yabancı yatırımların, içinde buldukları bağımlı ülkelere sermaye getirmesi, iş olanakları ve yüksek ücretler sağlaması, ve daha da önemlisi endüstriyel büyümeyi canlandırdığı ileri sürülmektedir. Halbuki Şili örneğinde, yabancıların sahip olduğu şirketler, Şili’deki yerli sermayeyi kendi ana ülkelerine çekmiştir. Marcelo J. Cavarozzi ve James F. Petras’ın Şili üzerine yazdıkları makalede, bu durum net olarak ortaya konulmuştur. Bu araştırmaya göre, 1910-960 yılları arasında, Amerikalı yatırımcıların Şili’ye getirdikleri sermaye 1 milyar dolar iken, bu yatırımdan elde ettikleri ve Amerika’ya götürdükleri sermaye 4 milyar doların üzerindedir (Chilcote & Edelstein, 1974: 505). Bu nedenle, yabancı sermaye diğer Latin Amerikan ülkelerinde olduğu gibi, Şili’deki geri kalmışlığın temel belirleyici faktörlerinden birisi haline gelmiştir. Amerikalı yatırımcıların Şili’de işlettiği bakır madenlerinde çalışan işçilerin diğer sektördekilere göre daha yüksek maaş aldıkları doğrudur. Ama, aynı verimlilikte çalışan Amerikalı bakır madeni işçilerinin ücretleri, Şili’li işçilerinkinden sekiz kat daha yüksektir (Cademartori, 1968: 123). Amerika’daki bakır madenlerinde çalışan işçilerin çalışma ve yaşam koşullarıyla, Şili’dekilerin koşullarını karşılaştırmak oldukça zordur.

Üretimin mekanize edilmesi, sanayi sektörlerindeki işçilerin sayısını ciddi oranlarda azaltmıştır. Mekanizasyonun gelişmesiyle, on binlerce işçi bir anda işsiz kalmıştır. Amerikalı firmaların Şili’de işlettiği maden ocaklarında, 1945 yılındaki Şili’li işçilerin

sayısı 25.000'in üzerindeydi. Bu sayının 1968 yılında 17.000'e düşmesine rağmen, üretim yüzde elli daha arttı. Daha iyi teknikler ve gelişmiş makinelerin kullanılmasına paralel olarak, işçiler daha çok çalıştırıldı (Cademartori, 1968: 123, 124). Şili'deki bakır madenlerinin sadece az bir kısmı işlendi. Ülkedeki bakır ve nitrat kaynakları tamamen Amerikalıların kontrolüne geçmişti. Şili'nin, kendi kalkınmasını geliştirecek politikaları uygulamak yerine, Amerika'ya bağımlı olması, geri kalmışlığın en önemli sebebidir. Diğer Latin Amerikan ülkelerinde de olduğu gibi ülkedeki tarıma elverişli topraklar, bir kaç büyük toprak ağasının elinde biriktiği için, çok büyük oranda halk katmanları topraksız kalmıştır. Yabancı sermayenin kontrolünde bulunan madencilik işletmelerinde, homojen bir maden işçileri sınıfı oluşmuştur. Bu sınıf, sosyalizm ve komünizmin destekçileri olmuşlardır.

1930'lardaki dünya ekonomik krizinde ve İkinci Dünya Savaşı boyunca Şili'de de zorunlu bir sanayileşme dönemi yaşanmıştır. Bu dönemde ortaya çıkan proleter gruplar, solcu partilerin oy tabanını oluşturmuşlardır (Petras and Zeitlin, 1970: 26). Sanayileşmişlik seviyesi, bir ülkenin bir çok açıdan değişimine yol açar. Sanayileşmiş bir ülkede olması beklenen bazı değişim faktörlerini kısaca dört madde halinde özetleyebiliriz: Bu teorilerin birincisi, sanayileşme bir ülkenin ekonomik kalkınmasını hızlandırır. Şili'de bu durumu ele aldığımızda, 1930 öncesi ve sonrasında endüstriyel büyüme oranlarının aynı kaldığını görüyoruz. Bu nedenle, Şili tecrübesi bu tezi test edecek donelerden yoksundur. Şili'de düşük oranlarda bir endüstriyel kalkınma meydana gelirken, kişi başına ulusal gelirden bir azalma olmuştur (Mamalakis, 1965: 46). Bu durumu küçük bir tabloyla incelediğimizde, kişi başına düşen gelirin azaldığını görürüz¹⁷.

¹⁷ Markos Mamalakis'in Şili ile ilgili bize sağladığı verilere göre, Şili'de kişi başına düşen ulusal gelirdeki artış oranları giderek azalmıştır. Burada verilen bilgilere bakıldığında, bu görülebilir.

Yıllar	Kişi başı gelir (%)
1915-1924	2.9
1924-1927	1.8
1927-1937	2.9
1937-1945	1.9
1945-1950	1.3
1950-1957	1.6
1957-1964	0.3

İkinci teoriye göre, sanayileşme, gelir dağılımını daha adil bir noktaya getirir. Şili'deki endüstriyel üretimden elde edilen gelirden 1915-1964 yılları arasında, yüzde 4.3 oranında küçük de olsa bir artış gerçekleşmiştir. Bu küçük orandaki artışa rağmen, ücretler ve maaşlar düşmüştür. Tabii ki ücret farkları arasında daha az bir oranda adaletsizlik olmuştur. İthal ikameci sanayileşme hamleleri, gelir dağılımını adaletsizliğini az da olsa önlemiştir. Ama, yine de en karlı çıkanlar ücretliler değil, yatırımcılar olmuştur.

Üçüncü teoriye göre, sanayileşme bir ülkenin modernleşmesinin motorudur. Sanayileşme sayesinde, özellikle de İthal İkameci Sanayileşme dönemlerinde ortaya çıkan yeni iş olanakları, kırsal bölgelerden gelen göçmenleri çekmiştir. Yeni imalat sanayileri, kırsal bölgelerden kentlere göçen halk için ekme kapısı oluşturmuştur. Şili örneğinde, bu teori test edilmiştir. 1940'ların başından beri, Hayvancılık ve balıkçılık gibi sektörlerde çalışan nüfus azalmaya başlamıştır. Her ne kadar, 1940-1960 arasında, ekonomik açıdan aktif nüfusun imalat sanayilerindeki istihdam artışı yüzde 16.9'dan yüzde 17.2'ye çıkarken (bu oran 0.3 gibi çok küçük bir orandır); tarım, avcılık ve balıkçılık sektöründe faaliyet gösteren nüfus yüzde 35'ten yüzde 27.5'e düşmüştür.

Dördüncü teori de ise, sanayileşmenin, bir ülkenin yabancı finansman kaynaklarına ve yabancı yatırımlarına olan bağımlılığını azaltacağı iddia edilir. Şili'de uygulanan İthal ikameci sanayileşme hamleleri, ülkenin bağımsızlığını (otonomisini) güçlendirmedir. Yeni kurulmuş sanayilerin büyük çoğunluğu, yabancıların ekipmanlarına, teknik bilgisine, ve lisansına bağımlı kaldı. Bu yeni sanayiler, yabancılarla rekabet edecek durumda değildi. Yukarıda sayılan teorileri ele aldığımızda, bağımlı ekonomi nedeniyle Şili, sanayileşme sürecinde hep gerilerde kaldı. Bağımlı kalkınmanın ve ithal ikameci sanayileşmenin, bu ülkeleri bir yere götüremediğini bir kez daha görmüş olduk.

Andre Gunder Frank'a göre Şili, içine kapalı bir feodal toplum değildi. Tam tersine, bağımlı bir tarımsal-ticari kapitalist toplumdur. Ülkede üretilen buğday, sadece büyük çiftliklerde tüketilmek için üretilmemektedir. Ne çiftlikler, ne de çiftlik sahipleri ekonomi açısından izole edilmiş değillerdir (Frank, 1967: 35). Bunun yerine, tarımsal yatırımcılar ihracat pazarlarına bağlanmışlardır. Genellikle buğdaydan oluşan mono-

kültür tarımsal üretim, dış pazarlardaki dalgalanmalara çok açık kalmıştır. Şili'nin ekonomik kalkınma kararları Avrupa'da verilir. Ülke ekonomisinin sömürge olma özelliği "endüstriyel ürünlerin ithalatı, ham madde ve tarımsal ürünlerin ihracatı" hala devam etmektedir. İspanyolların sömürgesi olan Şili'nin ekonomik yaşamı, İspanyol Kraliyeti'nin ihtiyacı olan altın ve gümüşü üretmeye odaklanmıştır. Çıkarılan kıymetli metaller İspanya'ya ihraç edilmiştir. İspanya bunun karşılığında, Şili'nin ticari sektörünü kontrol etmiştir. Şili'de, İspanyol üreticilerle rekabet edebilecek bütün yerli sanayiler yasaklanmıştır. Bağımsızlıktan sonra da sömürgeci özellik devam etmiştir. Şili, ham madde ve altın ve gümüş külçeleri ihracatına devam ederken, üretim süreci tamamlanmış ürünlerin ithalatını sürdürmektedir¹⁸. Şili'nin kalkınması, iç piyasanın geliştirilmesi üzerine kurulmamıştır.

5. vi) Kalkınmış Ülkelerden Geri Bırakılmış Ülkelere Sermaye Transferi

Kalkınmış ülkelerin, geri bırakılmış ülkelere sermaye aktardığını ileri süren yazarlar vardır. Bu yazarların makaleleri ve görüşleri, Ekonomik Kalkınma ve Kültürel Değişim Örgütü'nün (EDCC: Economic Development and Cultural Change) yayın organında yayınlanmıştır. Bu yazarlara örnek olarak Martin Bronfenbrenner ve Daniel Garnick verilebilir. Bu yazarların her ikisi de, kalkınmış ülkelerin geri kalmış ülkelere sermaye aktardığını savunuyorlar. Yabancı sermaye yardımı ve yabancı yatırımların, geri kalmış ülkelerin ekonomileri üzerine oldukça fazla olumlu etkisi bulunduğu, bu yazarların temel görüşleridir. Yabancı sermaye yatırımlarının geri kalmış ülkenin kalkınması üzerine katkısı nedir? sorusuna cevap aramalıyız. Gerçekten bu ülkelere yatırım veya yardım şeklinde bir sermaye aktarımı olmuş mudur? Yoksa tam tersine, sermaye akışı geri kalmış ülkelere doğru mudur? Bir başka deyişle, geri bırakılmışlık devam etmekte midir?, gibi sorulara yanıtlar bulmaya gayret edeceğiz.

¹⁸ Hiç bir zaman Şili'de üretilen altın ve gümüş gibi kıymetli metaller, Meksika ve Peru'da üretilen miktara ulaşamamıştır. Bu nedenle, İspanyol Kraliyeti, Şili'yi ikinci derecede sömürge olarak görmüştür.

Frank, “geri bırakılmış ülkelerden kalkınmış ülkelere akan sermayenin, kalkınmış ülkelerden fakir ülkelere olan sermaye akışına göre daha fazla olduğunu” kanıtlarıyla ortaya koymaya çalışıyor. Bu konuda Frank’la aynı görüşleri paylaştığımı bildirmek istiyorum. Amerikan Ticaret Bakanlığı’nun verilerine göre 1950-1965 yılları arasında, Amerika’dan dışarı giden sermaye toplamı 23.9 milyar dolar iken, bu yatırımlar sayesinde Amerika’ya geri gelen sermaye miktarı 37 milyar dolardır. Amerika’nın net karı 13.1 milyar dolardır. Amerika’nın dışarda gerçekleştirdiği yatırımların 14.9 milyar dolarlık kısmı Avrupa ve Kanada’ya gitmiş, ama bu bölgelerden Amerika’ya geri dönen sermaye miktarı sadece 11.4 milyar dolardan ibarettir. Amerika’nın, Kanada ve Avrupa’daki yatırımlardan net olarak 3.5 milyar dolarlık zarar ettiği ortadadır. Amerika’nın fakir ve geri kalmış ülkelere gönderdiği sermaye sadece 9 milyar dolar iken, bu ülkelere geri dönen sermaye miktarı 25.6 milyar dolardır. Fakir ülkelere giden Amerikan sermayesinin 16.6 milyar dolarlık bir karla döndüğünü görüyoruz (Magdof, 1969: 150). Zengin ülkelere giden Amerikan sermayesi zararla geri dönerken, geri kalmış ülkelere giden Amerikan sermayesi yaklaşık iki kat karla dönmüştür.

Sermayenin sömürgeci ülkeye geri dönüşünün bazı yolları vardır. Bunlardan birisi, sömürülen ülkeden elde edilen karların tekrar yatırımı dönüştürülmesiz, sömürgeci ülkeye transfer edilmesidir. Kapitalist sömürgeciler, sömürgeci sürecin başladığı ilk günlerden beri, sömürdükleri ülkeden elde ettikleri kar’ın çok az bir kısmını tekrar yatırıma çevirmişlerdir¹⁹. Borç olarak verilen finansal kaynağın, zamanı geldiğinde faiziyle geri alınması, bir başka sermaye transfer metodudur. Ekonomisi sıkıntıya giren ülkelere borç verme politikası, 1934 yılında ihracat-ithalat (ex-im) Bankası’nın kurulmasıyla başlamıştır. Ex-im Bank aracılığıyla, Amerikan mallarının Latin Amerikan ülkeleri tarafından ithal edilmesi amacıyla krediler verilmiştir. Bu kurumun temel hedefinde, krize giren Latin Amerikan ülkelere yardım etme yerine, durgunlaşan Amerikan ekonomisini bu durumdan kurtarmak yatıyordu. Zamanla birlikte, Latin Amerikan ülkelerinin, Amerikan finans kuruluşlarından aldığı dış borçları kartopu gibi büyümüştür. Bu ülkelerin dış borçları, 1977 yılında yüzde 130 artmıştır (Anderson,

¹⁹ Bu konu ile ilgili olarak, Tablo 2’ye bakılabilir. Bu tabloda, 1955-1965 yılları arasında, Meksika’ya giden doğrudan yabancı sermaye (FDI)’nin miktarı ve tekrar yatırma dönüştürülen kısımları ortaya konmuştur.

1970: 6). Dış borçların geri ödenmesi, bir çok ülkenin elde ettiği döviz kaynaklarının önemli bir kısmını adeta emmeye başlamıştır.

Yabancı sermayenin, geri kalmış bir ülkeye getirdikleriyle götürdüklerini de ortaya koymakta yarar vardır. Yabancı doğrudan yatırımın (FDI), geri kalmış ülkelerden götürdükleri, getirdiklerinden daha fazladır. Yabancı yatırımlar, her şeyden önce ödemeler dengesini bozar; monopolistik oluşumları meydana getirir ve güçlendirir; daha zayıf konumdaki yerli firmaları zamanla ortadan kaldırır. Yabancı yatırımlar, genellikle yüksek karlı işleri ve yatırımları tercih eder. Ülkedeki yabancı ekonomik yatırımlar gittikçe güçlenirler ve ulusal ekonomiler zayıflayarak çökerler. Ne zaman yerli ekonomi ayağa kalkmaya çalışırsa, yabancı yatırımcılar buna müdahale ederek izin vermezler. Yabancı yatırımların, geri kalmış ülkelerin sosyal ve politik yaşamlarına müdahale ettikleri de bir başka gerçektir. Geri kalmış ülkelerdeki yabancı sermaye sahipleri, bu ülkelerdeki tutucu (statükocu) oligarşi ile iş birliği yaparlar. Yabancı sermaye ile ekonomik çıkar bağları oluşturan müdürler, bürokratik personel, avukatlar, ve yabancı şirketlerden reklam alan gazeteler gibi bazı meslek grupları yabancı sermaye ile bağlar kurarlar. Bu durum tam anlamıyla “komprador burjuvazinin” gelişmesini teşvik eder.

Frank, yabancı sermayenin girdiği geri kalmış bir ülkede hangi sonuçlarla karşılaşıldığını ortaya koyan bir başka açıklamayı maddeler halinde şöyle sıralıyor: 1) Yabancılar ait özel sermaye, sürekli olarak yüksek karlı sektörlerle girer. Bu sektörlerle yerli sermayenin girişine engel olunur. Gerekirse, bunu başarmak için siyasi güç ve eldeki finansal güç avantajlarından yararlanılır. 2) Önemli sektörlerin yabancıların kontrolüne geçmesi, yerli sermaye oluşumunu engeller ve dolaylı olarak da ödemeler dengesinde istikrarsızlık yaratır. 3) doğrudan yabancı yatırım, kriz zamanlarında ülkeyi terk eder, ekonomik gelişme rayına girince tekrar geri gelir. Dolayısıyla, yerli ülkenin mali ve para politikalarını ciddi biçimde etkiler. 4) Yabancı sermayenin egemen olduğu ülkeden istediği ayrıcalıklar ve imtiyazlar sınırsızdır. Sürekli olarak bulunduğu ülkede daha iyi bir yatırım ve karlılık ortamının oluşması için yerli hükümetlere baskı yaparlar. Bir çok geri kalmış ülkedeki askeri darbelerin arkasında, yatırımlarını güvence altına almaya çalışan yabancı yatırımcıların olduğu bir gerçektir. Yabancı yatırımcılar, siyasi belirsizliğin olduğu yerleri tercih etmezler ve bu nedenle, o

ülkelerdeki askeri ve sivil elite ilişki kurarak kendi yatırımlarını güvence altına alacak idarenin ve siyasi ortamın oluşturulmasına çalışırlar. Başta Latin Amerikan ülkeleri olmak üzere, bir çok geri kalmış ülkedeki askeri darbelerin arkasında yabancıların olduğunu bir kez daha vurgulamakta yarar vardır. 5) Yabancı özel sermaye, kendisini bulunduğu ülkedeki kalkınma planlarına adapte etmez (Frank, 1969b: 53).

Günümüz Türkiye'si'ne baktığımızda, yukarıdaki maddelerde sıralanan olayların teker teker gerçekleştiğini görürüz. Askeri darbelerin ardındaki nedenlerden bazılarının yabancılar olduğunu anlamak mümkündür. Yirmibirinci yüzyılın başında aşırı derecede dışa bağımlı hale getirilmiş Türkiye'de, ulusal sermaye hızla yabancıların eline geçmektedir. Dünya Bankası ve IMF'ye mahkum olmuş Türk ekonomisi küçülmeye başlamıştır. Ne yazık ki, Amerikan Fox News televizyonunda yayınlanan bir programda Amerikalı bir yetkilinin açıkladığı şu sözler, "IMF, Türkiye'yi satın almıştır ve bundan sonra, biz ne dersek Türkiye onu yapmak zorundadır" ülkemizin hangi derecelerde dışarı bağımlı olduğunu gözler önüne sermektedir. Bence, bu nokta Türkiye tarihi için önemli bir dönüm noktasıdır. Başta monopol işletmeler olmak üzere, bankacılık ve finans sektörü Amerikalıların ve Avrupalıların eline geçmiştir. Bu geçiş süreci sinsice ve hızla devam etmektedir. Dış borç sarmalından kurtulamayan ülkeler, kredi ve borç aldıkları ülkelere bağımlı hale gelmektedirler. Sürekli olarak ticari açıklar veren bu ülkelerin, yabancı ülkelere olan bağımlılıkları giderek artmaktadır. Türkiye, finansal açıdan bağımlı hale gelmiştir.

6. Bağımlı Kalkınmanın Bir Sonucu: Dengesiz Toprak Dağılım Sistemi

6. i) Latifundia: Büyük Çiftlikler

Brezilyalı Theotonio Dos Santos'a göre sömürgeci toplum yapısı, Brezilya refahının temelini oluşturan "latifundia" sistemini ortaya çıkarmıştır. Bugün Brezilya'da egemen olan toprak sistemi, kapitalizm öncesi toprak sistemidir. En üst seviyede, toprakların sahibi kraliyettir. Bağımsızlığın ilan edilmesiyle kurulan ulus devlet, bu sistemi sona erdirememiştir. Daha sonraları, çıkarılan bir yasayla topraklar, üzerinde yaşayan ve onu işleyenlere verilmiştir. Toprak sahipleri isterlerse sahip oldukları toprakları satma hakkına da kavuşmuşlardır.

Latin Amerika'da sömürgeleştirilmiş bir çok ülkedeki ekonomi, kendine yeterli üretim tarzına dayanmıyor, tam tersine ihracata yönelik bir yapıya dayanıyordu. Şili ekonomisi bu konuda verilebilecek en iyi örnektir. Şili ile Peru arasında buğday ihracatına dayalı bir ticari ilişki meydana gelmiştir. Şili, buğday üretiminde oldukça iyi bir konumda olan ülkedir. Hatta, buğday, bu ülkenin neredeyse tek tarımsal ürünüdür. Dolayısıyla, daha verimli buğday üretimi için, çiftlik arazileri toplanarak daha büyük çiftlikler "hacienda" oluşturulmuştur. Şili'nin güney kesiminde bulunan Temuco kentinden, ülkenin kuzey kesimindeki Coquimbo kentine kadar uzanan ve tarımsal ihracata yönelik üretimin gerçekleştiği bölgelerindeki toprakların değeri artmıştır²⁰.

Genellikle, toprakların kiralanması yöntemiyle üretim yapılmıştır. Kiracılar (arrendatarios)²¹, toprak sahiplerine daha bağımlı hale gelmişler, ve toprak sahiplerine karşı olan yükümlülükleri giderek artmıştır. Büyük hacienda'larda işçilere yoğun bir şekilde ihtiyaç olduğu için, her zaman işçi spekülasyonları yaşanmıştır. Daha sonraları, yanlış kullanılması nedeniyle, "arrendatarios" terimi terk edilmiş ve bunun yerine "inquilino" terimi kullanılmaya başlanmıştır. Sömürgeci tarihin ikinci periyodunda, toprak ağalarının bir üst sınıfa atlaması, ve fakir İspanyollarla yerli Mestizoların ve kastların alt sınıflara inmesi sonucunda, arazi kiralayanların toprak ağalarına karşı olan yükümlülükleri daha da artmıştır. Özellikle, 18. yüzyılda, kiracılar "inquilinos" toprak sahiplerine daha bağımlı işçiler haline gelmiştir. 19. yüzyılda ise kiracılar, toprak sisteminde ortaya çıkan yeni gelişmelerle proleter işçi sınıfı formuna dönüşmüştür.

²⁰ Bakınız, Harita 3: Şili Haritası.

²¹ Orjinali "arrendatarios" olan terimin İngilizce karşılığı "tenants"dır. Bu terimin Türkçe karşılığı ise "toprak kiracısı"dır. Şili toprak sisteminin en önemli unsurlarıdır. Şili'nin sosyal yapısında, orta veya üst sınıftaki insanlar da bu sınıfta anılmaktadır.

Harita 3: Şili'nin Büyük Kentlerini ve Komşularını Gösteren Şili Haritası

Madencilik sektörünün gelişmesi, yeni şehirlerin oluşumunu hızlandırmıştır. Genellikle dağlık bölgelerde bulunan büyük maden ocakları, büyük nüfus kitlelerinin bölgeye çekmiş ve yeni şehirler kurulmuştur. Madenler keşfedilmeden önce, Zacatecas, Guanajuato, San Luis Potosi, ve Durango gibi şehirlerin kurulduğu yerlerde, yerleşik nüfus yoktu ve topraklar işlenmemekteydi. Madenlerin bulunması ve ocakların açılmasıyla birlikte, bu bölgelerde şehirler kurulmuş, ve buna paralel olarak da yiyecek kıtlığı sorununu çözmek için bu şehirlerin etrafında büyük topraklardan oluşan çiftlikler “hacienda” meydana getirilmiştir. Kısacası, tarımsal toprakların kiraya verilmesiyle oluşan “hacienda” tipi büyük çiftliklerin ortaya çıkışı, Güney Amerika’yı keşfedenlerin yarattığı bir toprak sistemi değildir. Yani, “hacienda”, bu toprakları fethedenlerin getirerek yerleştiği bir sistem değildir. Latifundia veya Hacienda türü toprak sistemleri, sömürgeci tarihin ikinci periyodunda ortaya çıkmıştır. Bu savı ileri sürenlerden birisi de Şili’li sosyolog Gongora’dır. Ona göre, “hacienda”, Amerika’yı keşfedenlerin uyguladığı ve yerleştiği bir toprak sistemi “encomienda” sonucunda meydana çıkmamıştır (Frank, 1969b: 236).

Hacienda sistemiyle ilgili geçmişte şöyle bir yanlış tez vardı. Bu teze göre, bölgeyi keşfeden Avrupalıların getirdiği ve uyguladığı “encomienda” sistemi, “hacienda” sistemini doğurmuştur. Meksikalı meşhur tarihçiler Silvio Zavala ve Jose Miranda, bu yanlış tezi çürütmeye çalışmışlardır. Frank’ın Alman coğrafyacı Humboldt’tan yaptığı alıntıya göre, “hacienda” kar isteğiyle ortaya çıkmış ve gelişmiştir. Cervantes’in İspanyolcasında “hacienda” sermaye ve mal demektir. Hatta, günümüzde “hacienda” terimi hala kullanılmaktadır. İspanyol Hazine Bakanlığı’nın adı “Ministry of Hacienda”dir. Sermayenin, kırsal yatırımlara ve mülke dönüştürülmesiyle oluşan yapıya “latifundia” denir. Yeni İspanya’da, sermayenin “hacienda” şeklinde dağılımı 16. yüzyılda maden ocaklarının açılması sonucunda buğdaya, büyük baş hayvana, şekere, keresteye ve diğer ürünlere ihtiyaç hisseden yeni şehirlerin doğuşuyla başlamıştır. Sömürgeci Meksika üzerine araştırmalar yapan François Chevalier’e göre, Meksika’nın kuzeyindeki gümüş madenlerinin işletilmeye ve sömürülmeye başlanması ile birlikte, aynı bölgede büyük boyutlu kırsal “hacienda” doğuşu ve gelişimi gerçekleşmiştir (1965: 37). Madencilik, 1591-1600 yılları arasında en yüksek noktaya ulaşmış, 1630’lara kadar

yavaşça gerilemeye başlamış, 1660'lara doğru gerileme süreci hızla tamamlanmış ve çöküşe geçmiştir. Chevalier'e göre, madencilik sektöründeki gerileme ve depresyon asrı olan 17. yüzyıldaki duraklama, "hacienda"ları da derinden etkilemiştir. Bu yaklaşımlara rağmen, "hacienda"ların bu dönemde iyice güçlendiğini ve yerleştiğini öne süren görüşler de vardır. Chevalier, "güvenilir bir yatırım kaynağı olması nedeniyle, bir çok iş adamı büyük toprak sahibi olmuştur" görüşündedir. Bu dönemde "hacienda" sahibi olmak, maden ocağı sahibi olmaktan daha karlıdır. Çünkü, yükselen enflasyon nedeniyle, madencilik karlılığı azalmıştır. Madencilik üretim maliyetleri ve bu sektöre uygulanan gelir vergileri artmış, daha da kötüsü, yüksek enflasyon nedeniyle gümüş paranın değerinde düşüşler olmuştur. Madencilikle kıyasladığımızda, tarım sektörü çok daha karlı bir sektör olmuştur.

Tarım sektörünü daha karlı hale getiren bazı etkenler vardır. Bunların başında, kentlerdeki nüfusun ve buna paralel olarak da tarımsal ürünlere olan talebin aşırı artması gelir. Tarımsal ve madencilik sektöründe çok kötü koşullar altında çalışan yerli nüfus ölümler nedeniyle hızla azalmıştır. Gıda mallarında baş gösteren kıtlık ve sıkıntı, bu ürünlerin fiyatlarında aşırı derecede artışa neden olmuştur. Hükümetlerin, tavan fiyat uygulaması, anti-spekülatif tedbirler alması, piyasaları sıkı kontrol altında tutma gayretleri boşa çıkmış ve bu gidişatı önleyememiştir. İşte bütün bu sonuçlar, Meksika'da güçlü feodal "hacienda"ların ve feodal üretim tarzının ve ilişkilerinin ortaya çıkışının gerçekleşmesine neden olmuştur. Şili'de buğday; Brezilya, Karayipler ve Venezuela'da şeker ve kakao; Arjantin'de büyükbaş sığır "latifundia"ları ortaya çıkmış ve hızla gelişmiştir. Tarımsal ürünlere olan talebin artması, tarım ürünleri kıtlığının ortaya çıkması, enflasyonun artışı, madencilik sektörünün yıldızının sönmeye başlaması gibi faktörler, tarım sektörünün yıldızını parlatmıştır. Sürülüp işlenebilir arazilerin değeri, tarım ürünlerinin fiyatının artışına paralel olarak artmıştır.

6. ii) Neo-Latifundia

Latin Amerikan ülkelerinin sanayileşmemesinin nedenleri arasında, başta Amerika olmak üzere sanayileşmiş ülkelerin, bu ülkelerin ürettiği tarımsal ürünlere olan taleplerinin artma trendi göstermesidir. Gonzalez Navarro'nun bu konuyla ilgili olarak ortaya koyduğu istatistikler dikkat çekicidir:

“1940 yılında, Meksika'nın toplam ihracatındaki tarım ürünlerinin payı yüzde 10.3 olarak gerçekleşmiştir. Bu oran, 1945'de yüzde 21'e çıkmıştır. İkinci Dünya savaşı boyunca Amerika'nın, Meksika tarım ürünlerine olan talebi artmaya devam etmiştir. 1) Savaş dönemi Meksika tarımındaki gelişme, iç taleplerden ziyade, büyük ölçüde Amerikan talebine bağlı olarak ortaya çıkmıştır. 2) En verimli ve sulanabilir topraklar, sermaye, emek gücü, krediler ve diğer fiziksel girdiler belirli bölgelerde ve birkaç toprak sahibinin elinde toplanmıştır. 3) Tarım sektöründeki bu büyüme, ülkenin ticari kapılarını yabancı sermayeye açmıştır. Böylece, ulusal tarımın yabancıların kontrolüne geçme süreci başlamıştır. 4) Tarımsal ürünlerin, Meksika ihracatında rolü giderek artmıştır. 5) Ülkede uygulanan mali ve para politikaları, kırsal kesimdeki katmanların kötü yaşam koşullarını düzeltermemiş ve onları sömürölmekten kurtaramamıştır. Tam tersine, toprakların monopolizasyonuna ve insan emeğinin daha fazla sömürölmesine neden olmuştur. 6) Aynı politikalar, gelir dağılımındaki dengesizliği daha da bozmuştur. Bu temayüller, Kore Savaşı döneminde (1950-1953) artmıştır. Uluslararası piyasalar, bu dönemde pamuk, kahve, ve domates gibi temel ihraç ürünlerine her zamankinden daha iyi fiyatlar sunmuştur. Kore Savaşı döneminde, tarımsal üretim birimlerinin yüzde 86'sı minifundia'larda üretilmiştir. 1960 yılında, tarımsal satışlardan elde edilen gelirlerin yüzde 70.1'i, çiftliklerin sadece yüzde 2'sinden elde edilmiştir. Aynı dönemde, Amerika'daki toplam tarımsal ürün

satışlarının yüzde 40'ı, çiftliklerin yüzde 10'undan elde edilmiştir (Navarro, 1965: 206).

Bu durumun bir başka açıklaması da şudur: Tarımsal üretim, gerçekten de çok az sayıdaki bir insan topluluğu için çok karlı bir iş haline gelmiştir. Bu sistemde, çalışan nüfusun büyük çoğunluğu çok kötü koşullar altında yaşamlarını sürdürmek zorunda kalmışlardır. 1960'da, çiftliklerin yüzde 55'inde çalışanların maaşları, ortalama 80 dolar civarındadır. Meksika'da 1950-1960 yılları arasında, kendi topraklarında çalışamayan ve işsiz kalan çiftçilerin sayısı 2 milyondan 3.3 milyona çıkmıştır. 1960 yılındaki topraksız çiftçilerin sayısı, 1930'larda ve 1910'larda olduğundan daha fazladır. Tarımsal arazilerin bir kaç ailenin elinde toplanması, kırsal bölgelerde yaşayan halkın önemli bir kısmının topraksız kalmasına neden olmuştur. Günümüzde, Meksika'daki topraksızlık sorunu, Emiliano Zapata'nın askerlerini güneye sürdüğü dönemlerdekinden daha ciddi ve daha bozuktur.

6. iii) Dengesiz Toprak Dağılımında Ülke Örnekleri

6. iii. a) Arjantin Modeli

Arjantin'in devrim yıllarından beri, ülkedeki topraklar çok büyük parçalar haline getirilmiştir ve sayıları çok az olan ailelere dağıtılmıştır. Bazı çiftliklerin yüz ölçümlerinin, İngiliz kontluklarından büyük olduğu ileri sürülmüştür. 1914'te, toprakların tamamının yüzde 78.3'ünü oluşturan çiftliklerin büyüklüğü 1.000 hektardan fazlaydı. Yine aynı yıl yapılan sayıma göre, 2.958 toprak sahibinin elindeki toprakların büyüklüğü 5.000 ile 10.000 hektar arasında değişmekteydi; 1.474 ailenin elindeki topraklar 10.000 ile 25.000 hektar arasında dağılıyordu. 485 kişinin elindeki topraklar ise, 25.000 hektardan fazlaydı. Çok nadir de olsa, bazı ailelerin sahip olduğu topraklar 100.000 hektarın üzerindedir (Oddone, 1967: 182). Ülkenin uzak bölgelerinde yaşayan 2.000 ailenin kontrolündeki topraklar, İtalya, Belçika, Hollanda, ve Danimarka'nın toplam yüz ölçümünden daha büyüktür (Oddone, 1967: 273).

Arjantin'deki çok büyük toprakları kapsayan çiftliklerin (latifundia) bir kısmı, toprağın değeri çok düşük seviyelerdeyken hediye edilmiş arazilerden oluşmuştur. Bu süreçte, toprakları kullanma ve toprak edinme rekabeti çok zayıftı. Bazı latifundialar ise bir kaç nesil önce oluşmuştur. Önceleri, fazla değeri olmayan topraklar; daha sonraları, karlı büyükbaş hayvan yetiştiriciliği sayesinde önemli oranda değer artışına kavuşmuştur. Büyük baş hayvan yetiştiriciliği yapan zenginler, üst sınıf burjuvazinin çekirdeğini meydana getirmiştir. Daha sonraki aşamalarda bu sınıfa, koyun yetiştiriciler, şeker üretim tesislerinin sahipleri, ve tahıl üretim işiyle uğraşan bazı zengin çiftçiler de dahil olmuşlardır. Tarım ve hayvancılık işiyle uğraşanlar ve toprak sahipleri açısından, yüksek enflasyonun yaşandığı kriz yılları çok karlı geçmiştir. Ücretli çalışanlar için ise, bu yıllar sıkıntı ve kabus yılları olmuştur. Çünkü, tarım ürünlerinin fiyatları, maaşlardan çok daha hızlı yükselmiştir. Yüksek bir oranda kırsal nüfusa sahip olan Arjantin halkının önemli bir kısmı şehirlere göç etmiştir. Kısacası, büyük çoğunluğu kırsal halktan oluşan ülkede, yoğun bir kentleşme olmuştur.

Difüzyonistlere göre, Latin Amerikan şehirleri bölgedeki modernizasyon ve kalkınmanın can damarları olmuştur. Chilcote ve Edelstein'e göre Latin Amerika, şehirleşme açısından Avrupa ve Kuzey Amerika'dan sonra üçüncü sırada yer almaktadır. Kısa bir zaman dilimi içinde, nüfusun yüzde 50'si şehirlere göç etmiştir (1974: 10). Şehirleşmeye paralel olarak, 1930-1960 yılları arasında Latin Amerika'nın nüfusu 2'ye katlanmıştır. Yine aynı dönem içinde, Latin Amerika'daki en büyük 22 şehrin nüfusu 3'e katlanmıştır (Ruddle and Hamour, 1972: 4). Büyük şehirlerde gökdelenler, süper otobanlar yapılırken, kırsal bölgeler sefalet ve yoksulluğa terk edilmiştir.

Latin Amerikan ülkelerindeki latifundia'larda ve minifundialar'da çalışan çiftçiler, Avrupa'daki feodal serflere çok benziyordu. Köylü halkın, sınıf atlaması neredeyse olanaksızdı. Latin Amerikan ülkelerindeki toprak sahiplerinin yüzde 1'i büyük toprak ağalarından oluşmasına rağmen, toprakların yüzde 60'ına yakını bu grubun elindeydi. Bu dengesiz toprak dağılımına ek olarak, toprakların büyük kısmının verimsiz kullanılması bir başka sorundu (Furtado, 1970: 114-123). Meralara ayrılan topraklar artarken, verimliliği artıracak gübre ve makine kullanımı düşük seviyelerde kalmıştır. 1971 yılında, Arjantin, Brezilya, Şili, Kolombiya, Ekvador, Guatemala, ve Peru'da

toprakların yüzde 49'u başta büyük baş olmak üzere hayvan yetiştirilmesinde kullanılmaktaydı (Feder, 1971: 105).

6. iii. b) Guatemala ve Meksika Örnekleri

Guatemala'daki İspanyol sömürge sisteminin temelinde, İspanyol keşifçilerinin yerleştiği toprak sistemi vardır. Bu yeni sistemde, Kızılderililerin toprakları yabancı işgalcilerce el konularak hiçbir bedel ödenmeksizin istimlak edilmiştir. En verimli topraklar azınlıkların ellerinde toplanmıştır. Robert Smith'e göre, her ne kadar çivit genel olarak küçük ve orta ölçekteki çiftliklerde üretilmekteyse de, bir aile bütün ülkede üretilen bütün çivit'in²² altıda birini tek başına üretmekteydi (Smith, 1959: 186). Bu oran, bize ülkenin en önemli tarımsal ürünlerinden birisinin, bir ailenin kontrolüne geçtiğini göstermektedir. Kızılderili yerli halkın elinden keyfi bir şekilde alınan topraklar, istimlak sürecinden sonra işgalci yabancıların özel mülkleri olmuştur. Geniş boyutlu özel mülkiyet çiftlikleri veya orijinal adıyla "hacienda"lar ticari amaçlara yönelik ve kar elde etmek için sadece belirli bir ürünü üretmeye dayalı olarak kurulmuşlardır. Bu büyük çaplı ve monokültüre dayalı çiftlikler, uluslar arası kapitalist ekonominin bir parçası haline gelmişlerdir. Üretim kararları, yerli halkın daha iyi besin ve gıda elde etmesine yönelik olmayıp, tamamen kapitalist ekonominin ihtiyacı olan tarımsal ürünleri üretmeye yönelik olmuştur. İngiliz tekstil fabrikalarının ihtiyacı olan pamuğun üretilmesi yerli halkın ihtiyaçlarını karşılamadan daha önemli derecede bir rol oynamıştır. Hacienda'larda toprakların ciddi derecedeki bir miktarı kullanılmamaktaydı. Toprakların kullanılması konusunda hacienda'lar verimlilik esasına dayanmamaktaydı. Topraklar büyük bir aç gözlülükle "hacienda" sistemine dahil ediliyordu ama daha fazla ürün elde etmek için yeterli miktarda işlenmiyordu. Hacienda kapsamına alınan geniş topraklar, yerli Kızılderili halka, istenilen ürünü üretmeleri için parçalar halinde veriliyordu. Bu nedenle daha sonraki zamanlarda "minifundia" sistemi ortaya çıkmıştır. Bu gün Guatemala siyasal ekonomisinde en baskın rol, bu tarımsal üretim birlikleri

²² Çivit (indigo), tekstil endüstrisinde renkli boyalar elde etmek için kullanılmakta olan bir bitkidir. Genellikle de Peru ve Guatemala gibi Latin Amerikan ülkelerinde üretilmektedir.

tarafından oynanmaktadır. Kısacası, sadece Guatemala’da değil bütün diğer Latin Amerikan ülkelerindeki toprak yapısı sömürgeci emperyalist güçler tarafından empoze edilmiş ve günümüze kadar gelmiştir. Günümüz Brezilyasında veya Arjantin’inde, toprakların büyük bir kısmı azınlık bir grubun elindeyken, büyük toplumsal katmanlar topraksızdır. Geri kalmış ülkelerin temel özelliklerinden birisi olan “adaletsiz toprak dağılımı,” bu ülkelerin geri bırakılmışlığının nedenleri arasındadır. Ne zaman bir toprak reformu yapılmak istense, büyük toprak sahipleri bu kararlara ciddi anlamda direnirler. Bu nedenle, Latin Amerikan ülkelerindeki toprak sahipleri ve burjuvazi, askeri darbelere karşı koymak yerine, adeta bu darbeleri desteklemişlerdir.

Hacienda, çok sınırlı sermaye ile ayakta kalabilen bir kapitalist sömürge kurumudur. Onun temel kaynağı Kızılderililerden oluşan iş gücüdür. Hacienda sisteminde, bilinçli bir şekilde çok geniş topraklar kontrol altına alınmaya gayret edilmiştir. Amaç, daha fazla ürün elde etmek değildir. Bu sistem oluşturulurken, insanların sahip olduğu her şey ellerinden alınmış ve insanlar topraksız ve işsiz kaldıkları için, ‘minifundia’larda çalışmaya bağımlı hale getirilmişlerdir. Kölelik sisteminde olduğu gibi, insanların yetenek ve becerilerine bakılmaksızın bütün çalışanlara aynı işler yaptırılmıştır (Wolf, 1959: 205, 207). Hacienda’da çalışanların bütün sezon çalışmaları gerekiyordu. Kızılderililer için kölelik resmen kaldırıldıktan sonra, Afrika’dan getirilen siyahların köleleştirilmesi tekrar ortaya çıktı. Daha önceleri sadece toprağa bağlı olarak çalışan Afrikalı köle işçiler, bundan sonra artık madenlerde, çivit üretiminde, ve şeker fabrikalarında da çalıştırılmaya başladılar. Köle işçilerin Afrika’dan Latin Amerika’ya getirilmesi, Latin Amerikalı Kızılderililerin insancıl nedenlerle korunmasını amaçlamıyordu.

Latin Amerika’daki sömürge süreci, bu bölgede demografik sorunları ortaya çıkarmıştır. Ağır ve kötü koşullar altında çalıştırılan Kızılderililerin nüfusu ciddi anlamda azalmaya başlamıştı. Her gün daha çok işçi yaşamını yitirir hale gelmişti. Topraklarından mahrum kalan Kızılderililer, zor ve terör kullanılarak kontrol altında tutulmaya çalışılmıştır. Kızılderili halkın kötü bir şekilde suistimal edilmesi istisna değil genel bir kural haline gelmişti. Bütün bu baskıcı ve suistimaller, iş gücü arzında bir krize yol açmıştır. İnsancıl açıdan bakıldığında sonuç çok kötüydü. Bir tahmine göre, 1519-

1650 yılları arasında Orta Amerika'daki Kızılderili nüfusun üçte ikisi, Meksika'nın Kızılderili nüfusunun ise yedide altısı ölmüştür (Batres, 1949: 65). Topraklarından ve dolayısıyla geçim kaynaklarından mahrum kalan Kızılderili nüfus, geçim sıkıntısı içine düşmüştür. Bütün bunlara ilaveten, İspanyollar tarafından Latin Amerika'ya taşınan tifo, kızamık, ve sıtma gibi bulaşıcı hastalıklar, yerli halkı kasıp kavurmuştur. Alçak bölgelerde yaşayan ve çivit üretim işiyle uğraşan yerli halkın gemilerle bu insanların alışık olmadıkları yerlere götürülmeleri de başka sorunları doğurmuştur.

İş gücü kıtlığının baş göstermesi sonucunda, Latin Amerika'yı sömüren kapitalist güçler, bu sorunu Afrika'dan köle işçiler getirerek çözmeye karar vermişlerdir. Sömürgeci köle ticareti, 16'ncı yüzyılın ortalarından 17'nci yüzyılın ortalarına kadar yasal hale getirilmiştir. Bu uygulama tamamen bir kapitalist uygulamadır. Meşru hale getirilmiş köle ticareti, Avrupa'daki kapitalist sermaye birikiminin motoru olmuştur (Bagu, 1969: 43, 53). Siyahların isyankar ruhlu olmaları nedeniyle, sömürgeci otoriteler, siyahların Guatemala'da ciddi ve organize bir iş gücü oluşturmalarına asla izin vermemişlerdir. Kızılderili kadınlar, Guatemala'yı istila eden İspanyolların adeta seks nesneleri olarak kullanılmışlardır. Çevresi çitle sarılı geniş bir alana kapatılan kadınların pamuklu giyecekleri örmeleri ve dokumaları beklenmiştir (Jones, 1940: 18).

Kızılderili halkı için kilisenin baskılarıyla bazı yasal düzenlemeler yapan krallık, 1542 yılında çıkardığı bir yasa ile yerli halkı kapitalist istilacıların kötü muamelesinden korumayı ve onları kraliyet vatandaşı olarak kabul etmeyi kararlaştırmıştır. Bu yasal düzenlemeye, büyük toprak sahipleri karşı koyamaya başlamışlardır. Bazı araştırmacılar, kilise ve kraliyetin Kızılderilileri savunduğunu ve koruduğunu ileri sürmüşlerdir. İspanyol kraliyeti, 1784 yılında çıkardığı bir başka yasal düzenlemeyle de Kızılderili köylülerin askere alımını resmi olarak başlatmıştır (Chilcote and Edelstein, 1974: 111). Bu yasal düzenlemelerin altında yatan gerçek, tabii ki Kızılderilileri özgürleştirmek değil, onları "criollo" olarak bilinen büyük toprak sahiplerinin kulları olmaktan çıkarıp, doğrudan kraliyetin vatandaşları haline getirmek vardı.

Diğer Latin Amerikan ülkelerinde olduğu gibi, Meksika'da da toprağın dağılımı büyük oranda adaletsizdir. 1910 yılında yapılan bir araştırmaya göre, nüfusun yüzde 80'i geçimini ve maaşını tarım sektöründen sağlamaktayken, kırsal kesimde yaşayan aile

reislerinin yüzde 96'sı topraksızdı. Cockcroft'un, Fernando Rosenweig'den aktardığı bilgiye göre, bunun temel nedeni, ihracata yönelik "latifundia" toprak sisteminin egemen olmasıdır. Kapitalist olmayan bir çiftçi kesimi, kapitalist tarım mekanizmasının ana ögesi durumundadır. Ülkenin bağımsızlığa kavuşmasından sonra, güçlü askeriye ve kırsal polis baskısıyla, çiftçilerin daha önceleri kendilerine ait olan toprakları ellerine geçirmelerine mani olunmuştur. Bunun bir yansıması olarak, çok büyük miktardaki kırsal nüfusun kendine ait işleyeceği toprağa sahip olmadıklarını görüyoruz. 1908 yılına kadar, 36 büyük malikane'nin (hacienda) 17'si, ülke yüz ölçümünün yüzde 25'ini kapsamaktaydı (Chilcote and Edelstein, 1974: 248, 249).

6. iv) Toprak Reformu Projeleri

Dünya genelindeki büyük sorunlardan birisi olan adaletsiz toprak dağılımı sorununu çözmek için, bütün dünyamızda toprak reform projeleri mantar gibi çoğalmaktadır. Fakat, bütün toprak reformları aynı metotlarla gerçekleştirilmemiştir. Latin Amerika'da oluşturulan "Kalkınma için İttifak" (Alliance for Progress) organizasyonun ortaya çıkışından sonra, bir çok ülkenin ulusal meclisleri toprak reformu yasalarını geçirmişlerdir. Toprak reformu projeleri genellikle siyasal içerikli projelerdir. Frank, toprak reformu çeşitlerini üç ana grupta incelemiştir (Frank, 1969b: 269).

Birinci grupta, muhafazakarların önerdiği ve önemli bir siyasal değişimi gerçekleştiremeyecek olan toprak reformu vardır. Bu kategorideki reformlarda, yasayı çıkaracak olan parlamenterler ya doğrudan toprak sahipleridirler, ya da toprak sahiplerinin etkisi altındadırlar. Kilisenin ve hacienda'lardaki büyük toprak sahiplerinin gönüllü olarak ellerindeki topraklardan feragat ederek bağışta bulunmaları beklenir. Dolayısıyla, bu tip bir reformu, toprak reformu olarak kabul etmek doğru değildir. Guatemala'da, Arbenz yönetimi (1955-1961) öncesinde yapılan toprak reformu birinci grup için en iyi örnektir. Arbenz dönemine kadar yapılan toprak reformu çok uzun bir süre almış, ve dolayısıyla hiç bir sosyal ve siyasal değişime neden olmamıştır. Guatemala'da bütün köylü ailelerin az da olsa bir miktar toprağa sahip olmaları 148 yıl

gibi uzun bir zaman almıştır (Frank, 1969b: 270). Venezuela’da yapılan toprak reformuyla ilgili farklı görüşler vardır. Betancourt hükümetinin ilk dört yılında, 50.000 aileye 3.5 milyon akre’lik arazi dağıtılmıştır. Bir başka görüş yukarıda verilen verilerle çelişmektedir. Venezuela Ulusal Tarım Enstitüsü’nün, Tarım Bakanlığı’nın, Tarım Bankası’nın ve Ulusal Planlama Dairesi’nin ortaklaşa yaptıkları bir araştırmanın sonucuna göre, 1937-1962 yılları arasında geçen 25 yıllık zaman diliminde, 1.4 milyon akre’lik arazi, sayıları 35.622 olan aileye dağıtılmıştır (Frank, 1969b: 270). Frank’a göre, 3.5 milyon akre’lik arazi kamulaştırılmıştır. Kamulaştırılan topraklar için kamu bütçesinden fahiş fiyatlar ödenmiştir. Yasa ile garanti altına alınan istimlak bedelleri peşin olarak ödenmiştir. Bir başka deyişle, bu şekilde yürütülen toprak reformu, büyük toprak sahipleri için oldukça karlı bir iş olmuştur. Toprak sahipleri elde ettikleri istimlak paralarını daha karlı işlere yatırmışlar ve istediklerinde bu paraları yurt dışına çıkarmışlardır.

1960’ların başında Peru ve Şili’de yürürlüğe giren toprak reformu yasaları, toprak sahipleri için Venezuela ve Guatemala’da yürürlüğe giren yasalardan daha yumuşak bir özelliğe sahiptir. Toprak sahipleri için düşünülebilecek bütün koruma tedbirleri alınmıştır. Bu yasalar çıkarılırken çiftçiler daima göz ardı edilmişlerdir. Durum böyle olunca, sonuç kaçınılmazdır: Bu tür tedbirler toprak reformu olmaktan çıkmış ve toprak sahiplerini çok büyük kazançlara kavuşturacak sahtekarlık kapılarını açma projeleri olmaktan öteye gidememiştir.

İkinci grupta, Latin Amerika’da Komünistlerin, diğer ülkelerde ise Hıristiyan Demokratların önerdiği toprak reformları bulunur. Bu gruptaki temel düşünce, köylü toplumunun tamamını veya önemli bir kısmını, mevcut milli siyasal toplumun bir parçası haline getirmek vardır. Birinci kategorideki toprak reformunu eleştirenler, ikinci grubun taraftarlarıdır. Cemal Abdul Nasır’ın Mısır’da uyguladığı, Cardenas’ın Meksika’da yaptığı, ve Arbenz’in Guatemala’da gerçekleştirdiği toprak reformları, ikinci kategorinin en iyi örnekleridir. Frank’a göre, köylü toplumunu, mevcut sosyal düzenin bir parçası haline getirmeyi hedefleyen toprak reformları bu konuda başarısız olmuşlardır. İkinci grup toprak reformu projelerinde, reformcular teknik destekleri ve kırsal kredileri, köylülerin çıkarlarına yarayacak şekilde yeniden yönlendirmeye

çalışmışlardır. Tedbirlerin temel hedefi, orta ve büyük çaplı toprak sahiplerini kayırmak değil, tam aksine köylü kesimini desteklemektir. Toprak reformunun gerçekleşmesi ve yerleşmesi için gereken zaman süresi 5 ile 15 yıl arasında değişmiştir. Bu tür toprak reformlarının önündeki en ciddi engel, muhafazakarlardır. Çünkü bunlar istediklerinde toprak reformlarını yavaşlatabilirler ve ortadan kaldırılabirler. Reformları uygulayan hükümet kurumları, muhafazakarlar tarafından sabote edilebilir. Toprak reformu aleyhine kampanyalar düzenleyebilirler ve kendi hükümetlerinin aleyhine yabancılarla işbirliği yapmaktan çekinmezler. Toprak reformunun uzun yıllar alması, bir başka handikaptır. Meksika'da toprak reformuyla ilgili 1917 Anayasası'nın 27. maddesi 1940'lara kadar uygulanacak toprak reformunu bir düzenleme altına almıştır. Bu madde, özel toprakların kamulaştırılması ve topraksız halka dağıtılmasını öngörüyordu. Yeni yasaya göre, yarı çapı 7 kilometreyi aşan toprakların kamulaştırılması isteniyordu (Frank, 1969b: 303).

Üçüncü tip toprak reformları, mevcut sosyal düzeni temelden ve çok hızlı bir şekilde değiştirmeyi amaçlar. Bütün toplumun değiştirilmesi hedeflenmiştir. Küba'da yapılan toprak reformu bu kategorinin en iyi örneğidir. Uygulanan toprak reformuyla toplumun minimum ihtiyaçları ve beklentileri giderilmiştir. Frank'a göre, başarılı tek toprak reformu üçüncü kategoriye giren reformdur. Toplumun sosyalist transformasyondan geçtiği reform olarak bilinen toprak reformu, muhafazakarlarla yapılamaz ve bunlara karşı da yapılamaz. Bu tip reformların en iyi şekilde yapılacağı yerler, muhafazakarların bulunmadığı toplumlardır.

Bir ülkedeki toprakların dağılım yapısı ile o ülkedeki burjuvazi sınıfının var olan sisteme karşı tutumları arasında doğrudan bir ilişki vardır. Meksika'daki büyük topraklara sahip olan burjuvazi aileleri yabancı sermayeye bağımlı oldukları için, bu ülkede gerçekleşecek bir devrimin klasik burjuva devrimi (anti-feodal) olma olasılığı oldukça azdır. Aslında bu durum, yabancı sermayeye bağımlı olan tüm ülkelerde aynıdır. Yabancı sermayeye bağımlı olan burjuvazi sınıfları, yabancılarla iş birliği yaptıkları için, bunlara iş birlikçi burjuvazi anlamına gelen "comprador bourgeoisie" denir. Frank, benim katılmadığım bir görüşü ileri sürerek şöyle diyor: Meksika devrimi, Emiliano Zapata ve Pancho Villa'nın liderliğindeki köylülerle, Madera'nın temsil ettiği

burjuvazi ittifakının bir ürünüdür (Frank, 1969b: 302). Devrim için oluşan ittifakın ortak düşmanı, feodal düzen ve onun destekçileri olan Kilise, askeriye, ve yabancı sermaye idi. Devrim ittifakını oluşturan güçlerin amaçları bir birinden farklıydı. Köylüleri temsil eden Zapatista ve Villa'nın hedefleri, topraksız kırsal halka toprak temin etmek; burjuva kesimini temsil eden Madera'nın hedefi ise, burjuva sınıfını yerli ve yabancı senetlere karşı korumak ve burjuva sınıfını sıkı ekonomik yapıyı gevşetmekti.

7. Geri Kalmış Ülkelerde, Bağımlılığın Politik Sistem Üzerindeki Etkileri'nin Bir Sonucu: Latin Amerika'da Askeri Darbeler ve Askeri Yönetimler

Latin Amerikan ülkelerinde 1960'lı yıllar boyunca askeri darbeler yaşanmıştır. Bunlardan birisi de Nisan 1964'deki Brezilya'da gerçekleşen askeri darbedir. Askeri darbeye devlet başkanlığı görevine gelen Castello Branco, Amerika'nın desteğini alarak darbeye başarılı olmuştur. Bütün askeri darbelerde olduğu gibi, bu darbenin de temel hedefi bozulan ekonomik ve siyasal istikrarı sağlamaktır. Askeri darbeden hemen sonra, Brezilya'nın güney eyaleti Rio Grande do Sul'un üç ayrı noktasında gerilla isyanları çıkmıştır.

Brezilya'da, demokrasi ve siyasal istikrarı sağlamak uğruna yapılan askeri darbenin ilk icraatı, 46.000 kişiyi hapse atmak olmuştur. Büyük toprak sahipleri, polis ve askerler tarafından korunma altına alınmışlardır. Yerel köylü toplumunun liderleri ortadan kaldırılmışlar ve bir daha kendilerinden haber alınamamıştır. İç çatışmalar ve kargaşa doruğa ulaştığında, polis ve askeri yetkililer kanlı bir şekilde müdahaleye başlamışlar ve siyasi tutuklulara sistematik işkenceye başlamışlardır. Hür düşüncüyü savunan bir çok yazar aynı kaderi paylaşmıştır. İnsanlar ceza evlerinde yakalandıkları hastalıklardan, ilaç yokluğu ve tedavisizlik nedeniyle yaşamlarını kaybetmişlerdir.

Yeni meclis, "kurumsal yasa" olarak adlandırdığı bir yasayla, 67 milletvekilinin koltuğunu elinden almış ve bunları tüm siyasal haklardan mahrum etmiştir. Askeri

darbe, eyaletlere de müdahale ederek bir çok eyalet valisini görevinden almış ve bunların yerine askeri orijinli kişileri atamıştır. Bunlara ilaveten, yeni yasa ile yüzlerce sivil liderin siyasal haklarına 10 yıllık bir süre için sınır koymuş ve siyasal haklardan mahrum etmiştir. Bu kişiler arasında, daha önceki üç devlet başkanı ve uluslar arası bilim camiasında önemli yeri olan Prof. Josué de Castro ve Celso Furtado gibi akademisyen devlet adamları vardır²³. Muhalefetin sesi kısıldıktan sonra, yumuşak bir geçişle toprak reformu yapılmıştır. Buğday üretimine, gazetelere, devlete ait Petrobras Petrol Şirketine, ve petrol ürünlerine verilen destekler (subvansiyonlar) kaldırılmıştır. Ekmek ve doğal gazın fiyatı bir seferde yüzde yüz arttırılmıştır. Darbenin ilk iki ayında, siyasal istikrar ve ekonomik gelişim hedeflerine ulaşılmaya yaklaşılmıştır. Askeri darbe hükümeti, IMF'nin ve Amerika'nın zorladığı ekonomik politikalara harfiyen uymuştur. Darbe yapıldığı yılın ilk yarısında, fiyatlar yüzde 42 oranında artmıştır (Frank, 1969b: 194). İthal edilen mallar daha değerli hale gelirken, Brezilya'nın ihraç ettiği mallar ise daha ucuz hale gelmiştir. Nisan 1964'de 1 dolar 2.400 Cruzeiros iken, Ekim'de 4.600'e çıktı. Brezilya parası sürekli değer kaybetti. Bir çoğu Amerikalı firmalardan oluşan kahve ihracatçıları, dışardan elde ettikleri dövizi Brezilya Merkez Bankasına satarken daha yüksek fiyatlarla satma hakkına sahip oldukları için, adeta korunmuşlardır. Faiz oranları yüzde 48'den yüzde 72'ye çıktığı için yaşam koşulları daha pahalı hale gelmiş ve en ağır yük emekçilerin ve dar gelirli halkın omuzlarına binmiştir (Frank, 1969b: 195).

Latin Amerika'daki askeri darbelerin yapılış tarihleriyle ilgili en iyi bilgi, Chilcote ve Edelstein tarafından verilmiştir. Aşağıdaki tabloda gösterilen darbelerin tamamı, Amerika'nın "açıkça" (overt) yaptığı askeri müdahalelerdir. Bu darbelerin tamamının arkasında yatan gerçek, Amerikan çıkarlarını koruma hedefidir. Amerika bu müdahalelerde bulunurken, bu ülkelerde yaşayan vatandaşlarının can ve mal güvenliğini öne sürmüştür. Amerika'nın gerçekleştirdiği doğrudan askeri müdahalelere ek olarak, Amerika, neredeyse bütün Latin Amerikan ülkelerinde demokratik hükümetlerin askeri darbelerle ortadan kaldırılmasını açıkça desteklemiştir. 1962 yılında Arjantin ve

²³ Prof. Josué de Castro 1960'ların başında, Birleşmiş Milletlere bağlı FAO'nun müdürlüğünü yapmıştır. Prof. Celso Furtado ise darbeden önce Brezilya Planlama Bakanlığı yapmaktaydı ve darbe sonrasında Yale Üniversitesinde öğretim görevlisi oldu.

Peru’da; 1963 yılında Ekvador, Honduras, ve Dominik Cumhuriyetinde; 1964 yılında Brezilya, ve Bolivya’da askeri darbeler Amerikan hükümetlerince, CIA kaynaklı olarak net bir şekilde desteklenmiştir. Bu darbelerden sonra, Arjantin, Peru, El Salvador, Panama, ve Uruguay gibi ülkelerde yeni darbeler yaşanmıştır (Chilcote and Edelstein, 1974:23).

Tablo 3: Amerika’nın, Latin Amerikan Ülkelerine Doğrudan Yaptığı Askeri Müdahaleler.

Ülkeler	Askeri Darbeler	Darbelerin Sayısı
Nikaragua	1853 - 1933	11 Defa
Dominik Cumhuriyeti	1903 - 1924	5 Defa
Küba	1906 - 1933	6 Defa
Panama	1856 - 1925	8 Defa
Haiti	1888 - 1934	5 Defa
Honduras	1903 - 1925	7 Defa
Kolombiya	1860 - 1902	6 Defa
Meksika	1859 - 1919	10 Defa
Uruguay	1855 - 1868	3 Defa
Brezilya	1894 - 1964	2 Defa
Guatemala	1920	1 Defa
Arjantin	1890	1 Defa
Paraguay	1859	1 Defa
Şili	1891	1 Defa

Kaynak: Chilcote and Edelstein, 1974: 16 - 17.

1960’lı yılların ortalarına kadar, Latin Amerikan ülkelerinin tamamına yakınında, kalkınmacı güç olarak ulusal burjuvazi ve orta sınıflar görülürken, bu tarihten sonra kalkınmada itici güç olarak askeriye görülmeye başlanmıştır. Askeri hükümetler, istikrarı sağladıkları için, bu ülkelere daha fazla yabancı sermayenin gelmesi sağlanmıştır. Askeri darbeler döneminden sonra, ulusal burjuvazi yönetici sınıfında ikinci dereceye inerken, askeriye kalkınmanın ve modernizasyonun lokomotifleri olarak kabul edilmiştir. İkinci derecedeki bir güç olarak, ulusal burjuvazi askeriye siyasi destek, Amerikan emperyalizminden ise ekonomik yardım ve destek almaya çalışmıştır (Chilcote and Edelstein, 1974: 56).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BAĞIMLILIK TEORİSİ'NİN ÖNDE GELEN TEORİSYENLERİ

1. İlimli Marksist Teorisyenler

1. i) Fernando Henrique Cardoso ve Enzo Faletto

Bağımlılık teorisi üzerindeki geleneksel Marksist etkileri, ECLA analizlerine sosyolojik boyutta bir katkı olarak ele almak doğru olacaktır. ECLA'nın kuruluşundan sonra, buna benzer kurumlar ortaya çıkmıştır. Bunlardan birisi, açılımı: Latin Amerikan Sosyal ve Ekonomik Planlama Enstitüsü olan ILPES'dir. Brezilyalı sosyal bilimci (daha sonra Brezilya devlet başkanlığı yapmış) Fernando Henrique Cardoso, 1964 Brezilya askeri darbesi sonrasında ülkeyi terk ederek Şili'ye gitmiş ve orada ILPES'e katılmıştır. Cardoso, Şili'li tarihçi Enzo Faletto ile bağımlılık 'dependencia' üzerine bazı çalışmalar yapmıştır. ECLA ekolünün tersine, Cardoso ve Faletto, bağımlılık teorisinin sosyo-politik boyutuna önem vermişlerdir. Onlara göre, ekonomik koşullardaki değişiklik bir ülke için çok yararlı sonuçlar doğururken, aynı değişiklik başka bir ülke için negatif sonuçlar doğurur. Dış etkilerden çok, iç nedenlerle açıklanmaya çalışılan Latin Amerikan ülkelerinin bağımlılığı ve geri kalmışlığı, bu ülkeleri dünya piyasalarına bağlayan bağlarla açıklanabilir. İspanya'dan, Portekiz'den veya İngiltere'den bağımsızlığını elde eden bu ülkelerdeki yeni yönetici sınıfları, tarımsal modern sektör ile eski "hacienda" sınıfı arasındaki ittifaktan güç alırlar. Ortaya çıkan yeni ticari elit, bu ittifakta baskın hale gelir. Latin Amerika'da bunun ekonomik-siyasal sonucu "ham madde üretimine dayalı ihracata yönelik kalkınma stratejisi (desarrollo hacia afuera) olarak ortaya çıkar (Blomström and Hettne, 1984: 62). 1930'lu yıllardaki büyük krizle birlikte, ihracata yönelik kalkınma stratejisi sona ermiş, "içe yönelik kalkınma stratejisi" (desarrollo hacia adentro) başlamıştır. Cardoso ve Faletto'nun sosyo-politik bakışına

göre, ie yönelik kalkınma 1930'lardan daha önce başlamıştır. Örneğin, 1930'lu yıllarda Brezilya'daki Getulio Vargas yönetimi, şeker ve kahve üreticilerinden oluşan oligarşi ile yeni kentli burjuvazi sınıfı arasındaki uzlaşmaya dayanmıştır. Vargas politikaları, kahve ekonomisini canlı tutmak için kahve üreticilerine büyük ayrıcalıklar ve sübvansiyonlar sağlamıştır. Blomström ve Hettne, bu durumu "yanlış keynezyanizm" (inadvertant Keynesianism) olarak adlandırmıştır. Bu uygulama ile, halkın satın alma gücünü yüksek tutmak için kahve üreticilerine büyük destekler verilmiş ve pazarlanabileceğinden fazla miktarda kahve üretimi desteklenerek teşvik edilmiştir. Brezilya, bundan dolayı 1930'lardaki büyük krizi nispeten daha az bir zararla atlatarak geçirmiştir. Hatta, daha önceki yıllara g kazanmıştır (1984: 76). Konu ile ilgili yazarlar bu durumu açıklamak için, "kahve vagonlarının yürütülmesi" (running the locomotives on coffee) terimini kullanmışlardır.

Kolombiya'da, bu açıdan farklı ve tersine bir durum meydana gelmiştir. Kentli kesim, geleneksel burjuvaziden gerekli olan gücü ele geçiremediği için, kalkınma açısından önemli olan bir motivasyon oluşmamıştır. Diğer taraftan, Kuzey Amerika ile Güney Amerika arasındaki coğrafyada bulunan ve "muz cumhuriyetleri" (banana republics) olarak bilinen mini devletler, bağımsız bir ekonominin n koşullarına sahip olamamışlardır. Bu nedenle, 1930'lardaki büyük kriz, bu ülkeleri negatif olarak etkilemiştir. Kötü ekonomik koşullardan fena halde muzdarip olan köylüler, başkaldırmışlar ve her seferinde de askeri darbelerle bunun önüne geçilmiştir. Nüfusu ve yüz ölçümü büyük olan bazı Latin Amerikan lkeleri, İkinci Dünya Savaşı sonrasında da ekonomik kalkınmalarını sürdürmeyi başarmışlardır.

ECLA, Latin Amerika'nın kalkınması için ithal ikameci kalkınma stratejilerini savunurken, uluslar arası bankacılık çevreleri bu stratejilerin doğru seçenek olmadığını ileri srmştir. Cardoso, ithal ikameci kalkınma politikaların, ekonomik kalkınmaya yol açmayacağını savunmuştur. Çünkü, bu stratejiler ona göre tamamen sınıflar arası ittifakların ürünü olarak ortaya çıkmaktaydı. Bu ittifakların sona ermesi, öncelikle ithal ikameci politikaların ve dolayısıyla ekonomik kalkınmanın sona ermesine yol açmıştır. Latin Amerikan lkelerindeki örgütlü işçi sınıfı ve burjuvazi arasındaki popülist ittifakın ortadan kalkması, bu ülkelerde askeri darbelerle demokrasinin ortadan kalkmasına neden

olmuştur. Farklı sınıflar arasındaki çıkar ittifaklarının çöküşü, askeri darbelere randevu çıkarmıştır. Kısacası, Latin Amerikan ülkelerinin geri kalmışlığının ana nedenleri, uluslar arası emperyalizmden çok, sınıflar arasındaki hassas çıkar bağlarından kaynaklanmaktadır. Cardoso ile Lenin arasındaki temel yaklaşım farkı bu noktada yatmaktadır. Bana göre, Cardoso bağımlılık ve kalkınma konusunu en farklı yaklaşımla ele alan yazarın başında gelmektedir. Çünkü, bağımlılık ve kalkınmayı bir biriyle uzlaşmayan ve bir arada bulunamayan şeyler olarak görmemiştir. Bağımlı kalkınmanın da olabileceğini savunan tek yazar belki de Cardoso'dur.

Fernando Henrique Cardoso, Sao Paulo'daki müteşebbisler üzerine araştırmalar yapan sosyologlardan birisidir. Daha sonra, sosyal bilimlerin genel kritiği üzerine bir makale yazmıştır. Bu yazısında, sosyoloji disiplini içinde modernizasyon teorisini ele alarak incelemiştir (Cardoso and Faletto, 1969: 8-10). Bunların, gelenekselden moderne geçiş yaklaşımıyla, Alman sosyolog Ferdinand Tönnies'in ikilemi olan "cemaat" (gemeinschaft) ile "toplum" (gesellschaft) arasında bir paralellik vardır.

Andre Gunder Frank'ın "geri bırakılmışlık" (underdevelopment) teorisine yaklaşımı, diğer yazarlarınkinden çok daha farklıdır. Frank'a göre, geri bırakılmışlık orijinal değil, sonradan oluşturulmuş yaratılmış bir durumdur. Örnek olarak, İngilizlerin Hindistan'da uyguladığı sanayisizleştirme stratejileri, köle ticaretinin Afrika toplumları üzerindeki yıkıcı etkileri, Orta Amerika ve Güney Amerika'daki kıvılcık derili medeniyetinin tamamen yok edilmesi verilebilir. Frank'a göre, Rostow'un analizindeki en büyük sorun, bütün ülkelerin "kalkışa geçiş" (take-off) için hazır olmadığının ileri sürülmesiydi. Frank, "take-off" aşamasına hazır olmayan ülkelerin de, kalkınma için son sıçramayı başarabileceğini savunuyor (Blomstrom and Hettne, 1984: 52). 68'ler kuşağı olarak bilinen devrimci öğrencilerin beklentileri doğrultusunda *bağımlılık* ve *geri bırakılmışlık* konularında tez ve teoriler ortaya koyan uzman bilim adamlarından birisi olan Frank, bana göre bağımlılık ve geri bırakılmışlık teorilerinin babasıdır.

1. ii) Radikal ECLA Analizcileri: Celso Furtado ve Osvaldo Sunkel

ECLA teorisyenlerinin en etkili ve en radikallerinden birisi, Brezilyalı Celso Furtado'dur. Furtado, geri kalmış ülkelerin en büyük sorunu olarak sermaye eksikliğini ortaya koymuştur. Geri kalmış ülkelerdeki sermaye kıtlığı veya eksikliğinin temel nedeni olarak dış faktörleri ele almıştır. Çevrenin, ucuz ham madde ürünlerini ihraç edip, pahalı endüstriyel ürünleri ithal etmesi, Furtado'ya göre geri kalmışlığın önemli bir nedenidir. Bu nedenle, sorunu çözecek uygulama olarak İthal ikameci sanayileşme hamleleri savunulmuştur. Brezilya'da uygulanan İthal ikameci kalkınma stratejisi, 1950'li yıllarda hızlı bir sanayileşme etkisi yaratmıştır. İthal ikameci kalkınmanın kısa vadede ürünlerini gören Furtado ve bazı bilim adamları, kalkınmanın gelecekte de süreceğine dair iyimser olmuşlardır.

İlk tezlerini ileri sürdükten kısa bir zaman sonra, Furtado'nun görüşleri önemli derecede değişmiştir. Brezilya'nın en fakir bölgelerinin kalkınmasından sorumlu planlama müdürü olan Furtado, 1964 yılında ülkeyi darbeye götüren gelişmelere tanıklık etmiştir. Ekonomik kalkınmayla ilgili eski düşüncelerini terk ederek daha radikal bir düşünce geliştirmiştir. Kapitalist kalkınma sürecinde, bir ülkenin merkez ile çevresi arasındaki kalkınma farklılıklarını vurgulamaya başlamıştır. Önceleri, ithal ikameci kalkınma yoluyla kapitalist kalkınmanın olacağını savunurken, daha sonra bu görüşü terk etmiştir. Sömürgecilik'in, Latin Amerikan ülkelerinde aşırı derecede rijit bir iç yapı yarattığını ileri sürmüştür. Ona göre, 1930'larda hüküm süren dünya ekonomik krizi, Brezilya'daki bu katı iç yapının ortadan kaldırılması için bir fırsat yaratmıştır. Bu dönemde, hükümet katı bir Keynezyen ekonomisi uygulamış; büyük miktarlarda üreticiden kahve alan hükümet, daha sonra bu ürünleri yakmıştır. Akaryakıtın lokomotif için oynadığı rol neyse, kahve üretiminin de istihdam için oynadığı rol o'dur. Kahve üretimi sayesinde yeni istihdam olanakları açılmıştır. Bu uygulama, ithal ikameci kalkınma için bir fırsat olmuştur. İthal ikameci kalkınma stratejilerine rağmen, iç yapı değişmemiş, geleneksel sektörler ortadan kalkmamış, ve bütün bunların bir sonucu olarak, ekonomik verimsizlik ve durgunluk meydana gelmiştir.

Furtado'nun önceki iyimserliği bir anda kötümserliğe dönüşmüştür. Furtado'ya göre, ECLA'nın sanayileşme stratejileri, yabancılara olan bağımlılığı azaltma yerine, daha da bağımlı hale getirmiştir. Daha önceleri ithal edilen tüketim mallarının yerini, sermaye malları lamaya başlamıştır. İthal ikameci kalkınma için gerekli olan sermaye mallarının ithal edilmesi için gerekli olan döviz kaynaklarını elde etmek için, daha fazla ham madde ve birincil ürünlerin ihraç edilmesi zorunlu hale gelmiştir.

İç yapıda yükselen çıkarlar nedeniyle, Furtado şu sonuca varmıştır: Yabancı sanayiciler ve yerli oligarşi, büyük halk katmanlarını marjinalleştirmeye çalışmışlardır. Bu bağlamda, çalışanların ücretleri düşük seviyelerde tutulurken, iş adamlarının karları yüksek tutulmaya çalışılmıştır.

Furtado'nun yaklaşımıyla toplumsal yapı şöyle özetlenebilir: “En tepede çeşitli çıkar gruplarından oluşan yönetici sınıfı vardır. Bir çok konuda bunların çıkarları bir birleriyle çakıştığı için, ortak bir ulusal kalkınma planı oluşturamazlar. Yönetici sınıfın tekelindeki güce meydan okuyacak başka bir güç yoktur. Bu sınıfın altında, hizmet sektöründe ücretli olarak çalışan büyük bir kentli sosyal katman vardır. Furtado, bu gruptakileri bir işçi sınıfı olarak ele almıyor, ve bunlar için “hasta” terimini kullanıyor. Endüstriyel işçi sınıfı, ülkede aktif nüfusun bağımsızlığı elde ettiği için, bölgeler arası ticaret artma yoluna girmiştir. Bu sebeple, teknolojik buluşlar ve gelişmeler desteklenmelidir.

Osvaldo Sunkel, ECLA bakış açısını önemli ölçüde radikalleştiren Şili'li bir ekonomist entellektüeldir. 1960'lı yılların başında, bir müddet ECLA'da çalışan Sunkel, Şili'deki bir üniversitede Profesörlük kadrosu aldığı için kurumu terk etmiştir. 1966 yılında, üniversitede ders olarak okuttuğu konu, “bağımlılık sorunu” ile ilgilidir. Bu konu, ona göre Latin Amerikan sosyal bilimlerinde ihmal edilmiş bir konu özelliği taşımaktadır. Sunkel, geri kalmışlığa yol açan bağımlılıktan kurtulmak için devrim çözümünü red etmiş ve şöyle demiştir: “Benim görüşümde, Latin Amerikan tarihinin yakın geleceğinde, radikal, sosyalist bir devrim olma olanağı yoktur” (Sunkel, 1969: 32).

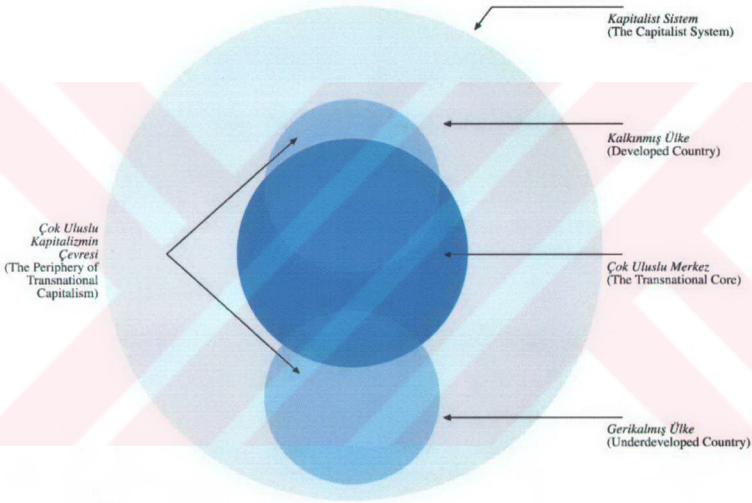
Sunkel'in Latin Amerikan burjuva sınıfına yaklaşımı, radikallerin yaklaşımından daha farklıdır. Bu doğrultuda, belirli orta sınıf gruplarla, yoksul kentli ve kırsal katmanların arasında siyasal ittifakların olabileceği vurgulanmıştır. Yeni ittifakların

temel direkleri; iyi organize edilmiş halk katmanlarının yoğun katılımı, kalkınmacılık, ve ulusculuktur. İttifaklar sayesinde, Latin Amerikan ülkeleri ‘ulusal kalkınma politikaları’ uygulayabilirler. Sunkel, bu ülkelerin başında Şili’nin geldiğini vurgular (Sunkel, 1969: 32). Raul Prebisch’in tersine, Sunkel, kalkınma stratejilerinde iç faktörleri ön plana koyar. Sunkel’e göre, ulusal kalkınma politikasının uygulanması, iç koşullara bağlıdır (Sunkel, 1969., 46). Blomström ve Hettne’ye göre, Sunkel’in bu varsayımı, ECLA analizinin radikalleşmesinin özüdür (Blomström and Hettne, 1984: 59). Sunkel, Marksist teoriyi reddetmez ve ECLA ekonomistlerinin geliştirdiği “yapısal gelenek çerçevesi” sınırları içinde çalışır. Bununla birlikte, emperyalizmin tarihsel kalkınma sürecini ele alan Marksist yaklaşımı kabul edilebilir olarak görmüştür.

Gunnar Myrdal’ın savunduğu: “geri kalmışlığın ve bağımlılığın en önemli nedeni, uluslar arası ticaretin yapısından kaynaklanır. Bu yapıda, çevre ülkeleri ucuz fiyatlı ham maddeleri ihraç ederken, kalkınmış ülkelere pahalı endüstriyel ürünleri ithal ederler” tezini yetersiz bulan Sunkel, yeni bir tez geliştirmiştir. Bu hipoteze göre, dünya ticareti çok uluslu şirketlerin kontrolü altına girmiştir, ve bazı yazarlarca “transnational corporations” bazılarınca ise “multinational corporations” olarak tanımlanan çok uluslu firmalar, dünya ticaretini yönlendirirler. Sunkel’e göre Küresel Sistemin genel temayülü, çok uluslu entegrasyon ve ulusal ekonomilerin onda birinin globalleşmeyi zorlayacak gibi gözükmektedir. Ticareti elinde tutan tüccar sınıf, her açıdan toplumun en homojen sınıfı olarak varlığını sürdürmektedir. Son olarak, köylü (kırsal) katmanları geliyor (Blomström and Hettne, 1984: 57-58). Furtado, 1964 askeri darbesinden sonra Brezilya’dan ayrılarak Paris’e yerleşmiş, bütün Latin Amerikan ülkelerini kapsayacak şekilde araştırmalarını sürdürmeye devam etmiştir. Paris’te yazdığı “Latin Amerika’nın Kalkınması” adlı eserinde, Latin Amerika kıtasının kurtuluşunun kendine güvenin artmasında yattığını ileri sürmüştür (Furtado, 1970). Latin Amerika’daki sorunları çözmenin yolu olarak yapısal reformlardan ve bölgede yeni bir iş birliği kurmadan geçtiğini vurgulamıştır. Furtado’ya göre, bütün ekonomiyi yeniden yapılandırmak için, hükümet çaba göstermelidir. Sosyal marjinalleşmeyi engellemek için gelir dağılımı daha adil bir hale getirilmelidir. Latin Amerika, belirli bir seviyede teknolojik dağılıma (disintegration) bağlamında kalkınmış ve geri kalmış ülkeler, bir birini tamamlayıcı

parçalar olarak ele alınmıştır. Sunkel, bu açıklamayı tek kelimeyle, “küresel dualizm” olarak nitelendirmiştir.

Şekil 2: Osvaldo Sunkel’in “Global Dualizm” Modeli.

Kaynak: Magnus Blomström and Björn Hettne (1984), *Development Theory in Transition, The Dependency Theory and Beyond: Third World Responses*, (London: Zed Books Ltd.)

Sunkel'in ileri sürdüğü modele göre, ülkeler tek başlarına bu küresel sistemin ana unsurları değildirler. Sunkel'e göre, geleneksel uluslar arası ticaret teorisinin temel hatası "ticari anlaşmaları yapan ve yürürlüğe koyan ülkeleri, ekonomik sistemin ayrı ve bir birinden bağımsız birimleri" olarak ele almasıdır. Halbuki, küresel sistem bir birini

etkileyen iki farklı yapıdan oluşur. Bunların birincisi, “uluslar aşırı” veya “çok uluslu” (transnational) kapitalizmdir. Geri kalmış ülkelerin modern sektörleri ile sanayileşmiş (merkez) ülkelerin ekonomileri, birinci kategoriye oluşturur. Küresel dualizm’in ikinci ayağı ise, kalkınmış ülkelerin az gelişmiş kesimleri (çevresi) ile geri kalmış ülkelerin hala durağanlık ve marjinalite aşamasından kurtulamamış büyük kesimlerinden oluşur. Kısacası, kalkınmış ülkelerin az gelişmiş bölgeleriyle, geri kalmış ülkelerin (gelişmiş merkezleri hariç) tamamını kapsar. Bir birinden farklılık arz eden bu iki yapı arasındaki ilişkiler, uluslar arası ve ulusal seviyelerdeki kutuplaşmayla tanımlanır. Bu farklı yapılar arasındaki ilişkilerin yarattığı dinamik, bütün sistemin işlevini ve yönünü belirler. Bu analizdeki anahtar kurum, çok uluslu şirketlerdir. Sunkel, Şili’nin uzun vadeli ekonomik kalkınması hakkında karamsardır. Çünkü, çok uluslu şirketlerin egemen olduğu entegrasyon süreci; bir yandan çevre ülkelerinin kültürel, siyasal, sosyal, ve ekonomik açıdan geri kalmalarına neden olurken; diğer yandan bu ülkelerin, kalkınmış ülkelere olan bağımlılığını artırır ve ulusal bütünlüğünün dağılmasını (disentegrasyon) hızlandırır. Şili’deki askeri darbeden sonra, ülkeyi terk ederek İngiltere’ye giden Sunkel, Sussex Üniversitesinde “çok uluslu kapitalizm ve ulusal dağılım” (multi national capitalism and national disengrasyon) konusu üzerindeki çalışmalarını sürdürmüştür.

1. iii) Bir Başka Radikal Marksist, Harry Magdof’un “Emperyalizm’in Asrı” Teorisi

Bağımlılık teorisi ve Üçüncü Dünya ülkelerinin geri bırakılmışlığı konusu üzerine çalışmaları olan yazarlardan birisi de Harry Magdof’tur. 1969 yılında yazdığı “Emperyalizmin Çağı” (The Age of Imperialism) eserinde, bağımlılık konusu bir çok boyutuyla işlenmiştir. Marksist teoriye göre: ilkel toplumdaki feodalizme; feodalizmden köleliğe; kölelikten kapitalizme; kapitalizmden sosyalizme, ve en sonunda ise sınıfsız dünya devletine (komünizme) geçiş öngörülmektedir. Bu aşamaların her birisinde, üretim tarzı (mode of production), üretim ilişkileri (relations of production), üretim güçleri (forces of production) ve son olarak da üretim araçları (means of production)

değişecektir. Bir önceki aşamanın gerçekleştirilmesi, bir sonraki aşamaya geçilmesinin ön koşuldur. Örneğin, sosyalist üretim tarzına geçilmesi için, kapitalist üretim tarzının gerçekleşmesi gerekmektedir. Fakat, Magdof'a göre: "kapitalist üretim tarzından, bir sonraki aşama olan sosyalist üretim tarzına geçişte; emperyalizmin, kapitalist toplum için bir seçenek sorunu olmadığı, sadece bir yaşam tarzı olduğu" vurgulanıyor (Magdof, 1969: 26). İktidarı elinde bulunduran yönetici sınıfın, ciddi boyutta yararlandığı kapitalizmden kolayca vazgeçecek gibi düşündüğü görünmüyor.

Günümüzdeki en büyük emperyalist güç olan Amerika, Küba'daki gibi devrimci sosyalist iktidarları sona erdirmek için onlarla olan ticari ilişkilerini kesmiştir. Ham maddelerin ve üretim "aşaması bitirilmemiş" (unfinished) ürünlerin gümrüksüz olarak Amerika'ya girmesine müsaade edilirken; diğer taraftan, aynı ürünlerin üretim aşaması tamamlandıktan sonra Amerika'ya girişinde yüksek gümrük tarifeleri ve kotalar konulmaktadır. Latin Amerikan ülkelerinde üretilmiş ürünlerin, Amerika'ya girişinin önüne engeller konulmaktadır. Bazı durumlarda Amerikan hükümetleri, Latin Amerika ile olan ticari rekabeti engelleyecek başka yollara ve manevralara da sıkça başvurmaktan çekinmemiştir. Örneğin, Brezilya'da öğütülmüş kahveye ekstra bir gümrük vergisi koyan Amerikan hükümeti, yarı işlenmiş yada kalın bir ayarla kırılmış kahve çekirdeğini ithal etmeyi kararlaştırmıştır. Amerikan hükümetinin en önemli kozu "Brezilya'ya verilmesi planlanan yardım paketinin kesilmesi" olmuştur. Yarı kırılmış veya öğütülmüş ucuz kahve çekirdeklerinin ithal edilmesiyle Brezilya, Amerikan piyasalarının toplam kahve ihtiyacının ancak yüzde 14'ünü karşılayabilecek kadarını satabilecekti (Chilcote and Edelstein, 1974: 84). Amerikan hükümetinin uyguladığı siyasal baskılar, Brezilyalı kahve üreticilerinin avantajını ortadan kaldırmıştır (Magdof, 1969: 163).

Amerika'nın, doğal kaynaklar ve madenler açısından, en yoğun olarak bağımlı olduğu ülkeler, Latin Amerikan ülkeleridir. Yirminci yüzyılda, Amerika, Latin Amerikan ülkelerinin ürettiği mineralleri ithal eden önemli bir pazar haline gelmiştir. Mineraller ve maden kaynakları bakımından fakir olan Amerika, bu ihtiyacını Latin Amerikan ülkelerinden karşılamaya çalışmaktadır. Amerika, demir cevheri ihtiyacının yüzde 40'ını, petrolün üçte birini, kurşun ve çinkonun yüzde 30'unu Latin Amerikan ülkelerinden ithal etmekteydi (Chilcote and Edelstein, 1974: 84). Krom, kobalt, ve nikel

gibi stratejik önemi olan madenlerin, Üçüncü Dünya ülkelerinden ithal edilmesi devam etmektedir. Bu kaynakların sosyalist ülkelerinden ithal edilmesi durumunda, Amerika'nın daha yüksek fiyatlar ödemesi kaçınılmaz olacaktır. Aslında, bu kaynakların çoğu Amerikan topraklarında da bulunmaktadır. Ama, dışardan ithal edilenin daha ucuza gelmesi nedeniyle, kendi kaynaklarından elde etme yerine, Amerika bu kaynakları ithal ederek tedarik etmeyi sürdürmektedir.

Amerikan imparatorluğunun sona ermesi durumunda, Latin Amerikalıların büyük çoğunluğu bundan yararlanacaktır. Latin Amerikan halkının gelir dağılımı daha adil bir konuma gelecektir. Bu halkların yaşam standartlarında ve kalitesinde ciddi artışlar olması beklenmektedir.

2. Bağımlılığın Neo-Marksist Teorisyonları

2. i) Theotonio Dos Santos

Brezilya'daki 1964 yılındaki askeri darbesinden sonra, ülkeyi terk ederek Şili'nin başkenti Santiago'ya giden bir başka Brezilyalı yazar Theotonio Dos Santos'dur. Şili'deki geri kalmışlığın özelliklerini araştıran Santos, 1966 yılında "Ekonomik ve Siyasal Kriz" (Crisis Economica y Crisis Politica) isimli eserini bastırmıştır. Bir yıl sonraki eserinde ise, ithal ikameci kalkınma politikalarının başarısızlığının nedenlerini ortaya koymak için yazdığı "Bağımlılığın Yeni Karakteri" (El Nuevo Character de la Dependencia) adlı eserinde, ilk defa *yeni bağımlılık* (New Dependence) terimini kullanmıştır. Santos'un "Yeni Bağımlılık" teorisine göre, Kuzey Amerika'nın Latin Amerika'daki yatırımları artmaya ve farklı sektörlere kaymaya başlamıştır. Daha önceleri ham madde üretimine yönelik olan Amerikan yatırımları, bu sefer elektronik sanayileri gibi en gelişmiş ve dinamik sektörlere odaklanmıştır (Dos Santos, 1977).

Santos, 1960'ların ortasında yeni bir uluslar arası iş bölümüne geçilmeye başladığını, ve bu oluşumla birlikte çevrenin, merkez için ham madde üretme ve ihraç etme rolünün sona erdiğini savunmuştur. Bütün çevre ülkelerinin modern sektörleri, bundan sonra emperyalist sisteme entegre olarak, bu sistemin bir parçası haline gelmeye

başlamıştır. Buna rağmen, kalkınma kısmi olarak gerçekleşmiştir. Geri kalmış ülkelerin sadece merkezleri ve bazı belirli bölgeleri kalkınırken; bu kalkınma, emperyalist sömürgeci güçlerin müside ettiği kadar olmuştur. Kısacası, bağımlılık ilişkileri nedeniyle, kendi iç dinamiklerine dayanarak gerçekleşen bir kalkınma değildir.

Latin Amerikan ülkelerini, dünya kapitalist sisteminin birer bütünlüyci unsuru olarak gören Santos, üç türlü bağımlılık şekli olduğunun altını çiziyor. Bunlar: a) sömürgeci bağımlılık; b) finansal-endüstriyel bağımlılık; c) teknolojik-endüstriyel bağımlılıktır. Birinci tarz bağımlılığın en belirgin özellikleri; sömürgeci güçlerin elindeki toprak, madenler, ve iş gücü tekelleridir. İkinci tarz bağımlılık 19. yüzyılda ortaya çıkmıştır. Belirgin özelliği, geri kalmış ülkelerin merkezlerinde sermaye birikimi meydana gelirken, çevre bölgelerinde ise ham madde ve tarımsal ürünlerin üretilmesine yatırımlar yapılmıştır. Bu kategoriye giren ülkeler, ihracata dayalı olarak ayakta kalmaya çalışırlar. Üçüncü kategorideki bağımlılık tarzı, İkinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkmıştır. Burada, çok uluslu şirketler, geri kalmış ülkelerde yatırımlar yapmaya başlamışlardır. Santos'un 'yeni bağımlılık' teorisinin çıkışına neden olan yazıları özellikle bu kategoriye araştırmaya yöneliktir (Blomström and Hettne, 1984: 65).

Santos'un "yeni bağımlılık" teorisi, 1950'lerdeki başarılı kalkınmaya yol açan, fakat 1960'larda durgunluğa neden olan ECLA'nın ithal ikameci kalkınma stratejilerine bir cevap olarak ortaya çıkmıştır. Latin Amerikan ülkelerinin iç pazarlarının gelişememe nedenleri, bu ülkelerin dışa olan bağımlılıklarında aranmaya başlanmıştır. Latin Amerikan ülkelerinin iç pazarlarının gelişememesi üzerindeki engelleri ve sınırlamaları üç maddede açıklayan Santos, bunları şöyle sıralamıştır: a) aşırı derecede sömürülen emekçi kesiminin, satın alma gücü düşük olduğu için, iç pazarlar gelişmemiştir; b) teknoloji sermaye-yoğun olduğu için, fazla istihdam olanakları yaratılamamıştır; c) sömürgeci güçler elde ettikleri karları kendi ülkelerine aktardıkları için, Latin Amerikan ülkelerinde çok sınırlı oranda yerli artık değere sahip olabilmişlerdir (Blomström and Hettne, 1984: 65).

Dos Santos'un sonuç olarak vardığı nokta şudur: Latin Amerikan ülkelerinin geri kalmalarına neden olan şey, bu ülkelerin kapitalizmle entegre olmamış olmaları değildir. Bu ülkelerin geri kalmışlıklarının nedeni, uluslar arası kapitalist sistem ve bu sistemin

kurallarıdır. Ona göre, ECLA ve UNCTAD gibi kurumların çözüm önerileri yeterli değildir. Kurtuluş reçetelerini daha radikal yollarda arayan Dos Santos'a göre çözüm, faşizm'e giden kapıları açan Breziya'daki gibi askeri darbeler ile, Şili'de sosyalizm'i güçlendiren devrim rejimlerinde yatmaktadır (Blomström and Hettne, 1984: 65).

İlk başlarda, bağımlılığı emperyalizmin bir iç yüzü olarak tanımlayan Dos Santos, daha sonraları bu görüşünü terk ederek, geri kalmışlığın ve bağımlılığın köklerini iç etkenlerde ve yapılarda aramaya başlamıştır. Yeni yaklaşımıyla "iç faktörlerin, sosyal değişimleri belirlediği" gerçeğini ele alan Santos'a göre, "bağımlılık, iç yapıların gelişmesi için gerekli olan ön koşulları yaratır". İç ve dış faktörler arasındaki ilişkiler, diyalektik olarak kabul edilir (Dos Santos, 1977b).

2. ii) Ruy Mauro Marini

Ruy Mauro Marini, dünya ölçeğinde iyi bilinen bir başka Neo-Marksist bağımlılık teorisyenidir. Marini de, araştırmalarını sürdürmek için Şili'ye giden Brezilyalı araştırmacılardan birisidir. Marini'nin özel olarak çalıştığı konu, "kapitalizmin, neden dünyanın bazı yerlerinde kalkınmaya yol açarken, diğer bölgelerinde geri kalmaya sebep olduğunu" açıklayacak bir formül oluşturmaya odaklanmıştır. Marini, *bağımlı kapitalizm* ve *çevre kapitalizmi* ile kalkınmış ülkelerdeki kapitalizm arasında oldukça önemli farklar bulunduğunu ileri sürüyor. Geri kalmış ülkelerdeki kapitalizm, kalkınmış ülkeler tarafından şekillendiriliyor. Bu şekildeki bağımlılık, çevre ülkelerden merkez ülkelere doğru sermaye transferi sağlıyor (Marini, 1969). Latin Amerika'nın geri kalmışlık nedenlerini açıklarken, "süper sömürü" (super exploitation) kavramını kullanan Marini, bu ülkelerdeki firmaların kar realizasyonu yaparken, içerdeki beklentileri dikkate almadıklarını ve işçilere düşük ücretler verdiklerini öne sürüyor. Düşük ücretler nedeniyle satın alma güçleri zayıf olan işçi kesimi, zayıf ve küçük iç piyasaların gelişmesini sağlayamadıkları için, bu ülkelerde kaçınılmaz olarak ekonomik krizlere neden oluyor. Lenin'in "Emperyalizm: kapitalizm'in son aşaması" teorisinin etkisinde kalan Marini, Brezilya'nın kalkınması ile ilgili çalışmalarını yaparken, "alt

emperyalizm” (subimperializm) konseptini kullanmıştır. Marini, Lenin’in emperyalizm tanımlamasını, “bağımlı kapitalizm” olarak ele almıştır. Bundan ötürü, Marini’nin “subimperializm, bağımlı kapitalizmin en yüksek aşamasıdır” teorisi ile, Lenin’in “emperyalizm, kapitalizmin en son aşamasıdır” teorisi arasında bir paralellik vardır²⁴.

2. iii) Johan Galtung’un “Yapısal Emperyalizmin Mekanizmaları” Teorisi

Doğu ile batı arasındaki çatışma ve gerilimin sebepleri üzerinde araştırmalar yapan Galtung’un temel hedeflerinden birisi, sürdürülebilir barış ortamını yaratmaktır. 1960’larda ortaya çıkan “yeni sol”un önemli sorunsallarından birisi, ülkeler arasındaki sömürüyü ortadan kaldırarak barış atmosferi yaratma gayretleri olmuştur. Kalkınmış ve geri kalmış ülkeler arasındaki gerginliğin azaltılması için, bu ülkeler arasındaki ilişkilerin yapısını kökten değiştirmek gerekir. Yapısal şiddet (structural violence) terimi, bilimsel anlamda ilk defa Galtung tarafından kullanılmıştır. Doğrudan askeri şiddete ve müdahaleye ilaveten, sömürü ve baskı yoluyla da insanlar ve ülkeler etki altına alınarak sömürgeleştirilebilir. Bu tür durumların egemen olduğu ilişkiler “yapısal şiddet”i doğurur.

Amerika Birleşik Devletleri’nin, daha önceleri Latin Amerikan ülkelerine uyguladığı (bakınız, tablo: 3) askeri müdahaleler, ve 19 Mart 2003 tarihinde Irak’a karşı sergilediği aşırı saldırganlık ve savaş hareketi, yukarda bahsedilen “yapısal şiddet”e verilebilecek en iyi örneklerdir. Bu hareketle, ABD, Birleşmiş Milletler’in kararlarını hiçe sayarak, dünyayı büyük bir kabusu sürüklemiştir. İkinci Dünya Savaşı sonunda kurulan BM, çökme noktasına gelmiştir. Her ne kadar, Birleşmiş Milletler çökmeyecektir savını ileri sürenler varsa da, tarihin tekerrür edeceğini bir kez daha üzülenek göreceğiz. Birinci Dünya Savaşı sonrasında kurulan Milletler Cemiyeti, savaşta yıkılan ve harabeye dönen Avrupa şehirlerini yeniden kurmayı hedeflemişti. Ayrıca,

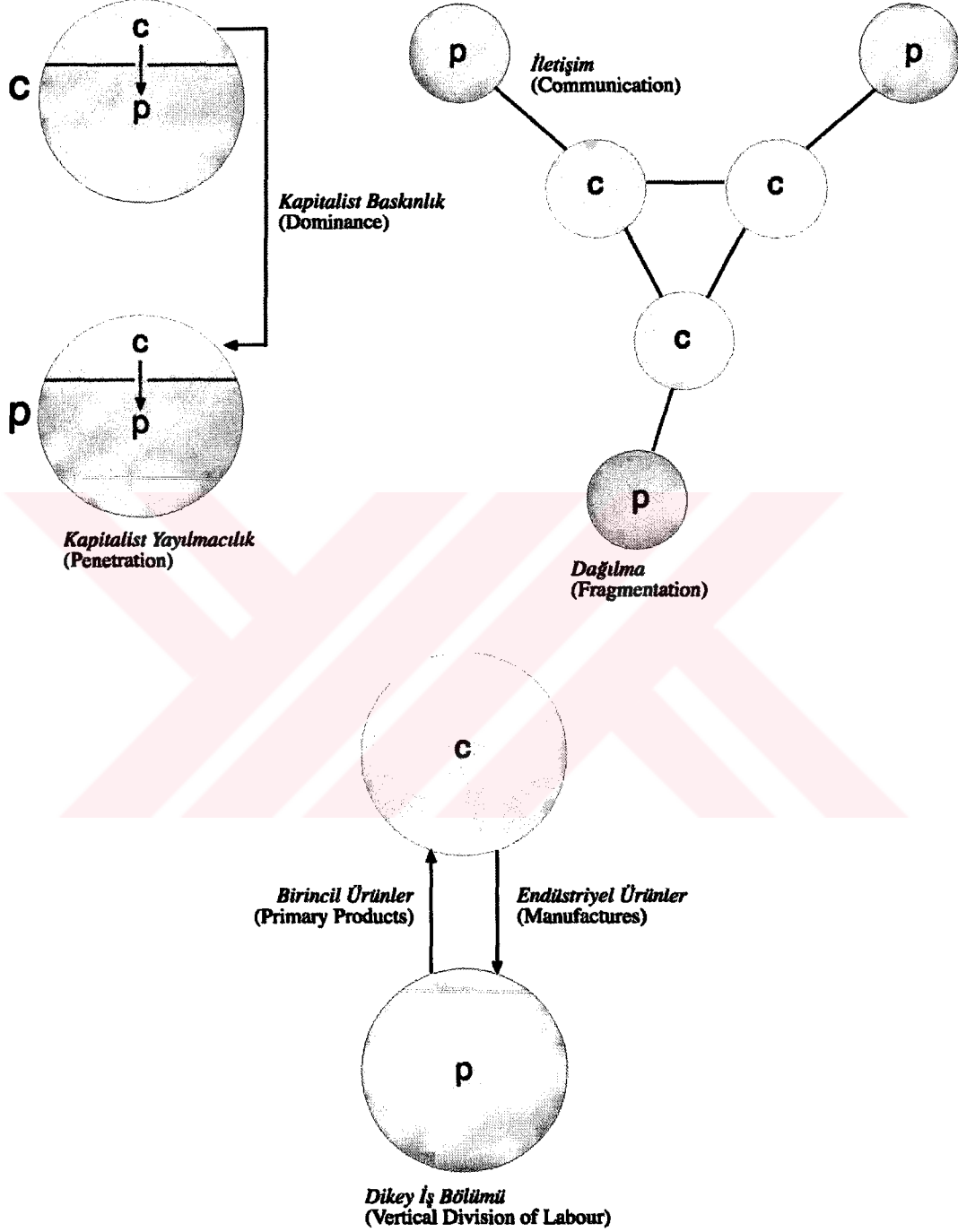
²⁴Marini’nin “Subemperializm” teorisi, emperyalizm’in geri kalmış ülkelerde ulaşabileceği son noktayı işaret eder. Bu teorinin özünde, gelişmiş ülkelerin sömürgelerde elde ettiği tekeller, ve finans sermayesi ile ekonomide tamamen egemen olmaları yatmaktadır. Başka yazarlar bu durumu, yabancıların kontrolündeki ekonomi anlamına gelen “enclave economy” olarak nitelendirirler.

birleriyle doğrudan diyalog kurmalarına ve iletişim içine girmelerine dünya sistemi tarafından müsaade edilmez. Galtung'a göre, iki Afrika ülkesinin başkentleri arasındaki telefon görüşmelerinin Londra üzerinden gerçekleştirilmesi, feodal etkileşimin en somut örneğidir. Galtung'un modelinde, çevre ülkelerin elit tabakasının ideolojik olarak etkilenmesi, ve köprübaşı rolü oynayacak kişi ya da kişilerin bulunması süreçleri "emperyalist yayılcılık" (emperialist penetration) olarak adlandırılırken; kenar / çevre ülkelerin kendileri arasındaki ilişkilerin ve iletişimin engellenerek zayıflatılması ise "parçalanma" (fragmentation) olarak ele alınmıştır (Blomström and Hettne, 1984: 177).

Galtung'un Yapısal Emperyalizm Teorisinde, yarı-çevre "semi-periphery" konumundaki ülkelere yer yoktur. Bu sistemin özünde "böl ve yönet" gerçeği yatmaktadır. Çünkü, kalkınmış (merkez) ülkeler birbirleriyle doğrudan iletişim ve diyalog kurarlarken, çevre ülkelerinin kendi aralarındaki iletişimleri engellenmiştir. Geri kalmış ülkelerin kendileri arasındaki iletişimi yok denecek kadar azdır. Merkez ile çevre arasındaki iletişim ilişkileri ise sınırlıdır. Bütün bunları "emperyalizm, feodal ilişkilere yol açmıştır" diyerek özetleyebiliriz. Bu sistemde her bir çevre ülkesi, belli bir merkez ülkenin uydusu durumundadır ve ilişkiler monopolleşmiştir. Ayrıca, her çevre ülkesi belli bir ürün üretmede yoğunlaşmıştır. Belirli bir ürünü üretmeye odaklanan çevre ülkesi, ticaret yaptığı merkez ülkeye veya bir başka deyişle ticari ortağına bağımlı hale gelir. Çevre ülkesinin merkezi, bu ülkede elde edilen artık değerini merkez ülkeye akıtılmasında adeta bir transfer zinciri rolü oynar. Transfer zinciri rolünü oynayan temel taşlar, çevre ülkesinde bulunan yabancılara ait çok uluslu ticari şirketlerdir.

Bağımlı ülkelerdeki geri kalmışlığın en önemli sebebinin "uluslar arası dikey iş bölümü" (vertical division of labour) olduğunu vurgulayan Galtung, bu tür iş bölümünün sömürüye yol açtığını savunuyor. Dikey iş bölümünde, merkez ülkelerden çevre ülkelere doğru, imal edilmiş endüstriyel ürünler ihraç edilirken; çevre ülkelerden merkez ülkeye ham madde ve tarımsal ürünler gibi "birincil" ürünler ihraç edilir. Tabii ki, sonuçta karlı çıkanlar her zaman kalkınmış merkez ülkeler olmuştur ve bu durum devam edecektir. Bu perspektiften bakıldığında, üretim tarzı ile *kalkınmışlık* ve *geri kalmışlık* arasında doğrudan bir ilişki vardır. Gelişmiş üretim tarzı, diğer sektörlerin gelişmesi için pozitif

Şekil 3: Johan Galtung'un "Yapısal Emperyalizm'in Mekanizmaları"
(The Mechanisms of Structural Imperialism) Teorisi

Kaynak: Magnus Blomström and Björn Hettne (1984), *Development Theory in Transition, The Dependency Theory and Beyond: Third World Responses*, (London: Zed Books Ltd.)

rol oynarken, ilkel üretim tarzı aynı etkiyi göstermez. Galtung, “emperyalist” olarak tanımladığı uluslar arası sistemin, sadece ekonomik bağımlılık ilişkilerinden oluşmadığını ileri sürer. Uluslar arası emperyalist sistemin siyasal, askeri, iletişimsel, ve kültürel boyutları vardır. Bu boyutların hepsi, bir birini etkileyecek özelliklere sahiptir. Bir boyuttan diğerine geçiş olanaklıdır. Örneğin, dikta edilen ticaret hadleri ile, siyasal emperyalizmden ekonomik emperyalizme geçilebilir; enformasyon akışının kontrol edilmesiyle iletişimsel emperyalizm kültürel emperyalizm’e dönüştürülebilir; kalkınma modellerinin ihraç edilmesiyle de kültürel emperyalizm, ekonomik emperyalizme dönüştürülebilir.

Daha sonraki dönemlerde, Galtung “yapısal emperyalizm” modeline, “sosyal emperyalizm” ve “alt emperyalizm” (subimperialism) konseptlerini ekleyerek, eski modelini daha da karmaşık hale getirmiştir (Galtung, 1976). Sosyal emperyalizm, merkez ülkenin, geri kalmış ülke ile kendi arasında köprü rolü oynayacak belirli bir sosyal yapıyı oluşturacak zorlamalarda bulunduğu “merkez-çevre” ilişkisidir. Blomström ve Hettne, bu tür ilişkilerin egemen olduğu “sosyal emperyalizm” modeline örnek olarak, 1949 Çin kültür devriminden sonraki 10 yıl içinde yaşanan Sovyetler Birliği ile Çin arasındaki ilişkileri örnek vermektedir (Blomström and Hettne, 1984: 178). 1949-1959 arasında Çin, önemli oranda Sovyetler Birliğine dayanmıştır.

Alt emperyalizm olarak tercüme edilen (subimperialism) modeli, aracı “proxy” ile yürütülen emperyalist uygulamadır. Bu tür emperyalizm modeline örnek olarak, Amerika ile Brezilya arasındaki ilişkiler verilebilir. Amerika, Latin Amerika’da baskın olan Brezilya aracılığıyla bölgedeki emperyalist çıkarlarını korumaya çalışmaktadır. Bu nedenle, bu tür emperyalizm modelini “dolaylı emperyalizm” olarak da adlandırmak yerinde olacaktır. Ruy Mauro Marini de, Brezilya ile ilgili araştırmalarını yaparken, “subimperialism” kavramını kullanmıştır. Blomström ve Hettne’ye göre, Marini’nin yaklaşımı, emperyalizmin Marksist yaklaşımına daha yakındır. Galtung’un teorisi ise geri kalmışlıktan (underdevelopment) çok, uluslar arası güçle, ve bu gücün kullanımıyla ilgilidir.

Galtung, “sosyal emperyalizmi”, yapısal olarak tanımlanmış emperyalizm’in bir sosyal boyutu olarak görmüştür. Bu sebeple, bu sosyal boyutun uygulanması, bir sosyal

sistemin veya yapının merkezden çevreye transfer edilmesidir. Bununla birlikte, Galtung, “sosyal emperyalizmi” saldırgan olmaktan çok, savunmacı olarak görür. Alt-emperyalizm (subemperialism) ise, merkez ülkenin zayıflayıp güç kaybetmesi ve iç bölünmesi ile açıklanır. Üçüncü Dünya’daki Brezilya, Hindistan, ve Nijerya gibi büyük bölgesel güçler, merkez ülkelerle uzun veya kısa vadede aynı ortak çıkarlara sahip olabilirler. Hatta, merkez ülkelerin askeri teknolojilerine bağımlı olabilirler. Ama, bu ülkelerin uzun vadeli yegane hedefleri, merkez ülkeye olan bağımlılıklarını azaltıp, otonomilerini artırmaktır (Blomström and Hettne, 1984: 192).

Çıkış yolu olarak farklı alternatifler sunan Galtung’a göre, çevrenin merkez tarafından sömürülmesini engellemek için, geri kalmış ülkelerde sosyalist devrimlere ihtiyaç vardır. Sosyalist devrim yapmanın gerekli koşulları, “uluslar arası ilişkileri ve iş bölümünü dikey (vertical) olmaktan çıkarıp, bu ilişkileri yatay (horizontal) hale getirmek gereklidir” görüşü de Galtung’un bir başka önerisidir. Buna ek olarak, feodal yapıların ortadan kaldırılması (defeudalization) da Galtung tarafından ileri sürülen önerilerdendir. Çevre-çevre ilişkilerinin diğer çevre ülkelerine yayılması gereklidir. Bu bağlamda, kalkınmış emperyalist güçler, Üçüncü Dünya ülkeleri arasındaki olası ittifaklara ve iş birliklerine kolayca razı olmayacaklardır. Emperyalist merkez ülkelerin çıkarlarını zedeleme olasılığı olan Üçüncü Dünya ülkeleri arasındaki her türlü işbirliği girişimlerine doğrudan veya dolaylı olarak müdahale edilir. Kalkınmış ülkelerin çıkarlarına zarar getirecek düşünceleri ortaya koyan ve uygulamaya çalışan geri kalmış ülkelerin liderleri işbaşından uzaklaştırılarak tasfiye edilirler. Çünkü, çevre ülkelerinin kendi aralarında doğrudan geliştirdikleri işbirliği ve diyalog, kalkınmış dünyanın yüksek çıkarlarını tehdit eder. Kendi halklarının refahını, sömürülen ülkelerin alın terinden kazanmayı hedefleyen merkez ülkeler, geri bırakılmış ülkeler arasındaki işbirliğini doğmadan yok ederler.

2. iv) Rodolfo Stevanhagen

Meksikalı sosyolog Rodolfo Stevanhagen, bir çok Latin Amerika ülkesi için ortak örnek olabilecek Meksika'nın tecrübelerine bakarak, geri kalmışlığı incelemeye çalışmıştır. 1950'lerde Brezilya, kalkınma iyimserliğinin dizginlenemez dönemini yaşamıştır. Siyasal yelpazenin sağ tarafında bulunan yazarlar ve bilim adamları, Brezilya'nın "take-off" aşamasını geçtiğini savunuyorlardı²⁵. Bunu savunurlarken, müteşebbislerin sayısındaki artışı gösteriyorlardı. Bu dönemde, sosyologlar Sao Paulo'da "Endüstriyel Sosyoloji Merkezi" kurmuşlar, ve çeşitli sanayileri Joseph Schumpeter'in perspektifinden yaklaşıyorlardı. Sonuç, her zaman beklendiği gibi olmadı. Araştırmalar, Brezilyalı iş adamlarının, ülkede yükselen burjuvazi sınıfının bel kemiği olmadığını ortaya koydu. İş adamları serbest girişimi gerçekleştirecek inisiyatiften ve enerjiden tamamen yoksun olup, hükümete ve yabancı sermayeye bağımlı olarak varlıklarını sürdürmeye gayret ettiler (Cardoso, 1967: 94-114). Bu nedenle, Latin Amerikan burjuvazi sınıfının kalkınmacı özelliği hakkında şüpheler ortaya çıktı.

Latin Amerikan ülkelerinin geri kalmışlığı üzerine uzun araştırmalar yapan Rodolfo Stevanhagen, 1966 yılında yazdığı "Latin Amerika Üzerine Yedi Yanlış Tez" başlıklı eserinde şunları vurgulamıştır (Stevanhagen, 1966):

- 1) Latin Amerikan ülkeleri "dual" toplumlardır. Bu ülkelerde birbirinden bağımsız iki farklı toplum vardır. Birisi geleneksel köylü toplumu, diğeri ise modern kentli toplumdur. Birinci kategorideki toplum, feodalizmle eşleştirilirken, ikinci kategoridekiler ise kapitalizmle eşleştirilir. Feodal toplum, kalkınmaya engel olarak görüldüğü için, "modern kapitalist toplum tarafından ortadan kaldırılması gereklidir" tezi savunuldu. Her şeye rağmen bu iki farklı toplum yapısı, aynı sürecin ürünleri olarak ortaya çıkmıştır. Bu süreç, kapitalist kalkınma ve sömürü sürecidir.

²⁵ Walt Rostow, ekonomik kalkınmanın her birisi diğerinden farklı beş aşamalı bir süreçten geçtiğini savunuyor. Bu süreçler sırasıyla şunlardır: 1. Geleneksel (traditional) ekonomi, 2. Ekonomik yükselişe geçiş öncesi (pre-take-off), 3. Yükselişe geçiş (take-off), 4. Doygunluğa geçiş (road to maturity), 5. Yoğun tüketim toplumuna geçiş (high mass consumption society).

- 2) Latin Amerika'daki kalkınma, endüstriyel ürünlerin gerikalmış, arkaik, ve geleneksel bölgelere yayılmasıyla sağlanabilir. Halbuki, kapitalist kalkınma sürecinde, sermayenin akış yönü, geri kalmış kırsal bölgelerden kalkınmış endüstriyel bölgelere doğrudur. Stevanhagen'e göre, modern tüketim mallarının geleneksel, geri kalmış bölgelere yayılması, bölge halkının refahını artırmaz. Tam tersine, modern tüketim mallarıyla rekabet edemeyecek durumda olan yerli sanayiler ortadan kalkma riskiyle karşı karşıyadır.
- 3) Geri kalmış kırsal ve arkaik bölgelerin varlığı, iç Pazar oluşturulmasında ve kalkınmacı – ulusal kapitalizmin meydana getirilmesinde önemli bir engeldir. Bu tez, Stevanhagen'e göre doğru değildir. Çünkü, Latin Amerika'da "kalkınmacı" (progressive), ulusal kapitalizm hiç bir zaman var olmamıştır.
- 4) Ulusal burjuvazi, toprak sahiplerinden oluşan oligarşinin gücünün ve hegemonyasının kırılması için gayret içindedir. Gerçekte, toprak sahiplerinin, finansörlerin, sanayicilerin çıkarları, aynı ekonomik grupların, aynı şirketlerin, ve hatta aynı ailelerin çıkarlarıyla birleşir. Ulusal burjuvazi sınıfıyla, toprak sahibi oligarşi sınıfının çatışması için her hangi bir neden yoktur.
- 5) Latin Amerika'nın kalkınması, milliyetçi, kalkınmacı, müteşebbis ve dinamik orta sınıfların eseri olacaktır. Bu nedenle, hükümetlerin sosyal ve ekonomik politika hedefleri, orta sınıfın sosyal hareketliliğinin başlatılmasına dayalı olacaktır: Latin Amerika'daki orta sınıflar, mevcut ekonomik ve siyasal yapıyla çok yakından bağlantılıdır. Ayrıca, orta sınıf, bağımsız bir ekonomik kalkınma sürecinde katalizörlük rolü oynayabilecek dinamiklerden mahrumdur. Kısacası, Latin Amerikan ülkelerindeki orta sınıflar zayıftır.
- 6) Latin Amerika'daki ulusal bütünlük, farklı ırklardaki insanların evlenmesi sonucunda ortaya çıkan yeni neslin (miscegenation) eseridir: Bu tez şu görüşü ileri sürer: kalkınma, evrensel bir toplumun ortaya çıkmasını gerektirir. Böylece, azınlıktaki baskın beyazlarla, kırsal bölgelerde yaşayan çoğunluktaki yerli halk katmanları arasındaki farklılıklar ortadan kalkar. Stevanhagen, kültürel ve biyolojik karışımın mevcut yapıda bir değişiklik meydana getiremeyeceğinden dolayı bu tezin yanlış olduğunu söylüyor. Latin Amerika'nın iç kesimlerindeki

sömürgelerde, Mestizolar yerel ve bölgesel yönetici sınıfı temsil ederler ve yerli halkları baskı altında tutarlar.

- 7) Latin Amerika'daki olası kalkınma, işçilerle köylüler arasındaki ittifakla gerçekleşir: Stevanhagen, bu son tezin de yanlışı olduğunu iddia ederek şu görüşü ortaya koyuyor: Latin Amerika'da iç sömürgecilik ne kadar güçlü ise (yerli metropol ile yerli sömürgeler arasındaki kalkınma farkı ne kadar büyükse), köylüler ve işçiler arasında o kadar az siyasal ittifak yapma şansı vardır. Bir başka deyişle, iç sömürgeci yapının ilişki bağları ne kadar zayıfsa, sınıflar arasındaki iş birliği şansı da o kadar artar.

3. Andre Gunder Frank: Kristalleşmiş Bağımlılık Teorisi

Bağımlılık teorisini Marksist açıdan inceleyen Frank, 1960'lı yıllarda "bağımlılıkçılar" (dependentistas) grubuna girmiştir. Frank, Latin Amerika'nın kalkınmasıyla ilgili alternatif teori sunan ilk akademisyenlerden birisidir. Düşüncelerinin ilk ürününü, 1967 yılında basılan eserinde ortaya koymuştur. "Latin Amerika'da Kapitalizm ve Gerikalmışlık" (Capitalism and Underdevelopment in Latin America) adlı ilk eserinde, Brezilya ve Şili'nin ekonomik tarihini araştıran Frank, "kalkınma ve gerikalmışlık aynı madalyonun iki ayrı yüzüdür" görüşünü ortaya atmıştır. Dünya kapitalist sistemiyle bütünleşmek, bazı ülkeler için kalkınma yolunu açarken, bazı ülkeler için ise geri kalmışlığa sebep olmuştur. Dünya kapitalist sistemi, "merkez-uydu" (metropol-satellite) şeklinde ortaya çıkmış ve gelişmiştir²⁶.

Martin Carnoy, Frank'ın geri kalmışlığa bakış açısını paylaşır. Kendisine "neden farklı bölgeler farklı kalkınmıştır?" sorusunu soran Carnoy, bu sorunun cevabını Frank'ın teorisinde bulmaya çalışmıştır. Frank'a göre, farklı bölgeler, farklı doğal kaynaklara sahiptir. Peru ve Meksika gibi bazı bölgeler, gümüş ve altın kaynaklarına

²⁶ Dünya kapitalist sisteminin yapısı için Frank, "metropol-uydu" (metropolis-satellite) terimini kullanırken; farklı yazarlar "merkez-çevre" (center-periphery) terimini kullanmışlar, zaman zaman yine aynı anlamı taşıyan (core-periphery) terimi de kullanılmıştır.

sahiptir. Bu bölgelerde, sosyal açıdan iyi organize edilmiş ve teknik bilgi ve beceriye sahip iş gücü vardır. Yabancıların (sömürgecilerin) iştahını kabartan doğal kaynak bolluğu ve ucuz iş gücü sebebiyle, bu bölgeler aşırı derecede sömürülmüş ve aşırı gerikalmışlığın tuzağından kurtulamamıştır. New England gibi doğal kaynaklardan yoksun olan bölgeler, sömürgeci emperyalistlerin dikkatini çekmemiş ve sömürge olmaktan kurtulmuştur.

David Ricardo²⁷, “bir ülkenin ne üreteceği, o ülkenin sahip olduğu doğal kaynaklar, ve iklim gibi üretim güçleri tarafından belirlenir ve bu doğrultuda kalkınma politikaları geliştirilir” varsayımını ileri sürer. Bir, ülke halkının büyük kısmı kırsal alanda yaşıyorsa, bu ülkenin kalkınması gereken öncelikli alan tarım sektörüdür. Kimin, neyi, nasıl, ve nerede üreteceği gibi konular; o ülkenin sahip olduğu olanaklar ve doğal kaynaklarla doğrudan ilişkilidir. Frank, katı bir şekilde Ricardo’nun “mukayeseli avantaj” (comparative advantage) kavramını reddeder. Çünkü, her şeyden önce, bir ülkenin sahip olduğu kaynakların değeri, sömürgeci ülke (metropol) tarafından belirlenir. Geri kalmış bir ülkenin kaynaklarının değerini belirleyen merkez ülke, geri kalmış ülkenin hangi metotla sömürge olarak kalmasına da karar verir. Kaynaklar, sosyal yapıyı ve üretim ilişkilerini (sömürge tarzını) belirler. Bununla birlikte kaynaklar, uydu haline getirilmiş ülkenin, merkez ülke ile olan sömürgeci ilişkilerini de belirler. Sömürgeci (metropol) ülke ile, sömürülen uydu (satellite) ülke arasındaki ilişkilerin sürekli bir şekilde devam etmesini sağlayan güç, metropol ülkenin askeri gücüdür. Bu askeri gücün baskısı ve zoruyla, sömürge ülkenin, metropol ülkenin yararına ve çıkarlarına en iyi şekilde uyan üretim tarzını izlemesi sağlanır (Carnoy, 1984: 185-186). Metropol ülkenin askeri gücünün kullanılmasıyla, sömürge ülkenin mevcut kaynakları sömürgeci merkeze gittiği için, çevrede kalan sömürge ülkesinin aşırı sömürülmesine giden yolu açar.

²⁷ David Ricardo (1772-1823), İngiliz Siyasal Ekonomistidir. Adam Smith ile birlikte, İngiliz Klasik Ekonomisi’nin kurucularındandır. Ekonomi Bilimi’nin bağımsız bir ekol olarak doğuşuna katkıda bulunmuştur. Ricardo’yu meşhur eden en önemli yapıtı 1817 yılında basılan, “Siyasal Ekonominin İlkeleri ve Vergi” (Principles of Political Economy and Taxation) adlı eseridir. Bu eserinde, refah’ın nasıl paylaştırılacağı hakkında sistematik bir metot bulmaya çalışmıştır. Daha sonra, Karl Marks tarafından da benimsenen “bir ürünün değeri, o ürünün üretilmesi için gereken emeğin miktarına dayanır” teorisini ileri sürmüştür. Ricardo, 1819 yılından parlamentoya girdikten sonra, serbest ticareti desteklemeye başlamıştır. Kaynak: (Oxford Encyclopedia of World History, 1998: 565).

Bu sistemde, merkez her zaman çevreyi sömürür. Kalkınmış ülkelerin, geri kalmış ülkeleri sömürmesi üzerine kurulan dünya kapitalist sistemi; geri kalmış ülkelerin kendi potansiyel artık değerlerini (surplus value) daha yüksek oranlarda üretmelerine engel olur. Sömürge sisteminde, her seviyede monopolizasyon vardır. Tekel anlamına gelen “monopol” uluslar arası, ulusal, ve yerel seviyelerde görülebilir. Sömürü, bir zincirin halkaları gibi uzandığı için, zincirin en alt halkasında bulunan ücra köşedeki bir Latin Amerikan köyü, en üst halkada bulunan New York’a, Londra’ya veya Paris’e bağlanır. Merkezde oluşacak savaş ve ekonomik kriz gibi bunalım dönemlerinde, sömürü zinciri zayıflar, hatta bazen kopar. Bu tür dönemlerde, sömürgeleştirildiği için geri kalmış ülkelerde geçici de olsa belirli bir kalkınma seviyesine ulaşılabilir. Frank bu durumu, “merkez-uydu arasındaki ilişkilerin zayıflaması, geri kalmış (uydu) ülkelerde kalkınmanın yollarını açar” teorisıyla açıklar.

Frank’ın bir başka tespitine göre ise, bütün değişim hareketlerine rağmen, kapitalizmin temel yapısı 16. yüzyıldan beri değişmemiştir. Kısacası, Frank’ın bu nokta ile ilgili görüşü “development of underdevelopment” yani geri kalmışlığın ilerlemesidir. Kalkınmış ülkelerle geri kalmış ülkeler arasındaki kalkınma farklılığının azalması yerine, sürekli olarak artmasını öngören bu teoriye göre, geri kalmış ülkeler hiç bir zaman kalkınmış ülkelerin seviyesine ulaşamayacaktır.

Frank da Stevanhagen gibi, geleneksel ve modern yapılardan oluştuğu iddia edilen toplumsal ve ekonomik “daulizm”i reddeder. Ona göre, Latin Amerika’da hiç bir zaman feodal üretim ilişkileri oluşmamıştır. Latin Amerika’ya yeni yerleşmiş İspanyolların ve Portekizlilerin kurduğu ekonominin hedefi, metropol ülkenin ihtiyacı olan ham madde ve tarımsal ürünlerin, sömürgelerde öncelikli olarak üretilerek ihraç edilmesidir ki, bu durum hiç bir zaman feodal ekonomi yapısının oluşmasına zemin sağlamamıştır. Latin Amerika’da hiç bir zaman feodal, yarı-feodal, ve kapitalizm öncesi üretim tarzlarının bulunmaması nedeniyle, burjuva demokratik devrimini olanaksız gören Frank, bütün gayretlerin başarılı bir sosyalist devrim için gösterilmesini tavsiye ediyor. Frank’a göre, geri bırakılmışlığı kaçınılmaz hale getiren bağımlılıktan kurtulmanın en önemli reçetesi sosyalist devrimdir. Buraya kadar genel hatları üzerinde durulan Frank’ın teorisi, aşağıda detaylı olarak teker teker ele alınıp incelenecektir.

3. i) Frank'ın Teorisinde Sömürgeci Gerikalmışlık

Latin Amerika, sömürgeci gerikalmışlıktan en çok sıkıntı çeken kıtadır. Sömürgeci süreç nedeniyle ortaya çıkan geri kalmışlık, Latin Amerika ülkelerinin halklarını ekonomik, kültürel ve siyasal açıdan bağımlı hale getirmiştir. Andre Gunder Frank'a göre, Latin Amerika'daki veya herhangi bir yerdeki "geri bırakılmışlık" (underdevelopment), dünya kapitalist sisteminin sömürgeci yapısından kaynaklanmıştır. Dünya kapitalist sistemi, kendi gelişimini sürdürmek için, geri kalmış ülkelerin kaynaklarını sömürmüş ve bu ülkeleri ürettiği mallar için bir pazar olarak değerlendirme yoluna gitmiştir. Latin Amerika ülkelerinin halkları, kendilerini bağımlılıktan kurtaracak hareketi, kendileri yapmadıkça bu geri kalmışlık devam edecektir. Bağımlılıktan kurtuluşun yegane reçetesi, geri kalan ülkelerin halklarının kendi ülkelerindeki burjuvaziye ve emperyalizme karşı sert sosyalist devrim yapmasıdır. Frank'a göre Latin Amerika, diyalektik açıdan bütünleşmiş bir toplum ve ekonomiye sahiptir. Bu toplumsal yapıda, azınlık bir gruptan meydana gelen işbirlikçi ulusal burjuvazi mükafatlandırılırken; çoğunluktaki halk katmanları adeta cezalandırılmıştır (Frank, 1969: xiii). Latin Amerikan devrimci grupları için ortadan kaldırılacak ilk düşman emperyalizm değil, o halkların kendi işbirlikçi burjuvazi sınıflarıdır.

3. ii) Geri Kalmışlığın İlerlemesi (Development of Underdevelopment)

Bağımlılık teorisi'nin en önemli teorisyenlerinden birisi olan Frank, geri kalmışlığın dış faktörlerden dolayı meydana geldiğini ileri sürmekte ve durumu "geri bırakılmışlık" (underdevelopment) olarak nitelendirmektedir. Frank'a göre, modernist bilim adamları, geri bırakılmış ülkelerin tarihlerini yok sayarlar. Halbuki, geri bırakılmış ülkelerin tarihleri, bugünkü kalkınmış ülkelerin tarihlerinin erken aşamalarıyla çok benzeşmektedir. Latin Amerika'daki İnka ve Azteklerin bırakmış olduğu muhteşem

eserler, bu insanların yüksek seviyede medeniyetleri ve tarihleri olduğunu gösteriyor. Bu seviyelerde yüksek medeniyet kuran halkların tarihlerini inkar etmek olanaksızdır. Aynı şey, Yemendeki medeniyet için de geçerlidir. Teknolojinin çok ilkel olduğu devirlerde, 15 katlı kerpiç binaların inşa edilmesi küçümsenecek ve göz ardı edilecek bir durum değildir. Ama, sömürgeci kapitalist ülkeler, bu insanların eserlerini ortadan kaldırmak için ellerinden geleni yapmışlardır.

Kapitalizm'in ve merkantilizm'in dünya çapında yayılması ve genişlemesi, Üçüncü Dünyanın geri bırakılmışlığına neden olmuştur. Kapitalist dünya sistemi, bazı ülkelerin kalkınmasına neden olurken, bazılarının da geri kalmasına yol açmıştır. Ekonomik kalkınma, bir dizi kapitalist aşamaların tamamlanması sonucunda ortaya çıkmıştır. Geri bırakılmış ülkeler, şu anda bu aşamaları yaşamaktadır. Kalkınmış ülkeler, daha önce bu aşamalardan başarıyla geçmişlerdir. Geri bırakılmışlık (underdevelopment), ne orijinaldir ne de gelenekseldir. Şimdiki kalkınmış ülkeler, her ne kadar daha önceleri "gelişmemiş" (undeveloped) olsalar dahi; bu ülkeler asla "geri bırakılmış" (underdeveloped) değildir. Tarihsel araştırmalar şu gerçeği vurgulamaktadır: Bir ülkenin geri bırakılmışlığı, o ülkenin geçmişiyle alakalıdır ve geri bırakılmış "uydu" (satellite) ülke ile, o ülkeyi sömürmeye devam eden "kalkınmış ana ülke" (metropol) arasındaki ekonomik ve diğer ilişkilerin devamlılığına bağlıdır. Geri bırakılmış bir ülkenin ekonomik, sosyal, kültürel, ve siyasal özellikleri veya yapısı bu ülkenin geri kalmışlığının temel sebeplerinden bazılarıdır.

Difüzyon modelini savunan bazı siyaset bilimciler ve ekonomistler; kalkınmış ülkelerin sahip olduğu bilgi, teknoloji, modern kurumlar, değerler ve sermayenin geri bırakılmış ülkelere yayılması, bu ülkelerin kalkınmasına neden olacağını savunurlar. Frank, kesinlikle bu görüşe karşı çıkar. Ona göre, geri bırakılmış ülke veya bölgelerin kalkınması, kesinlikle bu difüzyon ilişkilerinden bağımsız olarak sağlanabilir. Kısacası, geri kalmış ülkelerin kalkınması, difüzyonun tam tersine "izolasyonla" olanaklı hale gelebilir. Geri bırakılmış ülkelere yayılacak olan kalkınmış ülkelerin sermayesi, sosyal değerleri, kurumları, ve teknoloji transferi, bu ülkeleri bağımlı hale getireceği için geri kalmışlık derecelerini daha da artıracaktır. Kapitalist blok ülkeleriyle olacak kontakt ve kurulacak ilişkiler, kapitalist yayılcılığın ve sömürünün geri kalmış ülkelere daha

fazla yayılmasına yol açacaktır. Geri bırakılmış ülkeler, kapitalist ülkelerin sağlayacağı difüzyondan uzak durduğu müddetçe kalkınma yolunda hamleler kaydedecektir. Difüzyonist düşünceye tamamen karşı çıkan Frank, şu gerçeği vurgulamaktadır: Kapitalist sistemin yayılması nedeniyle Üçüncü Dünyanın en iyi şekilde izole edilmiş kesimlerinde dahi uluslar arası kapitalizm egemen olacaktır. Geri kalmış ülkelerdeki ekonomik, sosyal, kültürel kurumlar, kapitalist sistemin gelişim sonucunun ürünleri olarak ortaya çıkacaktır.

3. iii) Dual Toplum ve Dual Ekonomi

Andre Gunder Frank, dual toplum tezini kökten reddeder. Bir çok sosyal gözlemci, toplumlardaki gelir eşitsizliklerini ve kültürel farklılıkları, geri bırakılmış toplumlardaki “dual” özellikler olarak ortaya koyarlar. Bu ikilemin her birisinin kendine has özellikleri ve nitelikleri vardı. Bunların ayrı tarihsel gelişim süreçleri, farklı yapıları vardır. Bunlar birbirlerinden bağımsız gelişim dinamiklerine sahiptirler. Toplumun ve ekonominin sadece bir kısmı dış kapitalist ilişkilerden önemli derecede etkilenir. Kapitalist dış dünya ile olan ilişkileri sayesinde, toplumun bu kesimi modernleşir, kapitalistleşir, ve kalkınır. Toplumun diğer kesimi ise izole olur, feodalleşir, sadece kendine yetecek kadar üretir, kapitalizm-öncesi bir yapıya sahip olur ve bütün bunların bir sonucu olarak da geri kalır. Bu kesim, toplumun geleneksel kesimini ortaya koyar.

Dual toplum tezini reddeden yazarlardan birisi olan Ronald H. Chilcote, Latin Amerika'nın, İngiltere gibi feodal bir topluma sahip olmadığını altını çiziyor. Eğer Latin Amerikanın bugünkü toplumsal yapısını İngiltere'nin sanayileşme dönemindeki toplumsal yapısına benzetecek olursak, Latin Amerika'nın kalkınması için İngiltere'nin geçtiği yolu takip etmesi gerektiğini söylemek doğru olacaktır.

3. iv) Bağımlılık Teorisi Açısından Şehirlerin Gelişimi ve Çöküşü

3. iv. a) Andre Gunder Frank'ın Yaklaşımı: “Merkez – Uydu” İlişkileri

Latin Amerika'daki şehirlerin ayrıcalıklı konuma gelmelerinin ve kalkınmalarının temeli sömürgeci sürece dayanır. Latin Amerika'daki şehirler, bu bölgeyi keşfedenlerin çıkarlarına hizmet etmek için onlar tarafından kurulmuştur. Şehirler, bu gün de aynı grupların çıkarlarına hizmet etmektedir. Şehirler, halkların ticari ve kültürel ilişki kurdukları merkezler olmakla birlikte, aynı zamanda sömürünün de merkezleri olmuştur. Frank, bu hipotezi bir adım daha ileri götürerek şöyle diyor: ülkelerdeki kent merkezleri, ulusal merkezin birer uydularıdır. Geri bırakılmış ülkelerin politik, ticari, ve kültürel merkezleri (metropol), kalkınmış ülkelerin merkezlerinin uyduları olurlar. Bu sistem zincirinde, Latin Amerika'daki veya geri kalmış bir başka bölgenin en ücra köşesindeki bir köy, en yakın şehir merkezinin uydusu olur, Bu şehir merkezi ise aynı ülkenin ticari veya kültür merkezi sayılan, ekonomik, kültürel, veya politik başkent konumundaki büyük kentin uydusu olur. Geri bırakılmış bu ülkenin merkez şehirleri ise bu ülkeyi sömüren merkez ülkenin (metropol) uydusu olurlar. Bir üst kategoridekinin bir alt kategoridekini sömürmesi ile meydana gelen “iç sömürgeci” (internal colonial) sistem, uluslar arası çaptaki dış sömürgeci sisteminin bir kolu haline gelir. Kısacası, bu sömürü sistemi aracılığıyla, Latin Amerika'daki bir köy Londra'nın, Paris'in veya Washington'ın bir uydusu haline getirilerek kapitalist sömürge sistemine eklenir.

Frank'ın teorisini, aşağıdaki şekil üzerinde daha kolay bir şekilde özetlemek yerinde olacaktır. Dünya kapitalist sisteminin her aşamasında bulunan “metropol-uydu” (metropolis-satellite) ilişkileri, daireleri bir birine bağlayan çizgilerle gösterilmiştir. Her bir daire, bakış açınıza göre hem metropol hem de uydu olarak ele alınabilir. Bu diyagramı açıklamak için en alttan başlamak gerekir. En altta bulunan topraksız işçiler “köleler”, küçük toprak sahipleri tarafından sömürülürler. Bu üretim ilişkisinde, küçük toprak sahipleri metropol'ün bir kolu olarak görev yaparlar ve topraksız işçilerin sömürülmesinden elde ettikleri artık değerden bir kısmını kendileri için alı koyarlar. Ancak, elde ettikleri artık değerın tamamına el koyamazlar. Büyük toprak sahiplerinin ve tacirlerin uydusu konumunda olan küçük toprak sahipleri, topraksız işçilerden elde

ettikleri artık değerin bir kısmını, sistem aracılığıyla kendilerini sömüren büyük toprak sahiplerine ve tacirlere aktarırlar. Geri bırakılmış dünya ülkelerinin “merkez”i özelliğine sahip kalkınmış bölgeler, endüstriyel ve ticari merkezler (şekilde M harfiyle gösterilmiştir), uydusu buldukları kalkınmış ülkeler tarafından smrlrler. Dolayısıyla, hiyerarşide bir alt seviyede bulunan merkezlerden, bir üst seviyedekine doğru sürekli olarak sermaye akışı vardır. Merkezler, geri kalmış kentlerin ve bölgelerin kalkınması için yaşam suyu olacak sermayeyi çektiği için, sömürülen yerler sermayesizlik nedeniyle geri kalırken, sömürenler gelişmiştir. İ sömürgeci faktörlerden dolayı, geri kalmış ülkelerde de aynı süreç yaşanır. Dolayısıyla, lkeler ve bölgeler arası daha dengeli bir kalkınma atmosferi yaratmak için, hem dış sömürgeci sistemde ve hem de i sömürgeci sistemde, merkezlerin sayısını artırmakta yarar vardır.

Burada Frank’ın eksik bıraktığı bir noktaya dikkat çekmek istiyorum. Hiyerarşik olarak, bir alttaki yapının bir üstteki yapıya uydu olduğunu söylemek doğrudur. Ama, dünya metropolleri’nin arasında bir hiyerarşik sıralama yok mudur? Bütün dünya metropolleri eşit midir? En st seviyede bir dünya metropoli var mıdır? Frank, bu tür sorulara cevap olacak bir açıklamada bulunmamıştır. Dünya metropolleri olarak en gelişmiş G-7’leri ele aldığımızda, askeri gücünü ön plana koyarak bir egemen (hegemon) güç olma peşinde koşan Amerika’nın metropol merkezleri durumunda olan New York ve Washington, diğer gelişmiş ülkelerin metropollerini sömürmektedir. Örneğin, uluslar arası ilişkilerde ve diplomaside Amerika ile ikiz kardeş gibi hareket eden Londra’dan, Washington’a sermaye akışı olmadığını söylemek doğru değildir.

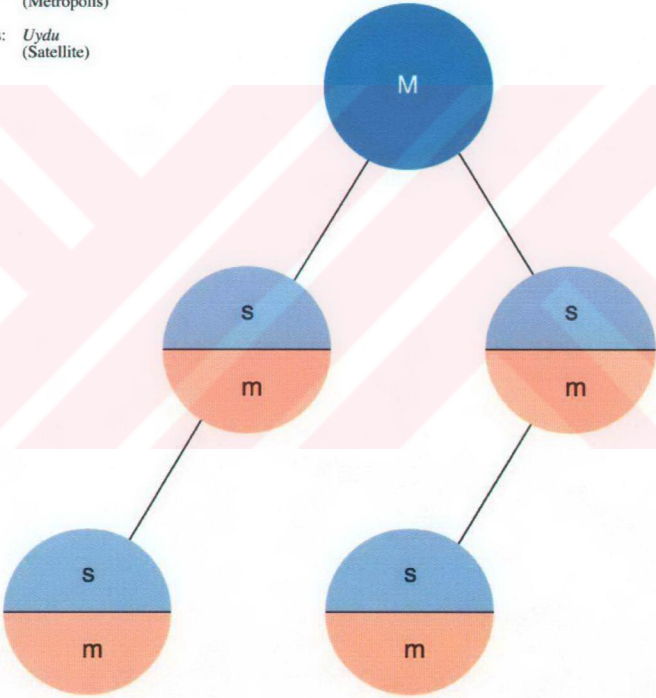
Metropol-Uydu (Metropolis-Satellite) yapısını ele aldığımızda, bütün uydu ülkelerin kendi ürettikleri artık değerleri, kendilerini sömüren ülkeye (metropol) aktardıklarını görürüz. Frank’n bu konudaki temel görüşlerinden birisi şudur: “Latin Amerika’nın bu günkü geri bırakılmışlığının önemli nedenlerinden birisi, bu bölgenin yüz yıllar süren dünya kapitalist kalkınma sürecine katılmış olmasıdır. Bununla ilgili olarak, Brezilya ve şili üzerine yapılan çalışmalara bakılabilir” (Frank, 1969b). Frank’ın şili araştırmasının sonucu bize şunları gösteriyor: şili’nin batılılar tarafından işgal edilmesi; bu ülkeyi önceleri dünya merkantilist sistemine, daha sonra da dünya kapitalist

Şekil 4: Andre Gunder Frank'in "Metropol-Uydu" (Metropolis - Satellite) Modeli
(Frank'ın Kristalleşmiş Bağımlılık Teorisi)

M: *Dünya Metropolisi*
(The World Metropolis)

m: *Metropol*
(Metropolis)

s: *Uydu*
(Satellite)

Kaynak: Magnus Blomström and Björn Hettne (1984), *Development Theory in Transition, The Dependency Theory and Beyond: Third World Responses*, (London: Zed Books Ltd.)

dünya kapitalist sisteminin genişlemesine tamamen entegre etmiştir. Bu işgal, aynı zamanda bu ülkede kapitalizmin gelişmesine neden olmuş ve monopolistik “metropol-uydu” yapısının oluşumunu meydana getirmiştir. Bu nedenle, Şili’de “uydu” ülke konumunda bulunmasından dolayı ortaya çıkan bir geri bırakılmışlık yapısı oluşmuştur. Bu geri kalmışlık konumu bu gün hala devam etmektedir. Şili hala dünya metropol sisteminin (M) bir uydusu (S) olarak kalmaya devam etmektedir.

Brezilya örneği ise, geri bırakılmışlığın hem ulusal ve hem de bölgesel bazda ilerlediği en iyi örneklerden birisidir. Dünya kapitalist sisteminin 16. yüz yılın başlarından itibaren büyümeye başlaması, Brezilya’nın kuzeyini, Kuzeydoğusunu, madenler açısından zengin Manaus Gerais bölgesini, güneyin iç kesimlerini (Rio de Janeiro, Sao Paulo, ve Parana) ihracat ekonomisine entegre etmiştir. Bu yüz yıldan itibaren, bu bölgeler dünya kapitalist sisteminin kalkınmasında oldukça önemli bir rol oynamıştır. Bu bölgelerin her birisi, ihracat patlamasının yaşandığı en parlak dönemlerinde çok önemli derecelerde ekonomik kalkınma performansı sergilemişlerdir. Ne yazık ki, bu kalkınma “metropol-uydu” ilişkilerine dayalı bir kalkınmaydı. Bu dönemdeki kalkınmanın en zayıf tarafları, kendiliğinden ortaya çıkmamış olması ve sürdürülebilir olmamasıydı. Dünya kapitalist sisteminin hızlı kalkınması için gerekli olan kıymetli metaller ve diğer madenlere karşı dış pazarlardaki talebe paralel olarak bu bölgelerde ihracattan elde edilen refah hızla artmıştır. İlk üç bölgenin pazarlarının zayıflaması ve verimliliğinin düşmesi, bu bölgelerdeki kaynakların ve dolayısıyla da yerli endüstriyel burjuvazi sınıfının ve yabancıların çıkarların devamlılığını sağlayacak kaynak ve olanakların tükenmesi, daha önceleri refah içindeki bu bölgeleri geri bırakılmışlığın büyüyen dalgalarına terk etmiştir. Bu geri kalmışlık günümüzde de büyüyerek devam etmektedir. Yukarda dördüncü bölge olarak gösterilen ve Rio de Janeiro, Sao Paulo, ve Parana gibi önemli yerleri kapsayan güneyin iç kesimlerinde kahve ekonomisi de aynı kaderi yaşamıştır. Bütün bu tarihsel kanıtlar, Latin Amerika’nın kalkınmasının önünde en önemli iki engel olarak gösterilen toplumdaki “dual” yapı, ve feodal kurumların varlığını sürdürmesi tezleriyle çelişir. Bir çok sosyal bilimci, Latin Amerikan ülkelerinin sahip oldukları dualist toplumsal yapıları ve çok eski dönemlerden beri varlığını devam ettiren feodal kurumlar nedeniyle geri kaldığını

ileri sürerler. Oysaki Frank'a göre, geri bırakılmışlığın en önemli nedenleri, dünya kapitalist sisteminin kalkınması sürecinde bu ülkeleri sömürgeleştirerek sömürmesi ve bağımlı hale getirmesidir. Kısacası, dış faktörler, bu bölgenin geri bırakılmışlığında en önemli paya sahiptir. Burada bir saptamada bulunmak istiyorum. Frank'ın ileri sürdüğü gibi, Latin Amerikan ülkelerinin geri kalmışlığına neden olan faktörler arasında, dual toplumsal yapı ve feodal kalıntılar bulunmamaktadır. Ama, bu toplumsal özellikler, uluslar arası kapitalist emperyalizm'in bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

3. iv. b) J. Rosenau'nun Teorisinde, Şehirlerin Dünya Politikasındaki Yeri

Yirmibirinci yüzyılın başlamasıyla birlikte, yeni dünya sisteminin gelişmesinde şehirlerin daha önemli bir rol alacağı görüşü uluslar arası ilişkiler uzmanı James Rosenau tarafından ileri sürülüyor. Rosenau'ya göre, 1988 yılında imzalanan Barcelona, Lyon, Stuttgart, ve Milan arasındaki işbirliği anlaşması, "şehir devletleri yeniden mi doğuyor?" sorusunu ortaya çıkarmıştır. Şehirler ve bölgeler arasındaki bu tür anlaşmalar, ulusal hükümetlerin etkisini azaltıyor ve 21. yüz yıl haritasını değiştiriyor (Drozdiak, 1994: 3). Dört şehirden oluşan bu birlik, önemli ölçüde yatırım kaynaklarını kendine çekmiş, ve daha da zenginleşerek gittikçe güç kazanan bir otoriteye kavuşmaya başlamıştır. William Drozdiak'a göre, gelişen "şehir devletleri" (city states) adeta "Hanseatic Cemiyeti"nin yeniden yaratılmasına yol açmaya başlamıştır. Bu konudaki uzmanlardan bir başkası olan Saskia Sassen, 2000 yılına ulaştığımızda nüfusları 20 milyon'u aşan 19 metropolitan şehrin ortaya çıkacağını iddia etmiştir. Böylelikle, ulusal ülkelerin değil, şehirlerin daha ön plana çıkacağı, ve bir çok metropol kentin, ülkelere daha iyi tanınmasına neden olacaktır (Sassen, 1991). Şehir devletleriyle ilgili Güneydoğu Asya'dan örnekler veren Thomas P. Rohlem, Asya'nın sahil şeridinde yer alan Tokyo, Hong Kong, Bangkok, Seul, Singapur, Osaka, ve Taipei gibi şehirlerin, Asya'nın deniz ve hava ticaretinin merkezleri haline geldiğini iddia ediyor. Rohlem'e göre, kaba bir tahminle Asya'daki toplam nüfusun yüzde 4'üne sahip olan bir düzine kent merkezi, uluslar arası ticaretin, finansın, taşımacılığın, enformasyon ağının, ve

ticarete yönelik imalatın yüzde 90'ına sahiptir. Bu şehir merkezlerindeki uluslar arası aktiviteler ve gelir dağılımı, ülkelerin ortalamasının bazı durumlarda 10 katı, bazı durumlarda ise 100 katının üzerine çıkmaktadır (Rohlem, 1993: 1-2).

Bir kaç 10 yıl sonra Amerika, Japonya, İtalya, Almanya, ve Fransa gibi ulus devletlerin önemlerinin azalacağı, ve bunların yerine, daha önce adları listelenen Avrupa'nın dört şehrinin, Osaka'nın, ve San Fransisko'nun etrafında meydana gelen zengin bölgelerin daha önemli konuma yükseleceği Michael Clough ve David Doerge'un ortak çalışmalarında ileri sürülmüştür (Clough and Doerge, 1992: 9). Günümüz dünyasında bölgesel seviyedeki *karşılıklı bağımlılığın*, siyasal sınırlardan daha önemli bir hale geldiğini vurgulayan Kenichi Ohmae, Kanada ile Amerika'nın kuzeydoğu sınırlarında oluşan bölgeyi (harita 4) örnek veriyor ve "Bölge Devletin Yükselişi" (The Rise of Region State) başlıklı makalesinde bu durumu şöyle açıklıyor:

"Amerika'nın Seattle eyaletinde Japonya önemli bir komşu olarak görülüp ticari ortak olarak ele alınırken, New York ve Amerika'nın doğu kıyılarındaki şehirler, bölgesel kalkınmanın merkezleri olarak değerlendirilmektedirler. Yine buna benzer bir başka durum daha vardır. Beş Amerikan eyaleti ile, iki Kanada vilayeti boyunca uzanan sınır bölgesinde gelişen ekonomik bölgenin oluşumu için Washington veya Ottawa tarafından her hangi bir anlaşma ve kontrakt imzalanarak izin verilmemiştir. Bir başka tabirle, bu sınırlarda ekonomik olarak bütünleşmiş bölgenin oluşumu ve gelişmesi kendiliğinden gerçekleşmiştir (Ohmae, 1993: 83).

Harita 4: Amerika ile Kanada Arasındaki Sınır Şehirlerini Gösteren Bölge Haritası

Bölge devletleri, rahat bir şekilde küresel ekonomide kendilerine düşen rolü oynarlarken; ulus devletleri ise iç politikaları ön plana alırlar ve bölge devletleri tarafından yetki ve otoritelerinin zayıflatılmasını istemezler. Yabancı sermayenin yatırımlarını teşvik ederek kendine çekmeye çalışan bölgesel devletler ile, serbest rekabete dayanamayan ekonomilerini korumaya çalışan ulus devlet politikaları arasındaki potansiyel çatışma kaynakları var olmaya devam edecektir. Yabancı yatırımlara açık olan bölge devletleri ile, kendi otonomisini, dolayısıyla da rekabet edemeyecek ulusal ekonomisini korumaya çalışan ulus devleti kıyasladığımızda, Roenau'ya göre ikinci gruptakiler zararlı çıkacaklardır. Uluslar arası sermayeye karşı diretenler kaybedecektir (1993: 165). Rosenau'nun "önümüzdeki yıllarda, şehirler ve ortaya yeni çıkan mikro bölgeler, dünya politikasının en önemli kontrol mekanizmaları olacaktır" teziyle bu konuyu burada noktalamak istiyorum (1993: 165). Kısaca özetlemek gerekirse, dünyadaki kapitalist kalkınma sürecinin doğuşundan en önemli rolü oynayan şehir devletleri ve önemli şehirler, Küreselleşen dünyamızda eski rollerini tekrar oynamaya başlamışlar ve bunu devam ettirecek gibi gözükmektedirler.

3. v) Bağımlılığı Azaltan Faktörler: Kalkınmış Dünyadaki Krizler ve Savaşlar

Birinci Dünya Savaşı, 1929'da başlayan ve dünya genelinde etkiler yaratan *büyük kriz*, ve İkinci Dünya Savaşı dönemlerinde kalkınmış dünyanın içine düştüğü sıkıntılı durum, bazı Latin Amerikan ülkelerinin hızlı bir ekonomik kalkınma hamlesi gerçekleştirmesine neden olmuştur. Bu kriz dönemlerinde, Brezilya'nın en büyük sanayi merkezi olan Sao Paulo ciddi derecede sanayileşme atağı sergilemiştir. Sao Paulo'daki endüstrileşmenin temelleri, büyük ekonomik krizler ve savaşlar döneminde atılmıştır. Acaba, bu bölgede meydana gelen sanayileşme hamleleri, ülkenin geri bırakılmışlık zincirini kırabilir miydi? sorusuna Frank'ın cevabı "hayır" olmuştur. Çünkü, Sao Paulo bölgesinde ortaya çıkan endüstriyel gelişim, ülkenin diğer bölgelerine zenginlik götürememiştir. Bunun yerine, diğer bölgeleri kendi sömürgeleri (iç sömürgeler) ve uyduları haline getirmiştir. Diğer bölgelerdeki sermayeyi, ve artık değeri kendine çeken

Sao Paulo, bu bölgeleri sermayesiz bırakmış ve onların geri bırakılmışlıklarını pekiştirmiştir. Sao Paulo'nun ekonomik cazibe merkezi olmasıyla birlikte, buraya yoğun bir iç göç olmuştur. Çevreden göç ederek buraya gelen fakirler, metropol şehirlerin fakirleri olarak yaşam mücadelesi vermekten öteye geçememişlerdir. Dış etki faktörü noktasından bakıldığında, bölgedeki sanayileşme hamlelerinin başlarında daha büyük derecede bir otonomiye sahipken; sonraları bağımlılık artmış ve bu bölgeler dünya kapitalist sisteminin yörüngesine girmiş ve bununla birlikte, bu bölgelerin gelecekteki kalkınma olasılığı giderek sınırlanmıştır.

3. vi) Andre Gunder Frank'ın Bağımlılıkla İlgili Beş Hipotezi

Birinci Hipotez: Geri kalmışlığın sebebi arkaik kurumlar değil, dünya'daki kapitalist kalkınma sürecidir.

Frank'ın teorisine göre, geri kalmış bölgelerin geri kalmışlığı, bu bölgelerin sahip olduğu eski (archaic) kurumların varlığı yüzünden ve sermaye eksikliği yüzünden meydana gelmemiştir. Tam tersine, ekonomik kalkınmaya yol açan dünyadaki kapitalist büyüme süreci, bu bölgelerin geri kalmışlığının temel nedenidir (Frank, 1969b: 9). Dünya kapitalist büyüme sürecinde, uydu (satellite) konumundaki ülkeler geri kalmışlığa itilirken, merkez (metropol) ülkeler ise uydularından elde ettikleri artık değer ve ham madde sayesinde kalkınma ve büyüme trendi izlemişlerdir.

Latin Amerika'nın en önemli endüstriyel merkezleri olan Buenos Aires ve Sao Paulo'nun metropoliten bölgelerinin ekonomik büyümeleri 19. yüzyılda başlamıştır. Bu nedenle, bu merkezlerin hiç bir sömürgeci miras tecrübeleri olmamıştır. Buna rağmen bu iki merkez de, dışarıdaki metropol merkezlere (önce Britanya'ya, sonra Amerika'ya) bağımlı uydular olarak gelişimlerini sürdürmüşlerdir. Yukarıda isimleri geçen bölgeler, dünya kapitalist ekonomi sisteminin birer parçası haline geldikleri için, gelecekteki kalkınma şanslarını da kaybetmişlerdir.

İkinci Hipotez: Kapitalist sömürgeci dünya ile bağların en zayıf olduğu dönemler, geri bırakılmış ülkelerin kalkınması için en iyi fırsatlardır.

Frank'ın ikinci hipotezine göre, uydu ülkelerdeki en önemli ve hızlı kapitalist endüstriyel kalkınma, bağımlı oldukları ana ülke (metropol) ile bağımlılık bağlarının en zayıf olduğu zamanlarda meydana gelir. Bu hipotez, modernist ve difüzyonist yazarların ileri sürdüğü hipotezle çelişir. Latin Amerika'daki en hızlı endüstriyel ekonomik kalkınma, dünyanın önemli merkezlerinin (metropol) yaşadığı savaş ve ekonomik kriz dönemlerinde meydana gelmiştir. Frank'a göre, geçici izolasyonun sağlanması nedeniyle Latin Amerikan ülkelerinin kalkınmasına yol açan belli başlı savaşlar veya dünya genelindeki ekonomik krizler şunlardır: a) 17. yüzyıldaki Avrupa (özellikle İspanya'daki kriz) sosyo-ekonomik depresyonu; b) Napolyon Savaşları; c) Birinci Dünya Savaşı; d) 1930'larda dünya genelindeki ekonomik kriz; ve e) İkinci Dünya Savaşı (Frank, 1969b: 10). Arjantin, Brezilya, Şili, ve Meksika gibi büyük Latin Amerikan ülkelerindeki en hızlı endüstriyel gelişmenin, savaş ve kriz dönemlerinde yaşandığını ileri süren Frank'a göre, uydu ülkeler bu periyotlarda kendi otonomi ve inisiyatiflerini kullanarak kalkınma hamleleri göstermişlerdir. 17. yüzyılda Avrupa'da yaşanan krizler nedeniyle, başta Şili olmak üzere bir çok Latin Amerikan ülkesinin, endüstriyel ürünlerin ihracat merkezi haline geldiği Frank'ın bir başka hipotezidir. Latin Amerikan ülkelerinin bağımsızlık hareketlerinin, Avrupa'yı kasıp kavuran Napolyon Savaşları döneminde olduğunu vurgulamak gerekir. Kalkınmış ülkelerin içine düştüğü her türlü kriz, sömürge bağlarının zayıflaması açısından geri kalmış uydu ülkelerin her zaman lehine olmuştur. Bağımlılık bağlarının zayıflamaya başladığı böyle zamanlarda, geri kalmış dünyadaki kalkınma hamleleri hız kazanmıştır. Bu dönemlerde, geri kalmış ülkeleri sömüren merkez ülkeler, içinde buldukları sıkıntı ve kriz nedeniyle uydularının iç işlerine karışacak fazla zaman bulamazlar. Uydu ülkeler bu durumlarda, kısmi izolasyona kavuşurlar. Ayrıca, uydu ülkeler daha önceden beri ana ülkelerden ithal ederek temin ettikleri tüketim mallarından oluşan ürünleri ithal etmeyi sürdüremeyecekleri için, bu ürünleri kendileri üretme yolunda çaba göstermek zorunda kalırlar. İthal ikameci sanayileşme politikalarının egemen olduğu bu dönemler, her ne

kadar bağımlılık sorununa kalıcı çözüm getirememiş olsa da, belirli sektörlerde içerde sanayi tesislerinin kurulmasına neden olmuştur. Ayrıca, savaş ve kriz dönemlerinde merkez ülkeler, uydularından daha fazla ham madde ve tarım ürünleri ithal etmek zorunda kalırlar. Böylece, uydu ülkelerde “ihracat patlaması” (export-boom) olur. Örneğin, 1950-1953 yılları arasında süren Kore Savaşında, Türkiye'nin özellikle krom ve tahıl ürünleri ihracatı önemli derecede artmıştır.

Frank'ın bu teorisini kabul eden Harvard Üniversitesinden Theda Skocpol, Wallerstein'den yaptığı alıntıyla, İngiltere'nin, Kuzey Amerika'daki sömürgelerini örnek veriyor. İngiltere'nin Kuzey Amerika'daki sömürgeleri ortaya çıktıklarında, “çevre” (periphery) ülke konumundaydılar. Daha sonra kolayca “yarı-çevre” (semi-periphery) konumuna yükseldiler. Çünkü, 1640'lı yıllarda, İngiltere içine düştüğü sivil savaşla uğraşmaktaydı. Dolayısıyla, İngilizler kendi sömürgelerinin iç işlerine müdahale edecek zamanı bulamadılar (Ragin and Chirot, 1982: 303). Bağımlı oldukları merkezle aralarındaki bağlar zayıflayınca, otonomiye kavuşan sömürgeler daha hızlı bir kalkınma trendi izlediler.

Frank, ikinci hipotezini desteklemek için başka örnekler veriyor. Örneğin, coğrafi ve ekonomik bakımdan sömürgeci kapitalist ülke ve bölgelerden izole olan bölgeler, merkantilist dönemde daha zayıf bağlarla kapitalist sisteme bağlandıkları için, daha hızlı kalkınma olanaklarına sahip olmuşlardır. Bu durumda olan Latin Amerika'nın bazı bölgeleri kendi inisiyatifleriyle kalkınmışlardır. Bu tür bölgelere örnek veren Frank, Arjantin'in iç kesimlerini kapsayan Tucuman ve Mendoza şehirlerini; Paraguay'ın ortasında bulunan Asuncion ve Concepcion şehirlerininin, 18. yüzyılın sonları ile 19. yüzyılın başlarında kapitalist dünya ile bağlarının zayıf olması nedeniyle daha ileri derecede kalkındıklarını savunuyor²⁸ (Frank, 1969b: 11). Yukarıda isimleri verilen bölgeler ve aşağıdaki dip not'ta geçen bölgelerin tamamı, dünya kapitalist sistemine entegre olmadan önce, özellikle tekstil ürünleri başta olmak üzere imalat ve ihracat merkezleri haline gelmişlerdir.

²⁸ Kapitalist dünya ile bağlarının ve ilişkilerinin zayıf olması nedeniyle, kendi inisiyatifleriyle daha hızlı kalkınma seviyelerine ulaşan bölge ve ülkelere bir çok örnek veren Frank'ın, özellikle vurguladığı bölgeler şunlardır: 1) Sao Paulo: 17. ve 18. yüzyıllarda, kahve üretiminin başlamasından önce capitalist blokla bağlarının zayıf olması nedeniyle daha özgür ve kendi kendine kalkınma yolunda çalışmıştır. Kolombiya'nın Antioquia bölgesi ile Meksika'nın Puebla ve Querétaro bölgeleri de bu durumu iyi açıklamak için verilecek örneklerdir. Yeni deniz yolunun keşfinden önce, Şili Avrupalılarca iyi fark edilememiş ve bu nedenle izole edilmiş bir durumdaydı.

Harita 5: Asuncion ve Concepcion Şehirlerini Gösteren Paraguay Haritasi

Harita 6: Tucuman ve Mendoza Şehirlerini Gösteren Arjantin Haritası

Frank'ın ikinci hipotezine göre, bir süper gücün uydusu olmaksızın dünya kapitalist sistemine entegre olmadan sanayileşme sürecinde önemli bir mesafe kat eden ülkelerin başında Meiji döneminin Japonya'sı gelmektedir. 19. yüzyılın başlarında, sahip olduğu coğrafi konumundan dolayı hiç bir süper gücün sömürgesi veya uydusu konumuna düşmeyen, kalkınma için gerekli olan doğal kaynaklardan mahrum olan Japonya, hızlı bir endüstriyel kalkınma hamlesi gerçekleştirmiştir. Doğal kaynaklar bakımından zengin, fakat dünya kapitalist kalkınma sürecinde kalkınmış ülkelerin sömürgeleri olarak rol oynayan Latin Amerikan ülkeleri, sürdürülebilir kalkınma yoluna girememişlerdir. Hatta, doğal kaynaklar bakımından çok zengin olan Rusya da kalkınma sürecinde geri kalmış; ve kaynakları yok denecek kadar az olan Japonya'ya 1904 savaşında yenilmekten kurtulamamıştır. Frank'ın ikinci hipotezine göre, Japonya'nın hem Tokugava ve hem de Meiji hanedanlığı döneminde hiç bir yabancı gücün sömürgesi ve uydusu durumuna düşmemiş olması, gelecek dönemlerde bu ülkenin kalkınma hamlelerinin önündeki engelleri ortadan kaldırmıştır. Çünkü, kalkınmış bir ülkenin sömürgesi olma aşamasından geçen ülkelerin sosyal ve ekonomik yapıları, bu ülkeleri sömürgeleştiren ülkelerin istediği şekilde gelişir. Üretim, yerli halkın ihtiyaçlarına göre değil, tam tersine sömürgeci ülkenin beklentileri doğrultusunda üretim araçları ve metotları devreye sokularak yapılır.

Burada önemli bir noktayı vurgulamakta yarar vardır. Japonya'nın coğrafi konumu nedeniyle dünya kapitalist sisteminden izole olması ve dolayısıyla sömürge sürecinden geçmemiş olmasının, bu ülkenin kalkınmasında önemli bir rolü vardır. Ama, şunu unutmamak gerekir ki, Japonya'nın sürekli olarak sömürdüğü uyduları olmuştur. Japonya kendi bölgesinin merkez ülkesi (metropol) olmuştur ve bu konumunu sürdürmeye devam etmektedir. Japonya'nın yirminci yüzyılın başlarındaki hızlı kalkınmasında, Kore Yarımadasının büyük katkısı olmuştur. Bu bölge, 1910-1945 yılları arasında Japonya'nın bir sömürgesi olarak yönetilmiştir. Bu dönem, Japon savaş sanayilerinin en çok geliştiği bir dönem olup, Kore Yarımadası'nın demir ve kömür gibi önemli doğal kaynaklarının sömürülerek Japonya'ya aktarıldığı ve Koreli işçilerin karın tokluğuna çalıştırıldığı bir dönemdir. 17. Yüzyılda İspanyolların ve Portekizlilerin, Latin

Amerika'daki yerli halka karşı uyguladığı sindirme, yakarak ve yıkarak yok etme politikaları ile; Japonların Kore Yarımadasında uyguladığı asimilasyon politikaları arasında önemli farklar yoktur. Japonlar, bu bölgeyi işgal ettiklerinde, yerli halkın alfabesi olan "Hangul"u yasaklayarak Japon alfabesinin kullanılmasını zorunlu hale getirmişlerdir. Bürokratik düzen değiştirilmiş, yerli halktan olan bürokratlar üst seviyelere atanmamıştır. Hatta, aynı işi yapan eşit eğitim seviyelerindeki Japon ve Koreli işçilerin maaşları arasında defalarca farklar olmuştur. Aynı uygulamayı, İspanyol sömürgeciler Şili'deki maden ocaklarında yapmışlardır. Yarımada'nın şu anda Kuzey Korelilerin bulunduğu kısmının doğal kaynaklar bakımından daha zengin olması sebebiyle, Japonlar alt yapı yatırımlarının çoğunluğunu bu kesime yapmışlardır. Yarımada'nın kuzeyi, kapitalist sisteme daha fazla entegre edilmiştir. Sonuç itibariyle, kalkınmışlık ve geri kalmışlık açısından ele aldığımızda Güney Kore'nin, Kuzey Kore'ye göre kişi başına düşen ulusal gelirden 7 kat ilerde olduğunu görürüz. Frank'ın ikinci hipotezi ile Kuzey Kore'nin, Güney Kore'ye göre daha geri kalmış olmasını açıklamak oldukça zor olacaktır. Bunun iki sebebi vardır. Birincisi, her ne kadar 35 yıllık sömürü boyunca Kuzeydeki doğal kaynaklar sömürülmüş ise de bölgede belirli bir alt yapı oluşmuştur. Gerçi bu alt yapı, yerli halkın gerçek ihtiyaçlarını gidermek için değil, tamamen Japonların bölgeden en fazla kaynağı kendi ülkelerine transfer etmeleri amacıyla dayalı olarak kurulmuştur. Kaynakları uzunca bir müddet çalınan yarım adanın kuzey kesiminde, doğal kaynak kıtlığı yoktur. Kore Yarımadasındaki Japon sömürüsü ve işgali, bölgenin bütün kaynaklarını tüketecek kadar yüzlerce yıl sürmemiştir. Oysaki, Latin Amerika'daki kapitalist işgal hegemonyası asırlarca sürmüş, bölgenin altın ve gümüşten oluşan kıymetli madenler gibi önemli doğal kaynakları neredeyse tamamen tükenmiş, uzun süre devam eden bu kapitalist ve asimilatif baskıcı düzen, yerli halkların dillerini ve kültürlerini ortadan kaldırarak yok etmiştir. Kızıl derili yerliler ortadan kaldırılmış, ve ne olduğu belli olmayan bir uydurmaca kimlik "ladino" ortaya çıkmıştır. Modern dünyamızın Latin Amerikalı halklarının tamamı, kendi yerli dillerini kaybetmişler, ve bölgede ağırlıklı olarak İspanyolca ve onun hemen ardından da İngilizce egemen olmuştur. Yukarıda yapılan bütün açıklamalar ışığında şu sonuca varabiliriz: İster batılı, isterse doğulu olsun, kapitalist sömürünün metotları ve ortaya

koyduğu sonuçlar aynıdır. Kendi bölgelerinde merkez konumunda olan ülkelerin ve şehirlerin, ellerine fırsat geçince diğer ülkeleri ve alt bölgeleri sömürme ve onları birer sömürge haline dönüştürme temayülleri tarihin her döneminde vardır ve bundan sonra da var olacaktır.

Frank'ın ikinci hipoteziyle Kuzey Kore'nin, Güney Kore'ye göre daha fazla geri kalmışlığını açıklamanın zorluğunun ikinci nedeni, Güney Kore kurulduğu günden beri kapitalist dünyanın ekonomik ve askeri şemsiyesi altındadır. Ülke ekonomisinde yabancıların rolü oldukça önemlidir. Kapitalizm'in Sosyalizm'le çekişmesinde, kapitalizmin kazanmasını isteyen Amerika, Güney Kore'nin kalkınması için çoğunluğu hibelerden oluşan büyük ekonomik kaynak desteklerinde bulunmuş, askeri açıdan desteklemiş, ve her şeyden önemlisi de, son zamanlara kadar bariyersiz bir şekilde kendi pazarlarını Güney Koreli mallara açmıştır. Yarımada'da kapitalizm galip gelirken, tamamen dışa bağımlı ve kapitalist sisteme entegre olmuş bir ülke, kalkınma yolunda hızlı hamleler gerçekleştirmiştir. Tamamen dışa bağımlı olan Güney Kore ekonomisi, Amerika'nın bu ülke ürünlerine karşı kotalar koymaya başlamasıyla 1996 krizine maruz kalmıştır.

Kriz sonrasında, sömürgeci ülke krizi aşar aşmaz, sömürgesi olan ülkede yeniden ticari ve yatırım bağları kurarak bu ülkeyi dünya kapitalist sistemine entegre eder. Sömürgeci ülkenin genişleme stratejileri nedeniyle, izole olmuş bir ülkenin kapitalist sisteme entegrasyonu ile birlikte, bu ülkedeki kalkınma ve sanayileşmenin önü tıkanır. Yukarda sayılan beş kriz döneminde de bu durum meydana gelmiştir. Latin Amerikan ülkelerinin 17. yüz yılda elde ettiği endüstriyel kalkınma, 18. ve 19. yüzyıllarda ticaretin gelişmesi ve ekonomik liberalizmin yayılması nedeniyle tıkanmıştır. Örneğin, Birinci Dünya Savaşından sonra, Brezilya'nın yeni ulusal sanayisi Amerika'nın ekonomik istilasından muzdarip olmuştur. İkinci Dünya Savaşı ve Kore Savaşı sonrasında, sömürgeci ülkelerin toparlanıp kendilerine gelmeleri sonucunda, Latin Amerikan ülkelerinin milli gelirleri azalmaya ve sanayileşmeleri yavaşlamaya başlamıştır. Yavaşlayan sanayileşme hamleleri bir yandan da sömürgeci bağların güçlenmesiyle iyice uydulaşma özelliği kazanmaya başlamıştır. Bu dönemden sonra, Brezilya ve

Arjantin yapısal olarak daha da geri kalmaya başlamış, endüstriyel kalkınmayı sürekli hale getirmeyi becerememiş ve sürdürülebilir kalkınmayı yakalayamamıştır.

Daha önceleri uydu haline getirilmemiş bölgelerin ve ülkelerin, kapitalist dünya sistemine entegre edilmesiyle, aynı çöküş süreci daha dramatik olarak yaşanmıştır. Beunos Aires örneğiyle bu durumu açıklamaya çalışan Frank, bu bölgenin İngiltere'nin bir uydusu olarak gelişmesi ve her iki ülkenin (sömürgeci ve sömürülen) merkezindeki yönetici grupların çıkarlarını maksimum seviyelere çıkaracak serbest ticaretin başlaması, endüstriyel imalatı baltalamış ve bölgenin ekonomik refahını yok etmiştir. Yabancıların rekabeti, yerli imalat sanayilerini çökertmiş, topraklar yerli halkın elinden alınarak doymak bilmeyen ve hızla büyüyen ihraç ekonomisinin beklentilerini yerine getirmek için büyük çiftlikler ve malikaneler (latifundia) haline dönüştürülmüş, bölgeler arası gelir dağılımı daha dengesiz bir hale gelmiş, daha önce gelişmeye yeni başlamış bölgeler basitçe Buenos Aires'in ve onun üzerinden de Londra'nın birer uydusu haline gelmişlerdir. Latin Amerika'da taşra (provincial) merkezleri, mücadelesiz bir şekilde uydulaştırılamamıştır. Bu merkezlerin uydu haline getirilmesi, önemli çatışmalardan sonra gerçekleşmiştir. Merkez-Uydu çatışmasının en iyi örneklerinden birisi, Buenos Aires'teki merkeziyetçiler ile, taşradaki federalistler arasında yıllarca süren siyasi ve askeri çatışmalardır. Bu mücadelelerde, Buenos Aires'tekiler merkezi (üniter) devlet yapısını savunurlarken; taşradakiler ise federal devlet yapısını savunmuşlardır. İngiltere'nin desteklediği Buenos Aires, Rio de Janeiro ve Montevideo'dan oluşan "üçlü ittifak" (triple alliance) Paraguay halkına karşı savaş açmışlar, bu savaşta sadece kendi otonomisiyle kalkınan Paraguay ekonomisini yok etmemişler, aynı zamanda bu ülke halkının tamamına yakınına öldürmüşlerdir (Frank, 1969b: 12). Çünkü bunlar sömürgecilerin isteklerini kabul etmeyip karşı koymuşlar ve bunun faturasını da topluca yok edilerek ödemişlerdir.

Kapitalist dünya ekonomisine entegre olduğu için bağımlı duruma düşen ve bir daha kendine gilemeyen ülkelerden birisi de Osmanlı devletidir. Sanayileşme sürecini hızla tamamlama yoluna giren İngiltere, teknolojik gelişmeler ve buluşlar sayesinde elde ettiği fazla üretimi pazarlamak için; ekonomik ve sosyal çöküşün eşliğinde bulunan Osmanlı devleti ile bir ticari anlaşma imzalamıştır. İngiliz devletine neredeyse

gümrüksüz denecek kadar düşük gümrüklerle, başta tekstil ürünleri olmak üzere, istediği kadar mal satabilecek imtiyazlar sağlayan ve “Balta Limanı Serbest Ticaret Anlaşması” olarak tarihe geçen bu anlaşma 1838 yılında imzalanmıştır²⁹. Bu anlaşmanın yürürlüğe girmesiyle birlikte, makineli üretime geçen İngiliz tekstil sektörü, ekonomik rekabetteki avantajları nedeniyle; hala elle üretim sürecini tamamlamamış ve yeni gelişmekte olan Osmanlı’nın yerli tekstil sektörünü büyük ölçüde çökertmiştir. Bundan sonra, asla ayakta durma fırsatı yakalayamayan yerli sanayiler, birer birer ortadan kalkmıştır. Osmanlı devleti önceleri tekstil alanında, sonraları da diğer sanayilerde İngiltere’ye ve kalkınmış diğer Avrupa ülkelerine bağımlı hale gelmiştir. Bana göre, Türkiye’nin bugünkü geri kalmışlığının ve bağımlılığının temelleri, yabancılara imtiyazlar veren ilk kapitülasyonlara ve Balta Limanı Serbest Ticaret Anlaşmasına dayanır.

Merkez ülkelerin içinde bulunduğu savaş ve ekonomik krizler gibi sıkıntılı dönemlerin, geri kalmış ülkelerin kalkınması yolunda olanaklar yarattığı daha önce ileri sürülmüştü. Kore Savaşı’nın yarattığı ihracat fırsatların, Türkiye ekonomisi üzerinde önemli derecede olumlu etkileri olmuştur. Her şeyden önce, Türkiye’nin krom ve tarım ürünleri ihracatı hızla artmış ve elde edilen ihracat gelirleriyle içerde yerli sanayileşme stratejileri geliştirilmiştir. Bir teoriye göre, “bir ülkenin tarımsal ürünler ve ham madde ihracatına dayalı büyüme stratejisi, uzun vadede o ülkenin geri kalmasına neden olur” görüşünü hatırlamak gerekiyor. Demokrat Partinin ilk yıllarında özellikle, kara yolu ulaşım ağlarının inşasına önem verilmiştir. Demir yolları, devletçi uygulamayı gerektirdiği ve sosyalizmi çağrıştırdığı için, kara yollarına daha çok önem verilmiş ve ülkenin en ciddi sorunu olan ve tamamen dışa bağımlı petrol tüketimi artmıştır. 1950-53 arası, Demokrat Parti’nin altın yılları olmuştur. Bu dönemde liberal politikalar uygulanmaya çalışılmıştır. Kamuya ait bazı işletmelerin özelleştirilmesi gündeme gelmiş, ama bu kuruluşları satın alabilecek parası olan kişilerin sayısı yeterli miktarda bulunmadığı için, özelleştirme stratejileri yarıda kalmıştır. Kore Savaşı biter bitmez, Türkiye’nin ihracatında ani düşüş yaşanmıştır. 1954 yılından itibaren kurak geçen bir kaç yıl nedeniyle, tarım ürünleri ihraç eden ülke, tarım ürünleri ithal etmek zorunda

²⁹ “Baltalimanı Serbest Ticaret Anlaşması”, Şu anda Boğaziçi Üniversitesi öğretim görevlisi olan Prof. Dr. Zafer Toprak tarafından: “Baltalimanı Liberal Trade Treaty” başlıklı doktora tez konusu olarak incelenmiştir.

kalmıştır. Savaş döneminde aşırı talep nedeniyle bir kaç kat artan krom ihracatı da düşmüştür. Petrolde aşırı derecede dışa bağımlı olan ülke, gerekli olan petrolü alabilecek döviz kaynaklarını bulmada sıkıntı çekmeye başlamıştır. Altın yıllar dönemindeki liberal politikaların ve geçici refahın yerini, savaşın bitmesiyle başlayan sıkıntılı yıllar almıştır. Artık bu tarihten itibaren daha devletçi politikalar uygulanmaya başlanmıştır. Önceleri özelleştirilmeye çalışılan büyük kamu kuruluşları, özelleştirilme kapsamından çıkarılmıştır. Kısacası, dış koşulların belirlediği ve rotasını çizdiği kalkınma hamleleri, bu koşulların ortadan kalkmasıyla sona ermiştir. Bağımlılık sorunu kalıcı bir çözüme kavuşmamış, bu sorunun çözümü bir müddet ertelenmiştir.

Latin Amerika ülkelerindeki kaynakların bitmesi veya bu ülkelerden alınan ham madde ve tarımsal ürünlerin başka ülkelere alınmaya başlamasıyla, buralardaki çöküş çok daha kötü olmuştur. Türkiye örneği ile Latin Amerika örneği arasındaki temel ortak özellik, dış faktörlerin belirlediği kalkınma hamlesi, bu faktörlerin ortadan kalkmasıyla sona ermiş olmasıdır. Daha da ileri gidecek olursak, Latin Amerika'daki sömürgeleştirme metoduyla ortaya çıkan kapitalist dünyanın kalkınması, bu bölgedeki sosyal sınıf yapısını değiştirmiştir. Sömürgecilik döneminden önce, bu bölgede bulunmayan büyük toprak sahipleri ortaya çıkmış; topraklar "latifundia" olarak adlandırılan büyük çiftlikler halinde sayıları çok sınırlı olan kişilerin elinde birikmiştir. Halkın çok büyük bir kısmı topraksız kalırken, çok küçük bir azınlık toprakların çok büyük bir kısmına sahip olmuştur. Günümüzde de durum değişmemiştir. Dünya kapitalist sömürü düzeni, bu yapıyı gerekli ve zorunlu hale getirmiştir. Tarımsal üretim, uydulaştırılmış ülkelerin yerli halklarının beklentileri ve çıkarları doğrultusunda değil, tamamen sömürgeci ülkenin ihtiyaçları ve beklentileri doğrultusunda gerçekleştirilmiştir.

Üçüncü Hipotez: Geçmiş tarihlerinde, kalkınmış (merkez) ülkeye sıkı bağlarla bağımlı olan çevre ülkeleri, daha sonraları bağımlılıktan kolayca kurtulamazlar.

Frank'ın bağımlılıkla ilgili üçüncü hipotezi, “merkez-çevre” yapısı üzerine kurulmuştur. Frank'a göre, günümüzdeki en geri kalmış ve feodal yapıya sahip bölgeler, geçmişte merkez ülkeye en sıkı bağlarla bağlanmış bölgelerdir (Frank, 1969b: 13). Dünya kapitalist sisteminin kalkınmasında, başta ham madde ve tarımsal ürünler olmak üzere en fazla kaynağı sömürgeleştirilmiş ülkeler sağlamıştır. Her hangi bir nedenle bu bölgeler merkez ülke tarafından kaderlerine terk edildiğinde, ekonomileri çökmüştür. Bu hipotez, “bir bölgenin geri kalmışlığının sebebi, o ülkenin sahip olduğu kapitalizm öncesi kurumlar ve kapitalist sistemden izole olmasıdır” teziyle çalışmaktadır (Frank, 1969b: 13). Bu hipotezini doğrulamak için Frank, daha önceleri “süper uydu” (super satellite) konumundayken elde ettikleri hızlı kalkınma ve refaha sahip olan ülkelerin, günümüzdeki aşırı geri bırakılmışlıklarının sömürgeci süreçten ileri geldiğini öne sürüyor³⁰. Frank, bu kategorideki bölgelere örnek olarak şunları vermiştir: Brezilya'nın daha önceleri şeker ihracatının merkezi olan Kuzeybatı kesimleri; yine Brezilya'nın madenleriyle ve kavçuğuyla meşhur Manaus Gerais bölgeleri; gümüşleriyle meşhur Peru'nun yüksek kesimleri ve Bolivya; altın ve gümüş kaynaklarıyla meşhur Meksika'nın Guanajuato ve Zacatecas gibi iç kısımlarında kalan bölgelerdir (Frank, 1969b: 13). Asırlar önce, bu bölgeler refahın ve sanayileşmenin merkezleri iken, bu gün bu bölgelerde açlık ve sefalet hakimdir. Bu bölgelerin, dünya kapitalist sisteminin kalkınma süreçlerine katkıda bulunmaları, daha sonra bu bölgeleri fakirliğe itecek bir iç yapının gelişmesine neden olmuştur. Latin Amerika'da bu bölgelerden daha geri kalmış bölge yoktur. Frank, Hindistan'ın Bengal bölgesini de bu kategoriye koyuyor. Merkantilist ve endüstriyel kapitalist kalkınma sürecinde önemli bir rol oynayan Bengal, günümüzde dünyanın en geri kalmış bölgelerinden birisi olmuştur. Kapitalist ihraç ekonomisinin gelişmesinde en önemli faktörler olan bu bölgeler, o dönemlerde yaşadıkları altın yıllarından sonra, sefalete itilmişlerdir. Bu bölgeleri bekleyen “aşırı-

³⁰ Super-Uydu: “Super-Satellite”, Aşırı-Gerikalmışlık: “Ultra-Underdevelopment” gibi terimler, Frank'ın sıkça kullandığı terimlerdir.

gerikalmışlık” (ultra underdevelopment), bir kader olmuştur. Kapitalist sömürgeci ülkelerin, bu bölgelerin ürettiği şekere, pamuğa ve madenlere olan talebi sona erince, veya bu bölgelerin elindeki doğal kaynaklar tükenince, dramatik bir ekonomik ve kültürel çöküş başlar. Bundan sonra, bu bölgeler kendi inisiyatifleriyle kalkınmalarını sürdüremeyecek bir konuma düşerler. Sonunda, aşırı geri bırakılmışlık meydana gelir. Buraya kadar sıraladığım ilk üç hipotez, aşağıda incelenecek olan iki hipotezi ortaya çıkarmıştır.

Dördüncü Hipotez: Latin Amerika’da adaletsiz toprak dağılımının arkasındaki en önemli neden, sömürgeci süreçten geçmiş olmaktır.

Dördüncü hipotez, günümüzdeki toprak yapısını oluşturan devasa boyuttaki malikaneler veya orjinal deyimle “hacienda”ların temeli, geçmişte ihraç ekonomisinin omurgası olan ve büyük topraklardan oluşan dev boyutlu çiftliklere “latifundia” dayanır. Sömürgeci süreçten önce bu tür bir toprak yapısı yok iken; daha sonraları tamamen sömürgeci ülkenin ihtiyaçlarını karşılamak ve madencilik bölgelerine yığılan yerli halkın beslenmesini sağlamak için kaçınılmaz olarak böyle bir toprak yapısına gidilmiştir. Dengesiz toprak dağılımı, günümüze kadar sürmüş ve bu gün Latin Amerikan ülkelerinin tamamında halkın çok büyük bir bölümünün toprağı yoktur. Toprak sisteminin bu şekilde olması, ülke kalkınması için gerekli olan ulusal endüstriyel burjuvazinin doğuşuna engel olmuştur.

Beşinci Hipotez: Madencilik bölgelerindeki ekonomik çöküş, bu bölgelerin ihtiyaçlarını karşılamak üzere kurulan ve yüksek refaha sahip olan “latifundia”ların çöküşünü de beraberinde getirmiştir.

Frank’ın beşinci hipotezi, yarı-feodal bir yapıya sahip olarak izole edilmiş bölgelerde meydana gelen “latifundialar,” ürünlerini sattıkları madencilik bölgelerinin parlak ekonomilerinin çökmesiyle birlikte, hızlı bir şekilde çökmüşlerdir. Latifundia’ların kökleri Avrupa feodal sistemine dayanır. Arjantin ve Küba’da 19.

yüzyılda ortaya çıkan “latifundia”lar, Frank’ın dördüncü hipotezini destekler. Madencilik sektörünün gelişmesiyle birlikte, maden ocakları bölgesinde meydana gelen yeni şehirlerin gıda ve besin sorununu çözmek için oluşan “latifundialar” hızlı kentleşmeyle birlikte büyüyen kent halkını beslemek için daha da genişlemiş ve gelişmiştir. Kentleşmenin büyüyerek gelişmesiyle birlikte, gıda kıtlığı başlamış, gıda fiyatları hızla artmış; dış ticaret ve madencilik gibi ekonomik aktivitelerden elde edilen gelirler ve verimlilik düşmüştür. Bu konuda araştırmalar yapan Woodrow Borah, madencilik ve dış ticaretin gelişimine paralel olarak “latifundia”ların oluştuğunu, fakat madencilik ve ticaret sektöründeki çöküşün, ilk önceleri “latifundia”, daha sonraları da “minifundia”lara dayalı tarımsal üretim tarzını çökertmediğini, tam tersine daha da canlandırıldığını ileri sürüyor (Borah, 1951). Madencilik sektörünün yıldızının parladığı dönemlerde, tarım sektöründe çalışanların gelirleri daha yavaş artmıştır. Madencilik sektörünün geliştiği dönemlerde meydana gelen kentlerin ihtiyacı olan tarımsal ürünleri ellerinde tutan büyük toprakları kapsayan çiftliklerin karlılığı artma trendi izlemiştir.

3. vii) “Kalkınma Sosyolojisi” veya “Sosyolojinin Gerikalmışlığı”

Başta Amerika olmak üzere, kalkınmış ülkeler, geri kalmış ülkelere uygulamak için “kalkınma sosyolojisi” (sociology of development) geliştirdiler. Fakat, gelişmiş dünya tarafından geri kalmış ülkelere model olarak transfer edilen kalkınma sosyolojisi bu ülkelerdeki gerçeklerle karşılaşınca kaçınılmaz olarak başarısız oldu. İhraç edilmiş sosyolojinin uygulandığı toplumun geri kalmışlığına paralel olarak, bu yeni sosyoloji de gittikçe geri kalmıştır. Latin Amerikan ülkelerinin tamamında difüzyonistlerin ve modernistlerin önerdiği kalkınma modeli başarısız olmuştur. Frank, bu nedenle: “sosyolojinin geri kalmışlığı” (underdevelopment of sociology) terimini kullanmıştır. Frank, bu konuyu ele alırken konunun en iyi bilinen otoritelerinin görüşlerinden ustaca yararlanmasını bilmiştir. Görüşlerine baş vurulan yazarların tamamı “Ekonomik

Kalkınma ve Kültürel Değişim” adlı araştırma merkezinde³¹ çalışmalar yapmakta olan entelektüellerdiler ve yazılan eserler kurumun yayın organı olan “catalist” dergisinde çıkmaktaydı.EDCC (Economic Development and Cultural Change) Merkezinin yazarlarından birisi olan Manning Nash, sosyal değişim ve ekonomik kalkınma sorununu açıklamanın üç önemli yolu olduğunu ileri sürüyor. Bunlar kısaca sıralandıktan sonra teker teker ele alınacaktır.

Birinci yaklaşım tarzı, endeks metodudur. Bu metodun özünde, kalkınmış bir ülkenin genel karakteristiği incelenir ve elde edilen veriler, geri kalmış ekonominin ve toplumun ideal tipik özellikleriyle kıyaslanır. Bu aşamada, kalkınma bir alt kategoriden bir üst kategoriye geçiş olarak ele alınır. Bu modele göre kalkınmış ülke örnekleri, EDCC'nin kurucusu Bert F. Hoselitz'in, Talcott Parsons'un ve sosyolog Marion J. Levy'in çalışmalarında verilmiştir. İkinci yaklaşım tarzı kalkınma sürecinin, *kültür ihracı* anlamına da gelebilecek olan “acculturation” bakış açısıdır. Bu metodun en önemli özelliği, difüzyonist kalkınma tarzını ileri sürmesidir. Batı'nın kalkınmış ülkeleri (Atlantik bölgesinde bulunan kalkınmış ülkeler ve bunların deniz aşırı uzantıları) bilgi, beceri, organizasyon, değerler, teknoloji ve sermayeyi geri kalmış ülkelere yayar. Geri kalmış dünya, kalkınmış Atlantik ülkelerini başarıya ulaştıran değerler ve kültür yapısını elde edinceye kadar bu difüzyon devam eder. Bu kategorinin örnekleri, Wilbert Moore ve David Feldman'ın eseri ile Daniel Lerner'in eserlerinde verilmiştir. Üçüncü metotla, geri kalmış ülkelerde devam etmekte olan geri kalmışlık süreci analiz edilir. Bu analizle, geçmiş ele alıp inceleme yerine, gelecek ve beklenen gelişmeler tahmin edilmeye çalışılır (Nash, 1963: 5).

³¹Bu kurumun adı: “Research Center for Economic Development and Cultural Change” dir. Bundan sonra, bunun baş harflerinden oluşan EDCC kullanılacaktır.

3. viii) Andre Gunder Frank'a İtiraz: "Tam İzolasyon Olanaksızdır"

Geri bırakılmış ülkelerin bağımlılıktan kurtulmaları için tam izolasyonu savunan Andre Gunder Frank, bağımlılıkla geri kalmışlık arasında doğrudan bir ilişki kuruyor. İletişim "communication" teknolojisindeki devrim, evrensel karmaşanın "universal turbulence" ortaya çıkışında önemli bir rol oynamıştır. İletişim teknolojisinin gelişmesi neticesinde, düşünceler ve haberler televizyonlarla, faks makineleriyle, uydu araçlarıyla, fiber optik telefon hatlarıyla, anında bütün dünyaya yayılmaktadır. Rosenau'ya göre, daha önceleri ortaya çıkışı haftalar ve aylar alan olaylar, artık saatler ve günler içinde bütün dünyada izlenmektedir (Rosenau, 1995: 69). Bütün bunlara ek olarak, eskiden uzun zaman alan uluslar arası ticari ve finansal sözleşmelerin taraf ülkelere ulaşması, günümüzde saniyeler içinde gerçekleşmektedir. Bu konudaki bir başka örnek, 15 Ocak 1991 yılında başlayan Körfez Savaşı'nın canlı olarak yayınlanmasıdır. CNN televizyonu, bu savaşın diplomatik ve askeri hareketlerini canlı olarak anında vermiştir. Dünya tarihinde canlı olarak yayınlanan ilk savaş Körfez Savaşıdır. Bu savaşın başladığı ilk gece, CNN televizyonunun "prime time" izlenme oranlarında aşırı artışlar gerçekleşmiştir. Bir gün önce bu kanalı izleyenlerin sayısı 560.000 iken, savaşın başladığı anda bu oran 11.400.000'e çıkmıştır (Rosenstiel, 1991: 12).

Aslında, bu çalışmanın ana taslağını, okumalarını ve yazma işlerini Temmuz 2002 tarihinde tamamlamıştım. Amerika ve İngiltere gibi emperyalist sömürgecilerin masum Irak halkını sömürge haline getirmek için 19 Mart 2003 tarihinde başlattıkları ikinci Irak Savaşı'na paralel olarak; tezimin düzeltmelerini yapma işini tamamlamak üzereyim. O kadar güncel olaylar ortaya çıkıyor ki, bağımlılık teorisiyle ileri sürülen bütün görüşler test ediliyor. Türkiye dahil Irak'a komşu ülkelerin ve İslam dünyasının liderleri ve yönetici kadroları en üst derecede bağımlı yönetici hareketlerini ve işbirlikçi "comprador" olduklarını gösteriyorlar. Yeni bir dünya düzeni'nin emperyalist Amerika tarafından oluşturulma aşaması devam ederken, başta Arap ülkeleri olmak üzere Ortadoğu ülkeleri ciddi bir karşı duruş gösterememiştir. Tonlarca bomba, masum Irak halkının üzerine yağdırılırken, on milyonlarca insan, televizyonları başında katliamı ve işgali izlemektedir. Bu sefer, el cezire gibi Arap kanalları da ön plana çıkmıştır. Savaş

karşısı protestolarda en anlamlı bulduğum hareketlerin Meksika, Brezilya, Arjantin, Venezuela, ve Şili gibi Latin Amerikan halklarından geldiğini vurgulamak istiyorum. Çünkü, bu halklar Amerikan emperyalizminden en fazla madur olan halklardır.

Çin’de meydana gelen ve bütün dünya’nın izlediği 1989 Tiananmen olaylarından sonraki gelişmeler, bir başka örnektir. Özgürlük ve demokrasi için, meydana protesto hareketlerinde bulunan gençlerin üzerine tanklar sürülmüş, olaylardan sonra Çin yoğun bir uluslar arası tepki toplamıştır. Bu tepkilerden birisi de Fransız “Actuel” dergisi tarafından verilmiştir. Actuel dergisi, olaylarla alay edici bir yayın hazırlamış ve “People’s Daily”nin bir eki olarak Çin’e gönderme kararı almıştır³². Bundan rahatsız olan Çinli devlet yöneticileri, bu yayının ülkeye girişini yasaklamıştır. Bunun üzerine, iletilmek istenilen mesajlar faks makineleri aracılığıyla Çin’e gönderilmiştir. Ulusal sınırlarını katı bir şekilde korumayı başaran Çin yönetimi, faks mesajlarına engel olamamıştır. Bu olaydan anlaşılacağı gibi, bundan sonra ülkelerin sınırlarının delinmesi kolaylaşmış ve devletlerin gücü zayıflamaya başlamıştır.

James Rosenau’ya göre, televizyon cihazlarının hızla yayılması, iletişimi hızlandırmıştır. Örneğin, 1960 yılında Amerikan Başkanlık seçimlerinde televizyon cihazlarına sahip olan hanelerin oranı yüzde 5 civarındayken, bu oran 1989 başkanlık seçimlerinde yüzde 72’ye çıkmıştır (Rosenau, 1995: 70). Bütün bu gelişmelere, enformasyon teknolojilerindeki (özellikle internet) ilerlemeleri de ilave edersek, ter türlü bilgiye anında ulaşabileceğimiz bir dünyada olduğumuzu görürüz. Özetlemek gerekirse, enformasyon teknolojilerindeki önemli gelişmeler, uluslar arası finans piyasalarının bir birine olan bağımlılığı ve bağları, tam izolasyonu olanaksız hale getirmiştir. Belki, 15 yıl önce izolasyon olanaklıydı, ama bu gün asla değil. New York, Frankfurt, Tokyo, Paris, ve Londra borsalarındaki gelişmeler; dünyanın her yerindeki borsaları önemli ölçüde etkilemektedir. Bundan sonra ülkelerin çöküşleri veya kalkınmaları diğer ülkeleri de etkileyecektir. Uluslar arası ilişkiler ve ticaret, daha karmaşık bir hal almıştır. Bu durumu tersine çevirebilecek bir sistem olanaksızdır. Kurtuluş, Johan Galtung’un ileri sürdüğü gibi, yapısal emperyalizm’in yarattığı uluslar arası ilişkilerin tersine dönmesiyle olabilecektir.

³² Konu ile ilgili yazı, “*Europe: Magazine of the European Community*” adlı derginin, Nisan 1990 tarihli sayısında bulunabilir.

4. Ülke Bazında, Bağımlılık Teorisi'nin Uygulanması

4. i) Brezilya Örneği ve Theotonio Dos Santos'un "Yeni Bağımlılık Teorisi"

Brezilyalı Dos Santos'un, bağımlılık teorisine getirdiği en yeni katkı, "yeni bağımlılık" (new dependency) yaklaşımı olmuştur. Santos, genel olarak, Latin Amerikan ülkelerinde uygulanan ithal ikameci kalkınmanın başarısızlıkları üzerinde durmuştur. Santos'a göre, Latin Amerika'ya giden uluslar arası sermaye, çok seçici olamaya başlamıştır. Kalkınmış sömürgeci güçlerin bölge üzerindeki ilgileri, ham madde ithalatından, elektronik gibi daha gelişmiş teknolojik ürünlerin bu ülkelerde üretilmesine doğru kaymıştır. Çünkü, bölge ülkeleri hala ucuz iş gücüne sahiptir. Yeni uluslar arası iş bölümü, geri kalmış ülkeleri artık sadece ham madde üreten ülkeler olmaktan çıkarmıştır. Bu nedenle, Dos Santos "yeni bağımlılık" kavramını ortaya koymuştur. Üç türlü bağımlılığın var olduğu, ancak bunların bir birini takip eden aşamalar olmadığını altını çizen Dos Santos, bunları şöyle sıralıyor (Dos Santos, 1971: 227, 228).

- a) Sömürgeci Bağımlılık: Sömürgeci güçlere verilen ticari monopollerle oluşan bağımlılığa "sömürgeci bağımlılık" denir. Bu tür bağımlılık ilişkilerinde, sömürgeci ülke ile sömürge ülke arasında gerçekleşen ticari ve finansal sermaye ittifakı, ekonomik ilişkileri belirleyen bir unsur haline gelir. Sömürge ülkedeki insan gücü (köleler), topraklar, ve madenler ticari ilişkilerle monopolleştirilir.
- b) Finansal-Endüstriyel Bağımlılık: Sömürgeci güçlerin, sömürgelerinde ham madde üretimine yönelik yatırımları sayesinde oluşan bağımlılık tarzına "finansal-endüstriyel bağımlılık" denir. Bu tür bağımlılık, 19. yüzyılda gelişmiştir. Büyük sermaye, gelişmiş ülkelerin merkezlerinde baskın hale gelir ve sömürgeci ülkenin gereksinimlerinin üretilmesi doğrultusunda kullanılır. İhraç ürünlerinin üretilmesiyle verimli bir üretim yapısı gelişir. Harvard Üniversitesi iktisatçılarından V. Levin, bu tarz bağımlılıktan dolayı meydana gelen kalkınmayı ECLA teorisyenlerinin "dışa-yönelik kalkınma" (foreign-oriented development) olarak adlandırdıklarını ileri sürüyor. Latin Amerika ülkelerinde bu tarz ekonomik kalkınma, orijinal terimiyle "desarrollo hacia afuera" olarak bilinir.

- c) Yeni Bağımlılık: İkinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan ve Çok Uluslu Şirketler sayesinde gelişen “teknolojik-endüstriyel bağımlılık”tır. Bu süreçte, geri kalmış ülkelerin iç piyasaları canlanarak ivme kazanmıştır (Dos Santos, 1973: 109).

Theotonio Dos Santos, geri kalmış ülkelerdeki yabancıların yayılmacılığını kalkıncı bir güç olarak görmemiş, tam tersine geri kalmışlığı yaratan bir temel faktör olarak ele almıştır (Dos Santos, 1970c: 231). Kapitalist Avrupa'nın ihtiyaçları, Üçüncü Dünya ülkelerinin sömürülmesini kaçınılmaz hale getirmiştir. Endüstriyel devrimin gelişmeye başladığı 19. yüzyılda, Avrupa kendi fabrikalarının ihtiyacı olan ham maddeyi ve kentli nüfusunun besin ihtiyacı olan tarım ürünlerini Üçüncü Dünya'dan sağlama yoluna gitmiştir. Avrupa'da üretilmeyen tropikal tarım ürünleri, ve yine Avrupa'da bulunmayan değerli madenler, Latin Amerikan ülkelerinden temin edilmiştir. 20. yüzyıla girildiğinde, Avrupa ve Amerika gibi ülkeler, genellikle makinelerden oluşan endüstriyel ürünlerini satabilecek ve birikmiş sermayelerini daha yüksek kar oranlarıyla değerlendirebilecek pazarlar aramaya başlamışlardır. Tabii ki, bu ülkelerin ham madde ve tarımsal ürünlere olan ihtiyaçları devam etmiştir. Bağımlı toplumların ekonomilerinin oluşumu ve gelişimi, tamamen Avrupalı ve Amerikalıların ihtiyaçları doğrultusunda şekillenmiştir. Bu ihtiyaçların sağlanmasında en başarılı olan bağımlı ülkeler, belirli bir ekonomik kalkınma performansı göstermiştir. Fakat, bu kalkınma atağı “sürdürülebilir” bir kalkınma sürecini devam ettirmeyi sağlayamamıştır. Bunun iki nedeni vardır. Birincisi, merkez ülke (metropol), sömürmekte olduğu ülkeden elde ettiği ürün ve ham maddeleri bir başka ülkeden temin etme yoluna gitmiş olabilir. Bu durumda, sömürge ülkenin geçici refahı, bir anda sona erer. Ham madde ve ürünlerini ihraç etmek için fazla bir seçeneği olmayan sömürge ülkesinde, dışardan elde ettiği gelirle lüks ihtiyaç maddelerini elde edemeyen küçük burjuvazi “petty burjuvazi” ve yönetici sınıfı sıkıntıya düşer. İkinci neden ise, sömürgeci ülkenin, sömürge ülkedeki yerel zenginlikleri aşırı derecede sömürerek tüketmesinden kaynaklanır. Bu durumu, “sıkarak posasını çıkarma” kavramıyla daha kolay bir şekilde açıklamak mümkündür. Merkez ülkenin ham madde ihtiyaçlarını daha fazla sürede karşılayamayan sömürge ülke, yolun sonuna yaklaşmış demektir. Önceleri, lüks ve refahın yaygın olduğu yerler

sayılan bu tür merkezler, daha sonra sefalet ve perişanlığın kol gezdiği bölgeler haline dönüşür. Bu durumla karşılaşan ülkelere ve bölgeye örnekler verilecektir.

Kalkınma ve refahın hüküm sürdüğü dönemlerde dahi, bağımlı ülkeler dezavantajlı bir konumdadırlar. Çünkü, kaynakların yoğun bir şekilde sömürülmesi, kaçınılmaz olarak emekçilerin de yoğun bir şekilde sömürülmesi sonucunu doğurmuştur. Maksimum verimi elde etmek için yoğun bir şekilde çalıştırılan işçiler, sağlıklı beslenme olanaklarından mahrum edilmişlerdir. Avrupalı göçmenlerin getirdiği bulaşıcı hastalıklar yüzünden toplu ölümler kol gezmeye başlamış ve bunun sonucu olarak da köle ticaretinin temeli atılmıştır. Afrikalı kölelerin gemilerle bu ülkelere getirilmesi ve karın tokluğuna çalıştırılması, yerli iş gücünün yukarıda sayılan nedenlerle azalması sonucunda ortaya çıkmıştır. Günümüz Amerikasındaki zencilerinin ataları, Afrika'dan bu kıtaya köle olarak getirilen maden ve tarım işçileridir. Kapitalist ekonominin büyümesi nedeniyle, Latin Amerikan yerlilerinin gerekli olan iş gücünü sağlayamaması sonucunda, köle ticareti gelişmiş ve Amerika kıtasına ilk zenci köleler getirilmiştir. Bu dönemlerden önce, gerek Latin Amerika'da ve gerekse Kuzey Amerika kıtasında zenci nüfus bulunmamaktaydı. Uluslar arası piyasaların ihtiyacını karşılamak için yoğun üretim, emeğin yoğun bir şekilde sömürülmesi, ve düşük ücretler, bağımlı ekonominin üç sac ayağıdır. Latin Amerika'da kölelik ve hizmetçilik gelişmiş ve iş gücü maden ocaklarında ve fabrikalarda zor kullanılarak katı bir disiplin altında çalıştırılmıştır.

Bağımlı toplumların yapısını anlamak için, dünya ekonomisini iyi analiz etmek gerekiyor. Bu açıdan bakıldığında, Dos Santos bize Brezilya örneğini veriyor. Santos'a göre, Brezilya, nüfus ve toprak bakımından Üçüncü Dünya'nın en büyük ülkelerinden birisidir. Coğrafi açıdan da oldukça önemli bir konuma sahip olan Brezilya, Güney Amerika'nın doğu kıyılarına sahiptir. Brezilya, Ekvador ve Şili dışındaki bütün Güney Amerikan ülkeleriyle sınırlara sahip olan tek ülkedir. Brezilya Tarım Bakanlığında çalışan bir arkadaşımın (Eva Chow) dediği gibi "tanrı Brezilyalılara torpil geçmiştir". Avrupalıların ve Kuzey Amerikalıların; Güney Amerika'yı kontrol altında tutma stratejilerinde, Brezilya'nın oldukça önemli bir rolü vardır. Bütün bu nedenlerden dolayı, Latin Amerika'nın kaderi ve tarihi bu ülkeyle doğrudan ilintilidir. Kapitalist Batı ülkelerinin bölgeyi kontrol altında tutarak sömürmesinde, Brezilya aracı rolü

oynamaktadır. Bu nedenle Batılılar, Brezilya'ya bazı ayrıcalıklar vermişlerdir. Brezilya sömürge iken, bu ülkenin ürettiği şeker, Avrupa pazarlarında ayrıcalıklı bir şekilde satılmış; ülkenin altın madenleri, sanayi devriminin finansmanını sağlamak açısından oldukça önemli bir rol oynamıştır. Brezilya, ondokuzuncu yüz yılın sonunda, dünya kavçuk ve kahve arzında, tekel konumuna sahip olmuştur. Yirminci yüz yılın ortalarında, yabancı sermayenin en yoğun katılımında bulunduğu bir endüstriyel kalkınma tabanı oluşturan en önemli Latin Amerikan ülkesi Brezilya'dır. Brezilya, bütün bu özelliklerine rağmen, 500 yıl boyunca geri kalmışlık ve bağımlılık engellerini aşamamıştır. Brezilya ulusal marşında vurgulandığı gibi, “dev, görkemli beşiğindeki sonsuz uykusuna devam etmektedir.”³³

Brezilya'daki ilk sanayiler onaltı ve onyedinci yüz yıllarda, ülkenin kuzey doğusundaki şeker üretim tesislerine dayalı olarak kurulmuştur. Bu bölgede üretilen şekerin büyük kısmı Avrupa pazarlarına gitmiştir. 17. ve 18. yüz yıllarda, Karaiblerden gelen şeker ticaretindeki rekabet, Brezilya ekonomisinin çöküşüne neden olmuştur. Şeker ticaretindeki azalmanın ekonomi üzerindeki negatif etkisi; Manaus Gerais bölgesinde bulunan altın ve elmas madenlerinin işletmeye açılmasıyla giderilmiştir. Bu dağlık bölgedeki madenlerin işletmeye açılması, iç piyasa oluşturulmasına ve bu pazarı destekleyen refah ekonomisinin doğuşuna neden oldu. İşletmeye açılan maden ocaklarından önemli ölçülerde vergi gelirleri elde edildi. Yeni açılan madencilik bölgelerinde, maden işçilerinden oluşan yeni yerleşimcilerin ihtiyacını karşılayacak kentsel alt yapı ağları, tarım ve hayvancılık gibi sektörler gelişti. Yerel esnaf sınıfları ve büyükbaş hayvancılık da bölgedeki nüfus artışına paralel olarak gelişti. Madencilik sektörünün gelişimiyle birlikte, bölgenin sanayileşmesi hızlandı. Yeni sanayilerin geliştirilmesi için her türlü teşvikler sağlandı. Onsekizinci yüz yılda maden kaynaklarının tüketilmesiyle, altın madeninden elde edilen refaha dayanan kalkınma, melankolik çöküş sürecine girdi (Boxer, 1962: 17, 18). Tek tip ürüne dayalı³⁴ ekonomiye

³³ Ulusal Marş'ta “Giant asleep in a splendid cradle” yer alan terimin Türkçesi: “Görkemli Beşiğinde Uyuyan Dev”dir.

³⁴ Brezilya'lı ekonomist Theotonio Dos Santos, tek ürün çeşidinin üretilmesine dayalı olan ekonomiyi “mono-productive” olarak tanımlamıştır. Latin Amerikan ülkelerinin tamamında bu tarz ekonomiler egemendir.

sahip olan Brezilya, dünya piyasalarında bu ürüne olan talepteki düşüşler doğrultusunda ekonomik sıkıntılarla karşılaşmıştır. Yoğun olarak üretilen ürüne karşı sömürgeci (metropol) ülkede bir talep azalması olunca bundan en çok etkilenecek olanlar, tabii ki sömürge ülkenin ticaretini ellerinde tutan yönetici sınıfları ve ulusal burjuvazidir.

Ondokuzuncu yüzyılın başlarına doğru Brezilya'yı kontrolünde tutan Portekiz Kırallığı zayıflayınca, Portekiz, Brezilya ürünlerini Avrupa piyasalarında pazarlamaya çalışan aracı konumuna düştü. Sanayi devrimine giren İngilizlerin, Brezilya ürünlerine daha yüksek fiyatlar vermesi sonucunda, Brezilyalıların elde ettiği kar oranları giderek arttı. Çünkü, Brezilyalılar bu dönemin başlamasıyla birlikte, hem Portekiz Kırallığı ailesine ödedikleri vergilerden ve hem de Portekizli tüccar ve finansörlere ödedikleri aracılık ücretleri ve komisyonlardan kurtulmuş oldular. Böylece, diğer Latin Amerikan ülkeleri gibi, Brezilya da İngiltereyle doğrudan ticaret yapma fırsatını yakaladı.

Portekiz prensi Regent Dom Joao, Brezilya'yı, imparatorluğunun merkezi yapmak için 1808 yılında Brezilya'ya gitti. İngiltere, kendi mallarının serbestçe Brezilya limanlarına girmesi karşılığında, Portekiz prensini destekleme kararı aldı. Yeni kral Dom Joao, Brezilya'nın Portekiz'den bağımsızlığını kabul etti. Joao 1821'de Brezilya'dan Portekiz'e döndüğünde, oğlunu orada bırakarak, İngiltere'nin Brezilya'daki gelecek kralı olacağına dair İngilizlerden söz aldı. Yeni kral Birinci Dom Pedro, 1822 yılında Brezilya'nın bağımsızlığını ilan etti ve imparator payesi ile ülkeyi yönetmeye başladı. Ülkede, Avrupa tipi bir liberal monarşi kuruldu. 1831'de Dom Pedro I, Portekiz'e dönme kararı aldığı anda, oğlu İkinci Pedro lehine krallık tahtını bıraktı. Oğul Pedro, kral olabilecek yasal yaş sınırına ulaşınca kadar ülkedeki iç savaş 1840'a kadar devam etti.

Brezilya'daki kırsal oligarşiyi meydana getiren büyük toprak sahiplerinin, tarımsal girişimcilerin, ve büyük ihracatçıların oluşumu bu dönemden sonra başlamıştır. Bu gruptakiler, İngiltere'den aldıkları tam destekle oligarşinin asilleri oldular. Yeni rejim, yaklaşık 60 yıl süren bir kölelik dönemine dayalı olarak yaşadı. İşlenebilir toprak bolluğu nedeniyle kırsal halk, özgürlüklerinin verilmesi durumunda kendi toprakları üzerinde çiftçilik yapmayı tercih etmişlerdir. İngilizlerin ondokuzuncu yüzyılın sonlarında (1888) köle ticaretini iptal etmesine kadar, köle ticareti karlı bir iş olarak devam etmiştir.

Brezilyalı bilim adamı Dos Santos'un bağımlılıkla ilgili görüşlerini kısaca şöyle özetleyebiliriz: Santos'a göre, üç tip bağımlılık olduğu yukarıda açıklanmıştı. Avrupalıların, ve onların uydularının ekonomik ilişkilerini şekillendiren "sömürgeci bağımlılık" ile 19. yüzyılın sonunda yükselen emperyalizm'in bir sonucu olan "finansal-endüstriyel bağımlılık" türlerini birbirinden ayırmak gerekiyor. 19. yüzyılın sonunda, egemen güçler ham madde üretimi ve tarımsal ürünleri elde etmek için yatırımlarını geri kalmış ülkelere kaydırmışlardır. Günümüzde, hakimiyeti iyice belirginleşen çok uluslu şirketlerin yükselişiyle ortaya çıkan yeni bağımlılık sürecinde, uluslar arası firmalar (TNCs) veya çok uluslu şirketler (MNCs) olarak da bilinen kuruluşlar, daha fazla kar elde etmek için geri kalmış ülkelerin iç pazarlarına yayılırlar ve karlı gördükleri ağır sanayiden turizme, hizmet sektöründen gıda sektörüne kadar olan bütün ekonomik alanlarda faaliyete geçerler. Dos Santos'un "yeni bağımlılık" teorisini "ticari bağımlılı" olarak da isimlendirmek mümkündür.

4. ii) Meksika Örneği: Pablo Gonzalez Casanova

Meksika, Latin Amerikan ülkelerinin doğal kaynak açısından en zengin ülkelerinden birisidir. Meksika'nın belli başlı karakteristiklerini şöyle sıralamak olanaklıdır: 1) Meksika'da yönetim dengesizdir. Devlet başkanlığından başlayarak, merkezi hükümetin yönetim organizasyonlarına doğru iktidarın bir hiyerarşik konsantrasyonu vardır. 2) Her ne kadar, Meksika'daki yabancı kapitalist etki büyükse de, (ülkedeki en güçlü dört yüz ekonomik girişim, ya doğrudan yabancı yatırımcıların elinde, ya da yabancılar önemli derecede ortaklık paylarına sahiptir), izlenilen ulusal bağımsızlık ve kalkınma stratejisi ile ülkede istikrar sağlanmıştır. Uluslar arası arenada, bir yandan Amerika ile askeri pakt imzalamaya yanaşılmamış, diğer yandan da Küba ile diplomatik ilişkiler kesilmiştir. Kısacası, bağlantısızlık ilkesi korunmaya çalışılmıştır. 3) Bir yandan, serbest girişim çerçevesi ve mantığı içerisinde hareket edilerek kaynakların verimli ve rasyonel kullanımıyla istikrar sağlanırken; diğer yandan, devlet en büyük yatırımcı olma özelliğini korumuştur. 4) Meksika toplumu dualist bir yapıya sahiptir. Bu

toplumsal yapıda, baskın ve etkin olan toplum katmanlar, İspanyol, Creol ve Latin orijinlilerden oluşur. Marjinal ve baskı altında bulunan ikinci toplumsal katman ise Kızılderililerden meydana gelmektedir. İç sömürgeci sistemin bir sonucu olarak ortaya çıkan bu sistemde; birinci kategorideki toplumsal katmanlar, ikinci kategoridekiler üzerinde sömürü ve baskı uygularlar. Çünkü, onlar diğerlerine göre daha zengin ve iyi eğitilmiş oldukları için, yönetim mekanizmalarında ve sanayi sektöründe daha çok söz sahibidirler. 5) Meksikalıların büyük çoğunluğu, yönetici sınıfında eşit temsil edilmezler. 6) Sahip olunan bu iç sömürgeci yapı nedeniyle, Meksika toplumu “kapitalizm öncesi” ve “demokrasi öncesi” özellikler sergiler. İç sömürgeci yapıyı ortadan kaldırmak için; yönetici sınıfın, proleterya ile kaynaşarak birlik kurması kaçınılmazdır. Meksika’da sosyalizm’e geçişi yaratacak koşullar ortaya çıkmamıştır. Ronald H. Chilcote (1974: 68, 69) iç sömürgeci yapı hakkında Casanova’dan farklı düşünmektedir. Chilcote’a göre, Casanova iç sömürgeci yapıyı anlatırken soruna sadece siyasal, sosyal ve kültürel ilişkiler açısından yaklaşmıştır. Halbuki, Kızılderililer asla piyasa ekonomisinin dışında kalmamışlardır. İç sömürgeci yapı uygulamalarının bir takım ekonomik sonuçları vardır. Meksika’da dış dünyaya açılan bağlar gelişmiştir. Kapitalizm, Meksika’nın dünya ekonomik sistemine entegrasyonunu sağlarken, bir yandan da içeride bir ekonomik geri kalmışlık meydana getirmiştir.

Bütün geri bırakılmış ülkelerde olduğu gibi, Meksika’da da beyin göçü sorunu, önemli sorunlardan birisi haline gelmiştir. Bütün Latin Amerikan ülkeleri örneğinde olduğu gibi, Meksika’da da giderek artmakta olan ciddi bir beyin göçü olmuştur. Nitelikli iş gücü sayılan iyi eğitilmiş insanların, birinci derecede tercih ettiği ülke Amerika’dır. 1966-1968 yılları arasında, mühendislik diplomalı gençlerin yaklaşık yüzde 20’si Meksika’yı terk etmiştir. Yine 1961-1965 yılları arasında, tıp diploması alan gençlerin yüzde 8’i Amerika’ya gitmiştir (Chilcote and Edelstein, 1974: 291). İyi eğitilmiş ve üstün yetenekli iş gücünün ülkeden başka yerlere gitmesi, Meksika’nın geri bırakılmışlığının ana nedenlerinden birisidir. Ülkelerinde kalan iyi eğitilmiş gençlerin önemli bir kısmı, Meksika’daki çok uluslu şirketleri tercih etmeleri genel bir temayül haline gelmiştir. Yukarıda açıklanan nedenlerden dolayı, Meksika’da önemli derecede yüksek nitelikli mühendislere ve işçilere ihtiyaç vardır.

4. iii) Üçüncü Dünya'nın En Sanayileşmiş Ülkesi Arjantin Orneği: Jose Luis Imaz

Latin Amerika'nın önemli ülkelerinden birisi olan Arjantin, sahip olduğu yönetici sınıfının geniş halk katmanlarından oluşması açısından iyi bir örnek olur. Imaz'a göre, Arjantin'de güçlü bir yönetici sınıfı vardır. Bu sınıf geniş tabana yayılmıştır. Hükümet, silahlı kuvvetler, toprak sahipleri, yatırımcılar, kilise, profesyonel siyasetçiler, ve işçi liderleri yönetici sınıfını oluşturan temel sosyal katmanlardır. Imaz'a göre, Arjantin'in önemli özelliklerini şu şekilde sıralamak mümkündür: 1) Imaz, General Agustin Justo'nun 1936-1943 yılları arasındaki yönetiminde "tam bir yönetici sınıfı" meydana geldiğinin altını çiziyor. 2) Arjantin'de fazla etkinlik gösteremeyen sözde bir elit tabaka vardır. 3) Bu sözde elit kesim, ülkeyi 1943 yılına kadar yöneten eski toprak sahiplerinden oluşan bir elit kesimdi. Bu grup, 1956 yılında Juan Peron'un iktidardan düşüşünden sonra tekrar kontrolü eline geçirmiş ve iktidar konumunu sürdürmeyi başarmıştır. 4) Girişimci elitler, burjuvazinin

beceriklilerinden, ve kendi ülkelerine ait olan şirketlerin başında bulunan yabancılardan oluşmuştur. 5) Toprak sahipleri ve müteşebbis elitlerin yeteri kadar güçlü olmamaları, zaman zaman liderlik krizlerine yol açmıştır.

Casanova, ulusal burjuvazinin oluşturulmasının bir ülke için önemini vurgularken, Imaz ise yönetici sınıfının önemini vurguluyor. Imaz da, Casanova gibi Arjantin'i "kapitalizm öncesi toplum" sınıfına yerleştirmektedir. Bu aşamadaki toplumun temel özelliği feodal yapıya sahip olmasıdır. Becerikli ve yetenekli liderlerin kontrolündeki kapitalizm, Arjantin'i modernleşmeye itecektir (Chilcot and Edelstein, 1974: 70).

Imaz'a göre, bağımlılıktan kurtularak kalkınma reçetesi, evrim süreciyle aşamalar halinde büyümeyi sağlamakta yatmaktadır. Birbiriyle uyumlu yöneticiler grubu, Arjantin'i kalkındıracak bağımsız kararları uygulayacak ekiptir. Imaz, Arjantin'in siyasal ekonomisi üzerindeki yabancı etkisinin farkındadır ama, bunun önemini ortaya koymak istemez. Bunun yerine, dual toplum üzerinde yoğunlukla durur. Imaz, sınıflarla değil, elit seviyesindeki gruplarla ilgilenir. Buna paralel olarak, Max Weber'in ortaya koyduğu ve Talcott Parsons'un önemle vurguladığı noktaları savunan Imaz'a göre, "daha modern demek; daha özgür, daha çoğulcu toplum, daha kompleks çıkarlar ve ideolojiler, ve daha farklı dünya görüşleri" demektir (Chilcote and Edelstein, 1974: 71). Arjantin'deki zayıf ekonomi ve hizipçilik, orta direk toplum katmanlarında istikrarsızlık ve antidemokratik eğilimlere neden olur. Bu nedenle, askeri darbeler, toplumdaki istikrarsızlığı gidermek ve istikrarı sağlamak için yapılmıştır. Türkiye'deki askeri darbelerin de temel hedeflerinden birisi, istikrarı ve toplumsal düzeni sağlamaktır. Imaz'a göre, Arjantin'in kalkınmasını sağlayacak tek grup; teknokratlardan oluşan, modernleşmeye odaklanmış, merkezileşmiş yönetim grubudur. Imaz, bu grubu "yeni sınıf" olarak adlandırmıştır. Imaz'ın teorisinde kalkınma için *devrim* yok, fakat aşamalardan oluşacak *evrim* vardır. Bu evrimi gerçekleştirecek olanlar ise becerikli kapitalist liderlerden oluşacak yeni yönetici sınıfıdır.

Üçüncü Dünya'nın en sanayileşmiş ülkelerinden birisi olan Arjantin'in ulaştığı bu seviyede, en önemli rolü evrimci teknokrat bürokratlar oynamıştır. Arjantinliler, kendilerini diğer Latin Amerikan ülkelerinin halklarından farklı görürler. Onlar

beyazdırlar, Avrupalıdırlar ve kentlidirler. Kendilerinin seçilmiş insanlar olduklarına inanan Arjantinliler, İngilizlerin gayri resmi sömürgesi durumuna düşmüşlerdir. Zamanla birlikte, dünyadaki koşullar değişmiş ve artık Arjantinliler kendilerini farklı yapan ve refaha kavuşturan doğal kaynaklarını kontrol edemez hale gelmişlerdir. Kısacası, Üçüncü Dünya'nın en sanayileşmiş ülkesi bağımlı duruma düşmüştür.

Arjantin'in geri bırakılmışlığı ve uluslar arası bağımlılığının kökleri, İspanyolların sömürgeleştirme dönemine kadar uzanır. İspanyolların, altın ve gümüş gibi çekici metalleri elde etme tutkusunu, Latin Amerika'nın sömürgeleştirilmesi sürecini doğurmuştur. Farklı ülkelerin kalkınma seviyeleri farklılıklar arz etmektedir. Geri bırakılmış bir sömürge ülkesinin gelişmişlik seviyesi, tamamen merkez ülkenin doğal kaynaklar ve emek gücü gibi ihtiyaçlarının giderilmesindeki başarıya bağlıdır. Maalesef, bu başarı sürekli olamamaktadır.

Onbeşinci yüzyıl boyunca, uluslar arası ticaretin, Doğu Akdeniz'den Atlantik bölgesine kayması, Okyanus ve Kuzey Denizinde üstün denizcilik gücü bulunan ülkelerin üstünlüğünü ortaya çıkarmış ve pekiştirmiştir. Amerikan kıtasının keşfedilmesi, dünya ticaretindeki devrimin katalizörü olmuştur. Bundan sonra, sömürgeleştirilen ülkelerin her türlü kaynakları sömürgeci emperyalist ülkelere pompalanmaya başlanmıştır. Sömürü sistemi, merkantilizm ve monopolizasyona dayandırılmıştır. Sömürge ülkelerindeki artık değer metropoliten merkezlere aktarılmasının bazı yolları şunlardır: sömürgeleştirilen ülkedeki kraliyete ait yeni işletmelerin açılması, vergilendirme gibi indirekt metotlar, kraliyet sermayesinin yerli özel sektörle giriştiği ortak yatırımlar.

İspanya, 16. yüzyılda yarattığı ve 1824'e kadar kontrolünde tuttuğu geniş bir denizaşırı imparatorluğa rağmen, ekonomik açıdan Avrupa'ya bağımlı bir ülke olarak kaldı. İspanya ve Portekiz, 1500'den 1700'e kadar denizaşırı topraklara açıldılar ve buralarda oldukça önemli sömürgeler elde ettiler. Bu süreçte, her iki ülke de, kendi sosyal ve ekonomik yapılarını modernleştiremediler. Bu başarısızlığın arkasında bazı nedenler vardı. İspanya'nın sömürgeler elde ettiği zamanda, iyi organize olamamış bir ulus yapısı, bir kaç temel ürünü ihraç edebilen dış ticaret yapısı vardı ve dinamik bir burjuva sınıfından mahrum sosyal yapıya sahipti. Yüz yıllarca toprakların genişletildiği

yeni keşifler, ve İslam kültürüne karşı yapılan başarılı mücadele, militan aristokrasinin ve katolik kilisenin toplum üzerindeki baskıcı rolünü güçlendirmiştir. Günümüzde, İspanyol katolik kilisesi hala gücünü korumaktadır.

Latin Amerikan ülkelerindeki ihracata yönelik ticaretin temelleri 15. yüz yılda atılmıştır. Büyük arazilerden oluşan, ve sabit bir iş gücünü istihdam eden çiftlikler, bu dönemde ortaya çıkmıştır. İspanyollar, keşif öncesi kırsal toplumların kalıntıları üzerinde, yeni bir madencilik ihracat sektörü ve bu sektörü destekleyecek bir “hacienda”³⁵ sistemi kurdular. Bu sistem, yerli halk için yıkımlar getirdi. Sömürgecilerin getirdiği yeni hastalıklar, aşırı derecede çalıştırma, karşılaşılan kültür şoku gibi sonuçlarla, yerli toplumlar ağır faturalar ödemek zorunda kalmışlardır. İspanya’nın, sömürgelerde üretilecek ürünleri absorbe edebilecek pazarları yoktu. Bu nedenle, sömürgelerle diğer ülkeler arasında aracı rolü oynamıştır. Arjantin’in ürettiği ürünler için en iyi pazar İngiltere olmuştur.

Sömürgeleştirilmiş ülkelerin farklı bölgeleri, farklı roller oynamıştır. İhraç ve üretim merkezleriyle, geri kalmış çevre arasında büyük farklılıklar vardı. İhracat ve üretim merkezlerinde hizmet sektörü gelişmiş, iş gücü birikmiş, kraliyet bürokrasisi ve personeli yeni idari birimler ve şehir medeniyeti geliştirmişler, yeni askeri garnizonlar oluşturmuşlardır. Pasifik’teki en önemli liman kentlerinden birisi olan ve Peru’nun altın ve gümüş madenlerinin ihraç merkezi olarak kabul edilen Lima şehri, kuruluşundan itibaren 200 yıl boyunca Buenos Aires’in bir ticaret merkezi olarak ortaya çıkışına engel olmuştur. Buenos Aires, yüksek gümrük duvarlarıyla dış pazarlardan izole edilerek korunmuştur. 18. yüzyılın ortalarına kadar deniz aşırı ticaret trafiğine kapalı tutulmuştur. Ticaret yollarından uzakta bulunan ve doğal kaynaklardan mahrum, geri kalmış kırsal bölgelerde ise, fakir halk ancak kendine yetecek kadar üretmeye çalışmıştır.

³⁵ Büyük topraklardan oluşan dev boyutlu çiftlikler demek olan “hacienda” sistemi tamamen bir ekonomik sömürge düzeninin (kolonyalizm) ürünüdür. İspanyolların bu bölgeyi işgal etmesinden önce, toprak yapısı bundan çok farklıydı. Milyonlarca insan bu uygulama nedeniyle topraksız kalmıştır. Büyük çiftliklerde toplanan topraklardaki üretim, büyük oranda kolonici ülkenin beklentileri doğrultusunda gerçekleşiyordu. Genellikle tek tip (monoculture) tarım ürünü üretiliyordu. Toprakların kontrolü, toprak sahiplerinin elinde idi. Rusya’da uygulanan “kolkhozniki” hareketi de kapsadığı geniş topraklar açısından “hacienda” hareketine benzemektedir. Ama, Rus sisteminde toprakların sahibi devlettir.

4. iv) Peru Örneği: Anibal Quijano

Peru, dünya kapitalist kalkınma sürecine, altın ve gümüş gibi önemli madenleri, ve çivit gibi tarımsal bir ürünü ihraç ederek katkıda bulunmuştur. Peru'yu inceleyen Quijano, bu ülkedeki sosyal sınıf yapısının zayıf ve güçlü yönlerini araştırmıştır. Bununla birlikte sınıf ilişkilerinin ve ülkenin dış dünya ile olan ilişkilerinin özelliklerini vurgular (Chilcote and Edelstein, 1974: 72). Peru'daki özel koşulları inceleyen Quijano, bunları aşağıdaki gibi sıralamıştır:

- 1) Peru, sahip olduğu koşullar açısından, Latin Amerika'nın genel karakteristiğini sergiler. Latin Amerika'daki emperyalist hakimiyet, birbiriyle çelişen iki modelle tanımlanır. Bunlardan birincisi “geleneksel emperyalizm”dir. Bu modelde, tamamen yabancı sermaye tarafından kontrol edilen yatırımlar aracılığıyla, Amerika hegemonyasını sürdürür. İkinci model, İkinci Dünya Savaşından beri, kırsal ekonomiden, kentsel sanayi sektörüne geçişle meydana gelmiştir³⁶. Bu değişim, ilerlemeci bir değişimdir. Bu değişimle birlikte eski oligarşik grupların gücü azalmıştır ama tamamen ortadan kalkmamıştır. Peru'da bu durum yaşanmıştır.
- 2) 1950'lerden önce, Peru ekonomisi üzerindeki yabancı hakimiyeti, kırsal (tarımsal) kaynakların tamamen yabancıların kontrolü altında kalmasına dayanıyordu. 1950'lerden sonra, madencilikteki yabancı nüfuzu artmaya başlamıştır ve yabancı sermaye endüstriyel üretime kayma trendine girmiştir. Yabancıların, kırsal sektördeki hegemonyası giderek zayıflamıştır.
- 3) 1968 yılında işbaşına gelen askeri cunta, tarım, madencilik ve petrol sektörü üzerindeki yabancı kontrolünü ve hegemonyasını sona erdirmeye çalışmıştır. Yerli ve yabancı sermayenin “kentsel-endüstriyel” sektöre aktarılması hedeflenmiştir. Askeri cunta rejiminin temel politikası, “kırsal kapitalistleri, endüstriyel kapitalistler haline getirme”yi planlamış olmasıdır. Bu yeni

³⁶ Anibal Quijano, bu değişimi “a progressive shift in the axis of domination from agro-extractive sectors to the urban-industrial sectors” olarak nitelendirir.

politika ile devlet daha güçlü ve daha etkin hale getirilmiş, ve daha iyi organize edilmiştir. Ama, devletin emperyalist monopoller ağıyla olan bağlantıları daha da güçlenmiş ve dışarıya bağımlı hale gelmiştir. Devlet, daha önceki dönemlere göre daha az ulusalcı bir niteliğe sahip olmuştur.

- 4) Peru'nun yönetici sınıfı sürekli olarak “bağımlı burjuvazi” özelliği göstermiştir. Askeri cuntanın uyguladığı reformlar, bu sınıfın homojen yapısını gittikçe zayıflatmıştır. Toprak sahiplerinin güçleri zayıflarken, kentsel-endüstriyel grupların güçleri artmaya başlamıştır. Quijano, Peru'daki yönetici sınıfını gruplara ayırır. Bunlardan birincisi, ülkenin tarımsal ihracatını gerçekleştiren ve sahil kesimlerinde yaşayan üst seviyedeki toprak sahipleridir. Bu grup, yabancı şirketlerin doğrudan kontrolü altında değildir. İkinci grup, orta seviyedeki toprak sahiplerinden oluşan burjuvazi sınıftır. Bunlar, ülkenin Sierra bölgesinde bulunurlar ve genellikle iç piyasalar için üretim yaparlar. İlk iki grup, tarım sektöründe faaliyette bulunmaktadır. Üçüncü grup, tamamen yabancı sermayenin yatırımlarına bağımlı olan, üst seviyedeki endüstriyel gruptur. Dördüncü ve son grup ise orta seviyedeki endüstriyel gruptur. Bu grup, zayıf ve yetersiz finansal kaynaklara sahip olan gruptur. Peru'daki yönetim sınıfını oluşturan bu gruplar arasındaki finansal bağlar ve aile bağları bu sektörleri birbirine bağlar. Toprak sahipleri kesimi, bankacılık ve ticaret, sanayi, madencilik, ve petrol gibi alanlarda oldukça önemli bir role sahiptirler.
- 5) Yeni rejimin iddiası, kurulacak olan yeni sistemin, kapitalizmi ortadan kaldırarak onun yerine geçmesiydi. Yeni sistem, sosyalist düzeni kuracaktı. Bu sistemin üç temel özelliği vardı. Bunlar: “ulusalcılık”, “insancılık”, ve “toplumsalcılık” gibi farklı özelliklerdi. Bütün bu hedeflere rağmen, Quijano'ya göre, bu yeni düzen bazı temel sanayilerde devlet kapitalizmini güçlendirmiş ve tarımsal üretime dayalı ticareti ön plana çıkarmıştır. Bütün bunların sonucunda; ulusal burjuvazi, uluslar arası burjuvaziye daha bağımlı bir hale getirilmiştir.

Quijano, Peru burjuvazi sınıfının zayıflığını ve çelişkilerini de vurguluyor. O'na göre, güçlü bir şekilde ortaya çıkmış olan ulusal burjuvazi, Peru'nun kalkınma sorunlarının üstesinden gelecektir. Chilcote, Latin Amerika'daki geri kalmışlığın ve bağımlılık bağlarının kırılması için ulusların neler yapması gerektiği ile olarak üç ülkedeki uygulamaları bize örnek vermiştir (Chilcote and Edelstein, 1974: 75). Bunlardan birincisi Peru'dur. Peru'nun kalkınmasında, iyice yerleşmiş, ve bütünleşerek birlik haline gelmiş ulusal burjuvazi, önemli bir rol oynayacaktır. Örnek verilen ikinci ülke, Şili'dir. Kapitalizmden sosyalizme geçişle yabancıların elindeki ekonomi kontrolünün önüne geçilmiştir, ve ulusal kalkınmada oldukça önemli bir adım atılmıştır. Salvador Allende hükümetinin zorla işbaşından uzaklaştırılmasıyla, ülkedeki kalkınma hamleleri duraklamaya uğramıştır. Küba, kapitalist dünya ile olan ilişki ve bağımlılık bağlarını kesen en iyi ülke örneğidir. Bu bağları keserek, kalkınma yolundaki engellerin bir kısmını ortadan kaldırmıştır. Bu ülkenin uygulamasında, "bireysel yabancılaşma"nın (individual alienation) ortadan kaldırılması ve kollektif bir toplumsal yapı kurulması amaçlanmıştır. Küba, yeni bir toplum yaratma projesinde başarılı olmuştur.

4. v) Guatemala Örneği: Susanne Jonas Bodenheimer

Bütün sömürgeci sistemlerde olduğu gibi, Guatemala ekonomisi bu ülkenin insanların talepleri üzerine değil de, İspanyol hükümetinin istek ve talepleri doğrultusunda üretim temeline oturtulmuştur. Bu tür bir ekonominin baskın olduğu sisteme "sömürgeci ekonomi" denir. Ticaretten elde edilen artık değer, İspanyol devletinin desteklenmesi yönünde kullanılmıştır. Bu sayede, İspanya'daki ticari sınıfın refah seviyesi artmıştır. Latin Amerika'daki bağımlılığı, 16. yüzyıldan beri sürekli bir durum olarak nitelendiren Susanne Bodenheimer, çalışmalarında uluslar arası sistemin özel yönlerini incelemiştir. Bunlar arasında en önemlileri: "kapitalizmin mevcut yapısı; baskın sınıfın ihtiyaçları ve beklentileri; sermaye birikimi; uluslar arası ticaretin kuralları, ticaret hadleri; ve bağımlı ülkeleri uluslar arası sisteme bağlayan bağlar" bulunmaktadır. Bodenheimer, bağımlılığın altyapısı ile ilgili iki örnek verir. Bunlardan

birincisi, “bağımlı sanayileşme” (dependent industrialization)dir. Bodenheimer’a göre, bağımlı sanayileşme, yabancı ekonomilerin ihtiyaçlarını karşılayacak bir sistemdir. İkincisi ise, “clientele” sosyal sınıflardır. Bu sınıflar, uluslar arası sistemin işleyiş yapısından kar elde ederler (Bodenheimer, 1971, 162).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

GERİKALMIŞLIĞA NEDEN OLAN BAĞIMLILIKTAN KURTULMA ÖNERİLERİ VE ÖRNEK UYGULAMALAR

1. Tespitler ve Çözüm Önerileri

1. i) Chilcote ve Edelstein'in, Geri Kalmışlıktan Kurtulma Önerileri

Ronald H. Chilcote ve Joel C. Edelstein birlikte yazdıkları eserlerinde, Üçüncü Dünya Ülkelerinin geri kalmışlık sarmalından çıkış yolları için ip uçları vermeye çalışmışlardır. Onlara göre, geri kalmışlık tuzağından kurtulmanın yolu “sınıfsız toplum” için mücadele etmektir. Bu mücadelede karşılaşılabilecek dört temel sorun vardır. Bunlar sırasıyla: yabancılaştırma, tüketim, işe teşvik etme ve yeni bir kişi (birey) yaratmadır. Chilcote ve Edelstein'e göre, Küba devriminde yukarıda sayılan temel sorun çözülmüştür. Küba sosyalist devrimi, yukarıda sayılan dört sorunu çözerek başarıya ulaşan tek sistemdir.

Yabancılaştırma “alienation”: Amerikalı siyaset bilimci Herbert Marcuse'a göre, yabancılaştırma sadece endüstriyel açıdan gelişmiş toplumlarda ortaya çıkmaz, az kalkınmış toplumlarda da yabancılaştırma ortaya çıkabilir (Marcuse, 1968: 7). Karl Marx'a göre bir işyerindeki işçi, ürettiği üretim araçlarına ve ürettiği materyale sahip olmadığı için, kendi ürettiği ürüne karşı yabancılaştır. Çünkü, işçinin çalıştığı işyeri ve ürettiği ürün kendine ait olmayıp, bir başkasına (patrona) aittir. Yabancılaştırma birkaç şekilde olabilir. Genellikle, işçi zayıf konumdadır, iş sürecini kontrol etmeden uzaktır. Ürettiği üründen ve üretim sürecinden yabancılaştırılan işçi, yönetim politikalarını etkilemeye ve iş koşullarını belirlemeye yetkin değildir. Görevlerin özelleştiği ve standartlaştığı bir konumda iş, anlamsızlaşır. Genellikle, işyerindeki iş bölümüyle, işçi izole edilmiş bir hale gelir. İş bölümünün bir sonucu olarak, işçi sadece kendi iş grubuyla ilişki halindedir. Yabancılaştırma duygusu, sıkıcı hale getirir, bu durumda ise işçinin kendisini bireysel olarak geliştireceği bir ortam kalmaz. Fransız sosyal bilimci M. Foucault, bu

durumu “disiplin ve ceza” (discipline and punish) adlı eserinde açıklarken, günümüzdeki modern işyerlerinin birer hapisaneyeye dönüştüğünü ileri sürüyor.

Yabancılaşma, kapitalist dünya ile olan bağımlılık bağları koptuğunda ortadan kalkmaz. Küba'nın, 1960'ların başlarında Amerika'dan kopmaya başlamasıyla, Küba'daki işçilerin yabancılaşması ortadan kalkmamıştır. Temel üretim araçlarının ulusallaştırılmasıyla da, yabancılaşma otomatik olarak ortadan kalkmamıştır. Küba'da ve diğer sosyalizm yanlısı ülkelerde, üretim araçlarının devletleştirilmesi, yabancılaşmayı önleyememiştir. Belçikalı ekonomist Ernest Mandel'e göre, yabancılaşma, işçiler kendi emekleriyle ürettikleri ürünlerin sahibi olduğunu bilinçli olarak hissettikleri ve kendi çalışma koşullarını kendilerinin belirledikleri zaman ortadan kalkabilir. Rutin iş koşullarının ortadan kalkması; Yugoslavya örneğinde olduğu gibi, işçilerin iş yönetimine aktif olarak katılmaları yabancılaşmayı engeller. Bu örnek “kendi kendini yönetme” (self managerial) sistemi olarak bilinir. Üretim ve yönetim aşamasında uzman olmayan işçilerin etkili bir şekilde söz sahibi olmaları bu sistemin başarısız olmasına neden olmuştur. Huberman ve Sweezy'e göre, yabancılaşmayı ortadan kaldırmanın temel koşullarından birisi, “eşit ve sınıfsız” bir toplum yaratmaktan geçer (Huberman and Sweezy, 1969: 155).

Tüketim Modeli'nin Değişmesi: Chilcote ve Edelstein'e göre, Küba devriminin ana tema'sı, “anti-consumerism” anti-tüketimciliktir. Devrimin hedefi, sınıfsız bir toplumsal yapı yaratmaktır. Geri bırakılmış bir ülke, “artık değer” (surplus value) yaratıp; onu gelecek yatırımlara çevirirken, temel ihtiyaçların dışında halkına fazla bir şey sunamaz. Küba devrimi ile, gelir dağılımındaki farklılıklar tamamen ortadan kaldırılamamıştır. Ama, zenginlerin satın alabilecekleri lüks tüketim malları da piyasalardan kalkmıştır. Devrim sonrasında, Kübalılar özel otomobilleriyle değil, herkesin kullandığı otobüs ve tramvay toplu taşıma araçlarıyla seyahat etmektedirler (Chilcote and Edelstein, 1974: 77). Küba devrimiyle ekonomik kazançların birkaç zenginin süper lüks malların tüketimine gitmesi engellenmiştir. Bütün bu uygulamaların temelinde, 1959 öncesinde var olan hiyerarşik sınıf yapısının ortadan kaldırılması yatmaktadır. Kübalı liderler, parası olanların satın alabileceği bütün lüks malları yasaklamıştır. Sınıflar arasındaki gelir dengesizliklerini gidermek için, yeni iş olanakları

yaratılmış, fiyatlar dondurulmuş, kırsal kesimdeki ücretler arttırılmıştır. Et ve süt gibi birçok tüketici mallarına olan talebi arttıracak tedbirler alınmıştır. Tarım reformuyla, kırsal üretimde ciddi bir artış sağlanmıştır.

İş'e karşı ilgi ve isteğin artırılması: Küba Sosyalist Devrimi sonrasında ortaya çıkan yeni iş ahlakına göre, bir işçinin kendi çıkarları yerine, toplumun çıkarını gözeterek çalışması gerekiyordu. Bu uygulamada, kişilerin kendi çıkar ve rahatlarını toplumun çıkarları için feda etmesi gerekiyordu. Durkheim, bu durumu "altruizm" olarak açıklamıştır. Ancak böylece, üretim artırılabilirdi. İnsanların motivasyonlarında bir dizi değişiklikler bekleniyordu. Paranın, yaşamla ilgili seçenekleri belirlemesinin önüne geçilmesi hedeflenmişti. Paranın, sosyal statüyü yükseltmedeki rolü azalmıştı. Örneğin, parası olsun veya olmasın, her seviyedeki Kübalı her seviyedeki eğitimi alabilme olanağına sahipti. Okullarda verilen eğitim, teori ve pratiğin aynı anda uygulandığı karma eğitim sistemine dayanıyordu. Daha da ileri gidilmiş ve insanlar (kırsal ve şehirli, genç ve yaşlı, bürokrat ve saha işçileri) aynı sınıflarda karıştırılarak eğitime başlanılmıştı. Üretim sürecinde de aynı metot izlenmişti. Şeker kamışı kesen Kübalı bir işçi, şeker kamışının nasıl kesildiğini bilmekle kalmıyor, aynı zamanda, şekerin nasıl kahvaltılık masasına ulaştığını da iyi biliyordu. İşçilerin motivasyonu, ücretle sağlanmıyor, ülkenin kalkınması hedefinin gerçekleştirilmesiyle sağlanıyordu. Herkesin eşit olarak görüldüğü bir toplumsal yapıda, toplumu motive etmek zor değildi. Hedef, "en üstte" ve "en altta" insanların olmadığı bir toplum modeliyle ülkeyi kalkındırmaktı.

Devrim sonrası Kübasındaki bir başka değişimle de estetik değerlere önem verilmesi planlanmıştı. Tüketim tarzındaki değişiklikten sonra, verimlilik önemsenmemeye başlanılmıştı. Bunun tam tersine, Kapitalist Amerika'da veya Sosyalist Sovyetler Birliğinde, güzel bir vadiye baraj inşaa edilmesi, ekonomik açıdan bakıldığında, estetik bir güzelliği korumadan daha önemli bir hedef olarak ele alınabilirdi. Halbuki, Küba'da ekonomik açıdan çok önemli derecede yaşamsal niteliği olan böyle bir baraj inşaaasının, estetik ve çevre güzelliğini korumak amacıyla yapılmaması gerekiyordu. Sosyalist Küba'da, estetik ve doğal güzellikleri korumak için, ekonomik verimlilik ve etkinlik bir kenara konulmalıydı.

Anti-elitist politikaların temeli, Ernesto Che Guevara'nın ortaya attığı ve 26 Ağustos 1966 yılında Fidel Castro'nun bir konuşmasında resmen benimsediği "moral değerlere, materyal değerlere göre daha fazla önem verilmesi"ni öne süren görüşe dayanır (Chilcote and Edelstein, 1974: 78). Bu anlayışa göre, işçiler kendi kişisel çıkarlarını öne koymaksızın ulusal kalkınma için çalışmalıydılar. Ekstra ücret ödemeleri, tatil programları gibi şeyler azaltılıp hatta ortadan kaldırılmalı, bunların yerine, işçilere verilecek ünvanlar ve ödüller konulmalıydı. Sosyal statüyü artırmak için de işçilerin kazandığı ünvanlar ve ödüller kullanılmalıydı (Bernardo, 1971: 119). Küba devrimini, emperyalizm'e karşı büyük bir zafer olarak gören Che Guevara, durumu şöyle açıklıyordu: "bütün insanlığın kaderi, emperyalist sömürge gibi bir tehlike altındaysa, bir halkın bunu durdurması için gerekli olan her türlü fedakarlıkta ve özveride bulunulması zorunludur. Bütün insanlığın en büyük düşmanı olan sömürgeci Amerikan emperyalizm'ine karşı, halkların ayağa kalkarak birleşmesi gerekiyor" (Che Guevara, 1971: 370). Che Guevara'ya göre, Küba devriminden alınacak çok önemli dersler vardır.

Kollektif toplumda yeni bireyin rolü: Küba'da, yabancılaşmanın "alienation" ortadan kaldırılması; tüketim modelinin değiştirilmesi; moral değerlere önem verilerek ayrıcalıklı hale getirilmesi gibi yeni hedefler, sınıfsız ve eşitlikçi bir toplum yaratma yolunda atılan adımlar olmuştur. Sınıfsız toplum yaratmanın belki de en önemli adımı, "yeni birey"ın oluşturulmasıydı. Bu konuyla ilgili çalışmalar yapanların başında Polonyalı filozoflar Leszek Kolakowski (1968) ve Adam Schaff (1965) gelmektedir. Bu yazarlara göre, "yeni birey"ın oluşturulması devrimle gerçekleştirilecek bir projedir. Yeni bireyde bulunması gereken önemli özellikler aşağıdaki gibi sıralanmıştır:

1. Bencillik, bireysellik ve egoizm'in izlerinden tamamen arınmış olmak.
2. Kişisel çıkarlar yerine, kollektif yarar ve çıkarlar için çalışmak.
3. Adaletsizliğe karşı mücadele etmek, insanın insan tarafından sömürülmesini önlemeye çalışmak, ve toplumun sınıflara bölünmesinin önüne geçmek.
4. Mücadelenin ne olduğunu anlayarak, mücadele edilmesi gereken sorunların üzerine korkmadan büyük bir cesaretle gitmek.
5. İsyankar, cesur, ve çalışkan olmak; sorunları analiz ederek onlara çözüm yolları bulmak.

Küba'daki sosyalist devrimin ilk önce yaptığı şey, ülkeyi kapitalist dünyaya bağlayan bağımlılık bağlarını kesmek “izolasyon,” daha sonra da temelleri insancıl değerlere dayanan bir kollektif düzen kurmak olmuştur. Bu açıdan bakıldığında, Küba sosyalist devrimi başarılı sayılır. Dünyada eşi ve benzeri olmayan bir devrimdir.

1. ii) Bağımlılığa Karşı Mücadele

Latin Amerika'daki kalkınma, var olan siyasal ve ekonomik ilişkilerin radikal derecede değişmesini gerektirir. Bölgedeki Amerikalı şirketlerin, bu radikal değişime karşı çıkacağı açık bir gerçektir. Çünkü, Amerikalı şirketlerin Latin Amerika'daki yatırımları, Amerika'daki yatırımlarından daha karlıdır. Bu konu, daha önceki bölümlerde “uydu ülkeden, sömürgeci ülkeye sermaye akışı” başlığı altında ele alınmıştır. Bu şirketler aracılığıyla Amerika, Latin Amerika'daki kaynakları eline geçirerek kontrolü altına almaktadır. Ayrıca, Amerikalılarla rekabet edecek Latin Amerikalı firmalar ve ekonomik merkezler de yok denecek kadar azdır. Amerikalılar, Latin Amerika'ya yaptıkları ihracatta adeta monopol haline gelmişlerdir. Bu durum ise, çok yüksek fiyatlar ve karlar anlamına gelmektedir. Chilcote ve Edelstein'e göre, Amerika'nın, diğer ülkeler içindeki iş yatırımları kendi içindeki yeni iş yatırımlarından daha hızlı bir oranda artmaktadır (Chilcote and Edelstein, 1974: 80-81).

Latin Amerika'da ortaya çıkacak sosyalist sistemler, yabancıların doğrudan özel yatırımlarının sona erdirilmesi demektir. Sosyalist yönetimler, Çok Uluslu Şirketlerin (MNCs) ellerindeki monopol olanakları nedeniyle elde edecekleri ticari karlarını azaltacak uygulamaları devreye sokacaklardır. Şili'de, Küba'da ve Venezuela'da bu durumlar yaşanmıştır. Amerika, çok uluslu şirketleri aracılığıyla, bölgenin bütün kaynaklarını ve pazarlarını kontrolü altında tutarak çok karlı monopoller elde etmiştir. Yabancıların ellerindeki sınırlı veya dolaylı yatırım olanakları dahi, onların büyük karlar elde etmesini sağlamaktadır. Bu nedenle, Amerikalı yatırımcılar, ne pahasına olursa olsun statükonun devam etmesi için gerekli olan her şeyi yapmayı göze alacaklardır. Chilcote'a göre, Amerikalı ve diğer yabancı yatırımcılar, sosyalist rejimlerin ortaya

çıkışıyla beraber, kaybettikleri fırsatlardan sonra sermayelerini hala bu bölgeye kaydırmaya devam etmeyip, bundan vazgeçeceklerdir. Chilcote, bu görüşünü bundan tam 28 yıl önce ortaya koymuştu. Bu nedendir ki, Amerika bu bölgedeki ülkelerin neredeyse tamamına yakınında askeri darbeleri doğrudan veya dolaylı olarak desteklemiştir. Şili örneğinde olduğu gibi, sosyalist iktidar, askeri bir darbe sonucu ortadan kaldırılmıştır. Latin Amerika’da askeri darbeler konusuna daha sonra tekrar değinilecektir.

Amerikan ekonomisinin temel karakteristiği “oligopol” sistemine dayanıyor oluşudur. Bu sistemde, endüstriyel üretimin büyük bir miktarı, sayıları bir elin parmaklarını geçmeyecek kadar büyük firmalar tarafından gerçekleştirilir. Amerikan endüstrisinin en büyük firmalarının temel özelliklerinden birisi, yabancı ülkelerde yaptıkları karlı yatırımlardır. Chilcote, Latin Amerika’nın emperyalist sömürüden kurtulması için, yabancılara ait mevcut holdinglerin millileştirilmesinin yeterli olacağını vurguluyor (Chilcote and Edelstein, 1974: 81). Küba ve Şili örneklerindeki gibi, diğer Latin Amerikan ülkelerinde ortaya çıkacak sosyalist devrimler, bu bölgedeki kapitalist hegemonyayı sona erdirecek ve bağımlılık bağlarını koparacak en önemli faktörlerin başında gelmektedir.

1. iii) Lenin’e Göre Bağımlılıktan Kurtuluş’un Yolu

Lenin, 1969 yılında yazmış olduğu “Kalkınmış Ülkelerin Yenilmesi”³⁷ başlıklı makalesinde; bağımlı hale getirilmiş ve geri bırakılmış ülkelerin bu durumdan kurtulmaları için oldukça önemli bir reçete ortaya koymuştur. Lenin’e göre: Geri bırakılmış Latin Amerikan ülkeleri bağımlılıktan kurtulmak istiyorlarsa, gereksiz tüketim mallarının istilasından ve gereksiz komplike ürünlerin tüketiminden tamamen kurtulmak zorundadırlar (Lenin, 1969: 20-21). Lenin, bu durumu şöyle açıklamaktadır:

³⁷ Lenin’in makalesinin başlığı “Outwitting the Developed Countries”dir. Türkçesi “Kalkınmış Ülkelerin Kumazca Yenilmesi”dir.

Latin Amerikan ülkelerine mal taşıyan Amerikan kamyonları, Amerikan tanklarından daha fazla ve uzun süreli zararlara yol açar. Çünkü, kamyonların taşıdığı tüketim mallarına olan talep, tanklara olan talepten daha fazladır. Silahlara sadece azınlık bir grubun ihtiyacı varken, tüketim mallarına herkesin ihtiyacı vardır. Bir kere, Üçüncü Dünya, zengin batılıların kendi kullanımları ve tüketimleri için ürettiği ve dizayn ettiği tüketim mallarının, ve ürünlerinin pazarı haline gelirse, Üçüncü Dünyanın batıya bağımlı hale gelmesi kaçınılmazdır. Üçüncü Dünya ülkelerinde, batılıların kendileri için ürettikleri ürünlere olan arz ve talebin hızla artmaya devam etmesi beklenmektedir. Böylece, Üçüncü Dünyanın kendi sanayilerinin gelişmesinin önüne geçilmiş olunacaktır... Brezilya'nın üretim yollarına koyduğu her otomobil, bir otobüsün toplu olarak taşıyabileceği 50 kişinin taşınmaması durumunu doğurur. Bireylerin satın aldıkları her bir buzdolabı, toplu soğutma sisteminin kurulması olanağını azaltacaktır. Latin Amerika'da özel doktorlara ve özel hastanelere harcanacak her bir dolar, yüzlerce yaşamın ortadan kalkmasına neden olacaktır. İçilebilir temiz su sağlamak için harcanacak her bir dolar yüzlerce yaşamı kurtaracaktır. Özel okullara harcanacak her bir dolar, birkaç kişiye ayrıcalık sağlarken yüzlerce insanın eğitimsiz kalmasına yol açacaktır... (Lenin 1969: 20-21).

Dünya kaynaklarının iyice azalması ve Amerika'nın taleplerinin karşılanamayacak hale gelmesi durumunda; Amerika'nın, geri bırakılmış ülkelerin kaynaklarını kendine çekmesi için daha önceki durumlarla mukayese edildiğinde, daha çok askeri güçle müdahale edeceği tahmin edilmektedir. Bu durumda, Üçüncü Dünyanın daha da geri kalması kaçınılmaz olacaktır. Günümüzde, 19 Mart, 2003 tarihinde başlayan, Irak'ın kapitalist Amerika ve İngiltere tarafından işgal edilme operasyonu, bunun bir kanıtıdır. Bu haksız, ve BM kararlarını hiçe sayan tek taraflı saldırı, gelecekte başka ülkeler üzerinde de yaşanacaktır. Amerikan ekonomisinin ayakta kalması için gerekli olan kaynaklar hangi ülkelerde yoğun olarak bulunuyorsa, o ülkeler hiç bir gerekçe gösterilmeksizin Amerikan saldırılarına açık hale gelecektir. Che Guevara'nın

ileri sürdüğü gibi, dünya halkları, eğer bu zalim insanlık düşmanına karşı birleşemezse, bir gün aynı kader onları da bulacaktır.

1965 yılında, Amerika, Avrupa, Sovyetler Birliği, Japonya ve Güney Afrika dünyada üretilen bakır madeninün yüzde 90 dan fazlasını tüketmiştir. Yine aynı yılda, Amerikan sanayileri tek başına dünya alüminyum üretiminin yarısını, bakır üretiminin üçte birini, kurşun üretiminin yüzde 40'ını, nikel ve çinkonun yüzde 36'sını, krom üretiminin ise yaklaşık olarak yüzde 33'ünü tüketmiştir (Chilcote and Edelstein, 1974: 87). Dünya kaynaklarının büyük bir kısmının, Amerika tarafından tüketildiğini görüyoruz.

1. iv) Fernando Henrique Cardoso ve Enzo Faletto: Sınıflar Arası İttifak

Cardoso ve Faletto, Latin Amerikan ülkelerinin ekonomileri üzerine ortak bir çalışma yapmışlar ve bu çalışmalarını 1969 yılında önce İspanyolca olarak kitaplaştırmışlardır. Bu eserin orijinal adı: “Dependencia y Desarrollo en America Latina”dır. Daha sonra, 1979 yılında bu kitap “Latin Amerika’da Bağımlılık ve Kalkınma” (Dependency and Development in Latin America) olarak İngilizce’ye çevrilerek yeniden bastırılmıştır. Bağımlılığın, sosyo-politik boyutları ve sonuçları üzerinde durulmuştur. Bu eserde, bağımlılığın ana nedenleri olarak sadece dış faktörler üzerinde durulmamış, aynı zamanda iç faktörler üzerinde de önemle durulmuştur. Cardoso ve Faletto, geri kalmışlığı “birincil sektörlerin baskın olduğu; üretim sisteminde fazla çeşitliliğin bulunmadığı; dış pazarların iç pazarlara göre daha belirleyici olduğu” bir ekonomik sistem olarak tanımlaya çalışmışlardır (Cardoso and Faletto, 1979: 15). Buna ek olarak, ekonomik entegrasyon sonucunda, sınıf ittifaklarının meydana geldiği, ve karar mekanizmalarını etkilediği vurgulanmıştır.

Yukarda isimleri geçen yazarlar tarafından “iç faktörlerin, dış faktörlerle birleşmesi sonucunda, geri kalmışlığa neden olan bağımlılığın meydana geldiği” ortaya konulmuştur. Latin Amerikan ülkelerinde, orta sınıfın ekonomik ve siyasal sistemle

birleşmesi, bu ülkelerdeki ekonomik ve sosyal kalkınmanın önünü tıkamıştır. Kapitalist dünya ekonomisinin bir ülkeye yerleşmesinde, o ülkedeki devletin buna yol açtığı ileri sürülmüştür. Kısacası kabahat, devletin yönetimini ellerinde tutan yönetici sınıfıdır. Geri kalmışlık sorununu, Marksist çerçevede incelemeye çalışan Cardoso ve Faletto'nun ağırlıklı olarak üzerinde durdukları konu, "sınıflar arası ittifaklar"dır.

1. v) Andre Gunder Frank: Sosyalist Devrim

Andre Gunder Frank'a göre, bağımlılığa neden olan, dünya kapitalist ekonomik kalkınma sisteminin kısılcısından kurtulmanın yolu, Küba örneğinde olduğu gibi sosyalist devrimden geçer. Frank, Küba'nın, sosyalist devrim sonrasında kalkınmaya geçtiğini iddia ediyor. Metropol ülke (Amerika) ile onun uydusu olan Şili arasındaki refah, güç, ve gelir farkları giderek büyümektedir, ama Şili'deki fakir sınıflar arasındaki gelir farklılıkları giderek küçülmektedir (Frank, 1974: 47, 48). Fernando Henrique Cardoso'ya göre, bağımlılık ekolünün iki solcu yazarı Frank ve Ruy Mauro Marini, Sovyet Rusya'daki "narodnik" hareketinin düştüğü hataya düşerek, çevre ülkelerinde kapitalist bir kalkınma sürecinin meydana gelme olasılığını reddetmişlerdir. Onların yaklaşımına göre, çevrede asla bir kapitalist kalkınma süreci olmayacaktır.

Peru'lu Marksist yazar, Jose Carlos Mariategui, 1929 yılındaki bir çalışmasında, "kapitalizm'in Latin Amerika'ya geç girmesi nedeniyle, Avrupa ülkelerinde gösterdiği kalkınmacı etkiyi gösteremediği" görüşünü iddia ediyor. Bu nedenle, Peru'da çok öncelere dayanan tarımsal komünizm modeli etkisini sürdürmüştür. Kapitalist aşamaya çok uzak olan Peru'nun, "yarı-feodal" (semi-feodal) geri kalmışlık konumundan, direkt olarak sosyalizme geçmesi öngörülmüştür. Mariategui'yi "aşama atlayıcı" (stage-skipper) olarak ele almak mümkündür. Bu açıdan, Mariategui ile Alexander Herzen ve Rusya'daki "narodnik"ler arasında belirgin benzerlikler vardır (Mariategui, 1929). Rusya'da kapitalizm aşaması yaşanmadan direkt olarak sosyalizm'e geçilebileceğini savunanlardan birisi de Lenin'dir. Yani, Lenin aşama atlanacağını ileri sürmüştür. Bu nedenle, Lenin köylü toplumunu bir "kalıntı" (relic) olarak ele almıştır (Lenin, 1956).

Mariategui'nin "köylü kolektivizmi" (peasant collectivism) teorisi, feodalizmden sosyalizme doğrudan geçiş için bir temel olabilir. Ekvador'lu Ricardo Parades, bu görüşü 1928 yılında yapılan altıncı Komünist Enternasyonal Kongresinde ortaya atmıştır.

Cardoso ve Faletto, kapitalist dünya sistem sürecinin bir sonucu olarak, sanayileşme dahil kapitalist kalkınmanın mümkün olacağını ileri sürerler. Bunlara göre, "önemli bir yapısal değişim: a profound structural change"den sonra, daha ileri derecede bir endüstriyel gelişme olacaktır. Cardoso ve Faletto'dan bir alıntı yapacak olursak, durumu şöyle açıklayabiliriz:

"Bir sistemde siyasal kriz, kalkınma için gerekli olan kamu ve özel yatırımları engellerse, yapılması gereken iki alternatif vardır. Bunlardan birincisi, piyasayı yabancı sermayeye açmak; ikincisi ise sosyalizme doğru radikal bir hareket başlatmaktır. Böyle bir durumda kapitalist kalkınmanın, toplumun çoğunluğunun sorunlarını çözme şansı yok denecek kadar azdır. Dolayısıyla daha kalıcı ve genel çözümler için sosyalist devrime giden yolları açmak gerekecektir. Burada önemli olan sorun, sosyalizme gidecek yolların nasıl açılacağıdır (Cardoso and Faletto, 1979: xxiii, xiv)."

Cardoso ve Faletto, Sovyetler Birliği ve Çin gibi bazı ülkelerin, bağımlılık zincirini kırarak önemli bir otonomiye sahip olduğunu savunuyorlar. Her şeye rağmen, sosyalist ülkeler arasında da belirli ölçülerde bağımlılık ilişkilerinin bulunduğunu kabul ediyorlar. Bağımlılık teorisine "bütüncül" (wholistic) açıdan yaklaşarak, geri bırakılmışlık sorununu ele alan Immanuel Wallerstein; dünya kapitalist sisteminin ortadan kaldırılması sorununa da bütüncül olarak yaklaşıyor. Wallerstein'e göre, bütün, parçalar üzerinde baskın ve etkili bir role sahipse, bütün sistemi değiştirmedikçe; sistemin bir parçası olan bağımlılığın yol açtığı "geri kalmışlık sorunu"na köklü ve kalıcı bir çözüm bulmak olanaklı değildir. Çözüm yolu, dünya kapitalist sistemini tamamen değiştirerek, dünya genelinde bir sosyalist sistem kurmaktan geçer. Eğer Çin'deki ve Rusya'daki devrimler sosyalist sistemler kuramadıysa, Tanzanya ve Nikaragua'daki devrimlerin bir sosyalist sistem kurma olasılığı var mıdır? Her iki ülkede

de sosyalizme milliyetçi yaklaşımlar vardır. Hatta, Rus sosyalizmiyle, Çin sosyalizmi arasında farklılıklar vardır.

Christopher Chase-Dunn'a göre, Çin, Sovyetler Birliği, ve Küba gibi ülkeler, sosyalist sistem kurma yolunda önemli adımlar atmışlardır. Fakat bu adımlar, dünyanın diğer ülkelerinin sosyalizme geçişini etkileyecek ciddi sonuçlar elde edememiştir. Dünya genelinde “tek bir iş bölümünü” (single division of labour) savunan Christopher, tek bir dünya hükümetinin egemen olacağı, dünya ekonomik sisteminin kurulmasını savunuyor (Chase-Dunn , 1982: 169).

1. vi) Küba Örneği: Sosyalist Devrim ve Gerilla Savaşı

Küba halkının emperyalizmle karşı karşıya gelmesi; Küba'daki sınıf düşmanı olan “işbirlikçi burjuvazi” (comprador bourgeoisie)ye karşı, hem Sierra Maestra'daki ve hem de başkent Havana'daki ulusal seferberlik hareketlerini motive etti. Küba'nın Ruaya bölgesinde yapılan mücadele örneğinde ise; yerli işbirlikçi burjuvaziye karşı yürütülen halk mücadelesi sonucunda sosyalizm, kapitalist emperyalizme karşı galip gelmiştir. Başarısızlığa uğrayan sosyalist devrimci girişimlerin çoğunda, ortadan kaldırılması gereken “ilk düşman” (the immediate enemy) olan işbirlikçi burjuvazi'ye karşı yürütülen sınıf mücadelesinin başarısız olması, temel faktörlerden birisi olmuştur. Örneğin, Santa Domingo'da, “anasayacıların” (constitutionalists) emperyalizm'e karşı başarılı olmaları, kendi yerli burjuva sınıflarını alt etmelerinden sonra gerçekleşmiştir. Burjuvazi sınıfının halk tarafından hezimete uğratılması veya hegemonyasının zayıflatılması neticesinde, devrim girişimleri başarılı olabilmektedir. Bu durumda, emperyalist güçler kendileriyle iş birliği yapan burjuvazi sınıfını kurtarmak amacıyla halk direnişini kırmak için olaya el koyarlar.

Çin, Yugoslavya, ve Vietnam örneklerinde bu durum yaşanmıştır. Sömürgeci metropol güçler, kendileriyle iş birliği yapan ticari ortakları tehlikeye girdiğinde, onlara askeri güçleriyle yardımcı olurlar, donanmalarıyla kuşatma yaparlar. Gerekteğinde, doğrudan askeri müdahalede bulunarak yeni savaşlar açarlar. Paraguay'a karşı böyle bir

savaş tezgahlanmış³⁸, bu savaşta kendine has bağımsız kalkınma modeli uygulamak, ve ulusal sermaye ile inşa edilen demir yollarını savunmak için mücadele eden halkın büyük bir kısmı öldürülmüştür (Frank, 1969b: 379). Dışardan gelen emperyalistlerin olaya karışmaları, sınıf mücadelesi yürüten yerli halkların işbirlikçiler'e karşı olan birlik ve mücadele heyecanlarını daha da güçlendirmiştir. Frank, “emperyalist sömürgecilerle iş birliği yapan yerli burjuvazinin iyice zayıflatılması için, gerilla tarzı mücadele devreye girmelidir” önerisini savunur (Frank, 1969b: 374). Gerilla savaşı, sadece ulusal başkentlerde yürütülmemelidir. Aynı zamanda kırsal alanlarda da yürütülmelidir. Ülke genelinde gerilla savaşının başlatılması, emperyalistlerin direnişini zayıflatacak ve onları yenilgiye uğratacaktır.

1. vii) Ortadan Kaldırılması Gereken İlk Düşman: “Komprador Burjuvazi, ve Köprübaşı”

Geri kalmışlığa neden olduğu için ortadan kaldırılması gereken “ilk düşman” kimdir? sorusuna yanıtlar arayan Frank, cevaplarını, Ocak 1968 tarihinde, Havana Kültür Kongresinde verdiği bir seminerde ortaya koymuştur. Bu konuda Frank'ın tamamını kabul ettiğim tespitleri şunlardır (Frank, 1969b: 371, 372):

1. Latin Amerika'nın ulusal bağımsızlık mücadelesi önündeki ilk düşman, Brezilya, Meksika, Bolivya gibi ülkelerde yerli burjuvazi sınıfıdır. Latin Amerika'nın kırsal bölgelerinde bu grup yerel burjuvazi sınıfıdır. Afrika ve Asya'da ise, ortadan kaldırılması gereken en önemli düşman, kapitalist emperyalizmdir.
2. Latin Amerika'nın sınıf yapısı, uluslar arası kapitalizmin sömürgeci yapısının gelişmesiyle (merkantilizmden, emperyalizme geçişle) oluşmuş ve bu değişimle transformasyona uğramıştır. Sömürgecilik sürecinden önce, “hacienda” ve “latifundia” şeklinde bir tarımsal üretim tarzı ve toprak sistemi mevcut değildi. Bütün Latin Amerikan ülkelerinin ortak sorunu olan “dengesiz toprak

³⁸ Arjantin, Brezilya, ve Uruguay arasındaki “Üçlü İttifak” (Triple Alliance) olarak bilinen ve 1864 - 1870 yılları arasında Paraguay'a karşı yapılan savaşta erkek nüfusun yedide altısı öldürülmüştür. Bu savaş, Latin Amerikan tarihi'nin en kanlı savaşıdır. Kaynak: www.onwarcom/aced/data/tango/triple1864.htm.

dağılımı”nı ortadan kaldırmak için, toprak reformlarına ihtiyaç vardır. ECLA’nın önerdiği kalkınma politikaları arasında bulunan “toprak dağılımını adil hale getirme”yi hedefleyen radikal reformlar başarıya ulaşamamıştır.

3. Bugün, Latin Amerika’daki anti-emperyalist mücadele, sınıf mücadelesiyle yürütülmelidir. Bütün sosyal katmanların tek bir sınıf haline gelerek, ülkelerini işgal altında tutan emperyalist güçlere karşı koymaları gerekir.
4. Latin Amerika’daki anti-emperyalist sınıf mücadelesinin, kentli burjuvaziye karşı taktik olarak yürütülmesi, gerilla mücadelesiyle mümkündür. Mücadele, öncelikle ülkenin ulusal burjuvazi sınıfına karşı başlatılmalıdır. İdeolojik ve politik açıdan bakıldığında, mücadele sadece emperyalist ve sömürgeci güçlere karşı yönlendirilmemeli, aynı zamanda sınıf düşmanının yerli unsurları olan burjuvaya karşı da yürütülmelidir.

Sınıf mücadelesinin en önemli boyutu, kimin kime karşı devrim yapacağını yeniden formül edilmesidir. En büyük düşmanla, ortadan ilk önce kaldırılması gereken düşmanlar belirlenmelidir. Büyük düşmanın, emperyalizm olduğuna dair evrensel bir görüş birliği vardır. Devrim taraftarları ve reformistler de bu görüşü paylaşırlar. Devrim mücadelesinde halledilmesi gereken ilk düşman emperyalizm ve metropolitan burjuvazi midir?; Latin Amerika örneğinde olduğu gibi (Brezilya, Peru, Guatemala, Meksika) merkezi şehirlerdeki burjuvazi midir?; yoksa kırsal bölgelerdeki yerel burjuvazi midir?, gibi soruları cevaplandırmak için, Latin Amerika’nın sömürgeci (neo-colonial) yapısı ile sınıf yapısını ayırmak önemlidir. Kapitalist sistem, sahip olduğu sömürgeci yapı sayesinde Latin Amerikan sömürgelerini ve diğer sömürgeleri son noktasına kadar sömürür. Dünya kapitalist sistemi, sömürgeleştirdiği ülkelerdeki “iç sömürgeci yapı” aracılığıyla bu ülkelerin en ücra köşesindeki kırsal bölgeleri dahi sömürge sistemine dahil eder. Sömürge ülkelerdeki iç sömürgeci yapı sayesinde, bu ülkenin merkez(ler)i konumundaki kentlerin, çevredeki kentleri sömürgeleştirdiğini ve sömürgeci zincir ağıyla batıdaki veya Amerika’daki merkeze bağladığını görürüz. Bu nedendir ki, Emperyalizm’in en büyük düşman olduğu, net bir şekilde ortadadır. Emperyalizmle iş birliği yaparak kendi çıkarlarını ülke çıkarlarının önüne koyan komprador burjuvazi, halledilmesi gereken ilk düşmandır. Çünkü, vahşi emperyalizmin pençesine düşen

savunmasız zayıf ülkelerin karşısındaki en önemli tehlike, kendi yerli burjuvazi sınıflarıdır. Sınıf mücadelesinin önündeki en büyük engel, işbirlikçi burjuvazidir. Günümüz “neo-sömürgeci” döneminde, kalkınmış kapitalist ülkelerin, geri bırakılmış fakir ülkeleri sömürmeye devam etmeleri için askeri birlikler göndermeye ihtiyaçları kalmamıştır. Kapitalist ülkeler, sömürgeleştirdikleri ülkelerde, işbirliği yaparak kendileri lehine çalışacak satılmış uşakları iş başına getirirler ve onların bu konumda kalmaları için her türlü desteği vermekten çekinmezler. Kapitalist ülkeler için sömürge sistemi kurma işi daha da kolaylaşmıştır. Fakir ülkelerin hazine ve merkez bankası gibi en önemli kurumlarının başına, kendileri adına çalışacak uşaklar getiren kapitalist ülkeler, sömürge çarkını daha az enerji ve kaynak harcayarak döndürürler.

1. viii) Bir başka ilk düşman: Neo-Emperyalizm

İnsanlığın birinci düşmanı emperyalizmdir. Girdiği her yeri sömürmeyi hedefleyen emperyalizm, Latin Amerika'nın geri bırakılmışlığının arkasındaki en önemli etkenlerden birisidir. Emperyalist sistem, uyguladığı yüksek ticaret hadlerinden ve kotalardan dolayı, Latin Amerikan ülkelerinin ve diğer sömürgelerin büyük ticari kayıplarla karşılaşmasına yol açmıştır. Elde edilen karların merkez ülkeye transfer edilmesi, patent veya hak sahibine ödenen paralar, ve borç geri ödemeleri nedeniyle sömürge ülkeden sömürgeci ülkeye (çevreden merkeze) bir sermaye transferi olmuştur. Bu nedenle, 1960-1963 yılları arasında Latin Amerika'nın döviz kaynaklarının yüzde 40'ı somut olarak sonucu görülmeyen finansal hizmetlere giderken; yüzde 21.5'i ise yabancıların sahip olduğu taşımacılık ve diğer hizmetlere gitmiştir (Frank, 1969b: 389). Çok zor elde edilen yabancı döviz kaynaklarının yüzde 61.5 gibi önemli bir miktarı, bir tek peny'lik mal ithal etmeden, tamamen yabancıların sağladığı hizmet sektörlerine harcanmıştır. Bu miktar, Latin Amerika'nın Gayrı Safi Yurtiçi Hasılası'nın (GSYİH) yüzde 7'sini oluşturan bir orandaydı (Frank, 1966). Kısacası, 1960-63 yılları arasında Latin Amerikan ülkelerinden, başta Amerikalılar olmak üzere, yabancıların kontrolündeki hizmet sektörüne giden kaynaklar 6 milyar doların üzerindediydi.

1950'lerin başından itibaren uygulanan yeni ticaret hadleri nedeniyle Latin Amerikan ülkelerinin GSYİH'daki ek kayıpların miktarı yıllık yüzde 3 iken; Latin Amerikan ülkelerinin ana okulundan üniversiteye kadar, özel ve devlet sektörlerinin tamamının eğitime harcadığı kaynakların GSYİH'daki payı yüzde 2'yi aşmamıştır (Frank, 1969b: 389). Kapitalizmin Latin Amerika'ya iyice yerleşmesiyle birlikte, ulusal burjuvazi sınıflarının kapitalizme olan bağımlılıkları kuvvetlenmiştir.

Latin Amerika'daki neo-emperyalizm ve monopol kapitalist kalkınma politikaları, bütün bölgedeki sınıfları (komprador, bürokratik ve ulusal burjuvazi) emperyalizmle siyasal ve ekonomik ittifaka ve dolayısıyla daha sıkı bağımlılığa zorlamaktadır. Ekonomik kalkınmaya giden ulusal ve devlet kapitalizminin yolu, neo-emperyalizm tarafından kapatılmıştır (Frank, 1969b: 369). Latin Amerika'daki burjuvazi sınıfı, özellikle de ulusal merkezlerde yönetimi elinde tutan iş birlikçi burjuvazi, kendi halkının sömürülmesi için emperyalistlerle birliktelik halinde çalışırlar. Yani, kendi ufak çıkarları için, ülkelerinin ve halklarının çok büyük çıkarlarını geçmişte göz ardı ettikleri gibi; gelecekte de bu davranışı sergilemekten çekinmeyecek olan ulusal burjuvazi sınıfı, kendi ülkelerini kendi elleriyle sefalet ve kargaşaya sürükleyeceklerdir.

Günümüzde, emperyalist sistemin en önemli aktif kurumları olan İMF ve Dünya Bankası, borç batağına saplanmış ülkelerin kurtuluşu için değil, adeta imha edilmeleri için harekete geçmektedir. Bu konu ile görüşlerine başvuru, Dünya Bankası eski baş ekonomisti ve Bill Clinton'ın ekonomi danışmanı Joseph Stiglitz, kendi deyimiyle "kan emici IMF'nin imha planı"nı şöyle sıralıyor: 1) Siyasilere sus payı'nın verildiği özelleştirmeler. 2) Para ve sermayenin serbest dolaşımı. 3) Fiyatların yükselmesine yol açan, pazarın belirleyiciliğine bırakılmış fiyat politikaları. 4) Kapitalist sistemin kendi kurallarına göre işleyen serbest ticaret anlaşmaları.

Stiglitz'in bulgularını teker teker incelemek gerekirse, bunu dört madde halinde yapmak doğru olacaktır: 1) IMF'nin borç sarmalındaki ülkelere yardım paketinin birinci aşamasında ön koşul olarak "özelleştirmeler" geliyor. Stiglitz'e göre, bu noktada ülkenin siyasal elit'i devreye giriyor. İşbirlikçi yönetici sınıfı, devlete ait kurumların ve varlıkların satılmasına (peşkeş çekilmesi) itiraz etme yerine, Dünya Bankası'nın isteklerini "gönüllü olarak" yerine getirerek eleştirileri susturmaya çalışıyorlar. İlk

etapta, elektrik, su, telekom, ve doğalgaz gibi çok karlı hizmetleri yürüten monopol konumundaki şirketler özelleştiriliyor. Bu kurumların satış bedelleri üzerinden oldukça yüklü komisyon alan komprador bürokratlar, ülkelerinin çıkarlarını koruma yerine, kendi ceplerini dolduruyorlar. Bu konu ile ilgili, 1995 yılında Rusya’da kamunun elinden çıkan kurumlar Stiglitz tarafından örnek veriliyor. 2) Planın ikinci aşamasında, para ve sermayenin serbest dolaşımı sağlanıyor. Bu teoriye göre, öncelikle yatırımcıların elindeki sermayenin serbestçe kriz içindeki ülkeye girip çıkması sağlanıyor. Stiglitz, bu durumu “sıcak para döngüsü” olarak tanımlıyor. Brezilya, ve Endonezya’da olduğu gibi, spekülasyon yollarla ülkeye giren yabancı sermaye dövize, borsaya, ve gayri menkule yöneliyor. Ülkede çıkan ilk krizin ardından kaçıp gidiyor. Hatta, karını artırmayı amaçlayan yabancı sermaye, bu ülkelerde yapay krizler yaratıyor. Böylece ulusal rezervleri sıkıntıya giren bağımlı ülkenin, dışa olan bağımlılığı iyice artıyor. Daha sonra, spekülasyonların bu parayı tekrar kriz içindeki ülkeye döndürmeleri için, İMF kriz içindeki hükümetlere faiz oranlarını artırmaları doğrultusunda baskı yapıyor. Artan faizler, gayri menkul fiyatlarını aşağıya çekiyor, ve sanayi üretimini baltalıyor. Üretim tesislerinin kapatılmasıyla birlikte istihdam sorunu tırmanmaya başlıyor. 3) Planın üçüncü aşamasında, “serbest piyasanın belirlemesine bırakılan fiyat politikası” nedeniyle, halkın en çok kullandığı, su, doğalgaz, gıda ve ilaç gibi malların fiyatlarının aşırı artışına neden oluyor. Baskı altında kalan halklar, İMF ve Dünya Bankası’nın dayattığı bu politikalara karşı ayaklanıyor. Ekvador halkı, Dünya Bankası’nın baskıları sebebiyle artan enerji fiyatlarına karşı ayaklanırlarken; Bolivyalılar, aşırı derecede artan su fiyatlarından dolayı ayaklanmışlardır. 4) Planın dördüncü ve son aşamasında ise, Dünya Ticaret Örgütü’nün (World Trade Organization [WTO]) ve Dünya Bankası’nın belirlediği kurallara göre oluşturulan serbest ticaret anlaşmaları, kriz içindeki ülkeleri tamamen çıkmaza sürüklüyor. Stiglitz, “Asya, Latin Amerika, ve Afrika pazarlarına girmek isteyen, ancak Üçüncü Dünya ülkelerinin tarım ürünlerine karşı kendi üreticilerini tamamen koruma altına alan batılı zengin ülkeler, amaçlarına ulaşmak için gerektiğinde bu ülkeleri finansal abluka altına almaktan çekinmeyecektir” diyor. Uygulandığı ülkelere hiç bir kurtuluş yolu açmayan, hatta Frank’ın deyişiyle “geri kalmışlığı ilerleten” bir faktör haline gelen İMF ve Dünya Bankası’nın dayattığı emirleri

uygulama politikalarına son vermek gerekiyor. Stiglitz, çözüm önerisi olarak, “dünyadaki tüm oligarşilerin mülkiyetlerindeki topraklardan elde edilen gelirlerin yüzde 50’sine el koymak ve küresel ölçekte adil toprak dağılımını yaracak, radikal bir toprak reformunu” ileri sürmüştür (Stiglitz, 2001). Stiglitz’in açıklamaları, Türkiye dahil bütün bağımlı hale getirilmiş ve geri kalmış ülkeler için geçerlidir. Daha önce her hangi bir merkez güç tarafından sömürgeleştirilmemiş ülkeler, içine düştükleri borç batağı nedeniyle bağımlı hale getiriliyorlar. İşte bu durumun meydana gelmesi, “yeni-sömürgeci” (neo-colonial) sürecin bir sonucudur.

1. ix) Dünya Ekonomik Krizleri ve Üçüncü Dünyanın Kalkınması

Dünyadaki ekonomik krizler, bağımlı ülkelerin ekonomilerini daha çok etkilemiştir. İthal ikameci sanayileşme politikalarına geçişin arkasında, genel olarak küresel düzeydeki ekonomik krizler vardır. Çünkü, krizler metropol ülkeleri daha çok etkilediği için, bu ülkelerin sömürgeleştirdiği ülkelere ihraç ettiği ürünlerin fiyatları oldukça artmakta, veya üretim ancak iç pazarın ihtiyaçlarını karşılayacak kadar yapılabilmektedir. Bu nedenle, metropol ülkeden ithal edilen bir çok ürün, ülke içinde ulusal olanakların el verdiği kadarıyla üretilmeye başlanacaktır. Arjantin örneğinde olduğu gibi, dünya ekonomik krizi; ihracatın önemli derecede azalmasına, ülkede üretilen ürünlerin fiyatlarının hızlı düşmesine, işsizliğin artmasına, bütçe dengesinin bozulmasına, devlet gelirlerinin azalmasına, ve Pezo’nun değer kaybetmesine neden olmuştur. İhracatın azalması, döviz krizine yol açmıştır. Hükümet, tarım ürünlerinin (özellikle de tahılların) fiyatını, sabit bir taban fiyata endekslemiştir.

Dünya genelinde yaşanan büyük çaplı ekonomik ve siyasi krizlerde, emperyalist güçler kendi içinde buldukları sıkıntılarla boğuşmak zorunda kaldıkları için, geri kalmış ülkeler bu dönemlerde geçici de olsa bir rahatlama dönemine girerler. Örneğin, 1929 ekonomik krizinden hemen sonra, Eisen Hoover yönetimi, Latin Amerika’ya “müdahale etmeme” (non-intervention) kararı almıştır. Hoover yönetimi bir taraftan Nikaragua ve Haiti’den Amerikan askeri donanmalarını geri çekerken, bir taraftan da

Amerikalı sanayici grupları korumak için Latin Amerikan ürünlerine karşı yüksek ticari engeller koymaya başlamıştır. 1933 yılında, Franklin D. Roosevelt “iyi komşuluk ilişkileri”ni başlatmayı hedefleyen politikaları ortaya koymuştur. Amerika’nın askeri müdahalelere karşı olduğunu tüm dünyaya deklare etmiştir.

Ondokuzuncu yüzyıldan itibaren, Amerika’da yeni bir ideoloji olarak doğan “Pan-American” düşüncesi savunulmaya başlanmıştır. Bu düşüncenin temeli, 1826 yılında Panama’da düzenlenen bir konferansta Simon Bolivar tarafından atılmıştır. Amerikalıların bu düşünce altındaki gerçek niyetleri, yeni dünyaya yayılmaktı. Pan-American ideolojisinin doğuşundan sonra, Kuzey Amerika’nın Oregon, Washington, Idaho, Alaska, Montana eyaletleriyle, Wyoming’in bazı kesimleri tamamen Amerikalıların kontrolüne geçmiştir. 1848 yılına gelindiğinde, Teksas’ın tamamı, Meksika’nın yarından fazlası Amerikalıların kontrolüne geçmiştir (Chilcote and Edelstein, 1974: 18). Amerikalılar, 1898 yılında İspanyolları yenerek Panama Kanalı’nın kontrolünü ellerine geçirmişler, Küba’nın Guantanamo topraklarında askeri donanma üsleri elde etmişlerdir. 1954 yılının Haziran ayında CIA, Guatemala’nın işgal edilmesini desteklemiştir. Nisan 1961’de, yine CIA destekli “domuzlar körfezi” (bay of pigs) adlı bir hareketle Küba işgal edilmiştir.

İkinci Dünya Savaşı döneminde sıkıntıya giren Amerika, Hitler’e karşı Latin Amerikan ülkeleriyle askeri anlaşmalar imzalamıştır. Bu dönemde, 16 Latin Amerikan ülkesinde askeri üsler elde etmiştir. Savaş sonrası yıllarda, bu anlaşmalar sayesinde Latin Amerikan ülkelerinin, Amerika’dan askeri ve ekonomik yardımlar almasını sağlamıştır. 1934 yılında kurulan Amerikan Ex-Im Bank’ın temelinde, Amerika’nın Latin Amerikan ülkeleriyle olan ticaretini artırmak yatıyordu. Bu tarihten 10 yıl sonra, 1944 yılında IMF ve Dünya Bankası kurulmuştur. Chilcote ve Edelstein “zenginlerin çıkarlarını korumak için fakirlere yardım ve finansal destek amacıyla IMF ve Dünya Bankası kurulmuştur” gerçeğini vurgulamışlardır (1974: 22).

Aşağıdaki tablodan da anlaşılacağı gibi, Arjantin ekonomisinin bel kemiği sayılan bir çok önemli şirket, 1962-1968 yılları arasında, başta Amerikalılar olmak üzere, yabancıların kontrolüne geçmiştir. Bu trend, 1968 sonrasında daha da hız kazanarak devam etmiştir. Diğer Latin Amerikan ülkelerinde de olduğu gibi, Arjantin

ekonomisinin kontrolü tamamen yabancıların eline geçmiştir. Bu konuya “enclave economy” başlığı altında değinilmiştir. Küreselleşmenin hız kazanmasıyla birlikte, Çok Uluslu Şirketler (MNCs), gerikalmiş ülkelerde oldukça etkili olmaya başlamıştır. Karlı gördükleri her sektöre giren bu firmalar, Mc. Donald örneğinde olduğu gibi, Üçüncü Dünya ülkelerinin pazarlarını işgal etmiştir. Sayıları onbinlere ulaşan Mc. Donald, fast-food sektöründe imparatorluk oluşturmuştur.

Tablo 4: 1962-1968 Yılları Arasında, Arjantin Ekonomisinin Yabancıların Kontrolüne Geçmesi

Transfer Edilen Firma	Sektör	Satın Alan Firma	Ülke
Banco Argentino del Atlantico	Bankacılık	City Bank of N.Y. (Morgan Group).	ABD
Banco de Bahia Blanca	Bankacılık	City Bank of N. Y.	ABD
Banco Popular Argentino	Bankacılık	Banco Central Madrid	İspanya
Banco Francés del Rio de La Plata	Bankacılık	Morgan Guaranty Trust of NY	ABD
Banco Commercial Industrial De Cordoba	Bankacılık	Banco de Santander	İspanya
Banco Mercantil de Rosario	Bankacılık	Banco de Santander	İspanya
Banco Continental	Bankacılık	Banco de Urquijo	İspanya
Banco Hollandés Unido	Bankacılık	Algemene Bank	Hollanda
Banco Argentino del Centro (Villa Mercedes)	Bankacılık	Banque Armenienne pour L’Amerique at L’Orient	Fransa
Banco El Hogar Argentino	Bankacılık	Banco de Santander	İspanya
Banco International de Montevideo	Bankacılık	Bank of America	ABD
Massalin y Celasco	Tütün	Philip Morris International	ABD
Imparciales	Tütün	Reemtsma Fabriken	B.Almanya
Particulares	Tütün	Reemtsma Fabriken	B.Almanya
Piccardo	Tütün	Ligget & Myers	ABD
Thompson Ranco	Oto Parça	Thompson Prod.	ABD
Indeco S.A.	Oto Parça	Federal Mogul	ABD
Suavegom	Oto Parça	Dow Chemical	ABD
Transax	Oto Parça	Ford Motor Co.	ABD
Acinfer S.A.	Oto Parça	Ford Motor Co.	ABD

Argelite S.A.	Oto Parça	Holley	ABD
Becui S.A.	Oto Parça	Eaton	ABD
Armetal S.A.	Oto Parça	Bud	ABD
Resortes Argentina S.A.	Oto Parça	Associated Spring	ABD
Resortes Sachs S.A.	Oto Parça	Isringhausen GMB	B.Almanya
Agrometal Ingersol	Oto Parça	Borg Warner	ABD
Byron Jackson S.A.	Oto Parça	Borg Warner	ABD
Bendix S.A.	Oto Parça	Bendix	ABD
Proyectores Arg.	Oto Parça	Cibie	Fransa
Salso	Ev Aletleri	Philips	Hollanda
Protto Hnos S. A.	Metal İşleri	Kelsey Hayes Corp.	ABD
IKA	Otomobil	Renault	Fransa
Quimica Hoechst	Kimyasal	Hoechst	B. Almanya
Duranor	Kimyasal	Hooker Chemical	ABD
Lepetit	Kimyasal	Dow Chemical	ABD
Talleres Coghlan	Makine	Sulzer	İsviçre
COPET	Petro-kimya	Grupo Extranjero	İspanya
Papelera Hurlingham	Kağıt	Kimberley Clark	ABD
Fuerte Santi Spiritu	Veterinerlik Ürünleri	Philips	Hollanda
BIROME	Kalem	Parker Pen	ABD
Argafer	Seramik	Philips	Hollanda
Hudson Ciovini	Dağıtım	Seagram	ABD
Hisina	Sentetik iplik	Ducilo	ABD
Banca Bullrich	Yatırım	Bankers Trust Corp.	ABD
Robert S. A. Finanzas	Finans	Morgan Guaranty Intl.	ABD

Kaynak: "Latin America: The Struggle With Dependency and Beyond" edited by Ronald H. Chilcote and Joel C. Edelstein, 1974: 387, 388.

2. Bağımlılığı Kıracak Hareket Örnekleri ve Uygulamalar

2. i) Bağımlılıktan Kurtulma Mücadelesi: “Zapatista Hareketi”

Meksika’da, 1910 yılında doruğa ulaşan devrim hareketinde milyonlarca insan yaşamını kaybetti. Bu devrimin en önemli gücü, proleterya sınıfından gelmekteydi. Onların büyük çoğunluğunu, sezonluk iş olanakları için göç eden ve maaşa bağımlı olarak geçinmeye çalışan köylüler oluşturuyordu. Bununla birlikte burjuvazi, militan, anarşist ve sosyalist gruplar, 1906-1908 anti-emperyalist grev boykotlarında oldukça etkin bir rol oynamışlardır. Özellikle de anarşist Casa del Obrero Mundial, Mexico City’de çok etkili olmuştur (Cockcroft, 1968: 134, 135). Kırsal proleter gruplarla, kentli proleter gruplar arasında bir izolasyon ve kopukluk vardı. 1910 yılındaki devrimin liderlerinin başında, kentli işçilerin siyasal liderleri olan Emiliano Zapata ve Pancho Villa bulunmaktaydı. Bu iki devrimci lider birinci olarak, Meksika’yı vahşi kapitalizmle 35 yıl yöneten Porfirio Diaz’a karşı, daha sonra ise Victoriano Huerta’ya³⁹ karşı tam teşhizatlı birlikleriyle savaşmışlardır. Devrimin itici gücü köylüler olmuştur. Hatta, kırsal devrimci güçler, fonksiyon ve hedefleri açısından ikiye ayrılmıştır. Günümüzde de etkinliğini sürdüren Emiliano Zapata’nın askeri güçleri, ülkenin güneyinde etkili olmuş ve özellikle de kırsal geri kalmışlık sorunlarını gündeme getirmiştir. Bu kırsal proleterya, proleter bilince sahiptir ve istedikleri zaman, araziler, fabrikalar, ve demiryolu istasyonları gibi üretim araçlarına el koymuşlardır. Bunlara ek olarak, kurtulmuş bölgeler oluşturmuşlardır.

Zapatistaların mücadelesini klasik bir halk savaşı olarak tanımlamak yerinde olur. Zapatista hareketinin uyguladığı gerilla savaşını durdurabilecek herhangi bir güç yok gibidir. Halkın katılımı ve desteği, bu hareketin temel güç kaynağıdır. Zapatistalardan en fazla korkanlar, kapitalist sömürünün yerli işbirlikçiliğini yapan ulusal liderlerdir. Sırasıyla, Diaz, Huerta, Carranza gibi Meksika’nın devlet başkanları, Zapatistalara karşı soykırım ve sindirme savaşları uygulamışlardır. Zapatistalara destek olan yüz binlerce

³⁹ General Victoriano Huerta, 1913 yılında Mexico City’deki Amerikan büyük elçisinin yardımıyla devlet başkanı Madero’ya karşı bir suikast düzenlemiş ve daha sonra da o’nun yerine geçerek devlet başkanı olmuştur.

sivil (hatta bazı bölgelerde sivil halkın tamamına yakını) öldürülmüştür. Emiliano Zapata 1919'da bir suikastte öldürülünce, lidersiz kalan Zapatista hareketi ikiye bölünmüştür.

Meksika'nın kuzeyine giden Pancho Villa'nın askeri güçleri, Zapata'nın güçlerine göre daha az homojen yapıya sahiptirler. Bürokraside önemli bir rol alan ve daha modern bir askeri güce sahip olan Villa'nın birlikleri, ülkenin geniş kesimini kontrol altında tutmuşlardır. Bu grubun üst bürokratları arasında köylü çiftçilerden ziyade, azınlıktaki burjuvazi, tüccarlar, ve orta sınıftan gelen bürokratlar bulunuyordu. Askerlikle ilgili savunma görevini ise madenciler, göçebe tarım işçileri, demiryolu işçileri, ve işsizler grubu yerine getiriyordu. Villa güçleri (Villistas) ile Zapata güçleri (Zapatistas), kuzeydeki latifundistas'a (büyük toprak ağaları) karşı birleşerek 1914-1915 yılları arasında ortak mücadele yürüttüler. Villa güçleri, büyük baş hayvan ve nakit para karşılığında, silah ihtiyaçlarını Amerika'dan tedarik ederek giderdiler. Bunun bir sonucu olarak da, ülkenin kuzeyinde yatırımları olan Amerikan Maden Eritme ve Rafineri Şirketi⁴⁰ gibi kuruluşlar, vergilerini Villa yönetimine ödeme yolunu seçmişti. Villa güçleri de bunun karşılığında, vergilerini aldıkları Amerikalı şirketleri ve yatırımcıları, topraksızlık nedeniyle geçim sıkıntısı çeken yerli köylülerin saldırılarına ve işgallerine karşı koruma işlevini üstlenmişlerdir.

Meksika'nın geri bırakılmışlığının arkasındaki en önemli nedenlerden birisi, yabancıların işgali ve ekonomiyi kendi kontrollerinde tutmasıdır. Yabancı işgaliyle karşılaşan Meksika'nın sınıf yapısı, sömürgeci güçlerin ihtiyacı ve beklentileri doğrultusunda şekillenmiştir. Yabancı askeri güçler, yerli halkı bastırmaları için iş birlikçi burjuvazi sınıfını desteklemiştir. Yabancı güçlerin de katılımıyla, 1910-1917 yılları arasında süren devrimde yaklaşık 2 milyon insan öldürülmüştür (Cockcroft, 1968). Meksika'daki devrimi oldukça tehlikeli bulan Amerika, önce ekonomik ve diplomatik olarak müdahalede bulunmuş, daha sonra Meksika'nın Vera Cruz kentini ele geçirmek için askeri birlikler göndermiştir. Amerikan yönetimi, 1938 yılında Meksika hükümetini "Bolşevik" hükümet olarak nitelendirmiştir (Frank, 1969b: 298). Meksika

⁴⁰ Meksika'da yatırımları olan Amerikan orijinli şirketler, genellikle madencilik ve petrol sektöründe faaliyet gösteriyorlardı. Bunların başında: American Smelting and Refining Company; William Randolph Hearst; Standard Oil Company; ve Mexican Petroleum Company gibi firmalar gelmektedir.

devrimi, bölgedeki bütün Latin Amerikan ülkeleri için takip edilecek bir örnek olmuştur. Amerikan Başkanı Kennedy Meksika'yı "Kalkınma için İttifak" (Alliance for Progress) projesinde pilot ülke olarak göstermiştir. Meksika devriminden alınacak bir çok ders vardır. Frank, alınması gereken bu dersleri aşağıdaki gibi sıralamıştır:

"Devrim sonrasında, köylü halka insan değeri verilmeye başlanmıştır. 1910 yılından itibaren, ölüm oranında üçte ikilik önemli bir azalma olmuştur. Okur-yazar oranı yüzde elli artmıştır. Toprak reformu programlarıyla, toprak dağılımında adil uygulamalar yaratacak sonuçlar elde edilmiştir. Milyonlarca küçük toprak sahipleri meydana getirilmiştir. Karayolu ulaşım ağları, 1940'tan 1960'a kadar yedi kat arttığı için, mal taşımacılığının yaklaşık yarısı kamyonlarla taşınırken, yolcuların tamamına yakını otobüslerle taşınmaya başlanmıştır. 1940 yılında başlayan çalışmalar neticesinde, sulama sistemi ağları 11 kat arttırılmış ve işlenebilir toprakların üçte ikisi sulanabilir hale getirilmiştir. Kentleşme yüzde 50 oranında büyümüştür. Sanayileşme, 1940-1959 yılları arasında 3.6 kat artarken, tarımsal üretim 3.4 kat artış göstermiştir. Dünyanın en hızlı nüfus artışına sahip ülkelerinden birisi olmasına rağmen, kişi başına düşen ulusal gelir yılda iki katına çıkarak 150 dolardan 300 dolara yükselmiştir. Meksika, kendine yeterli ekonomik büyüme sınırlarını çoktan aşmış, İkinci Dünya Savaşı sonrasında hem endüstriyel ve hem de tarımsal üretim açısından dünyanın ilk 10 ülkesi arasına girmeyi başarmıştır. Eğitim daha laik bir şekil alırken, Kilise ve devlet birbirinden iyice ayrılmıştır." (Frank, 1969b: 299).

2. ii) Salvador Allende: Şili’de Sosyalist İktidar Dönemi

Salvador Allende, 1908-1973 yılları arasında yaşamış Şili’li sosyalist devlet adamıdır. 1958 ve 1964 yıllarındaki seçim başarısızlıklarından sonra, 1970 yılındaki başkanlık seçimini sol partilerin koalisyonu sayesinde kazanmıştır. 1973 yılında kendi askerleri tarafından koltuğundan indirilinceye kadar devlet başkanlığı görevinde kalmıştır⁴¹. Latin Amerika’daki bir çok siyasi liderin, daha önceki yaşamlarında oldukça önemli askeri başarılar yer almıştır. Askeri kabiliyet ve başarı gösterenlere politik liderlik sorumluluğu da verilmiştir. Bunlara bir kaç örnek verecek olursak: Fidel Castro, Ernesto Che Guevara, Camilo Cienfuegos’u gösterebiliriz (Debray, 1989: 54). Allende’yi bu liderlerden ayıran en belirgin özelliği, o’nun Latin Amerika’da serbest seçimle devlet başkanlığı makamına gelen ilk Marksist lider olmasıdır.

Salvador Allende’nin Eylül 1970’deki seçim zaferi ile, Şili’deki iktidar demokratik yollarla el değiştirdi. Allende, devlet başkanlığına seçildi. Halk, Allende iktidarını destekledi. Yeni hükümet iktidara gelir gelmez bir dizi halkçı politikalar ve diplomatik manevralar uygulamaya başladı. Bunları şöyle özetleyebiliriz: Bütün okul çağındaki çocuklara her gün bir litre süt dağıtılması; Küba, Çin ve diğer komünist ülkelerle diplomatik ilişkilerin başlatılması; maaşlarda yüzde 45’lik bir artış; ve bütün fiyatların dondurulması (Petras, 1973: 155). İktidarının ilk yılında, Allende hükümeti önemli madencilik sektörlerinin ve finansal kuruluşların tamamına yakını; önemli sanayilerin bir kısmını; büyük topraklardan oluşan çiftliklerin üçte birini ulusallaştırdı. Dış ticareti kontrol altında tutmak için sıkı tedbirler aldı. Bakır madenlerindeki millileştirme politikaları sonucunda Amerikalı yöneticilerin ve firmaların ülkeyi terk etmelerine rağmen, üretim miktarı düşmedi. Şili’nin en önemli bakır madeni olan Chuquicamata ocaklarında, 1970 yılının Ocak-Haziran ayları arasında 139.632 ton olan bakır üretimi, 1971 yılının aynı döneminde 142.052 tona çıkarılmıştır (Petras, 1973: 155). Genel olarak, aynı dönemde bütün madencilik sektöründeki üretim artış oranı (301.138 milyon tondan 331.182 milyon tona çıkmıştır) ise yüzde 9 olarak

⁴¹ Salvador Allende (Gossens) ile ilgili bu bilgiler için “Oxford Encyclopedia of World History: 1998” bakılabilir.

gerçekleşmiştir. Bu rakamlar, millileştirme kararından çok kısa bir zaman sonra gerçekleşmiştir ve hiç de küçümsenecek bir oran değildir.

Allende, ülkedeki sermayenin dışarı çıkışının önüne geçmeye çalışmıştır. Planlı ekonomiyi yerleştirmenin arkasındaki önemli gerçeklerden birisi de buydu. Bu kapsamda, Şili ihracatının en önemli ürünü olan bakır madenleri millileştirildi. Şili halkının bütün katmanları, millileştirme stratejilerini candan destekledi.

Allende iktidarı iş başına gelince, daha önceki hükümetlerden kalan 4 milyar dolarlık borç stokuyla karşı karşıya geldi. Ülkede elde edilen ulusal gelirlerin yaklaşık $\frac{3}{4}$ 'ü dış borçların ödenmesine gitmek durumundaydı. 1960'lardan beri, Şili hükümeti tarım ürünleri ithalatı için yılda 120 milyon dolarlık kaynak harcamaktaydı. Endüstriyel makine ve aletlerin satın alınması, yedek parçaların ithal edilmesi, ve ilaç ithalatı gibi işler için yabancı dövizde ciddi derecede ihtiyaç vardı. Endüstriyel teçhizat ve yedek parçaların ithal edilemeyecek olması, ülkedeki üretim ve istihdam açısından tamir edilemeyecek hasarlar oluşturabilirdi. Gıda mallarının ithal edilemeyecek olması da, siyasal huzursuzluklara yol açabilecek durumdaydı. Özellikle, büyük toprakları kontrolünde tutan toprak sahiplerinin hükümeti sabote etmek için üretimi kısıtlamaları, önüne geçilemeyecek ciddi sorunlar yaratabilirdi. İşte tam bu kritik noktada, ülkede bulunan çok uluslu şirketler, ekonomik savaş açarak hükümeti devirme girişimlerinde bulundular. Uluslar arası arenada dev bir kurum olan ITT, 1972 yılında yayınladığı bir memorandumla, Allende hükümetini siyasi manevralarla iş başından uzaklaştırmaya çalışacağını deklare etti.

Allende'nin, işletmeleri ve maden ocaklarını devletleştirmesinin ardından, Amerikan medyasında Allende'ye karşı anti-sosyalist bir savaş açıldı. Her şeyden daha kötüsü, uluslar arası piyasalarda ham bakırın kilogram fiyatı 85 cent'ten 45 cent'e düşürüldü (Petras, 1973: 105). Bu durum, Şili için çok ciddi bir kayıptı. Şili, yabancı dövizde en çok muhtaç olduğu bir dönemde, ciddi bir döviz kaynağını kaybetti.

Allende hükümetinin ilk yılında, endüstriyel kalkınma sıçraması yaşandı. Ülkedeki toplam üretimin yaklaşık üçte biri sanayi sektöründe gerçekleştirildi. 1971'in ilk sekiz ayında, sanayi ürünlerinin toplam üretim içindeki oranı yüzde 7.8 arttı. Bu artış meydana geldiğinde, ülkedeki en önemli 80 sanayi tesisi (tekstil fabrikaları, çimento ve demir

çelik tesisleri) yeni devletleştirilmişti. Çalışan sınıfın, yönetim sürecinde aktif rol alması da bu dönemde gerçekleştirildi.

Allende yönetimi, iktidarının ilk yılında geniş topraklardan oluşan 1.300 çiftliği istimlak etmiş, ve buna paralel olarak da tarımsal üretim artmıştır. 1971 yılı tarımsal üretim artışı bir önceki yıla göre yüzde 5.2 olmuştur (Cavarozzi and Petras, 1974: 556). Büyük reformların çoğu barışçı ve sakin bir ortamda gerçekleşti. Tarımsal üretimdeki başarının nedeni; devlete ait bankaların, çiftçinin ürettiği ürünleri satın almasına dayanıyordu. Bankaların tarımsal reform sürecinde verdiği kredilerin, toplam krediler içindeki payı yüzde 80'e yakındı. Bütün bunlara ilaveten, devlet, kurduğu bir "ulusal dağıtım şirketi" aracılığıyla ürünlerin pazarlanmasına yönelik çalışmalar yapmaktaydı.

83.000 yeni konut yapılarak, inşaat sanayii canlandırılmış ve bu sektördeki büyüme hızı yüzde 9 olmuştu. Allende, tüketici fiyat endeksini yüzde 17'ye indirmeyi hedeflemişti. 1970 yılında yüzde 35 olan tüketici fiyat endeksi, yeni hükümetin ilk altı ayında (Eylül 1971) yüzde 13.8'e indi. Bunlarla birlikte, Hıristiyan Demokrat Parti'nin ekonomiyi ve sosyal düzeni provoke etmesine rağmen, hükümetin akıllı politikaları bu gayretleri boşa çıkardı. Hükümetin yatırımları ekonomiyi canlandırdı. Fakir sosyal katmanların alım gücü arttı. Allende'nin iş başına gelişinden bir ay sonra, Aralık 1970'de yüzde 8.3 olan işsizlik, Eylül 1971'de yüzde 4.7'ye düştü (Cavarozzi and Petras, 557). Hatta, ülkenin bazı bölgelerinde işçi kıtlığı başladı. Eğitim alanında da gelişmeler oldu. Daha önceki dönemlere göre, okula giden çocukların oranında ciddi artışlar oldu.

Ülkedeki özel sektör ve yabancıların terk ettiği yatırım faaliyetlerini, hükümetin artırdığı kamu yatırımları aldı. Batı Avrupa, Japonya ve komünist ülkelerle olan ticari ilişkiler geliştirildi. Allende'nin uyguladığı en ilginç uygulama, millileştirdiği bakır madenleri için tek kuruluş tazminat vermemiş olmasından kaynaklanır. Allende, bu uygulama ile geniş halk katmanlarının desteğini ve taktirini kazandı. 1971 yılının sonunda, madencilik gibi önemli sektörlerin kontrolü Amerikalı yatırımcıların elinden alınarak, Şili halkının kontrolüne geçti. Çiftçilerin eline geçen topraklar 2.84 milyon hektara ulaşmış; bankalar, kamu sektörü ile küçük ve orta büyüklükteki işletmelerin hizmetine girmişti. Bütün bunlar yapılırken, muhalefet kesinlikle zor kullanılarak

bastırılmadı. Tam tersine, muhalefet maksimum derecede serbest bırakıldı. Hıristiyan Demokrat Parti ve Ulusal Parti'nin oluşturduğu hükümet aleyhtarı koalisyon, ülkedeki kitle iletişim araçları ve kanallarının büyük bir kısmını kontrolü altında tutuyordu. Hükümet aleyhine ve hükümetin programlarını sabote edecek yazılı ve görsel medyadaki programlar finanse ediliyordu. Şili'deki sorun, muhalefetin engellenmesi ve kontrol altında tutulması değil, tam tersine aşırı derecede serbest bırakılmasıydı. Şili'de, Türkiye'de Demokrat Parti hükümetinin muhalefete yaklaşımının tam tersine bir *iktidar-muhalefet ilişkisi* yaşanmıştır. Hıristiyan Demokrat Parti hükümetteyken, işçi ücretleri üzerine çıkan bir tartışmada, hükümet yetkilileri kendilerini destekleyen ve ortakları olan Amerikalıları savunmak için, El Salvador'da o tuzdan fazla madenciyi hiç çekinmeden kurşuna dizdirmişlerdir. Sanki bunu yapmamışçasına, Allende hükümetine karşı her yola başvuran Hıristiyan Demokratlar; devlete ait bakır madenlerindeki işçileri daha fazla ücret almaları için kışkırtmaya çalışmışlardır.

Şili ulusal yönetimine karşı savaş açan emperyalist Amerika'ya karşı dik bir duruş gösteren Allende, 1972 yılının Aralık ayında, Birleşmiş Milletler Genel Kurulunda 6 maddelik bir deklarasyonu okudu. Aşağıdaki pasajdan da anlaşılacağı gibi, Allende'nin karşı tavır aldığı tek ülke Amerika değil, aynı zamanda bazı kapitalist ve sömürgeci Avrupa ülkeleri de vardır. Bu deklarasyonun maddeleri sırasıyla şunlardır (Chilcote and Edelstein, 1974: 64):

1. Daha önceki hükümet döneminde, Dünya Bankası ve Inter-Amerikan Kalkınma Bankası tarafından Şili'ye verilmesi protokolle kararlaştırılan yıllık 80 milyon dolarlık kredinin alınması durduruldu. Şili, bu krediyi almaktan vazgeçtiğini ilan etti.
2. Uluslar arası işbirliği ve kalkınma amacıyla, her yıl Şili'ye hibe edilmekte olan 50 milyon dolarlık yardımın alınmasından vazgeçildi.
3. Dış ticareti finanse etmek maksadıyla, yılda 220 milyon doları bulan Amerikalı özel bankaların vermekte olduğu kısa vadeli kredilerin kabul edilmesi askıya alındı.
4. Amerikan mallarını ithal etmek için Amerikan Eximbank'ı tarafından verilen kredilerin alınması durduruldu.

5. Batı Avrupa'daki özel bankalardan alınması düşünülen toplam 200 milyon dolarlık kısa vadeli kredi konusundaki görüşmeler sonuçlanmak üzereyken bundan vazgeçildi.
6. Fransa, Hollanda, ve İsveç'e satılmakta olan bakır madenin ihracatı bloke edildi.

2. ii. a) Allende'nin Sosyalist Hükümetine Karşı Amerika'nın Tepkisi

Amerikan hükümetleri, otoriter askeri diktatörlerin yönettiği Brezilya'ya karşı yardım ve koruma politikaları uygularken, demokratik seçimlerle iş başına gelen Şili'deki Allende hükümetine karşı çok baskıcı ve düşmanca politikalar izlemiştir. Amerika'nın Allende hükümetine karşı uyguladığı politik stratejileri üç kısma ayırmak mümkündür. Bunları kısaca “dışlayıcı” (outsider), “iç işlerine müdahaleci” (insider), ve “bölgesel” (regional) olmak üzere incelenecektir.

Bu stratejilerin birincisi olan “dışlayıcılık” stratejisi ile ilgili olarak, sembolik düşmanlık, üstü kapalı tehditler, ve aşıkır düşmanlık olmak üzere üç metot vardır. Sembolik düşmanlık metotları arasında Allende hükümetinin yetkililerini törenlere davet etmeme, veya Şili hükümetinin törenlerine katılmama kararları vardır. Amerikan başkanı Richard Nixon, Allende'nin seçim başarısını küçümsediği için onu tebrik etmeye tenezzül etmemiştir. Daha önceden programlanmış, ABD donanma gemisi Enterprise'a Şili'li yöneticiler tarafından yapılacak ziyaret, herhangi bir gerekçe ortaya koymaksızın iptal edilmiştir. Bu sembolik tavırların amacı Şili hükümetine karşı baskı yaratma ve iç muhalefetin desteklenmesini öngörüyordu. Bu uygulamalar, Şili halkının gözünde Allende'yi yüceltiyor ve arkasındaki halk desteğini artırıyordu. Şili'nin “ulusallaştırma” stratejilerini eleştirmeye yönelik, Amerikalı yetkililerin konuşmalarının ardında tamamen tehdit senaryoları vardı. Şili'nin takip ettiği yolu takip edecek diğer ülkelere karşı Amerika'nın sert tepkiler koyacağı vurgulanıyordu. Şili'de Allende hükümetini destekleyen Katolik Kilise, diğer geri kalmış ülkelerin de “tazminat ödemediği ulusallaştırma” politikaları karşısında Amerika'nın ve diğer sömürgeci güçlerin fazla bir

şey yapamayacağını ileri sürmekteydi. Tazminat ödemedi ulusallaştırma politikalarının adalet getireceği savunulmaktaydı.

İç işlerine müdahale “insider” stratejisi ile, ülke içinde Allende hükümetini devirecek yeni kanalların ve alternatiflerin geliştirilmesi planlanmıştır. Amerika, Şili'nin kalkınmasına yönelik bütün kredileri iptal ederken, bir yandan da Şili ordusuna 5 milyon dolarlık askeri teçhizat satın alma kredisi vermiştir. Amerika, Şili muhalefetinin lideri olan Hıristiyan Demokratik Parti başkanı Eduardo Frei ile yoğun temas ve ilişkiler kurmuştur. Frei, defalarca New York ve Washington'a gitmiş ve CIA'nın finanse ettiği MIT'deki Uluslararası Araştırmalar Merkezine ziyaretlerde bulunmuştur⁴². Muhalefet liderinin tüm Amerikan ziyaretlerinin ardında, hükümete karşı destek arama hedefleri vardır.

Amerika'nın 1971'de geliştirmeye başlattığı bölgesel stratejilerin özünde iki hedef vardı. Bunların birincisi, bölgedeki muhtemel sosyalist devrimleri önlemek ve bu devrimleri karşı devrimlerle durdurmak için Brezilya'yı kalkındırmak ve olabildiğince güçlendirmek gerekiyordu. Şili'nin sosyalist iktidara geçmesi komşu ülke Uruguay'ı etkilemişti. Uruguay'ın veya diğer bölge ülkelerinin olası bir sosyalist yönetime geçişi, Brezilya'daki Amerikan askeri üslerinden müdahale yapılarak durdurulacaktı. İkinci olarak, Şili'yi kendi sınırları içerisine hapsetmek (izole etmek) hedeflenmişti. Bu strateji ile, Şili'nin Bolivya ve Peru ile olan ilişkilerinin kesilmesi düşünüldü. Şili ile Bolivya arasındaki ilişkilerin başlatılması düşünülen tarihten iki gün önce, Amerikan askeriyesi ve büyük elçiliğinin sağladığı lojistik destek, istihbarat raporları, tıbbi malzeme yardımlarıyla Bolivya ordusu desteklenmiş ve halkçı Torres hükümeti askeri darbeye devrilmiştir. Böylece Amerikan hükümeti, Şili sınırında sadık bir dost ülke olan Hügo Banzer'in yönettiği Bolivya'yı kazanmıştır. Amerika bundan itibaren, Bolivya ile sınırları olan Şili'yi ve Allende hükümetini kontrol ve baskı altına almayı başarmıştır. Şili sosyalizminin yükselişinin ve bölgedeki Amerikan yatırımlarının tazminat ödemeksizin millileştirilmesinin önüne geçilmeye çalışılmıştır. Çünkü, Şili'nin uyguladığı “tazminatsız millileştirme” hareketi, bütün dünyadaki sömürgeci kapitalist ülkeleri adeta kabaşa itmiştir. Amerikan çıkarları açısından bakıldığında, yılanın başının

⁴² Bu kurumun adı “Center for International Studies at Massachusetts Institute of Technology”dir.

küçükken ezilmesi planlanmıştır. Bu nedenle Amerika, Peru ile daha yakın ilişkiler geliştirmiştir. Peru'da iş başına gelen milliyetçi generaller, ülkenin kalkınması için yabancı yatırımlara önem vermeye başlayınca, Amerika ile daha sıcak ve yakın ilişkilere geçilmiştir.

Kısacası, Amerikalıların bütün bu stratejilerinin ardında yatan gerçek neden, Şili ekonomisini alt üst emek ve sosyal krizleri provoke ederek Allende hükümetini ortadan kaldırmaktı. Bunu yaparken de Şili ordusundaki önemli komutanlardan, Hristiyan Demokratlardan, ve aşırı sağcı Milli Parti'den oluşacak bir asker-sivil koalisyonu tasarlanmıştı. Bir başka hedef de, yapay sosyal krizler nedeniyle, Allende hükümetinin değerini halkın gözünde düşürmek ve 1973 kongre seçimlerinde Allende'yi hezimete uğratmaktı.

Bütün bu plan ve stratejilere rağmen, Amerika bölgede düşmanlık ve gerginlik yaratmada istediği başarıyı elde edemedi. Amerika'nın başardığı en önemli şey, Şili ile Bolivya'nın arasını açmak olmuştur. Şili ile Arjantin arasındaki ilişkiler hiç bir zaman Allende hükümeti dönemindeki kadar iyi ve yakın olmamıştır. Ant "Andean" ülkeleri (Şili, Peru, Ekvador, ve Kolombiya) birbirlerine daha yakın olmuşlardır. Bütün bunlardan daha da önemlisi, Arjantin, Uruguay, ve Kolombiya'daki iç baskılar neticesinde, bu ülkelerde popülist ve sosyalist iktidarlar iş başına gelmiştir. Şili üzerinde oynanan Amerikan oyunları ve senaryoları, Amerika'ya karşı yükselen muhalefet, Allende etrafında Şili'nin ulusal birliğini daha da güçlendirmiştir. Hatta, bu dış baskı ve oyunlar, iç muhalefeti zayıflatmıştır. Kilise ve askeriye'nin bazı birimleri; Amerika'nın kabadayılık taktiklerinin, Şili halkının onurunu ve saygınlığını zedelediğini ileri sürerek Allende'yi ulusal koruyucu olarak değerlendirmeye başlamışlardır. Amerikan basını, Şili'deki küçük olayları abartarak yayınlamaya başlamış, ve gerçek olmayan kıtlık haberlerini yaymaya çalışmıştır.

Mart 1973'de yapılan kongre seçimlerinde, endüstriyel proleterya ve kırsal bölgelerdeki fakir halkın desteğiyle Allende yeniden seçildi. Bu seçimlerde sol partilerin aldığı oylar, 1970'deki başkanlık seçimlerindeki oylardan daha yüksekti. Seçimlerden hemen sonra, askeri garnizonlar yeni seçilmiş hükümete karşı ayaklandılar. Haziran 1973'de düzenlenen sağ kanat askeri darbe girişimi başarısızlıkla sona erdi. Bu

girişimde, Allende'ye sadık subaylar darbecileri yenmişti. 11 Eylül 1973'de üst kademedeki askeri liderler harekete geçtiler ve halkın tercihi ile seçilmiş Allende'nin görevinden istifa etmesini istediler. Donanma komutanları, Santiago limanının bulunduğu Valparaiso'yu işgal ederek kontrolü ellerine geçirdiler. Bu işaretle birlikte, hava kuvvetleri komutanı uçakları göndererek başkanlık sarayını bombalattı. Bir çok askeri birlik de haberleşme ağlarını ellerine geçirdiler. Allende, dış dünyadan izole edilmiş halde sarayında kaldı. Daha sonra, gaddarca burada öldürüldü. Böylece, Şili örneğinden de anlaşılacağı gibi, bir ülkenin geri kalmasında işbirlikçi burjuvazinin neredeyse birinci faktör olduğunu gördük.

Bazı gözlemciler göre, bu darbe planlanmış ve dış güçler tarafından koordine edilmiştir. Bu darbenin organize edilmesinde, Amerikan büyük elçisi Nathaniel Davis'in önemli bir rolü olmuştur. CIA Ajanları, Amerikan askerleri, Şili askeri yetkililerinin ve ülkedeki muhalefet lideri Eduardo Frei gibi işbirlikçilerin de yardım ve desteğiyle gerçekleşen bu darbenin gerçek mimarı Davis'tir. New York Times'ın 12 Eylül 1973 tarihli raporuna göre, Şili'deki Amerikan ajanlarının sayısı 1.100'den fazlaydı. Büyükelçi Davis, darbeden bir hafta önce son hazırlıkları yapmak için hafta sonu Amerika'ya gitmişti. Darbenin yapılmasından bir gün önce Şili'ye dönmüştü. Çok farklı faktörlerin rol oynadığı bu darbe, ne tek başına CIA'in işidir ne de tamamen Şili askerlerinin işidir. Amerikalılar, Şili askeri güçleri ve burjuvazisinin ortak çalışması sonucunda darbe olmuş ve Latin Amerika önemli bir fırsatı kaybetmiştir. Eğer Salvador Allende'nin başına gelen bu olaylar olmamış olsaydı, Şili'de her şeye rağmen başarılar yaratan sosyalist hükümet en az Küba'daki Castro hükümeti kadar başarılı olabilir ve diğer ülkelerin sosyalizme geçişinde bir örnek olabilirdi.

BEŞİNCİ BÖLÜM

DEĞİŞEN KONJONKTÜR VE BAĞIMLILIK TEORİSİ'NİN TEST EDİLMESİ

1. Küreselleşme: Ulusal Ekonomilerin Küreselleşmesi

Öncelikle iletişim ve ulaşım teknolojilerindeki gelişmelerle hızlı bir şekilde kendini gösteren küreselleşme, yaşadığımız çağa damgasını vurmuştur. Sömürgecilik dönemi, iki dünya savaşı sonrası soğuk savaş dönemi, bunu takip eden yeni dünya düzeni ve son olarak da küreselleşme süreci, yaşanan sosyal, siyasi ve iktisadi olayların belirleyici faktörleri olmuştur. Geçmişte batı uygarlığının misyonerliğini yapanlar, bugün onun uzantısı olan değerleri Üçüncü Dünya ülkelerine dayatmaktadırlar. Küreselleşme, ulus devletin sınırlarının anlamsız hale gelmesine yol açmıştır. Bu süreci başlatan ve hızlandıran en önemli faktör, internet başta olmak üzere iletişim teknolojilerindeki gelişmelerdir.

Ulusal ekonomilerin küreselleşmeye başlamasının tarihi oldukça ilerlere gider. 1940'lı yılların ortalarına doğru bu trend daha da hızlanmıştır. Bu konuda araştırmalar yapan ekonomistlerden birisi olan Şili'li Osvaldo Sunkel, Latin Amerika'dan bir örnek vererek, 1945 yılında Latin Amerikan ülkelerindeki çok uluslu firmaların sayısının 187'ye çıktığını vurguluyor (Vapuel and Curham, 1969: 27). O tarihte bu firmaların 74'ü imalat sektöründe faaliyet göstermekteydi. 1967 yılında, yabancı şirketlere bağlı bayilerin (subsidiary) toplam sayısı 1924'e çıkmıştır (Chilcote and Edelstein, 1974: 60). Sunkel'e göre, Latin Amerikan ekonomilerinin yabancıların kontrolüne geçmesi süreci 1950'lerin ortalarında hız kazanmış, 1960'lı yılların sonlarında ise yerli şirketlerin yabancı sermaye tarafından toptan satın alınması aşamasına geçilmiştir (Sunkel, 1972: 523). Sunkel, bu durumu yabancı sermayenin bölgede yayılması ve genişlemesi olarak görmüş ve şöyle bir tespitte bulunmuştur:

“Yabancı sermayenin Latin Amerika’ya girişi, önce üretim süreci tamamlanmış (finished) malların yabancı şirketler tarafından ihraç edilmesiyle başlamıştır. İkinci aşamada, yabancı şirketler Latin Amerika’da satış organizasyonları düzenlemeye girişmiştir. Üçüncü aşamada yabancı şirketler, ürünü pazarladığı ülkede üretmek için yerli hükümetlerden lisans ve patent haklarını elde etmeye başlamışlardır. Dördüncü ve son aşamada ise yabancılar, yerli imalat şirketlerini satın almaya başlamışlar, kısmen veya tamamen kendilerine ait temsilcilikler veya bayilikler elde etme yoluna girmişlerdir. Küreselleşmenin devreye girmesiyle, çok uluslu şirketler, buldukları ülkelerde işbirliğine girmeye başlamışlar ve böylece ekonomik güç, yabancıların tekeline geçmeye başlamıştır. Kendi aralarında çıkarlarını korumak için işbirliği yapan yabancı şirketler, bundan sonra reklamcılıktan iletişime, eğitimden restoran işletmeciliği sektörüne kadar her alanda etkin ve güçlü olmaya başlamışlardır” (Sunkel, 1972: 524).

Yabancı sermayenin Latin Amerika’daki yayılmacılığı ve baskın hale gelmesi 1960-1964 yılları arasında gelişmesini sürdürmüştür. Bu tarihte, Amerika Birleşik Devletlerinden Latin Amerika’ya gelen sermaye, toplam yatırımların yüzde 4’ünü oluşturmaktaydı (Frank, 1969: 2-9). Sunkel, yabancı sermayenin 1964-1968 yılları arasında Latin Amerika’daki toplam yatırımlarının yüzde 9’a ulaştığını ileri sürüyor (Sunkel, 1972: 526). Yabancı sermaye yayılmacılığının ilerlemesiyle birlikte, yatırımların yapıldığı ülkeden elde edilen gelirlerin, yeniden bu ülkede yatırıma dönüştürülmesiyle sürekli olarak artış trendi sergilemiştir. Yerli ekonomide iyice gelişerek palazlanan yabancı sermaye, daha sonraki aşamalarda elde ettiği karları bu ülkede yatırıma çevirmekten vazgeçmiştir ve kendi ülkesine transfer etmeye başlamıştır. Latin Amerikan ülkelerindeki artan yoksulluk, bu ülkelerin refah üretememelerinden kaynaklanmaz, emperyalist kuşatmadan kaynaklanır.

Yabancı sermaye, yerli ülkelerin ekonomilerinde baskın hale geldikten sonra, elde ettikleri karları kendi ülkelerine akıtmaya başlayınca, bu ülkelerdeki sömürünün dozu

iyice artmıştır. Hary Magdof bu durumu şöyle açıklıyor: “1950-1965 yılları arasında Amerikalıların Latin Amerikan ülkelerinde yaptıkları yatırımların toplamı 11.300 milyon dolar iken, bu ülkelerden Amerika’ya transfer edilen kaynakların toplamı, bu rakamı aşmıştır (Magdof, 1969: 198, 202). Latin Amerikan ülkelerinde yatırım yapan Amerikalı firmaların karlılık oranları, yerli firmaların karlılık oranlarından daha yüksektir.

Dünya genelinde yaşanan ve etkileri her yerde hissedilen 1973-74 krizine kadar, standart ürünlerin üretildiği dev boyutlu üretim tesisleri ekonomik yaşamda egemen olmuşlardır. Bu krizden sonra, daha özel pazarlar için çeşitli ürünler üreten orta boyutlu tesisler, daha öncekileri ortadan kaldırmıştır. Çeşitlilikte “scope” zengin olan ve New York, Tokyo ve Londra gibi merkezlerde odaklanan bir uluslar arası finansal sistem oluşmuştur. Pazarların oluşumu için önemli bir temel sayılan coğrafi bölgeler anlamını kaybetmiştir. Ulusal ekonomiler küreselleşirken, sınır tanımayan bazı sorunları da beraberinde taşımıştır. Bunlara örnek vermek gerekirse, nükleer tehdit, çevre kirliliği, döviz krizleri, uyuşturucu ticareti, terörizm, AIDS, ve mülteci sorunları gösterilebilir. Örneğin, Çernobil’deki nükleer facia sadece Rusya’yı etkilememiş, bölgedeki bütün ülkeleri derinden etkilemiştir. Bu nedenle, Rosenau bu tür olayları “sınır ötesi etkileri olan sorunlar” (boundary crossing problems) olarak adlandırmıştır. Karadeniz’in kirlenmesi bütün kıyı ülkelerini etkilemeye başlamıştır. Bu tür olayların çıkış kaynağı lokaldir, ama etkileri küreseldir. Negatif olayların sonuçları gibi, pozitif gelişmelerin sonuçları da aynı özelliğe sahiptir. Dünyanın bir yerindeki ekonomik gelişme, diğer bölgelerde de pozitif etkiler oluşturabilir. Küreselleşmeyi “sınırları aşındıran” bir durum olarak tanımlarken, yerleşmeyi ise “sınırları güçlendiren” bir durum olarak ele almak mümkündür. Küreselleşmenin dinamiklerinden birisi olan “merkezileşme,” tutarlı ve bütünleştirici temayüllere sahip iken; “lokalleşme” ise bunların tam tersine ademi-merkeziyetçi, parçalayıcı ve yok edici temayüller sergilemektedir. Küreselleşme sürecinde, bilgi her tarafa yayılır. Ulusal sınırlar zayıflar. Sosyal kurumlar git gide birbirlerine daha fazla benzerler. Hatta, şehirler bile bir birlerinin kopyası olarak gelişmeye devam ederler. Sağlık hizmetleri, hava alanları, askeri birlikler ve üniformalar, okullar, bürokrasi, hatta vergi toplama metotları dahi birbirinin kopyası haline gelirler.

Küreselleşmeyle birlikte dünya sisteminde yeni yapılar ortaya çıkmıştır. Kısaca özetlemek gerekirse, kendi etrafında odaklaşan ulus devlet erozyona uğramıştır. Buna ilaveten, zıtlıklar da erozyona uğrayarak aşınmıştır. Endüstriyel bölge merkezleri ile geri kalmış çevre bölgeleri arasındaki zıtlıklar azalmaya başlamıştır. Yeni boyutlarda kutuplaşma meydana gelmeye başlamıştır. Bundan sonra, bir ülkenin Küresel piramit üzerindeki konumu, ürettiği ürünlerin dünya pazarlarında rekabete dayanıp dayanamamasıyla belirlenir. Dünya pazarlarında, rekabete dayanabilecek koşullarda ürün üreten ülkeler, her zaman piramidin üst noktalarında yer alırlar.

Küreselleşme tek yönlü değildir. Bununla kastedilen şey şudur: küreselleşmeyi batılılaşma ile eş değerde tutmak yanlıştır. Örneğin, Çin tıbbı (akupunktur) ve Zen Budizm'i hızla batıya yayılmaktadır. Rosenau, bu konuda bize başka bir örnek sunmaktadır. Doğu ülkelerinde açılan her bir McDonald's karşılığında, Asyalı bir 'fast food' satış yeri Amerika'da yerini almaktadır (Rosenau, 1997: 104).

2. Küreselleşme: Çok Uluslu Şirketler

Çok uluslu şirketler için iki farklı tabir kullanılmaktadır. Bunlardan birisi (Transnational Companies [TNCs]), diğeri ise (Multi National Companies [MNCs])dir. Çok uluslu şirketler, küreselleşmenin ürünüdürler. Küreselleşmenin hız kazanmasıyla birlikte ticari engeller ortadan kalkmaya başlamış, bilgisayar teknolojileri yaygınlaşmış, sermaye piyasalarındaki yükselen verimlilik, üretim ve dağıtım şirketlerinin ölçeğinin (scale) küçülmesine yol açmıştır. Böylece, daha önceleri küçük ve orta ölçekteki şirketler üzerinde baskın olan büyük boyutlu şirketler avantajlarını kaybetmeye başlamışlardır. Dev firmalar ekonomik rekabeti kaybettikleri için, işletme tarzlarını yeniden yapılandırmak zorunda kalmışlardır. Büyük firmalar, küreselleşme sürecinden karlı çıkmamışlardır. Sermaye piyasalarının artan önemi, büyük şirketler için bir dezavantaj olmuştur. Bu konuyla ilgili olarak *The Economist* dergisinde "Büyük Şirketlerin Çöküşü" başlıklı bir makale çıkmıştır (April 17, 1993: 13). Bu makalenin özünde, ekonominin küreselleşmesiyle birlikte daha kızgın ve hırçın bir rekabetçi piyasanın ortaya çıkışı, ve belirsizliklerin zayıf ekonomileri tehdit etmeye başladığı vurgulanmıştır. Bir çok büyük çaplı firma, kendi rakiplerini satın alma yerine onlarla iş

birlikteliği kurmaya başlamıştır. Alt birimlerine yerel pazarlarda daha fazla yetki vererek iç piyasalarda rekabet etmeleri desteklenmiştir. Yerli ülkelerde kendilerine ortaklar bularak bu pazarlara girmeye çalışan çok uluslu firmalar büyük avantajlar elde etmiştir. Yine The Economist'teki bir başka yazıya göre, 1993 yılında çok uluslu firmaların toplam gelirleri 1 trilyon doları aşmıştır (February 8, 1993: 69). Rosenau'ya göre, küreselleşmenin nimetlerinden yararlanarak daha iyi bir yaşam koşuluna sahip olan toplam nüfusun dünya nüfusuna oranı sekizde birdir. Küreselleşme nedeniyle daha kötü koşullarda yaşayan nüfusun oranı ise sekizde yedidir (Rosenau, 1997: 111). Rosenau'ya göre küreselleşme, mevcut olan dengesizlikleri daha da artırmıştır.

Küreselleşmenin büyümesine karşı kendi yerel kültürlerini ve işlerini kaybetmek istemeyen yerli halklar, bu gidişatı durdurmak için bir direnişle karşı koymaya başlamışlardır. Örneğin, Kentucky Fried Chicken Hindistan'da restoranlar açmaya başladığında, Hintliler bu firmanın ürünlerinin sağlıklı olmadığı için protestolar düzenlemişlerdir. Diğer taraftan, dünya genelinde 91 ülkede farklı bir lezzet kültürü yaymaya çalışan Mc Donald's restoranlarının sayısı 1996 yılında 18.000'e çıkmıştır. Amerika'daki katı rekabet nedeniyle sıkıntıya giren bu grup, büyümek için hedef olarak denizaşırı ülkeleri seçmiştir. New York Times'da yayınlanan bir habere göre, bu gidiş devam ederek sürmüştür, günde 8 restoran açılış hızı ile 1996-1998 yılları arasında açılan 6400 restoranın 3200'ü Amerika dışındaki ülkelerde gerçekleşmiştir (New York Times, January 18, 1996: 20).

Toplumların 1945 sonrası dönemde en önemli pozitif beklentisi, iktisadi kalkınma ve beraberinde getireceği varsayılan "modernleşme" idi. Fakat, bu beklenti 1980'lerde boşa çıkmıştır. Şimdiye kadar, dünya kapitalist sistemini, yaygın ve sınır dinlemeyen bir dünya ekonomisi ve birbirinden bağımsız siyasi iktidarların ürünü olan devletlerin oluşturduğu bir politik düzeyin eklemlenmesi olarak düşünülebilirdi. Sınır dinlememesine rağmen dünya ekonomisi, ulus devletler tarafından şekillendiriliyordu. Günümüzde ise, dünya kapitalizmi ulusal kapitalizmlerin toplamı olmaktan çıkmıştır. Bütün dünyada birden karar veren, her ülkeyi potansiyel üretim alanı ve pazarı olarak gören, kendi hareket alanlarına sınır tanımayan çok uluslu şirketlerin (MNCs) egemen olduğu bir sisteme dönüşmüştür. Bu yeni sistem, artık uluslar arası değil, küreseldir.

Küreselleşmeyle birlikte, Hükümet Dışı Örgütlerin (Non-governmental Organizations [NGO]) uluslar arası arenada daha önemli bir rol oynamaya başlaması, küreselleşmenin kaçınılmaz bir sonucudur. Birleşmiş Milletler'e üye olan ülkelerin sayısı 1945 yılında 51 iken, bu sayı elli yıl sonra 184'e ulaşmıştır. NGO'ların sayısındaki artış hızı daha da yüksek olmuştur. Kar amacı gütmeyen uluslar arası NGO'ların sayısı 1980'lerin ortalarında 17.000'e çıkmıştır. 1990'larda çok uluslu şirketlerin sayıları 35.000 iken, bu şirketlere bağlı bayilerin veya tali şirketlerin sayıları 150.000'in üzerine çıkmıştır (Scholte, 1993: 44, 45). Rosenau, "yirminci yüzyılın sonunda ortaya çıkan binlerce NGO'lar nedeniyle, küresel yaşam daha da kompleks hale gelmiştir" tezini ileri sürüyor. Bir yandan sayıları füze gibi artan uluslar arası NGO'lar, diğer yandan savaş riskini artıran gerginlikler, küreselleşme sürecindeki uluslar arası ilişkileri daha da gergin ve karmaşık hale getirmiştir. 1988 yılında, Sovyetlerin Afganistan'dan çekilmesi, Irak'la İran arasında süregelen savaşın sona ermesi, Nikaragua'da ateşkes ilan edilmesi, Kamboçya'da savaşan tarafların barış için toplanması, Angola'da barış görüşmelerinin başlatılması, Batı Sahra'nın kontrolünü ele geçirmek için yapılan Fas ile Polisario cephesi gerillaları arasındaki savaşın sona ermesini küreselleşmenin olumlu meyveleri olarak adlandıran Rosenau, yukarıda sıralanan 6 savaşın birbirini takip eden bir kaç hafta içinde sona ermesini anlamakta zorluk çektiğini ileri sürüyor⁴³ (1997: 426).

Gerginlikleri azaltan bütün bu olumlu gelişmelere rağmen, bazı uluslar arası gerginliklerin hala canlı olduğu ve savaşa neden olabileceğini vurgulayan Rosenau, 1980'lerde savaşa neden olabilecek gerginlikleri dört madde halinde şöyle sıralıyor: Türkiye ile Yunanistan, Amerika ile Sovyetler Birliği, Tayvan ile Çin, Kuzey Kore ile Güney Kore arasında meydana gelebilecek çatışma tehlikesinin varlığını sürdürmesidir (1997: 426). Küreselleşme, söylendiği gibi uluslar arası gerginlikleri ve savaş tehditlerini sona erdirmekte istenilen başarıyı sağlayamamıştır. Altı ayrı savaşın kısa

⁴³ Nikaragua'daki çatışmalar, yukarıda sayılan çatışmaların en kısa sürede sona ereni olup, Amerika destekli gerillalar tarafından 1981 yılında başlatılmıştır. Bunu, 1980 yılında başlayan Irak – İran savaşı izlemiştir. Sovyetlerin 1979 yılında Afganistanı işgali, Vietnam'ın 1978 yılında Kamboçya'yı işgali, Portekiz'in 1975 yılında Angola'dan çekilmesi, yine 1975 yılında Fas ile Polisario Cephesi gerillalarının Batı Sahra üzerindeki anlaşmazlık üzerine ortaya çıkan çatışmalar birbirini izlemiştir. Bütün bu çatışmalar, Soğuk Savaş sonrasında ortaya çıkan gelişmelerdir.

zamanda sona erdiği 1988 yılından itibaren başta Körfez Savaşı olmak üzere, Yugoslavya'nın dağılmasına neden olan savaşlar yaşanmış, ve Ortadoğu'daki gerginlik giderek artmıştır. Filistin ile İsrail arasındaki gerginlik, sürekli devam eden bir savaş formuna girmiştir. Ayrıca, 19 Mart 2003 tarihinde Irak'ı istila ederek petrol kaynaklarını ele geçirmek için başlatılan Amerika ve İngiltere'nin ortak saldırısının sonuçlarını kestirmek zordur. Küreselleşmenin doruğa ulaştığı bir noktada bu tür savaşların baş göstermesi, "küreselleşme, savaşları engeller" tezini çürütmüştür.

3. Teknolojik Gelişmeler ve Küreselleşme'nin Hızlanması

Teknolojik buluşlar, küreselleşmenin hız kazanmasına yol açmıştır. Gelişmekte olan küresel ekonomi, hiyerarşik örgütsel yapılardan ziyade, enformasyon sistemleri ve teknolojileriyle entegre edilir. Teknolojik gelişimin hızıyla imparatorlukların çöküşü arasında doğrudan bir bağ olduğunu varsayan James Rosenau, şu örneği veriyor: "Roma İmparatorluğu'nun çöküşü ile İngiliz İmparatorluğu'nun çöküşünü mukayese ettiğimizde, birincisi yüzyıllar alırken, ikincisinin çöküşü ise on yıllar almıştır. Sovyet İmparatorluğu'nun çöküşü ise sadece haftalar veya aylar almıştır" (Rosenau, 1997: 24). Fransız tarihçi Fernand Braudel, tarihsel olayların oluşum hızını üç kategoride ele almıştır. Bunlar: anlık olaylar, konjonktürel olaylar, ve uzun zaman alan "long duree" olaylardır. Birinci kategorideki olaylar anlık olaylar olup, çok kısa zaman aralığında cereyan ederler. Bunlara, günlük yaşamın içindeki olaylar da diyebiliriz. İkinci kategorideki olaylar, konjonktürel olaylar olup, yavaş gelişirler ve doruğa çıkışları on yıllar alır. Üçüncü ve son kategorideki olaylar, yüzlerce yıl içerisinde gerçekleşirler. Orijinal terimiyle bunlara "long durée" olayları da denir. Rosenau'ya göre, teknolojik gelişmeler bu olayların meydana geliş sürelerini kısaltmıştır. Eğer, Braudel bu olayların meydana geliş süreleriyle ilgili görüşünü bu gün ortaya koymuş olsaydı; ani olayların ortaya çıkışı saatlerle sınırlı olacak; konjonktürel olaylar aylar ve yıllar alacak; uzun dönemde oluşan "long durée" olayları ise on yıllarla sınırlı kalacaktı (Rosenau, 1995: 24).

Teknolojik gelişmeler, küresel iletişim, ve kapitalist dünya ekonomisi gibi faktörler her ne kadar ulusal sınırları delseleler de, tamamen ortadan kaldıramazlar. Küreselleşme sonucunda Doğu ve Batı Almanya arasındaki sınır kalkmış olsa da, Yugoslavya'nın içinde yeni sınırlar çizilmiştir. Küreselleşmenin her bölge ile ilgili sonuçları aynı değildir. Sovyetler Birliği dağılırken, Batı Avrupa daha güçlü bir birliğe kavuşmuştur (Redmond, 1997: 19).

4. Güney Doğu Asya'daki Gelişmeler

Güney Doğu Asya'nın kaplanları, dünya ekonomisine en yoğun olarak bağlı ülkeler oldukları için, dünya ekonomik krizlerine karşı en duyarlı ülkelerdir. Hızlı bir büyüme performansı gösteren Güney Doğu Asya'nın kaplanları (Güney Kore, Tayvan, Singapur, ve Hong Kong), 1990'lı yıllarda ekonomik darboğazlar ve krizler yaşamaya başlamışlardır. Bunun arkasında yatan bazı somut nedenler vardır. Bunları şöyle sıralamak uygun olacaktır:

1. Hızlı yükselen işçi ücretleri. Örneğin, Güney Kore'de işçi ücretleri 1990'lı yıllarda yüzde 20 oranında artmıştır.
2. Bu ülkelerin para birimlerinin aşırı değer kazanması. Tayvan dolarının 1985-1992 yılları arasında Amerikan dolarına karşı yüzde 50 değer kazanmıştır.
3. Dünya ihraç pazarlarının giderek daralması. Diğer ülkelere daha iyi rekabet yapabilecek firmaların ortaya çıkışı, kaplanların ihracat miktarını düşürmüştür.
4. Japon Yeni'nin değer kaybetmesi, kaplanların rekabet kabiliyetinin zayıflamasına yol açmıştır.

1991 yılında, dışarı giden doğrudan Japon sermayesinin yüzde 15.2'si ASEAN ülkelerine, yüzde 15.4'ü Tayvan'a, yüzde 29.5'i de Güney Doğu Asya'nın üç kaplanına gitmiştir (Denemark and Chew, 1996: 189). 1989-1992 yılları arasında, doğrudan Amerikan yatırımlarının da büyük bir kısmı Asya ülkelerine gitmiştir. Yukarıdaki tarihler arasında, Asya'ya giden Amerikan sermayesi, bütün diğer ülkelere giden sermayenin 2 katıdır.

Ekonomik büyümede, bazen kulağın boynuzu geçtiği durumlar da olmuştur. Güney Doğu Asya ekonomik bölgesinin çevresinde kalan “kalkınmakta olan ülkeler” (Newly Industrializing Countries [NICs]) 1990’lı yıllarda, yarı-çevre konumunda bulunan bölgenin merkez ülkesi olan Japonya’dan daha hızlı büyümüşlerdir. Düşük işçilik ücretleri ve ucuz malzeme maliyetleri, bu ülkeleri avantajlı konuma getirmiştir. Japon bilim adamı Akamatsu, Japonya’nın liderliğindeki kaplanların kalkınma modelini “uçan kaz” (flying geese) olarak nitelendirir. Japonya’nın bu sistemdeki rolü, en önde uçarak sürüyü istediği doğrultuya yönlendiren “lider kaz” rolüdür. Bazı siyaset bilimciler Güney Doğu Asya’daki kalkınmayı “dört kuyruklu ejder” (a dragon with four tails) olarak isimlendirirler.

1987-1993 yılları arasında, Japonya’nın dört kaplanla olan ticari ilişkilerindeki karlılığı yaklaşık iki katına çıkmıştır. Burada bir paradoks söz konusudur. Kaplanlar, Japonya’ya olan ihracatlarını artırdıkça, Japonya’ya karşı ticari açıkları artmıştır. Yani, ödemeler dengesi artan bir şekilde açık vermeye devam etmiştir. Bunun en önemli nedeni, kaplanların endüstriyel açıdan Japonya’ya bağımlı olmalarıdır. Kaplanlar, teknolojiye Japonya’ya, ticarete ise Amerika’ya bağımlıdır. Kaplanların bağımlılıkları, uluslar arası ticarete onların rekabet şansını azaltmıştır. Kaplanlardaki işçilik maliyetlerinin artması, çok uluslu şirketlerin Vietnam ve Çin gibi diğer ucuz emek ülkelerine kaymasına neden olmuştur.

Uluslar arası bir ekonomik krizde, ihracata-yönelik kalkınma hamlesi içinde bulunan Batı Pasifik Kuşağı’nın ekonomileri birbirleriyle ticaret yaparak ekonomik krizi atlattı. Asya ülkeleri arasındaki ticaretin “Intra-Asian trade” gelişmesi, Amerika ile Asya arasındaki ticaretin gelişmesinden daha hızlıdır (Denemark and Chew, 1996: 190). Fakat bu ticaretin çoğu, ara ürünlerden ve montaj parçalardan oluşmaktadır. Bitirilmiş ürüne “finished product” olan en son talep, yine batı ülkelerinden gelecektir. Bundan 500 yıl önce batının yükselişe geçmesi, doğunun çöküşe geçmesini beraberinde getirmiştir. Şimdi ise, batının çöküşe geçmesi ve bu durumun sürmesi, doğunun yükselişini sağlamayacaktır. Çünkü, çöküşe geçen batı, doğunun ürettiği ürünleri alamayacağı için doğunun da çöküşe giden yola girmesine neden olacaktır (Denemark

and Chew, 1996: 190). Buradan anlaşılacağı gibi, yimibirinci yüzyılda birbirine bağımlı “interdependency” bir uluslar arası kapitalist sistem gelişmeye devam edecektir.

4. i) Çin: En Hızlı ve Sürekli Büyüyen Dev

Dünya nüfusunun yaklaşık olarak ¼'ünü oluşturan Çin, uyuyan dev olmaktan çıkmıştır. Bu ülkenin son 40 yıldaki ortalama büyüme hızı yüzde 10 civarındadır. 1978 yılında gerçekleştirilen toprak reformuyla, ormanları ve nehirleri özelleştirme yönünde kararlar alan Çin, bu tarihten sonra “sosyalist piyasa ekonomi sistemi”ni kurmuştur. Sosyalist piyasa sistemini uygulamaya başlayan Çin, sınırlarını yabancı sermayeye açmıştır. Çin'in ihracat yapan sahil kesimleri, iç kesimlere göre daha da gelişmiştir. Aslında, bu durum Frank'ın “izolasyon teorisi” ile çelişir. Temmuz 1997 tarihinde, Hong Kong'un⁴⁴ İngiliz kontrolünden çıkarak tekrar Çin'in kontrolüne geçmesi, Çin'i daha da güçlendirmiştir. Malezya, Endonezya, Tayland, ve Filipinler gibi ülkelerde yaşayan ve ticareti elinde bulunduran etnik Çinlilerin, bu ülkelerde elde ettikleri kaynakları kendi ana ülkelerine transfer etmeleri, Çin'i güçlendiren bir başka önemli faktördür.

Tam olarak sanayileşmesini tamamlamış ve Huntington'ın “medeniyetler çatışması” (clash of civilizations) tezinin temel ülkesi olan gelişmiş bir Çin, küresel güç dengesini bozacaktır. Eğer Çin sanayileşmesini sağlayamaz da sıkıntı içine düşerse, bütün dünya bu başarısızlığın sonuçlarıyla uğraşacak ve sıkıntı çekecektir. Bana göre, Batı Pasifik Kuşağı'nın geleceği ne Amerikan kartalının, ne Japon ejderinin, ve ne de Asya kaplanlarının elinde olacaktır. Bu bölgenin kaderi, Çin'in elinde olacaktır.

⁴⁴ Hong Kong “güzel kokulu ada” anlamına gelir. Ama, yoğun sanayileşme sonucunda meydana gelen endüstriyel kirlilik ve yoğun insan yerleşimi nedeniyle Hong Kong şehir devleti, bu özelliğini kaybetmiştir. Kapitalist kalkınma sürecinin bir ürünü olan ‘çevre kirliliği’ sorunu bu ülkeyi de tehdit etmeye başlamıştır.

4. ii) Çevreleştirilmiş Hindistan: Hantal fil

Hindistan, nüfus açısından dünya klasmanında ikinci sırada yer alır. Kast sisteminin hakim olduğu ülkede, büyük oranda kendi ulusal kaynaklarıyla kalkınma stratejileri uygulanmaktadır. Ülke, uzun bir zaman İngiliz sömürgesi olarak kaldıktan sonra, 1947’de bağımsızlığına kavuşmuştur. Hindistan’ın ilk başbakanı Jawaharlal Nehru, kalkınma modeli olarak “iktisadi milliyetçiliği” (economic nationalism) ön plana çıkarırken, soğuk savaş döneminde ise “siyasal tarafsızlığı” (political neutrality) savunmuştur. Merkezi planlama ve devlet monopol’ü, ekonomik yaşamda baskın hale gelmiştir. Mahatma Ghandi, ulusal kalkınma için himayecilik stratejini uygulamıştır. Ghandi’ye silahsız devrim yapan adam diyenler de vardır. Ghandi, ülke içinde üretilen malların kullanımının ön plana çıkarılmasıyla, dışardan gelecek mallara karşı ciddi bir protesto hareketi başlatmıştır. Özellikle de İngilizlerin ürettiği hiç bir malın satın alınmamasına dayalı olan “swadeshi” hareketi, pasif bir direniş metodu olarak başarıya ulaşmıştır.

Diğer bağımlı ülkelerde olduğu gibi, Hindistan’ın geri kalmasında da temel faktörlerden birisi IMF ve Dünya Bankası gibi kuruluşların dikta ettiği politik uygulamalardır. Bu tür kuruluşların geri bırakılmış ülkeler üzerindeki politikalarının olumsuzluklarını ortaya koyan bir eserden yapılan alıntıya göre durumu şöyle açıklayabiliriz:

“Hindistan’da IMF ve Dünya Bankası’nın yeni ekonomik politikası ile gerçekleştirdiği ekonomik operasyon, Hindistan hükümetini sosyal programlar ve alt yapı yatırımlarına harcama yapmayı durdurmak, devlet teşviklerini ve destekleme fiyat uygulamasını kaldırmak ve en karlı kamu işletmelerini oldukça düşük fiyatlarla büyük boyutlu özel şirketlere ve yabancı sermayeye satmak zorunda bıraktı. Diğer reform uygulamaları ise hasta kamu işletmesi denilen çok sayıda kamu işletmesinin kapatılmasını; ticaret liberalizasyonunu; yabancı sermaye girişinin serbestleştirilmesini; bankacılıkta, finans kurumlarında ve vergi yapısında köklü reformlar yapılmasını içeriyordu. IMF kredi

anlaşması, Dünya Bankası ile Aralık 1991’de imzalanan yapısal uyum kredisi (bu anlaşmanın içeriği ve koşulları bir devlet sırrı olarak sıkıca saklandı) anlaşmasıyla birlikte, ödemeler dengesi sıkıntılarını hafifletmesi, mali açıklarını düşürmesi ve enflasyonist baskıları azaltması için Hindistan’a yardım amacı taşıyordu. Fakat, IMF ve Dünya Bankası paketi bu amaçlarla tamamen zıt sonuçların alınmasını sağladı. Ekonomiyi durgunluğun içine itti, pirinç fiyatları yüzde 50 arttı, ithal ham madde fiyatları arttı ve lüks tüketim malları ithalatı hız kazandı, Daha da ileri giderek, ticaret liberalizasyonu halkın satın alma gücünün düşmesi ve serbest yabancı sermaye girişinin baskısıyla birleşerek, çok sayıda yerli üreticinin iflasına yol açtı (Chossudovsky, 1999: 152-153).”

Kısaca özetlemek gerekirse, Hindistan’da ne hiper enflasyon, ne de döviz piyasalarının çöküşü olmadığı halde, IMF politikalarının 900 milyon nüfuslu ülkede toplumsal etkisi yıkıcı oldu. Toplumsal sefalet ve açlık doruğa ulaştı.

Herhangi bir uluslar arası krizde, nüfusu büyük olan ülkelerin ekonomileri, küçük olan ülkelerin ekonomilerine göre ayakta kalma açısından daha şanslıdır. Bu açıdan, gerek Çin, ve gerekse Hindistan şanslı ülkelerdir. Bu ülkeler, kriz atlattıncaya kadar kendi iç pazarlarının büyüklüğü sayesinde daha uzun bir zaman ayakta kalmasını başarırlar. Çin’i “ejder” (dragon), Japonya ve kaplanları, “ejder başlı dört kuyruklu dev” (a dragon headed giant with four tails) kategorisine koyduktan sonra; Hindistan’ı da “fil” (elephant) sıfatıyla nitelendirmek mümkündür.

Bütün bu kategorilerdeki devletlerin en belirgin özellikleri; disiplini, işe sadakati ve aşırı derecede sabırlı olmayı ön plana koyan konfüçyüs dini’ne sahip olmalarıdır. Hindistan’ı istisna olarak dışarıda tutmak gerekir. Bu ülkelerin tamamında, otoriter kalkınmacı devlet aygıtı vardır. Ayrıca, Güney Doğu Asya ülkelerinin tamamı, geç sanayileşmenin avantajlarına da sahiptirler.

4. iii) Yeni Kalkınmakta Olan Ülkeler (Asya Kaplanları)

Büyük krizlerin baskısı nedeniyle dünya ekonomisinin yeniden yapılanması sonucunda yeni bir uluslar arası iş bölümü ortaya çıkmıştır. Kriz sonrasında ortaya çıkan uluslar arası yeni iş bölümü, daha önceleri gerikalmış ülkelerin sanayileşmesini beraberinde getirmiştir. Böylece, yeni sanayileşmekte olan ülkeler kavramı doğmuştur. Bunlara sosyal bilimler literatüründe (Newly Industrializing Countries [NICs]) denir. Kalkınmış ülkelerle, az gelişmiş ülkeler arasında yer alan sanayileşmekte olan ilk kuşak ülkelere Güney Doğu Asya kaplanları olarak adlandırılan, başta Güney Kore, Tayvan, Singapur, ve Hong Kong gibi ülkeler örnek olarak verilebilir. Bu kategorideki ikinci kuşak ülkelere ise, Malezya, Tayland, ve Endonezya girer. Yeni kalkınmakta olan ülkelerin tamamında devletin ekonomiye müdahale etmesi söz konusudur, ve Kore örneğinde olduğu gibi “ne pahasına olursa olsun ihracat” stratejisi başta gelir. Bu ülkelerin tümüne yakını “ihracata-yönelik kalkınma” (export-oriented industrialisation) politikaları uygularlar.

Kalkınmakta olan Asya kaplanlarının tamamı, İkinci Dünya Savaşı öncesinde Japon sömürgeci iken, savaş sonrası Amerikan himayesine girmişlerdir. Soğuk Savaş döneminde Asya kıtasının Japonlaştırılması hızlanmıştır. Soğuk Savaşın sona ermesiyle, Japonya mücadeleyi kazanmıştır. Doğu yükselişe geçerken, batı çöküşe geçmiştir. Francis Fukuyama'nın iddiasının tersi gerçekleşmiş ve tarih sona ermemiştir (Denemark and Chew, 1996: 197).

5. Samir Amin: Afrika'daki Ekonomik Felaket

Afrika uzmanı olan Amin, Afrika'nın tamamını Dördüncü Dünya olarak nitelendirir. Afrika'daki özgürlük hareketlerinin burjuvazi, kapitalist, ve modernist vizyona sahip olduğunu ileri süren Amin, bu hareketlerin Afrika'ya refah getirmediğini ve sefaletle yol açtığını savunuyor. Bölgedeki bütün ülkeler, radikal veya ılımlı tek bir partiyi tercih ediyorlar. Afrika kıtasındaki sefaletle neden olan sömürgeleştirmenin üç modeli vardır (Denemark and Chew, 1996: 209). Birinci modelde, tropikal ürünlerini, monopollerin kontrol ettiği bir dünya pazarında satan küçük çiftçilerin dünya ekonomisine entegre edilmesi söz konusudur. İkinci modelde, maden ocakları etrafında organize edilen üretim tesisleri ve sanayiler, diğer bölgelerden buraya göçen ucuz işçilerce desteklenir. Üçüncü ve son modelde ise “yağma ekonomisi” (economy of pillage) egemendir. Bu aşamada, ayrıcalıklara sahip şirketler hiç bir vergi ödemeksizin ekonomik faaliyetleriyle muazzam karlar elde ederler. Congo kuşağı, bu tür sömürgeleştirmenin en iyi örneğini teşkil eder.

Immanuel Wallerstein, Hindistan'daki ulusal kurtuluş hareketi ile Güney Afrika'daki ulusal kurtuluş hareketleri arasında oldukça önemli benzerlikler bulunduğunu ileri sürüyor. Her iki bölgede uygulanan ortak siyasetin temelinde “önce siyasi iktidarı ele geçir, sonra dünyayı değiştir” felsefesi yatıyor. Ulusal kurtuluş hareketinin en özlü ve en eski örneği 1885 yılında kurulan bugün en azından ismen de olsa hala yaşayan Hindistan Ulusal Kongresi “Indian National Congress” partisidir. Afrika Ulusal Kongresi “African National Congress” 1912 yılında kurulduğunda, Hindistan hareketinden etkilenip onun adını benimseyerek, kendisini Güney Afrika Yerli Ulusal Kongresi olarak adlandırdı. Kuşkusuz, Hindistan Ulusal Kongresi başka çok az hareketin sahip olduğu özelliğe sahipti. Tarihinin en güç ve önemli yılları boyunca, bir dünya görüşü ve şiddet içermeyen direnişe dayalı bir siyasi taktik (satyagraha) geliştirmiş olan Mahatma Gandhi tarafından yönetildi. Gandhi, bu taktiği aslında ilk olarak Güney Afrika'da yaşanan baskı bağlamında geliştirip Hindistan'a sonradan aktarmıştı (Wallerstein, 1999: 30).

6. Latin Amerikan Kalkınma Tecrübesinin Diğer Ülkelerle Karşılaştırılması

6. i) Kalkınma Stratejisi Açısından Brezilya ve Japonya Karşılaştırması

Japonya, kalkınma sürecinin ilk başlarında ağır teknolojileri gerektiren gemi inşa ve elektronik sanayilerinde üretime girmiştir. Brezilya ise, demir cevheri ve et ihracatıyla ekonomisini ayakta tutmaya çalışmıştır. Brezilya ile Japonya'nın içinde buldukları ekonomik kalkınma seviyeleri de bir birinden oldukça farklıydı. Brezilya kahve sektöründe ihrac pazarını kaybederken, Japonya ise tekstil sektöründeki ihracat pazarını kaybetmiştir. Doğal kaynaklardan yoksun olmasına rağmen Japonya, kapitalist ülkelerin en hızlı kalkınanlarından birisi olmuştur. Japonya'yı avantajlı konuma getiren temel uygulama, sömürgeci kapitalist dünya ekonomisinden kendisini izole etmiş olmasıydı. Özellikle de, yabancıların yatırımlarından ve yabancıların kontrolünden kendisini muhafaza etmiş olması, ekonominin yükselişe geçiş noktasında "take-off" Japonya'yı avantajlı hale getirmiştir. Frank, bir ülkenin kapitalist blokla bağlarının kopuk ve izole olmasını "the weakest link" önemli bir kalkınma avantajı olarak ileri sürmüştür. Bu durum, Japonya'da önemli boyutta işe yaramıştır. Konuyla ilgili nokta, Frank'ın hipotezlerinde açıklandığı için burada tekrar ele alınmayacaktır.

Amerika'nın Brezilya'daki yatırımları, kalkınma için gereksiz yatırımlardır. Yabancı yatırımların yapısı ve Brezilya ekonomisi üzerindeki etkisi, bu ülkenin geri kalmışlığına neden olmuştur. ECLA'nın yaptığı bir araştırmaya göre, 1938'den 1970'lere kadar dünya ticareti iki katına çıkmış, kalkınmış ülkelerin ticareti üç katına çıkmış, fakat Latin Amerikan ülkelerinin toplam ihracatı ise sadece yüzde 40 artmıştır (Frank, 1969b: 170). Amerikalıların Brezilya'da yaptıkları en önemli yatırımların başında, Volta Redonta demir çelik fabrikalarıdır. Amerikalıların savaş zamanı ihtiyaçlarını karşılamak için inşa ettikleri bu tesisler, Brezilyalılardan çok Amerikalıların işine yaramıştır.

Latin Amerikan ülkeleri ile İngiltere'nin sanayileşmesini karşılaştırdığımızda, İngiliz ekonomisinin iç pazara hitap ederek kalkınmadığını söylemek doğru olacaktır. İngiliz ekonomisinde önemli kararları veren yerli elit tabakanın çıkarları, iç koşullar tarafından belirlenmiştir. Dış pazarlar, çok çeşitli mallar üreten ekonominin gelişmesi için özel ayrıcalıklar sunmuştur. Latin Amerika'da durum çok farklıdır. Avrupalı sömürgecilerin kıtaya yerleştiği ilk andan itibaren, Latin Amerika'nın geri bırakılmış ülkeleri, yabancı elitlerin ve dış pazarların kontrolüne geçmiştir. Bu yabancı güçler tamamen "tek ürüne dayalı" (monoculture) ekonomiyi yaratmıştır. Alt yapı yatırımları, tarımsal ihracata yönelik olarak gerçekleştirilmiştir. İngiltere, dış dünya ile yaptığı ticaretinde baskın bir konumda bulunmuştur. İngilizlerin ürünlerine uygulanan ticaret hadleri oldukça düşüktür. Ayrıca, İngiltere dış dünyaya olan borç yükü altında ezilmemiştir. Chilcote ve Edelstein'in dediği gibi "İngiliz ekonomisi her zaman İngilizlerin kontrolü altında kalmıştır (1974: 29). Bu nedenledir ki, İngiliz köylüsü ve işçisinden elde edilen "artık değer" (surplus value) gelişmekte olan kapitalist ekonominin daha hızlı gelişmesinde kullanılmıştır. Elde edilen artık değer, verimliliği artırıp gelişmeyi sürekli hale getirmek için yeniden yatırıma dönüştürülmüştür.

6. ii) Kalkınma Açısından Arjantin ile Kuzey Amerika'nın Karşılaştırılması

Amerika ile Arjantin'in her ikisi de sömürge sürecinden geçmiş ülkeler olmalarına rağmen, bağımsızlıklarına kavuştuktan sonra farklı kalkınma sevipleri göstermişlerdir. Amerika, 1870 yılından beri dünyanın ikinci sanayileşmiş ülkesi olmayı başarmıştır. Başlatılan sanayileşme süreci devam ettirilerek sürekli hale getirilmiştir. Arjantin'de durum daha farklıdır. Çünkü, endüstriyel kalkınma yerine, Avrupa'nın ihtiyacı olan ham madde ve gıda ürünlerini ihraç etme politikaları takip edilmiştir. Hem Amerika'ya ve hem de Arjantin'in Rio de la Plata bölgelerine yerleşen İngilizlerin asıl amaçları, altın ve gümüş gibi kıymetli madenleri bulmaktı. Buralarda istenilen madenler bulunamadı. Eğer bulunabilseydi, bunları işleyecek iş gücü mevcut değildi. Amerika'daki ve Arjantin'deki İngiliz yerleşmeciler, yerli kültürle kaynaşıp işbirliği yapmadılar. Göçebe *Amerindian*

yerlilerini bir kenara ittiler, onların çoğunu öldürdüler, hayatta kalanlarını da verimsiz topraklara ve dağlık bölgelere sürdüler. Sömürgeci sürecin başlarında, kızılderililer ve bunlarla İspanyollar arasındaki evliliklerden doğan yeni nesiller Arjantin nüfusunun farklı bir tabakasını oluşturdu. Daha sonraları, yoğun göç dalgaları yerli Mestizo'ları sindirerek yuttu ve Kızılderili halkı ülkenin uç noktalarına sürdü. Arjantin'deki kızılderililer, Amerika'dakiler gibi unutulmuş olarak yok sayıldılar. 16. yüzyılda İspanyollarla karşılaşan yerli kültürler değişerek zayıfladı ve yok oldu. Değişimin temel göstergelerinden birisi, İspanyol yerleşim bölgelerinden kaçan atların yerli halkların eline geçmesiyle birlikte, atlar gündelik yaşama girmiş oldu. Avcılık ve farklı yerlere gitme hareketliliği artmış oldu. Kızılderililerle İspanyollar arasındaki ilişkiler gergin ve düşmanca ilişkilere girdi. Kültürler arası çatışmalarda, yerli kültürler kaybeden taraf oldular. Verimsiz topraklara sürülen yerli halklar, zorunlu olarak göçebe yaşamına ve avcılıkla geçinmeye mecbur kaldılar. 19. yüzyıl sonunda hala ayakta kalmayı başaran yerliler, ülkenin en uzak noktadaki kasabalarına gitmek zorunda kaldılar. Onların daha önceki arazileri ise, yeni yerleşmeci kapitalist sömürgecilerin mülkleri haline getirildi.

1830'larda Arjantin'in kontrolünü eline geçiren Juan Manuel de Rosas, ulusal birliğe giden yolu açarken, Kızılderililerin yaşadığı geniş arazileri yerleşime açtı. 1879'da bir başka güçlü Arjantinli lider (General Roca), demir yolları ve telgraf gibi teknolojinin araçlarını kullanarak yerli halkı iyice pasif hale getirdi. Bir çok yerde soy kırım politikaları vahşice sahneye konuldu. Nüfusları çok azalan bu yerli insanlar, emperyalist, kapitalist işgal ve sömürü sonucunda önce vatanlarını kaybettiler daha sonra da insanlık tarihinden silinip gittiler.

Amerika ile Arjantin arasındaki kalkınmışlık farkını açıklarken, bu ülkelere göç ederek yerleşen insanların (İspanyol ve İngilizlerin) kültürel yapılarına ve sosyal miraslarına bakmak gerekir. Kuzey Amerika'ya yerleşen İngiliz göçmenler, modernleşme sürecine girmiş olan toplumun temsilcileridir. Bu insanlar, kalkınma sürecinin en önemli ve vazgeçilmez elementleri olan eğitimi, toleransı, insan haklarına saygıyı, serbest girişimciliğe önem vermeyi, ve sermaye birikimini ön plana almayı hedef olarak koymuşlardır. Bu özellikler, kalkınma sürecinin vazgeçilmez unsurlarıdır. Max Weber'e göre, İngiltere sahip olduğu Protestan ahlakı sayesinde sanayileşmenin

olmazsa olmazı sayılan sermaye birikimini gerçekleştirmiştir. Sermaye birikimi sayesinde endüstrileşme için gerekli olan kaynaklara sahip olmuştur. Daha yeni ve verimliliği artırıcı buluşlar gerçekleştirilmiştir. Protestan ahlakı, çok çalışmayı, çok kazanmayı, fakat az tüketmeyi emreder. Bu görüşe göre, dünyadaki ve öbür dünyadaki başarı ve mutluluk, çok kazanıp az tüketmekle elde edilir.

Kalkınmışlık seviyesinin farklılığı arkasındaki temel faktörlerin bazıları dış faktörlerdir. Doğu sahil kesimlerinde tarıma elverişli toprakların sınırlı olması nedeniyle, Kuzeydeki İngiliz sömürgeleri gemi inşa sanayisini ve ticareti geliştirmişlerdir. Kuzey Amerika'nın güneyindeki İngiliz sömürgeleri ise, kölelerden oluşan iş gücüne bağımlı, ihracata yönelik tarım sektörünü geliştirmişlerdir. İber Amerika'sının diğer bölgelerinde, Kızılderili işçilerin maden ocaklarında çalıştırılmasına yönelik bir üretim stratejisi geliştirilmiştir. İbni Haldun, kalkınma ile coğrafya arasında doğrudan bir ilişki olduğunu varsayan bir hipotezi 1314 yılında ileri sürmüştür. Haldun, *Mukaddime* adlı eserinde, halkların kalkınmışlığı ve gerikalmışlığı ile buldukları coğrafyanın iklim özellikleri arasında bir ilişki olduğunu kabul eder. Haldun, özellikle sıcak iklimli bölgelerdeki insanların az çalıştıklarını ve gelecek zor kış günleri için hazırlık yapma alışkanlıkları olmadığını vurguluyor. Sıcak iklimlerin egemen olduğu ve gıda maddelerinin rahatlıkla bulunabileceği ekvator iklimine sahip bölgeler, insanların çok çalışmadan yaşamlarını rahatlıkla devam ettirmesini sağladığı için bu bölgelerin insanları az çalışmaya ve tembelliğe alışmışlardır. İbni Haldun, Somali halkını örnek vererek, bu ülke insanlarının köleliğe en yakın insanlar olduğunu savunuyor. Kışları ağır geçen ve yaz döneminde hazırlık yapmayı gerektiren kuzey bölgelerinin halkları daha çalışkan ve üretken olurlar. Dünya coğrafyasına baktığımızda, Kuzey Yarımkürenin, Güney Yarımküreye göre daha çok gelişmiş olduğunu, hatta, Amerika ve İtalya gibi ülkelerin kuzey bölgelerinin güney bölgelerine göre daha çok geliştiğini ve sanayileştiğini söylemek doğrudur.

İspanya, ekonomik açıdan zayıf ve Avrupa'ya bağımlı olduğu için, sömürgeleştirdiği ülkelere finansal ve ticari destekte bulunamadı. Kuzey Amerika'daki İngiliz sömürgeleri bu açıdan çok şanslı sayılırlar. Çünkü, bu sömürgeler metropol ülkeden finansal ve ticari destek almaya devam etmiştir. İngiltere, o tarihlerde her açıdan öndeydi. Bunun tam tersine, Latin Amerikalı sömürgelerde ekonomik büyüme ve

çeşitlilik, merkez ülkenin (İspanya) kalkınmasıyla desteklenmedi. Hem İspanya'nın çöküşü ve hem de sömürgeleşmiş ülkelerin ekonomik ve sosyal çöküşleri aynı anda meydana gelmiştir.

Kuzey Amerikalı sömürgeci ülkelerle, sömürgeleştirilmiş Arjantin arasında bir çok benzerlikler vardır. Her şeyden önce, Karl Marx'ın da açıkladığı gibi, her iki bölge de modern sömürgelerdi (Karl Marks, Capital, I, 25). Her iki bölge de, hem maden kaynakları ve hem de sömürülebilir yerli iş gücü açısından fakirdiler. Her iki bölgede, kapitalizm yerleşmiş ve nüfus hızla artmaktaydı. Bu bölgelerin ikisi de bağımsızlık hareketine sahiptiler. Aralarındaki en önemli fark, İngiliz sömürgeleri çok az miktarda verimli tarım arazilerine sahipti. Arjantin'de ise tarıma uygun çok geniş araziler bulunuyordu ve bu topraklar büyük toprak sahiplerinin gelişmesine uygun koşulları ortaya koydu. Tarıma elverişli geniş toprakların var oluşu, Arjantin'deki toplumsal yapının şeklini tayin etmiştir. Sayıları birkaç taneden oluşan büyük çiftlikler ve malikanelerde "latifundia," merkez ülkenin ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla tek ürün çeşidine dayalı tarımsal üretim metodu ortaya çıkmıştır. Bu yeni uygulamayla, büyük toplumsal katmanlar tamamen topraksız kalmışlardır. Kapitalist sömürü sisteminin getirdiği yeni uygulamaya göre, sadece özgür yeni yerleşimciler ve göçmenler toprak sahibi olabilirlerdi. Daha sonraları, büyük toprak sahipleri sınıfı, temel tarım ürünleri ihracatına yönelik kırsal kalkınmayı hedeflemişler ve zahmetsiz bir şekilde zengin olmuşlardır. Daha sonraki dönemlerde, Arjantin halkı bunun faturasını ödemek zorunda kalmıştır. Toprak sahipleri sınıfı, burjuvazinin çekirdeğini oluşturmuştur. Arjantin'deki toprak sahiplerinden oluşan yeni yönetici sınıfı, İngiltere'deki ve Fransa'daki hemcinslerinin tam tersine davranarak, demokratik toplumun önünde engel olan askeri darbelerle karşı koyma yerine, darbeleri açıkça desteklemişlerdir. Çünkü, askerler onları topraksız kalan halk yığınlarının saldırılarından korumuştur. Büyük toprak ağalarından oluşan burjuvazi, askerlerle ve diktatörlerle işbirliği yapmışlardır. Kısacası, tarıma elverişli geniş topraklara sahip olması, 1816 yılında resmen bağımsızlığını ilan eden Arjantin'in, adaletsiz toprak dağılımının egemen olduğu bir tarım ülkesi olmasına, ve dolayısıyla geri bırakılmışlığına neden olmuştur. Bağımlılık teorisinin en önemli akademisyenlerinden birisi olan Frank'ın buna benzer teorisinde "ülkelerin sahip

oldukları doğal kaynaklar, gerikalmışlıklarına neden olabilir” görüşü ileri sürülür. Frank, Meksika, Peru, Bolivya gibi ülkeleri örnek vererek bu görüşünü açıklamaya çalışmıştır. Frank’a göre, eğer bu ülkeler emperyalist sömürgecilerin iştahını kabartacak altın ve gümüş gibi değerli maden kaynaklarına sahip olmasalardı, sömürgeciler tarafından sömürülmemiş olacakları için geri kalmayacaklardı. Bu çalışmada önemli bir nokta olarak ele alınacak bu görüş detaylarıyla incelenmiştir.

Arjantin’deki 1810 devriminden sonra, ülkenin kaderini değiştirecek iç savaşlar olmuştur. Bu savaşlarda, iki taraf vardı. Bir tarafta, federal yapıyı savunanlar (decentralists), diğer tarafta ise Buenos Aires’in başkent olacağı merkezi bir devlet yönetimini savunan üniter devlet taraftarları (centralists) bulunuyordu. Mücadele, sadece bu iki farklı grup arasında olmadı, aynı zamanda federalistler de kendi aralarında çatışmaya başladılar. Federalistler, merkezi hükümetin yetkilerinin kısıtlanması hakkında hem fikirken, Buenos Aires federalistleri gümrük gelirlerinin millileştirilmesine ve iller arasında dağıtılmasına karşı çıktılar. Littoral bölgesindeki nehirlerin, yabancılar tarafından nehir taşımacılığına açılmasını istemediler. 1829 yılında, Buenos Aires valisi Rosas, ülkenin ekonomik ve siyasal reorganizasyonunu kurma işinde başarılı oldu. Santa Fe ve Cordoba gibi ekonomik açıdan daha güçlü şehirlere hegemonya sağladı ve Buenos Aires’i Arjantin’in en güçlü şehri ve ülke kalkınmasında en önemli merkezi haline getirdi. Büyük baş hayvancılık (sığır) ticaretiyle uğraşan federalist Rosas’ı üniteristlerden ayıran en önemli fark, resmi olarak şehirlere temel otonominin verilmesinden yana olmasıdır.

Otlakların ve yağmur ormanlarının en yoğun olduğu Arjantin toprakları, büyük baş hayvan yetiştiriciliğinde çok önemli bir rol oynamıştır. Bir kaç tane çoban, 10 binlerce büyük baş hayvanı rahatlıkla otlatılabilen olanağına sahiptiler. Yağışlı iklim koşulları, az miktarda insan gücüne ve az miktarda sermayeye dayalı büyük baş hayvan yetiştiriciliği işini çok karlı hale getirmiştir. Arjanin’in geri kalmışlığında, doğal refahın rolü oldukça önemlidir. Çünkü, bu sayede az miktarda iş gücü ve sermayeye olan ihtiyaç nedeniyle neo-kolonyal kapitalizmin gelişmesine zemin hazırlanmıştır.

Yoğun bir yabancı yatırıma sahip olan Arjantin, ihraç edilebilir bir kaç kalem sınırlı ürünü ihraç etmek zorunda kalmıştır. Bu durum, ülkenin her açıdan bağımlılığını

kaçınılmaz hale getirmiştir. Çünkü, eğer bir toplum ucuz bir ham maddeyi veya işlenmemiş bir ürünü (bu ürün, yarı bitirilmiş tarımsal veya endüstriyel ürün olabilir) yoğun bir şekilde üretirse iki sonuçla karşılaşır. Bunlardan birincisi, yoğun miktarlarda üretilen ürünün, ihraç edilme zorunluluğu olan ülkenin ihraç kölesi olur. İkinci olarak da, bu ürünü üreten alt sınıf üreticilerin düşük ücretlerle emekleri sömürülür. Bu nedenle, bu tarzda bir üretim, hem iç sosyal dinamikler açısından ve hem de dış ilişkiler açısından sağlıklı bir ilişki tarzı ortaya çıkar (Chilcote and Edelstein, 1974: 328). Arjantin modelinde, bütün rotaların Buenos Aires'te birleştiği bir raylı sistem ağı sayesinde ülkede üretilen tarımsal ve hayvansal ürünler gemilerle metropol'e transfer edilmektedir. 1885 yılında yapımına başlanan demir yolları projesi, 1914'te ülkenin büyük bir kesimini kapsayacak şekilde geliştirilmiştir. Arjantin'in ve Arjantin halkının modernleşmesi, gelişmiş merkez ülkelerin ihtiyaç hissettiği besin ve gıda ürünlerinin raylı sistemle başkente, oradan da gemilerle başta İngiltere olmak üzere diğer merkez ülkelere gönderilmesine bağlı olarak gelişmiştir. Bağımlılık zinciriyle ülkenin en ücra köşeleri dahi sömürüye maruz kalmıştır.

SONUÇ

Geniş bir bölgenin incelendiği bu tez çalışması, bağımlılık teorisinin çok farklı yazarlarının görüşlerinden yararlanılarak yapılmıştır. Bağımlılığın yarattığı geri kalmışlık, çeşitli ülkeler üzerinde incelenmiştir. Bağımlılık teorisine modernist, Marksist ve neo-Marksist teorisyenlerin perspektifinden bakılmaya çalışılmıştır. Geri kalmışlığın temel nedenlerinin, bağımlılıktan kaynaklandığı saptanmıştır. Latin Amerikan ülkeleri örneğinde yapılan tespitler, diğer kıtalardaki ülkelerle karşılaştırılmıştır. Yapılan araştırmalarda, geri kalmış ülkelerin, içine düştükleri bağımlılıktan nasıl kurtulabileceklerine yönelik çıkış yolları tespit edilmeye çalışılmıştır. Birincil kaynaklar açısından oldukça zengin eserlerin ışığı altında “bağımlılık teorisi” konusu incelenmiştir. Varılan neticeler, bağımlılık konusunun her zaman güncel olduğunu ortaya koymuştur. Bölgeler ve ülkeler arası dengesiz kalkınma var olduğu sürece, bağımlılık sorunu güncelliğini koruyacaktır. Konu ile ilgili olarak, bu çalışma gibi daha nice çalışmalar yapılacaktır. Önümüzdeki yıllarda, özellikle de geri kalmış ülkelerin akademisyenleri bu konuya daha çok ağırlık vereceklerdir.

Bağımlılık teorisinin en önemli yazarlarından birisi olduğuna inandığım Andre Gunder Frank beni derinden etkilemiş ve e-mail olarak gönderdiği mesajlarıyla, bağımlılık teorisini araştıracağım bu çalışmada bana cesaret vermiştir. Frank’ın deyimiyle “bağımlılığın yol açtığı geri bırakılmışlık ve bu durumdan kurtuluşun yolları, ülkelere ve kültürlere göre farklılık göstermesi nedeniyle, bir ülke için çözüm olabilecek bir metot, başka bir ülke için çözüm olmayabilir. Her ülkenin kendi akademisyenleri ve araştırmacılarının bu konuda ülkelerine has çalışmalar yapmaları gerekmektedir. Bağımlılıktan kurtuluş yolları ve metotları genelleştirilemez.” Frank’ın bu görüşlerinden etkilendim ve bu konu bana çok çekici geldi. Yaptığım araştırmalar sonucunda, bu konunun Türkiye’de gerektiği kadar incelenmediğini gördüm. Anadolu’nun en çok geri kalmış ve en fazla göç veren bir yöresinde okur-yazar olmayan fakir bir ailede doğmuş olmam nedeniyle, bu tür konulara hep merakla yaklaştım. Kalkınma için gerekli olan doğal kaynaklar ve ucuz emek gibi temel faktörlere sahip olmasına rağmen, bu ülke ve

bölgelerin neden geri kaldıklarını merak ettim. Aslında, bolluk içinde yokluğun nedenlerini ortaya koymayı hedef edindim.

Geri kalmışlığın nedenleri arasında, önemli bir rol oynayan “iç sömürgeciliği” (internal colonializm) Türkiye’nin her yerinde gördüm. Yurdumun nasıl peşkeş çekilerek, IMF ve Dünya Bankası gibi yabancı finans kuruluşlarına bağımlı hale getirildiğini gördüm. İşbirlikçi yönetici sınıfları ve burjuvazi sınıfının, kaynağı bol ülkeleri nasıl yağmalattıklarını gördüm. Ulusal sermayenin nasıl yabancıların kontrolüne geçtiğini gördüm. Sadece kapitalist emperyalizmi eleştirmek yerine, işbirlikçilerin eleştirilmesi ve ortadan kaldırılması gereken “ilk düşman” olduklarını bir kez daha anladım. Çünkü, bunlar kendi ülkelerinin yağmalanmasına göz yumuyorlar ve kendi küçük çıkarları için, büyük ulusal çıkarları peşkeş çekiyorlar. Örnek ülke tespitlerinde bu durumu ortaya konmaya çalıştım. Ümit ederim ki bu araştırma, okuyuculara bir nebze de olsa ülkelerin nasıl sömürüldüğünü ve bağımlılıktan nasıl kurtulabileceğini görmeleri için yardımcı olur.

Kısaca bazı genel sonuçları ortaya koymak gerekirse, bunları aşağıda gösterildiği gibi sıralayabiliriz: Hızla gelişen küreselleşmeyle birlikte, geri kalmış ülkelerin bağımlılıkları daha da artmıştır. Borç batağına saplanan geri kalmış ülkeler, IMF ve Dünya Bankası gibi uluslar arası kuruluşlar aracılığıyla dünya kapitalist ekonomi sistemine bağımlı hale getirilmişlerdir. Daha önce hiçbir ülkenin uydusu olmamış Türkiye gibi ülkeler, bu şekilde bağımlı hale getirilmişlerdir. Osvaldo Sunkel gibi yazarlar bu durumu “neo-colonializm” olarak adlandırmışlardır. Bu tarz sömürge sistemin en önemli unsurları, işbirlikçi burjuvazi “comprador bourgeoisie” sınıfı ile köprübaşı “bridge head” rolü oynayan en üst seviyelerdeki bürokratlardır. Küreselleşmeyle birlikte ulusal sınırlar önemini kaybetmiş, ulus devlet erozyona uğramıştır. Sorunlar, sınır aşan sorun haline gelmiştir. Uluslar arası arenada NGO’ların önemi gün geçtikçe artmıştır. Teknolojik gelişmeler sayesinde, bağımlılığın hızı artmış ve olayların etkisi çok kısa zamanda dünya genelinde yayılmaya başlamıştır. Yüksek kar amacıyla yabancı sermaye, ucuz işgücünün bol olduğu ülkelere kaymaya başlamıştır. Bu nedenle, Frank bağımlılığı yapay olarak algılamıştır. Ülkeler arasında çok hızlı büyüme

performansı gösteren Çin, dünya ekonomisinin gidişatını önemli ölçüde etkilemeye devam edecek gibi görünmektedir. Uzun yıllar sömürgeciliğin boyunduruğu altında kalan Hindistan, bir türlü kendine gelememiştir. Samir Amin'in ileri sürdüğü gibi, emperyalist sömürge nedeniyle ekonomik felaket içine düşen Afrika, "dördüncü dünya" klasmanına düşmüştür. Afrika'nın çevreleştirilme süreci tamamlanmıştır.

Dünya kapitalist ekonomi gelişiminde, bundan 500 yıl önce Batının yükselişi, Doğunun çöküşüne neden olmuştu. Günümüzde Batının çöküşü, Doğunun yükselişine neden olmayacaktır. Çünkü, imalat aşaması tamamlanmış "finished" ürünlere olan talep, Batı'nın zengin ülkelerinden gelecektir. Ekonomisi çökmüş bir Batı, Doğuda üretilen ürünleri satın alamayacağı için, Doğunun da çöküşü hızlanacaktır. Bu durumu açıklamak için, "bağımlılık sürekli hale gelmiştir" veya karşılıklı bağımlılık kaçınılmaz olarak ortaya çıkmıştır diyebiliriz. Kalkınmış ülkelerle, kalkınmakta olan ve geri kalmış ülkeler arasındaki kalkınma farkı sürekli büyürken; bağımlılık da giderek büyüyecektir ama, bu şekil ve metot değiştirerek gerçekleşecektir. Bağımlılıkta, insan faktörünün (özellikle yönetici sınıfı) her şeyin önünde geldiğini, bu çalışmada bir kez daha görmüş olduk. Emperyalist güçlerin zorlaması nedeniyle, bağımlılığın önüne tam olarak geçilemeyebilir. Ama, yönetici sınıfı ve ulusal burjuvazi sınıfı işbirlikçi nitelik taşımayan bağımlı ülkelerin; işbirlikçi yöneticiler ve burjuvazi sınıfı tarafından yönetilen bağımlı ülkelere göre daha hızlı kalkındığı önemli bir gerçektir. Doğal kaynaklar açısından çok zengin, fakat işbirlikçi yöneticilerin kontrolündeki Brezilya, Arjantin ve Meksika gibi ülkeler sefalet düşerken; doğal kaynak fakiri, ama ulusal çıkarlarını her şeyin önüne koyan liderler tarafından yönetilen Japonya ve Güney Kore gibi homojen halklardan oluşan ülkelerin ekonomik ve endüstriyel mucizeler yarattıkları gözler önündedir. Frank'ın hipotezi olan "tam izolasyon" ile Japonya'nın kalkınmasını açıklayamayız. Bu ülkelerin, doğal kaynak fakiri olmaları nedeniyle, sömürgeci emperyalistlerin dikkatini çekmedikleri için bağımlı hale getirilmediklerini ve dolayısıyla geri kalmadıklarını tek başına açıklamak doğru olmaz.

Toplumsal yapı ve kültür, kalkınmada veya geri kalmada en önemli faktörlerden birisidir. Disiplini, aşırı derecede çalışmayı, işe karşı sadakati ve sebatkarlığı ön plana alan konfiçyüs kültürü bu ülkelerin kalkınmasında can alıcı bir role sahip olmuştur. Bu

açından bakıldığında Max Weber’ci bir yaklaşımın doğru olacağına inanıyorum. Ülkeler arasında ve bir ülke içindeki bölgeler arasında dengesiz kalkınma olduğu sürece, bağımlılık var olacaktır. Her zaman, çevreden veya az gelişmiş ülkelerden çok gelişmiş ülkelere sermaye transferi ve beyin göçü olacaktır. Emperyalist sömürgecilik, Latin Amerikan ülkelerinin sınıf yapısını bozmuştur. Emperyalist sömürge dönemi öncesinde var olmayan “latifundia” ve “hacienda” şeklindeki toprak sistemi tamamen sömürgeci uygulamanın bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Bunun bir sonucu olarak, bu ülkelerde aşırı derecede dengesiz toprak dağılımı egemen olmuştur. Böylece, kalkınma ve demokrasi için en önemli element olan güçlü bir “ulusal burjuvazi sınıfı”nın doğuşu engellenmiştir. Büyük toprakları ellerinde tutan toprak sahipleri, dış güçlerle işbirliği yapmışlar ve kendi ülkelerindeki demokratik rejimlere karşı yapılan askeri darbeleri alkışlamışlardır. Çünkü, askerler büyük toprak sahiplerini topraksız halk katmanlarının saldırılarına karşı korumaktadırlar. Bu gün, Latin Amerikan ülkelerinin en ciddi sorunlarından birisi olan dengesiz toprak dağılımı sayesinde, halkın yüzde doksana yakın bir kesiminin hiç toprağı yoktur. Bu sorun, sömürgeci sürecin bir sonucudur. ECLA’nın önerdiği toprak reform programları başarısız olmuştur.

Bağımlılık önlenemez, ama yönlendirilebilir. Bağımlılık ilişkilerini ve bağlarını yönlendirebilenler, yönlendiremeyenlere göre, daha fazla kalkınmaya aday olacaklardır. Bağımlılığın yol açtığı geri kalmışlık sarmalından kurtulmak için, genellikle sosyalist devrim ve kapitalist dünya ekonomisinden tam izolasyon savunulmuştur. Bunu savunanların başında Frank gelir. Günümüzdeki teknolojik buluşlar nedeniyle “tam izolasyon”un olanaksız olduğu vurgulanmıştır. ECLA’nın savunduğu ithal ikameci kalkınma stratejileri geçici olarak kalkınma hamlelerine yol açmıştır. Merkez ülkelerin içine düştükleri ekonomik kriz ve savaş gibi darboğaz dönemlerinde de bağımlı ülkeler için kalkınma fırsatları doğmuştur. Dış faktörlere bağımlı olarak ortaya çıkan kalkınma, bu faktörler ortadan kalkınca sona ermiştir. Hatta, bağımlı ülkelerin, bu durumda daha kötü bir duruma düştükleri ve önceleri refahın hüküm sürdüğü ülke ve bölgelerin bir anda sefaletе düştükleri gerçeğı göz ardı edilemez. Bu konuda en çarpıcı örnek olarak, Brezilya’nın Manaus Gerais bölgesi incelenmiştir. İthal ikameci kalkınma stratejilerinin bir başka dezavantajı, kırsal bölgelerden aşırı derecede göç alan şehir merkezlerinin,

çarpık kentleşme nedeniyle içine düştükleri devasa sorunları çözülemez hale gelmiştir. Kırsal bölgelerin fakirleri, kentlerin yoksulları olarak metropollerde yaşam mücadelesi vermektedirler. Bu durum İstanbul, Ankara, İzmir, ve Adana gibi Türkiye'nin büyük kentlerinde de geçerlidir.

Kurtuluş reçeteleri arasında en kabul edilebiliri, Johan Galtung'un öne sürdüğü "geri kalmış bağımlı ülkeler arasındaki iş birliğinin geliştirilmesi" hipotezidir. Galtung'a göre geri kalmışlığın arkasındaki en önemli nedenler yapısal faktörlerden kaynaklanır. Yapısal sorunlar çözüldüğünde, geri kalmış ülkelerde kalkınma için fırsatlar yakalanacaktır. Galtung bu durumu "dikey iş bölümünü yatay hale getirme" olarak açıklar. Bu araştırmada kullanılan, Galtung'un "emperyalizmin yapısal mekanizmaları" adlı şekil, konunun kolayca anlaşılması için oldukça yararlı bilgiler sunmaktadır. Geri kalmış ülkelerin, aracısız bir şekilde doğrudan birbirleriyle ekonomik ve siyasi bağlar kurarak ilişkilerini sürdürmeleriyle, yatay iş bölümünün gerçekleştirilebileceği vurgulanmıştır. Ama, Immanuel Wallerstein, dünya kapitalist ekonomi sisteminin buna yol vermeyeceğini vurgulamıştır. Uluslar arası iş bölümünde her ülkenin oynayacağı rol, sistem tarafından belirlenmiştir. Dünya sistemi, bir ülkenin kendine verilen rolün dışında bir rol oynamasına asla izin vermeyecektir. Kendine biçilen rolün dışına çıkan ve kapitalist sömürgecilerin beklentilerinin tersine hareket eden geri kalmış ülkelerdeki askeri darbeleri, bu temele dayandırarak açıklayabiliriz. Dünya kapitalist ekonomi sisteminin beklentileri doğrultusunda hareket etmeyen rejim ve sistemler zor kullanılarak değiştirilmiştir. İktidarlar sona erdirilmiştir. Ulusal ekonomilerin Küreselleştiği bir dönemde bağımlılık ve geri kalmışlık nedeniyle, kalkınmış ülkelerle geri kalmış ülkeler arasındaki kalkınmışlık derecesi adeta bir uçurum gibi büyümektedir. Bu trend devam edecek gibi gözükmemektedir. En ciddi kurtuluş yollarından birisi, ulusal çıkarları koruyan yönetici sınıfının ve ulusal burjuvazinin iktidara gelmesidir. Aksi halde, işbirlikçiler geri kalmış ülkelerdeki kapitalist sömürünün öncüleri olmaya devam edeceklerdir.

KAYNAKÇA

- Abu Lughod, J. (1989), *Before European Hegemony* (New York: Oxford University Press).
- Amin, Samir (1982), *Dynamics of Global Crisis* (New York: Monthly Review Press).
- Bagu, Sergio (April 27, 1969), "Le economia de la sociedad colonial," *Pensamiento Critico*, (Vol. 11, No.2).
- Baran, Paul (1957), *The Political Economy of Growth* (New York: Harper and Brothers).
- Batres Jauregi, Antonio (1949), *La America Central ante la Historia, 1821-1921*, (Guatemala: Tipografia Nacional. Vol. II.).
- Blomström, Magnus and Hettne, Björn (1984) *Development Theory in Transition, The Dependency Theory and Beyond: Third World Responses*, (London: Zed Books Ltd.).
- Bodenheimer, Susan (1971), "Dependency and Imperialism: The Roots of Latin American Underdevelopment," in K. T. Fann, and Donald C. Hodges (ed.), *Readings in U. S. Imperialism* (Boston: Porter Sargent Publisher): 155-183.
- Bodenheimer, Susanne Jonas (1974), "Guatemala: Land of Eternal Struggle," in Ronald H. Chilcote and Joel C. Edelstein (ed.), *Latin America: The Struggle with Dependency and Beyond* (New York, London, Sydney, Toronto: Schenkman Publishing Company): 93-225.
- Borah, Woodrow (1951) "New Spain's Century of Depression," *Ibero-Americana*, No. 35.
- Boxer, C. R. (1962) *The Golden Age of Brazil, 1695-1750*, (Berkeley and Los Angeles: University of California Press).
- Cademartori, Jose (1968) *La Economia Chilena*, (Santiago: Editorial Universitaria).
- Cardoso, F. H. and Faletto, E. (1969) *Dependencia y Desarrollo en America Latina, México: Siglo XXI*, (Translated by Marjory Mattingly Urquidy, 1979, University of California Press).
- Cardoso, F. H. (1967) *The Industrial Elite*, in Lipset and Solari , (1967).
- Cardoso, F. H. (1977) *The Originality of a Copy: ECLA and the Idea of Development*, (Cambridge: University of Cambridge, Working paper No 27, Centre of Latin American Studies).

Carnoy, Martin (1984), *The State and Political Theory*, (New Jersey: Princeton University Press).

Cavarozzi, Marcelo J. and Petras, James F. "Chile" in Ronald H. Chilcote and Joel C. Edelstein (ed.), *Latin America: The Struggle with Dependency and Beyond*, (Cambridge University Press): 491-575.

Chase-Dunn, Christopher (1982), "A World System Perspective on Dependency and Development in Latin America," *Latin American Research Review*, No. 1.

Chase-Dunn, C. and Willard, A. (1994), "Cities in the Central World System Since C. E. 1200: Size Hierarchy and Domination," *Comparative Civilizations Review*, No. 30.

Che Guevara, Ernesto (1971), "Create Two, Three, Many Vietnams," in K. T. Fann and Donald C. Hodges (ed.), *Readings in U. S. Imperialism* (Boston: Porter Sargent Publisher): 357-370.

Chevalier, François (1965) *Land and Society in Colonial Mexico: The Great Hacienda*, (Berkeley: University of California Press).

Chilcote Ronald H. and Edelstein Joel C. (1974), *Latin America: The Struggle with Dependency and Beyond*, (New York, London, Sydney, Toronto: Schenkman Publishing Company, Inc).

Chussodovsky, Michel (1999), *The Globalisation of Poverty: Yoksulluğun Küreselleşmesi*, (İstanbul: Birinci Basım, 1999. Çiviyazıları: 41 / Kamera: 13) (Çev. Neşenur Domaniç).

Cockcroft, James D. (1968) *Intellectual Precursors of the Mexican Revolution*, (Austin and London: University of Texas Press).

Cockcroft, James D. (1974) "Mexico" in Ronald H. Chilcote and Joel C. Edelstein (ed.) *Latin America: The Struggle with Dependency and Beyond*, (Cambridge: Cambridge University Press): 222–305.

Cockcroft, James D., Andre Gunder Frank and Dale L. Johnson (1972), *Dependence and Underdevelopment: Latin America's Political Economy*, (New York: Anchor).

Debray, Regis (1967) *Revolution dans la Revolution: Devrim İçinde Devrim*, (İstanbul: BDS Yayınları 1989) (Çeviri: Ferit Muzaffer).

Denemark, Robert A. (1992), "Core-Periphery Trade: The Debate with the Robert Brenner Over the Nature of the Link and its Lessons," *Humboldt Journal of Social Relations*, Vol. 18: 1.

Denemark, Robert A., and Chew, Sing C. (1996), *Essays in Honour of Andre Gunder Frank: The Development of Underdevelopment*, (London and New Delhi: SAGE Publications, International Educational and Professional Publisher, Thousand Oaks).

Dos Santos, Theotonio (1971), "The Structure of Dependence," in K. T. Fann and Donald C. Hodges (ed.), *Readings in U. S. Imperialism* (Boston: Porter Sargent Publisher): 225-237.

Dos Santos, Theotonio (1973), "The Structure of Dependence," in C. K. Wilber (ed.), *The Political Economy of Development and Underdevelopment*, (New York: Random House): 109.

Dos Santos, Theotonio (1977b), "Dependent Relations and Political Development in Latin America: Some Considerations," *Ibero Americana*, Vol. 5, No. 1.

Dos Santos, Theotonio, "The Origins of a Crises" in Ronald H. Chilcote & Joel C. Edelstein (ed.) *Latin America: The Struggle with Dependency and Beyond*. (Cambridge University Press): 409-490.

Drozdiak, William (1994), "Reviewing Up Europe's Four Motors," *Washington Post*, March, 27, 1994.

Dutt, R. Palme (1955), *India: Today and Tomorrow*, (London, Lawrance and Wisharhat).

Emmanuel, Arghiri (1972), "Unequal Exchange," New York: *Monthly Review Press*, April, 1972.

Ferrer, Aldo (1967), *The Argentine Economy*, (Berkeley and Los Angeles: The University of California Press).

Ferrer, Aldo (1967), *The Argentine Economy*, (Berkeley: University of California Press).

Frank, Andre Gunder (1966), "Neo-Colonialism in Latin America," New York: *Monthly Review Press*, (New York).

Frank, Andre Gunder (1967) "Capitalism & Underdevelopment in Chile" New York: *Monthly Review Pres*, June, 1967.

Frank, Andre Gunder (1969a) "Latin America: Underdevelopment or Revolution". *Essays on the Development of Underdevelopment and the Immediate Enemy* by Andre Gunder Frank.

Frank, Andre Gunder (1969b) "Capitalist Development of Underdevelopment in Brazil" in *Capitalism and Underdevelopment in Latin America*. *Monthly Review Pres*, (New York).

Frank, Andre Gunder (1977), "Dependence is Dead, Long Live Dependence and the Class Struggle: An Answer to Critics", *World Development Report*, Vol 5, No 4.

Frank, Andre Gunder and Gills, Barry K. (1993), "The World System: Five Hundred Years or Five Thousand," (eds.), (London: Routledge).

Frank, Andre Gunder, (1966) "Services Rendered", *Monthly Review Press*, Vol. 17, No. 2.

Furtado, Celso (1970), *Latin American Economic Development*, (Cambridge: Cambridge University Press).

Galtung, Johan (1971), "A Structural Theory of Imperialism," *Journal of Peace Research*, Vol 8, No. 2.

Galtung, Johan (1976), "Conflict on a Global Scale: Social Imperialism and the Sub-imperialism – Continuities in the Structural Theory of Imperialism," *World Development Report*, Vol. 4, No. 3

Germani, Gino (1962) "Politica Sociedad en una Epoca de Transicion," (Buenos Aires: Paidos).

Gonzalez Navarro, Moises (1965) "Mexico: The Lopsided Revolution," in Claudio Veliz (ed.), *Obstacles to Change in Latin America*, (London: Oxford University Press): 206-229.

Guzman Bockler, Carlos, and Jean-Loup Herbert (1970), *Guatemala: una interpretacion historico-social*, (Mexico: Siglo XXI).

Held, David (1995), *Cosmopolitan Democracy and the New International Order from Democracy and the Golbal Order: From the Modern State to Cosmopolitan Governance*, (Stanford: Stanford University Press).

Jones Chester Lloyd (1940), *Guatemala: Past and Present*, (Minneapolis: University of Minnesota Press).

Kaufman, W. William (1951), *British Policy and Independence of Latin America, 1804-1828*, (New Haven: Yale University Press).

Lenin, Vladimir Iliich (1956), *The Development of Capitalism in Russia: The Process of Formation of Home Market for Large Scale Industry*, (Moscow University Press).

Lewis, W. A. (1949), "Industrial Development in Puerto Rico," *Caribbean Economic Review*, Vol. 1, No. 2.

- Love, J. L. (1980), "Raul Prebisch and the Origins of the Doctrine of Unequal Exchange," *Latin American Research Review*, Vol. 15, No. 1.
- Luxemburg, Rosa (1951), *The Accumulation of Capital*, (Routledge and Kegan Paul).
- Magdof, Harry (1969), "The Age of Imperialism," New York: *Monthly Review Press*,
- Mamalakis, Marcos (1965) "The Theory of Sectoral Clashes." In *Essays of the Chilean Economy* by Mamalakis and Reynolds (ed.), (Homewood, III: Irwin).
- Mariategui, Jose Carlos, "Point de vue anti-emprialiste [1929]," in Michael Lowy (ed.), *Le Marxisme en Amerique Latine de 1909 a nos jours: Antologie*, (Paris).
- Marini, Ruy Mauro (1969), "Brezilian Interdependence and Imperialist Integration," New York: *Monthly Review Press*, December.
- Nash, Manning (1963), "Introduction, Approaches to the Study of Economic Growth" in *Psycho-Cultural Factors in Asian Economic Growth* by Manning Nash and Robert Chin (ed.), *Journal of Social Issues*, Vol. 29, No. 1.
- O'Brien, Patrick (1982), "European Economic Development: The Contribution of the Periphery," *The Economic History Review*, Second Series, Vol. 35, No. I.
- O'Meara, Patrick (2000), *Globalization and the Challenges of a New Century*, (Indiana University Press).
- Oddone Jacinto (1967) "La Burguesia Terrateniente Argentina," (Buenos Aires: Ediciones Libera).
- Ohmae, Kenichi (1993), "The Rise of the Region State," *Foreign Affairs*, Vol. 72.
- Oxford Encyclopedia of World History, (1998), (Oxford University Press: Compiled by Market House Books Ltd).
- Petras, James (1973), *Latin America: From Dependence to Revolution*, (New York: John Willey and Sons).
- Petras, James and Maurice Zeitlin (1970), *El radicalismo de la clase trabajadora Chilena*, (Buenos Aires: Centro Editor de América Latina).
- Petras, James and Maurice Zeitlin (Eds.) (1968), *Latin America: Reform or Revolution?* (Greenwich, Connecticut: Fawcett Publications).
- Polanyi, Karl (1957), "The Economy as Instituted Process," in Karl Polanyi, Conrad M. Arsenberg, and Harry M. Pearson (eds.), *Trade and Market in the Early Empire*, (Glencoe: Free Press).

Prebisch, Raul (1950), *The Economic Development of Latin America and its Principle Problems*, (New York: United Nations).

Ragin, Charles and Chirot Daniel (1982), "The World System of Immanuel Wallerstein: Sociology and Politics as History," in *Vision and Method in Historical Sociology*: 276-312.

Randal, Vicky and Theobald Robin, (1998), *Political Change and Underdevelopment*, (Duke University Press): 15-16.

Redmond, John (1997), *The 1995 Enlargement of European Union*, (Brookfield: Ashgate).

Rohlem, Thomas P. (1993), *Cosmopolitan Cities and Nation States: A 'Mediterranean Model' for Asian Regionalism*, paper presented at the Conference on Asian Regionalism, Maui, HI (December 17-19).

Rosenau, James (1997), *Along the Domestic Foreign Frontier: Exploring Governance in a Turbulent World*, (Cambridge University Press).

Rosenstiel, Thomas B. (1991), "The Channel to the World," *Los Angeles Times*, January 23, 1991.

Sander, Oral (1994), *Siyasi Tarih: 1918-1994*, (İstanbul: İmge Kitabevi).

Sassen, Saskia (1991), *The Global City*, (New York, London, Princeton, Tokyo: Princeton University Press).

Scholte, Jan Aart (1993), *International Relations of Social Change*, (Philadelphia: Open University Press).

Smith Robert S. (1959) "Indigo Production and Trade in Colonial Guatemala," *Hispanic American Historical Review*, (May, 1959).

Stiglitz, Joseph, "IMF'nin Ölüm Fermanı," *Cumhuriyet*, 28 Mayıs, 2001, (Haber: Özlem Yüzak).

Sunkel, Osvaldo (1969), "National Development Policy and External Dependency in Latin America," *Journal of Development Studies*. Vol. 1, No. 1.

Sunkel, Osvaldo (1972), "Big Business and Dependencia," *Foreign Affairs*, Vol. 50, No. 3.

Sweezy, Paul (1972), "On the Theory of Monopoly Capitalism" in *Modern Capitalism and Other Essays*, (New York: Monthly Review Press).

The Economist, "The Fall of Big Business," April 17, 1993, p. 13.

The Economist, "The Global Firm," February 6, 1993, p. 69.

The New York Times, January 18, 1996.

Vapuel, J. W. And Curham Jean P. (1969), *The Making of Multinational Enterprise*, (Cambridge: Harvard University Division of Research).

Veliz, Claudio (1965), *Obstacles to Change in Latin America*, (London: Oxford University Press).

Wall Street Journal, October 24, 1972.

Wallerstein, Immanuel (1972), "Three Paths of National Development in the Sixteenth Century," *Studies in Comparative International Development*, Vol. 7, No. 2.

Wallerstein, Immanuel (1974a), *The Modern World System: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World Economy in the Sixteenth Century*, (New York and London: Academic Press).

Wallerstein, Immanuel (1974b), "The Rise and Future Demise of the World Capitalist System" *Comparative Studies in Society and History*, Vol. 16, No. 4.

Wallerstein, Immanuel (1999), *Bildiğimiz Dünya'nın Sonu Yirmibirinci Yüzyıl'ın Sosyal Bilimi* (İstanbul: Metis Yayınları), (Çeviri: Tuncay Birkan).

Wolf Eric (1959) *Sons of the Shaking Earth*, (Chicago: University of Chicago Press).

TEZ ÖZETİ

Beş bölümden oluşan bu Yüksek Lisans Tez'i; dünya ekonomi sistemi, uluslar arası ekonomi politik, kapitalizm, geri kalmışlık ve kalkınmışlık gibi sorunların üstünde durarak sosyal bilimler literatüründe etkili olan bağımlılık teorisi'nin araştırılmasına yönelik bir analitik çalışmadır. Teori, her ne kadar iyi bilinen teorisyenlerce ortaklaşa kabul edilen temel varsayımlara sahipse de, geri kalmışlık sorunsalının çeşitli boyutlarıyla ilgili farklı bakış açıları ve görüşler vardır. Bağımlılık teorisinin hangi duruşa sahip olduğunu göstermek ve burada sıralanan Andre Gunder Frank, Samir Amin, Fernando Henrique Cardoso ve Theotonio Dos Santos gibi bağımlılık ekolü teorisyenlerinin yazılarını ve temel görüşlerini ortaya koymak için büyük çaba gösterdim. Frank ve Amin bağımlılıkla ilgili radikal yaklaşımlara sahiplerken; Cardoso, Santos ve Faletto ise ılımlı teorisyenlerdir. Bununla birlikte, bağımlılık tartışmasını sosyal bilimler literatürünün tarihsel çerçevesi içine yerleştirmeye çalıştım. Bu araştırmada, modernizasyon teorisi ve Marksist teori gibi egemen teorilere önem verdim. Bağımlılık teorisinin, modernizasyon teorisinin evrimsel gelişim görüşüne eleştiriyile yaklaştığı ortaya konmuştur.

1960'lardaki entellektüel ortam; Latin Amerika ile dünyanın diğer geri kalmış bölgelerindeki geri kalmışlığı açıklamaya çalışan modernizasyon teorisi ve Marksist teorisinin yetersiz kalışı, bağımlılık teorisinin doğuşuna ve oluşumuna katkıda bulunmuştur. Bağımlılık ekolünün yazarlarının bir kısmı ortodoks Marksist çizgideyken, bazıları da neo-Marksist anlayışa daha yakın dururlar. Bağımlılık teorisinin kurumsal ve entellektüel arka planı da öne çıkarılarak vurgulanmıştır. Özellikle Latin Amerika'daki ekonomik koşulların araştırılmasını teşvik eden Birleşmiş Milletler Latin Amerika Ekonomik Komisyonundan (ECLA) ve o'nun öne sürdüğü ithal ikameci kalkınma politikalarından bahsedilmiştir. Bağımlılık teorisinin temel varsayımları ve bağımlılığın tanınmış yazarlarının teorileri incelenmiştir. Sosyal bilimler literatürü çerçevesinde, bağımlılık teorisinin bir kritiği yapılmıştır. Son olarak, bağımlılık ve geri kalmışlığın üstesinden gelecek bazı ip uçları bulmaya çalıştım.

ABSTRACT

This Master's Thesis which consists of five chapters is devoted to the analysis of dependency theory that has been influential in the social sciences literature with its emphasis on the issues such as development, underdevelopment, capitalism, international political economy and world economy system. Although the theory has certain assumptions that have been shared by well known theorists, there have still been different visions and ideas regarding the several aspects of the underdevelopment issue. I tried to show a great effort to mention what dependency theory stood for and I mentioned the basic ideas and writings of forecoming theorists of dependency school such as Andre Gunder Frank, Samir Amin, Fernando Henrique Cardoso, and Theotonio Dos Santos. Frank, and Amin have radical approaches to the theory but, Cardoso, Santos, and Faletto have moderate approaches. I also tried to locate the dependency debate within the historical settings of the social science literature. In this study, I gave an account of the dominant theories such as modernization theory and Marxism. I argued that, dependency theory has been critical especially about the evolutionary views of the modernisation theory.

I discussed that, the intellectual aura of the 1960s and the shortcomings of modernisation and Marxist theories in explaining the so-called underdevelopment of Latin America and other parts of the world have contributed to the emergence and formulation of dependency theory. Although some theorists have been orthodox Marxist, some others have been more inclined to a neo-Marxist understanding. I also pointed out the intellectual and institutional background of dependency theory. In this respect, I especially focused on the United Nations Economic Commission for Latin America (ECLA) and its development policies such as import substitution industrialisation. ECLA gave an impetus to the study of economic conditions of Latin America. I gave a critique of the theory with a special reference to the social sciences literature. Finally, I tried to find out some clues to overcome dependency and underdevelopment.